

13074

BOGO GRAFENAUER

ZGODOVINA SLOVENSKEGA NARODA

I. ZVEZEK

OD NASHIVTE

DO

IV. STOLLETJA

FRANKOVSKEGA

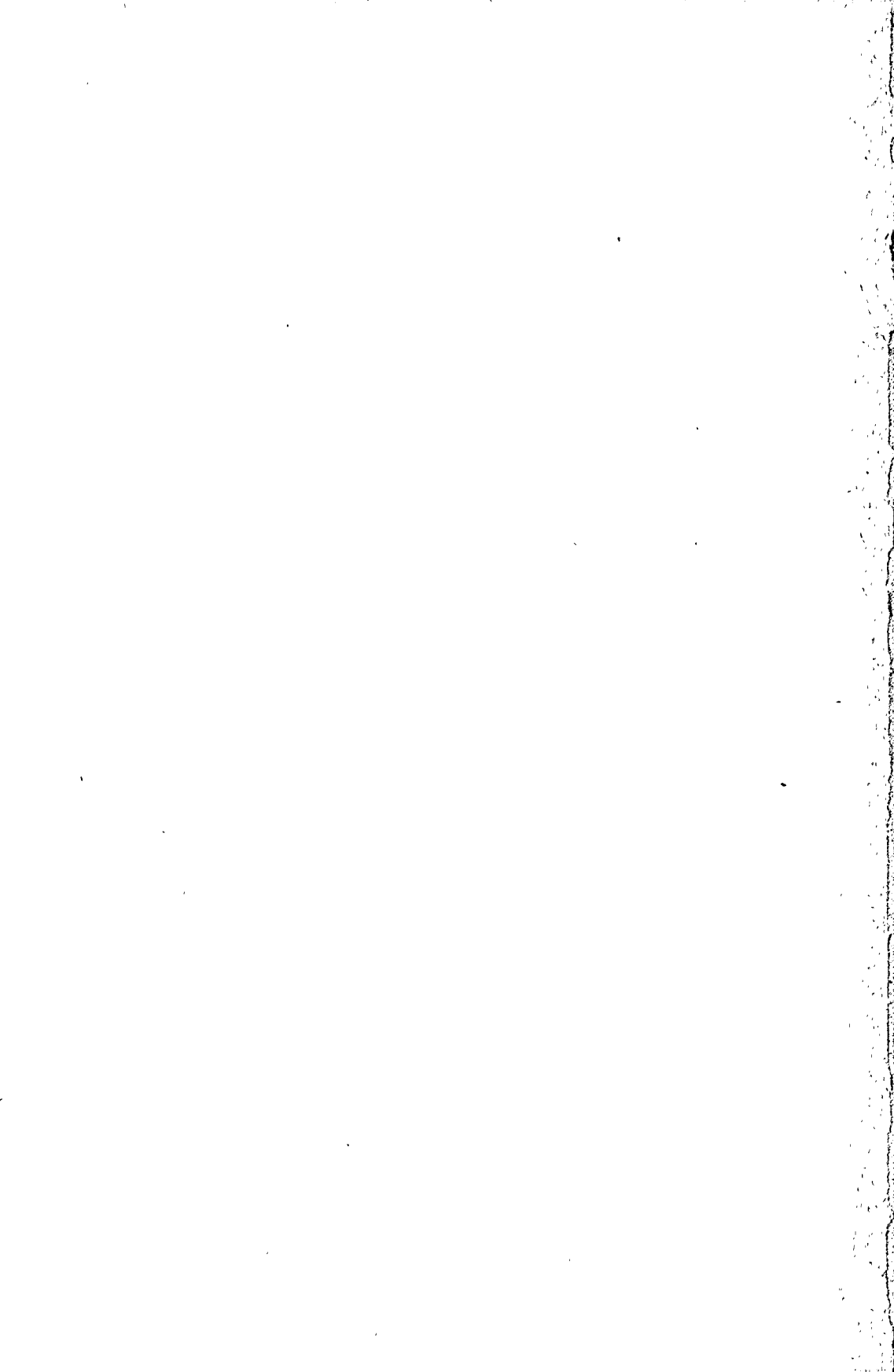
REDAKCIJSKI

REDAKTOR

Bogo Grafenauer

ZGODOVINA SLOVENSKEGA NARODA

I. zvezek

Od naselitve do uveljavljenja frankovskega
fevdalnega reda

Založba »Kmečka knjiga« v Ljubljani
1954

Дом. №. 73074

г. М. 2022.

№. VIII 349.

В.

PREDGOVOR

Poljudnoznanstvena »Zgodovina slovenskega naroda«, ki jo začenja s tem zvezkom izdajati založba »Kmečka knjiga« med svojimi rednimi knjigami, se bo po načrtu založbe in pisca tega zvezka v treh pogledih razlikovala od dosedanjih podobnih del.

Prva razlika je že v obsegu, v katerem bosta obravnavana v njej v primeri s politično zgodovino gospodarski in družbeni razvoj. Ker je namreč prav to temelj za vse druge strani človeškega razvoja, zahteva tudi v zgodovinskem pregledu vsekakor sorazmerno podrobnejšo obdelavo. Spremenjeno pa je tudi mesto obravnave teh vprašanj v prikazu vse zgodovine kot celote. Gospodarstvo in družbeni razvoj nista obravnavana v posebnih poglavjih, ki bi pomenila le nek dodatek k obravnavi politične zgodovine, kakor je bilo to doslej v podobnih delih običajno. Prikaz vsakokratnega gospodarstva in družbenega razvoja je vključen v ali med poglavja politične zgodovine same, kjer je to pač za razumevanje celotnega razvoja najugodnejše in najprimernejše.

Pisec namreč izhaja pri svojem delu iz prepričanja, da naloga zgodovinarja ni le opisati zgodovinski razvoj, marveč ga tudi razložiti. Pokazati mora vse tiste gonilne sile, ki so na človeško življenje v preteklih časih vplivale. To pa je mogoče le ob njihovi medsebojni povezanosti. Kakor v življenju ni mogoče ločiti v posamezne »predalčke« človekove gospodarske dejavnosti, njegovega družbenega položaja, načina mišljenja, političnih pravic in udeleževanja, tako tega ne more ločiti tudi zgodovinar, ki hoče v celoti izpolniti svojo nalogo.

Iz vsega, kar sem rekel, sledi še tretja razlika, ki je v drugačnem razumevanju pojma »poljudnoznanstvenega« dela. Po piščevem prepričanju ni pogoj za poljudnost znanstvenega dela omejevanje le na tista vprašanja, ki so zaradi svoje posebnosti najbolj zanimiva. Niti po obsegu vprašanj, ki jih je v posameznem obdobju treba obravnavati, niti v temeljnem namenu zgodovinske vede, to je v namenu zgodovinski razvoj vsestransko verno prikazati in razložiti, ne more in ne sme biti razlike med za strokovnjake namenjenim in poljudnim zgodovinskim znanstvenim delom. Razlika je dopustna le v načinu prikazovanja, ker zahteva poljudno delo več pojasnil posameznih pojmov in ker ne dopušča izvedbe podrobnih dokazov za vse trditve. Čim večja jasnost pripovedovanja pa je stvar, ki je zgodovinar tudi pri strogem znanstvenem delu ne sme zanemarjati.

Pri vsem tem pa ima poljudnoznanstveno delo — razumljeno v zgornjem smislu — v zgodovinopisju še svojo posebno opravičenost. Povsem opravičeno je namreč vprašanje, ali zgodovinska veda izpolnjuje vse svoje naloge, če podajajo zgodovinarji svoje izsledke le v taki obliki, da so zanimivi in celo razumljivi le ozkemu krogu strokovnjakov. Saj gre vendarle za obravnavo življenja navadnega človeka in zakaj naj bi bila taka obravnava navadnemu človeku nezanimiva ali težko

dostopna? Se posebej velja to za zgodovino lastnega naroda. Ta ima tudi v izobrazbi navadnega človeka svojo posebno vlogo. Če je namreč zgodovina res »učiteljica življenja«, more biti to le na tak način, da ob razumevanju preteklosti uči človeka, kako je treba gledati v sedanjosti, da tudi njo razumemo. Tako sposobnost pa je nasploh najlažje doseči ob tistem gradivu, ki je tudi sicer za preprostega človeka zanimivo. Zgodovina njegovega lastnega naroda ima v tem pogledu brez dvoma svojo posebno privlačnost. Prav zato pomeni najprirodnejši most do tiste splošne izobrazbe v razumevanju sodobnih dogodkov, ki je danes vse bolj in bolj potrebna vsakemu človeku.

Po načrtu, ki sem ga predložil »Kmečki knjigi« na njen predlog o pripravi poljudne »Zgodovine slovenskega naroda«, bo obsegalo vse delo sedem zvezkov. Prvi obsega poleg uvodnih poglavij o zgodovini slovenskega ozemlja do naselitve alpskih Slovanov v VI. stoletju še slovensko zgodovino do uvedbe frankovskega fevdalizma v začetku IX. stoletja. Drugi zvezek bo zajemal dobo zgodnje in zrele fevdalne družbe na Slovenskem do srede XV. stoletja, to je do velikih sprememb, ki so izzvale kmečke upore in verske boje v naslednjem obdobju. Tretji zvezek bo obsegal dobo postopnega notranjega razkroja fevdalne družbe na naših tleh do srede XVIII. stoletja, četrti pa dobo njegove zadnje borbe za obstanek proti napredku kapitalističnih oblik v gospodarstvu in v državni ureditvi od srede XVIII. do srede XIX. stoletja. Peti in šesti zvezek bosta obravnavala slovensko zgodovino v dobi kapitalistične družbe na Slovenskem od 1848 do 1918, sedmi in zadnji pa slovenski razvoj v dobi stare Jugoslavije in med narodno-osvobodilno borbo, ki pomeni obenem posebno obliko socialistične revolucije pri nas. Temelj razdelitve je torej prav gospodarski in družbeni razvoj našega naroda v preteklosti.

Po dogovoru z založbo bo delu dodan ob zaključku — najbrže bo zato potreben posebni zvezek — pregled uporabljenih virov in literature. Ta pregled ni zamišljen le kot spisek del, ki bodo uporabljena pri pisanju »Zgodovine«, marveč naj bi bil pregled virov in literature, urejen po posameznih vprašanjih, ki bodo v »Zgodovini« sami obravnavana, v obliki povezanega besedila. Tu naj bi se na tak način nakazali spori ob posameznih doslej še ne dokončno rešenih vprašanjih, pa tudi to, katera vprašanja našega razvoja doslej sploh še niso bila načeta in čakajo zgodovinarjeve obravnave.

Za pričujoči prvi zvezek je piscu popolnoma zadoščal pravkar omenjeni dogovor z založbo in ni načenjal vprašanja, ali ne bi bilo morda potrebno uporabiti — sicer čim bolj redkih — opomb k samemu tekstu. Bralca, ki bi ga zanimalo podrobno dokazovanje njegovih trditvev, namreč more napotiti na razna svoja dela iz zadnjega časa, v katerih je podrobneje obravnaval isto obdobje slovenske zgodovine in v katerih je podal za svoje trditve tudi podrobna dokazila z vsem potrebnim kritičnim aparatom (knjiga *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, izd. Sloven. akad. znanosti in umetnosti, 1952; razprave: »Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov« ter »Novejša literatura o Samu in njeni problemi« v *Zgodovinskem časopisu IV*, 1950, in »Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata« v *Historijskem zborniku V*, 1952). S tem pa seveda ni rečeno, da se morda v vseh poznejših zvezkih vendarle ne bi kje pokazala poleg omenjenega skupnega pregleda virov in literature le še potreba po kakih skromnih opombah k besedilu samemu.

Bogo Grafenauer

UVOD

Za uvod le nekaj besed o zgodovini in nekaterih pojmi, ki jih je treba razložiti takoj ob začetku. »Zgodovina« zajema, kakor kaže že sama vsebina te besede, to, kar se je »zgodilo«. Vendar pa v pomenu, v katerem to besedo navadno uporabljamo, njeno prvotno vsebino že precej zožujemo. Mnogo tega, kar se je »zgodilo«, namreč ne štejemo več v »zgodovino«. Tako na primer ne spada v zgodovino niti razvoj zemeljske skorje, niti razvoj živalstva in rastlinstva, skratka, ves razvoj na zemlji, dokler se na njej ni pojavil človek. V svojem sedanjem pomenu torej zajema »zgodovina« *razvoj človeštva od njegovih začetkov pa vse do današnjega časa.*

Vendar razvoja človeštva ni mogoče obravnavati kot razvoja ene same celote. Človeštvo se deli v celo vrsto večjih in manjših skupin ljudi (plemen, ljudstev, narodov), ki so se v preteklosti razvijale na različne načine in različno hitro. Tako so na primer v času, ko so v Evropi in Ameriki po tovarnah delali že stroji, poznali Tasmanci (Tasmanija je otok južno od Avstralije) in Avstralci še vedno le kamnitno in leseno orodje in orožje. Dočim meljejo žito v Evropi vodni mlini že od IX. stoletja, ga meljejo ponekod v Afriki še danes le z ročnimi žrmljami, sestavljenimi iz dveh kamnov. Zgodovino človeštva kot celote zato v resnici sestavlja le zelo pisana podoba zelo različnega razvoja vseh teh različnih skupin. Zaradi tega je obravnavanje zgodovine zvezano vselej nujno z določenim zemljepisnim prostorom. Ta zemljepisni okvir namreč pove, katere skupine ljudi so predmet obravnavanja. To velja tako za zgodovino posameznih pokrajin ali narodov kakor tudi za občno zgodovino, ki jo sestavlja vzporedno obravnavanje razvoja vseh ali vsaj najvažnejših po raznih predelih sveta naseljenih skupin ljudi.

Vsaka med temi skupinami in vse skupaj, kolikor je njihov razvoj povezan, se razvijajo od leta do leta, od desetletja do desetletja, od stoletja do stoletja. Vse drugačna je v vsakem pogledu podoba Evrope danes, kakor je bila pred 50, 300 ali 1000 leti. Čas, v katerega spada razvoj teh ljudskih skupin, je torej tudi neke vrste »prostor« zgodovine. Časovni okvir je spričo tega za obravnavanje preteklosti prav tako nujen, kakor zemljepisni okvir.

Ljudje so določali ta časovni okvir s štetjem let od različnih pomembnih dogodkov — tako na primer stari Rimljani »od ustanovitve mesta« (namreč Rima, 753 pred našim letoštetjem), Bizantinci od »začetka sveta«, kakor so ga izračunali po svetem pismu (5508 pred našim letoštetjem), mohamedanci od Mohamedovega bega iz Meke v Medino (622 po našem letoštetju) itd. Od VI. stoletja dalje se je v Evropi uveljavilo novo štetje, tako imenovano štetje »od Kristusovega rojstva«, ki je danes najbolj razširjeno štetje let. Vendar pa so poznejše preiskave pokazale, da je njegovo ime neopravičeno, ker je menih Dionizij Mali, ki je preračunaval svetopisemske podatke, izračunal za Kristusovo rojstvo za 4 ali 5 let prepozen datum, tako da bi se

Kristus rodil 4 ali 5 let pred svojim rojstvom. Z ene strani zaradi tega, še bolj pa zato, ker se je ta način štetja let razširil v našem času pri mnogih ljudeh, ki niso kristjani, se danes zanj vse bolj uveljavlja novo ime — »naše letoštetje«. Pri tem se štejejo leta v obe strani od začetka našega letoštetja, le da je doba pred našim letoštetjem — okrog 600.000 let — veliko daljša od one po njem. V času pred našim letoštetjem torej pomeni višje število let večjo starost, v času po našem letoštetju pa večjo mladost dogodka.

Ves zgodovinski razvoj človeštva se večkrat deli v dve veliki obdobji — *prazgodovino* in *zgodovino*. Vendar je ta delitev le zunanja. Kot prazgodovino namreč štejemo tista obdobja, iz katerih ni pisanih poročil o tedanjem razvoju človeštva, ker človek tedaj še ni znal pisati. Edini vir, ki nam sporoča o tedanjem razvoju, so torej najdbe človekovega orožja, orodja, obleke, bivališča, pa tudi ostankov tedanjih ljudi samih. Kot »zgodovinska« obdobja pa štejemo vsa ona, o katerih in iz katerih so se nam ohranila tudi pisana sporočila o človekovem življenju in tedanjih dogodkih. V resnici gre pri obeh teh dveh obdobjih človeškega razvoja seveda za isto — namreč za razvoj človeštva oziroma skupin ljudi, naseljenih v določenem času v določeni pokrajini.

Le po načinu preiskave se obe dobi seveda precej razlikujeta. Pri prazgodovini je treba iskati in izkopavati sledove človeškega življenja izpod površine zemlje, nato pa te ostanke preiskati in na njihovi podlagi ugotoviti, kako je človek živel v tistih pradavnih časih. Vse to je naloga posebne zgodovinske stroke, imenovane »arheologija« (ime pomeni starinoslovje ali »preiskava starin«). Druga panoga zgodovinske stroke, to je zgodovina v ožjem smislu, ki preiskuje tako imenovana »zgodovinska« obdobja, pa se opira v prvi vrsti na pisane vire, ki sami neposredno poročajo o človeškem življenju v preteklosti. Zlasti v starejših obdobjih pa mora tudi »zgodovinar« marsikje poklicati na pomoč »arheologa«, predvsem za razna vprašanja gospodarskega razvoja.

Naloga zgodovinske vede, v katero spadata arheologija in zgodovina, je torej preučevanje vsega zgodovinskega razvoja. Njuna prva naloga je, da razvrstita vse, kar nam je znano o razvoju posameznih človeških skupin v preteklosti, po posameznih pokrajinah in po času, kamor posamezni dogodki spadajo. Vendar pa tak opis preteklega razvoja še ni dovolj. Zgodovina ne bi zaslužila imena »veda«, če ne bi poleg tega iskala tudi vzrokov, zaradi katerih se je človeštvo razvijalo v preteklosti prav tako, kakor se je. Njena naloga je torej tudi ta pretekli razvoj *pojasniti* in ne le ugotoviti.

Prav s tem pa je zvezan največji praktični pomen zgodovinske vede za vsakega človeka. Z razumevanjem preteklosti si namreč more pridobiti spretnost, da zna globlje pogledati tudi v vse to, kar se danes godi po svetu. Ta spretnost je pa nujna, če hoče vse svoje okolje tudi razumeti in dogodke, ki jih srečuje, pravilno razložiti. Tako na primer v kapitalističnih državah še danes z »npravnega« stališča osporavajo delavcem pravico do štrajka in ponekod celo do delavske organizacije, češ da je tovarna vendarle le podjetnikova in da delavce do podjetnika in do vsega naroda veže sklenjena pogodba in dolžnost dela. Zgodovina pa kaže, da je to le ena med oblikami boja med dvema družbenima razredoma. Tudi graščaki so nekoč prav tako s sklicevanjem na »večna« načela krščanske vere zavračali kmečko upornost in uporne kmete poganjali s kmetij, češ da so te graščakova last, ali pa celo pod rabljevo sekiro. Toda v imenu iste »krščanske« pravde so kmetje zavračali graščakovo samovoljo in nasilje in napadali in požigali gradove. Zgodovinski razvoj jim je končno dal prav in je izbrisal graščinsko posest iz oblička zemlje. Tako pretekle oblike razrednega boja in njegov potek pomagajo razumeti njegove sedanje oblike in njegov bodoči razvoj, dočim so prepri s pomočjo »npravnostnih« načel

brez haska. Nravna načela gospodujočega razreda so namreč v resnici vedno druga od tistih, ki jih spoštuje izžemani družbeni razred, to je razred, ki s svojim delom vzdržuje gospodarstvo, pa nima ustreznih pravic. Tudi graščaki so mislili, da smejo zaradi krščanske nauka o dolžnosti do pokorščine do oblasti naložiti kmetu kakršnakoli bremena hočejo in da je kmečki upor največji greh. Nasprotno pa so se kmetje sklicevali na krščansko pravičnost in enakost pred bogom ter imeli svoj upor kar za dolžnost — upor naj bi namreč pomagal do resnične »krščanske« ureditve sveta. Podobne primere o pomenu znanja zgodovine za razumevanje sodobnega življenja bi mogli nizati v nedogled.

Naše znanje zgodovine se razlikuje od večine našega ostalega znanja po tem, da ne poznamo neposredno samih zgodovinskih dogodkov, marveč smo o njih le obveščeni po raznovrstnih njihovih sledovih, bodisi v pisanih sporočilih, bodisi po njihovih tvarnih preostankih. Spor med pisci zgodnjega srednjega veka, ali je zemlja plošča, na kateri vsi ljudje stojijo z glavo v isti smeri navzgor, ali pa kroglja, na kateri stojijo na drugi strani ljudje z glavo navzdol (ta nauk je veljal nekaj časa celo kot kriva vera!), je moglo rešiti boljše spoznanje zemlje, ki se je v dobi odkritij v XVI. stoletju izkazala kot kroglja. Če kdo dvomi, ali je res živel v prejšnjem stoletju Napoleon in ali so resnični vsi njegovi boji, mu dogodkov, o katerih dvomi, nikdar ne bo mogoče neposredno pokazati. Le različni viri mu morejo služiti v dokazilo njihove resničnosti.

Ti viri so seveda različne vrste. Njihova temeljna delitev je delitev v *tvarne preostanke* — arheološke najdbe med temi daleč prevladujejo — in *pisane vire*. Pa tudi pisani viri se dele v raznovrstna *dela z zgodovinsko vsebino* (to je taka, ki so jih njihovi pisci pisali z namenom, da sporoče poznejšim rodovom dogodke svojega časa), in *raznovrstne zapiske in pisma* (ki so nastali zaradi praktičnih potreb v življenju, kot razne računske knjige, zadolžnice itd.). Tvarni ostanki so shranjeni večinoma v raznih *muzejih*, pisani viri pa v *arhivih*. Zbiranje in hranjenje teh virov na skupnem mestu ima dvojni pomen: le tako jih je mogoče zavarovati pred propadom, mnogo lažje pa so na ta način dostopni tudi zgodovinarju pri njegovem delu. Šele pred približno 100 leti so spoznali zgodovinarji, da dajejo tvarni preostanki in zapiski, ki niso imeli namena služiti potomcem pri pisanju zgodovine, mnogo vernejšo podobo o preteklosti, kakor zgodovinski spisi, v katerih so njihovi pisci mnogokrat kake dogodke zavili po svoje. Odtlej se je z vedno popolnejšim upoštevanjem teh virov naše znanje zgodovine močno razširilo. Prav to pa znova opozarja na dolžnost, da zgodovinar uporabi za boljše poznanje preteklosti prav vse vire, ki so se nam ohranili. To opozarja tudi na dolžnost, da ljudje, ki na takšne stare zapiske ali arheološke najdbe naletijo, sporoče o tem bodisi arhivu, bodisi muzeju, ki skrbita za hranbo zgodovinskih virov te vrste na prizadetem ozemlju. Le na tak način bomo vsi skupaj skrbeli za vedno boljše poznanje zgodovine slovenskega naroda, katere del je tudi predmet te knjige.

I. SLOVENSKA ZEMLJA IN NEKATERI VPLIVI NJENEGA ZNAČAJA NA ZGODOVINSKI RAZVOJ

Ozemlje, na katerem kako ljudstvo živi, nikakor nima tistega odločilnega vpliva na zgodovinski razvoj, kakor so mu ga precejkrat pripisovali v preteklosti zlasti od XVI. stoletja dalje. Ni slučajno, da so se take trditve pojavljale in se še pojavljajo zlasti pri narodih z velikimi kolonijami in pri tistih, ki so se na kakšen drug način potegovali za vodilno mesto na svetu ali na kakšnem večjem delu sveta. Tudi zemljepisje naj bi jim namreč dajalo posebne pravice do kolonij in nad drugimi narodi.

Prirodna oblika ozemlja, razdelitev hribovitega in ravnega zemljišča, značaj podnebja in z njim zvezane vremenske razmere, pod zemeljsko površino skrita prirodna bogastva, lega ozemlja med sosednimi ozemlji, tek večjih in manjših voda, vse to v vsakem času gotovo vpliva na gospodarsko življenje na njem. Preko gospodarstva se širi ta vpliv v raznih oblikah tudi na družbeno in politično ureditev. Vendar pa so meje tega vpliva določene predvsem po stopnji gospodarstva, ki ga je doseglo prebivalstvo, ki na tem ozemlju prebiva. Očiten je na primer vpliv razporeditve rek in potokov na razporeditev mlinov na nekem ozemlju. Vendar se je mogel ta vpliv uveljaviti šele, odkar so se od IX. stoletja naprej v Evropi začeli širiti vodni mlini. Prav tako očiten je vpliv premoga in njegovih ležišč na razvoj industrije in gospodarstva nasploh v zadnjih dveh stoletjih. Tudi ta vpliv se je začel uveljavljati šele od XVIII. stoletja naprej, od iznajdbe parnega stroja, dasi je premog ležal pod zemeljsko skorjo že nekaj milijonov let. Posebej pogosto so poudarjali pomen prirodne oblike zemljišča pri oblikovanju političnih meja. Pa tudi ta vpliv je v glavnem določen po gospodarskem razvoju in njegovem vplivu na povezanost prebivalstva nekega ozemlja. Tako so se na primer pokrajine v Vzhodnih Alpah od Dunaja do Jadranskega morja začele povezovati od XIII. stoletja naprej pod Habsburžani v večjo politično enoto v zvezi s takratnim razvojem trgovine na dolge razdalje. V zvezi z razvojem industrije, od srede XVIII. stoletja naprej, se je začela razvijati v istem prostoru vse ožja povezanost vseh plasti prebivalstva in s tem zvezana narodnostna zavest prebivalstva istega jezika. Ta gospodarski in narodnostni razvoj pa je rodil zahtevo, naj se meje med pokrajinami preurede po narodnostnih mejah, in to zahtevo končno tudi uveljavil vsaj v glavnih potezah. Ta zgodovinski razvoj torej kaže, da je napačna trditev, da je »prirodna meja« tista, ki je utemeljena v prirodni obliki ozemlja ne glede na človeka. Ljudje, in ne природа, so tisti, ki delajo meje in ustvarjajo »prirodne« temelje njihovega poteka.

Poudariti je treba še to, da se tudi zemljepisni položaj sam sčasoma spreminja. Gozdovi so bili na primer včasih mnogo obsežnejši, kakor so pri nas danes. Zelo številne so vasi, ki so nastale šele ob njegovem trebljenju pred kakimi šestimi do devetimi stoletji. Kjer se danes razteza Ljubljansko barje, je bilo pred kakimi

5000 leti jezero. Naše Alpe so bile pred nekaj 10.000 leti pokrite z debelo ledeno skorjo. Pa tudi če gremo bliže: povsem drugačen je bil položaj slovenskega ozemlja med Italijo in Srednjim Podonavjem, ko je bilo od začetka našega letoštetja do okrog 400 združeno vse to ozemlje do Donave pod rimsko oblastjo, ali v IX. stoletju pod Franki, kakor na primer v V. stoletju, ko so se ob Donavi vgnezdili Huni in vdirali preko zgornjega Posavja in Krasa v Italijo, ali v VII. in VIII. stoletju, ko so prav to počenjali Obri. Prav tako se je slovenski zemljepisni položaj gotovo precej spremenil sredi prejšnjega stoletja, ko so se male italijanske državice združile v skupno kraljevino Italijo. Zivo smo doživeli tako spremembo sami leta 1938, ko se je s priključitvijo Avstrije premaknila Nemčija prav do naših meja.

Zaradi vsega tega se bomo morali raznih sprememb zemljepisnega položaja našega ozemlja in vpliva tega položaja na zgodovinski razvoj Slovencev, pa tudi naših prednikov, raznih ljudstev, ki so prebivala na njem pred nami, dotakniti še marsikje ob samem tem zgodovinskem razvoju. V vsakem času namreč ljudje vendarle žive v nekem določenem prostoru. Ta prostor pa s svojimi vsakokratnimi značilnostmi vsekakor vpliva na to življenje. Seveda le s tistimi, ki jih ljudje znajo že uporabiti, in s tistimi, ki se jim še ne znajo izogniti. V tem okviru predstavlja zemljepisni položaj vselej važen vzrok v takem ali drugačnem zgodovinskem razvoju, ki ga ne gre zanemarjati. Le dva primera! Slovenski jezik se — kakor vsi drugi — loči v vrsto »dialektov«, to je načinov ljudskega govora po posameznih pokrajinah (koroški zajema Slovensko Koroško in Dravsko dolino do Mute, primorski Tržaški Kras, spodnje Vipavsko dolino, Goriška Brda in Beneško Slovenijo, rovtarski seže od Bovca do Logatca in Loke, gorenjski zajema vso ostalo Gorenjsko, dolenski seže od Vipave in notranske Reke do Save med Litijo in Brežicami in še preko nje, štajerski zajema vso Slovensko Štajersko do Ptuja in Maribora, panonski Haloze, Ptujsko polje, Slovenske gorice in Prekmurje). Ti govori se ločijo še v vrsto manjših. Oblikovanje teh ljudskih govorov je v bistvu neodvisno od zemljepisnega položaja, ker je stvar le samega jezikovnega razvoja. Prirodna razbitost ozemlja pa to oblikovanje vendarle pospešuje. Meje med različnimi načini govora se nedvomno opirajo — ponekod celo prav ostro — na prirodne meje na ozemlju, ki so ovirale ožji stik med prebivalstvom na obeh straneh meje. Podobno velja o razvoju posameznih pokrajin od IX. stoletja naprej. Fevdalna družba je zaradi moči in oblasti velikih fevdalcev ter šibkih gospodarskih vezi s soseditvom privedla povsod do razdrobitve skupnega narodnostnega ozemlja v majhne pokrajine. Meje med temi enotami pa so se vendarle oprle na prirodne meje v zemljišču. Čim ostrejše so te prirodne meje, tem stalnejše in ostrejše so bile tudi meje med temi fevdalnimi pokrajinami. Podobno velja tudi za večino drugih pojavov v preteklem življenju.

V glavnem velja, da je vpliv zemljepisnega položaja toliko močnejši, čim nižja je bila razvojna stopnja prebivalstva. Prirodne pregrade, ki jih danes zlahka obvladujejo ladje, železnice in avtomobili, so bile včasih mnogo močnejša ovira kakor danes: ko je leta 218 pred naš. letoštetjem prodirala v Italijo kartažanska vojska pod Hanibalom, je rabila za prehod čez Alpe v južno Francijo dobra dva tedna in izgubila skoraj dve tretjini svojih čet, danes pa lahko potnik prepotuje to pot v nekaj urah na udobnem sedežu železniškega voza.

Pri očrtu zemljepisnega položaja slovenske zemlje — nekdanje in sedanje — ter njenih vplivov na zgodovinski razvoj, se bomo zaradi vsega tega zadržali le pri nekaterih pogloblitnih podatkih in pogloblitnih značilnostih. Vse ostalo bomo videli pozneje.

Alpski Slovani, predniki današnjih Slovencev, so poselili od konca VI. do začetka IX. stoletja mnogo večje ozemlje, kakor ga Slovenci naseljujemo danes. Se-

galo je od zgornjega Jadranskega inorja in Kolpe na jugu do Donave približno med Linzom in Dunajem na severu, od Blatenskega jezera na vzhodu pa skoraj do izvira Drave na zahodu. Poleg še danes slovenskega ozemlja, ki meri okrog 24.000 km², je zajemalo nekdanje slovensko ozemlje skoraj polovico nemškega ozemlja današnje Avstrije (okrog 36.000 km² od okrog 82.000 km²) in še kos današnje zahodne Madžarske (okrog 10.000 km²). Vse to ozemlje je torej merilo okrog 70.000 km².

Z izjemo Slovenskega Primorja, ki spada s svojo glavno reko Sočo k porečju Jadranskega morja, spada vse takratno slovensko ozemlje k porečju Donave in s tem k porečju Črnega morja. Osrednji del tedanjega slovenskega ozemlja (Koroško in večji del Štajerskega) sestavlja porečje zgornje Drave (z glavnim pritokom Muro). Južni del od Krasa pa do Karavank, Savinjskih Alp, Pohorja, Boča in Donačke gore sestavlja porečje zgornje Save. Severni rob tega ozemlja spada z — v primeri z Dravo in Savo — manjšimi rekami Trauno, Aničo itd. neposredno k porečju Donave, prav tako pa tudi večji del Panonske ravnine na vzhodu (z Rabo in Blatenskim jezerom). Te reke s svojo usmerjenostjo in svojimi dolinami povezujejo tedanje slovensko ozemlje s Panonsko kotlino in Balkanskim polotokom. Prav ta povezanost je bila v zgodovini tega ozemlja mnogokrat izredno pomembna vse do naselitve alpskih Slovanov. Balkanski polotok in Panonska kotlina ob srednji Donavi sta bila namreč od prazgodovine naprej zvezni člen med Prednjo Azijo z njenimi starimi kulturnimi žarišči (Mezopotamija, Sirija, Mala Azija) ter južnorusko stepo z ene strani, in Evropo z druge. Preko njiju so se zaradi tega premikali že od davnine razni kulturni in ljudski valovi, ki so neredko zajeli — prav tako kakor ob selitvi Južnih Slovanov — tudi zgornje Podravje in Posavje.

Velika večina tega ozemlja je gorata. K izrazitemu ravninskemu svetu spada pravzaprav le Panonska ravnina do Blatenskega jezera, ki pa je bila v večjem obsegu trdno v slovenskih rokah le v IX. stoletju (od padca obrske države okrog 800 do prihoda Madžarov v Srednje Podonavje okrog 900). Vse ozemlje od zgornjega Posavja in zgornjega Posočja na sever do Donave, torej tudi vse nekdanje slovensko ozemlje v Avstriji pokrivajo velike gorske verige Vzhodnih Alp. Njihov srednji pas sestavljajo skupine Centralnih Alp med Dravo na jugu in črto, ki veže zgornji tok rek Salice (Salzach) in Aniče (Enns) z Nežiderskim jezerom na današnji avstrijsko-madžarski meji južno od Donave. Ta alpski pas sestavljajo na nekdanjem slovenskem ozemlju od zahoda proti vzhodu Visoke Ture, Nizke Ture in Cetiške Alpe, med Celovško kotlino in Muro pa so na jugu prislonjene na ta gorovja še Noriške Alpe, ki sežejo s Pohorjem tudi še južno od Drave. Centralne Alpe so sestavljene iz razsežnih in visokih gorskih skupin, ki pa so na vrhovih oble in nudijo ugodne pogoje za planinske pašnike. Na jugu in na severu je prislonjen na to osrednje jedro alpskega gorovja po en pas apneniškega alpskega gorovja. Na severu ga spremlja vse do Dunaja pas Avstrijskih apneniških Alp, ki se zaključuje z Dunajskim lesom (Wienerwald). Na jugu pa se deli ta apneniški pas v dva pasova. Od izvira Drave pa do Vitanj se vleče neposredno južno od Drave pas ozkih, dolgih in strmih pogorij, imenovan Dravska skupina (Ziljske Alpe, Karnijske Alpe in Karavanke), na to pa se naslanjajo še mogočnejše in razsežnejše Južne apneniške Alpe (Julijske Alpe, Kamniške ali Savinjske Alpe). V vsem tem razsežnem goratem svetu sta le dve obsežnejši kotlini, in sicer Celovška kotlina in dolina ob zgornji Muri, sicer pa pomenijo staro prirodno podlago za človeška bivališča le rečne doline, ki sekajo ta mogočna gorovja. V smeri od severa na jug je to gorato ozemlje — seveda ne upošteva je moderna prometna sredstva — razmeroma težko prehodno, precej laže pa od vzhoda proti zahodu, ker v tej smeri teče večji del pomembnejših rek. Na vzhodu je na to gorato ozemlje naslo-

njeno še predalpsko hribovje z mnogo ugodnejšimi pogoji za naselitev v široki okolici Graške kotline.

Tudi tisti del nekdanjega slovenskega ozemlja, ki je vse do naših dni ostal v slovenskih rokah, je po veliki večini gorat in hribovit. Njegov severozahodni del zajemajo Alpe, ki smo si jih že ogledali. Nanje je v Beneški Sloveniji in v Goriških Brdih zahodno od Soče, v Škofjeloškem hribovju v porečju obeh Sor in v hribih na obeh straneh Save med Ljubljansko kotlino z ene strani, Krškim, Bizeljskim in Donačko goro z druge strani naslonjen pas predalpskega hribovja, na obeh straneh Drave od Maribora do Varaždina pa s Halozami in Slovenskimi goricami pas nižjega, lahko razgibanega gričevja.

Južni del slovenskega ozemlja zajema Dinarsko gorovje, s starim domačim imenom imenovano Kras. Z alpskim svetom se stika na črti, ki teče od Gorjancev mimo Višnje gore, Borovnice, Vrhnike, Žirov in Cerknega do Tolmina. Kraški svet sicer na Slovenskem ne dosega niti približno tistih nadmorskih višin kakor alpski snežniki, toda njegove planote, ki jim manjka tekoča voda, zavzemajo sorazmerno precej večji obseg kakor alpske gorske vrste.

S Tržaškim zalivom se slovenskega ozemlja dotika najsevernejši zaliv Sredozemskega morja, ki loči Afriko od Evrope, Jadransko morje. S Kvarnerskim zalivom pa se mu ob Reki vsaj zelo približa. Jadransko morje sicer na Slovenskem v njegovi neposredni bližini spremljajo kraške planote, ki zmanjšujejo njegov vpliv na notranjost slovenskega ozemlja. Vendar pa se ta vpliv razteza globlje v notranjost (poleg vpliva na slovenski del Istre) na skrajnem zahodu Slovenije, kjer seže preko Furlanske ravnine tudi do dveh zalivov tega ravninskega sveta, do Gorice in Vipavske doline, pa tudi do gričevnatega sveta nad to ravnino v Beneški Sloveniji in Brdih.

Hriboviti slovenski svet se naslanja končno na vzhodu na Panonsko ravnino ob srednji Donavi. Neposredno k tej ravnini spada od današnjega slovenskega ozemlja le Prekmurje ali Slovenska krajina. Vendar pa sega tudi ravninski svet z nekaj izboklinami globlje v notranjost. Te izbokline so dediči zalivov, ki jih je pošiljalo k nam Panonsko morje, ki je pred nekaj milijoni leti zalivalo sedanjo Panonsko ravnino. Take izbokline ravninskega sveta proti zahodu segajo ob Muri do Lipnice (Leibnitz), ob Dravi do Maribora, ob Savi in Krki proti Novemu mestu, ob Kolpi pa do Bele krajine. Kljub svojemu sorazmerno majhnemu obsegu pa so ti ravninski zalivi proti zahodu za povezavo slovenskega ozemlja z njegovo širšo okolico izredno pomembni. Obenem z vsemi poglobitvami rekami namreč trdno vežejo slovensko ozemlje s Slavonijo in Balkanskim polotokom. Sestavljajo namreč dvoje dvojnih zemljepisnih vrat proti vzhodu ob Muri in Dravi in proti jugovzhodu ob Savi in v Beli krajini.

Na današnjem slovenskem ozemlju se torej stikajo in prepletajo med seboj vse štiri velike prirodne zemljepisne enote v našem sosedstvu — Alpe, Panonska ravnina, Kras in Sredozemlje. Zaradi tega prepletanja se slovensko ozemlje tudi v svojih podrobnejših površinskih oblikah po raznih pokrajinah precej razlikuje. Na severu in severozahodu se vrste visoki alpski snežniki, razporejeni v večjih ali manjših skupinah ali vrstah. Večje in manjše reke so izdolble med njimi svoje doline in kotline, ki so pozneje pomenile izhodišče za trajno človekovo naselitev v tem goratem svetu. Vsaka med njimi — obdana od venca gora ali vsaj hribov — je sestavljala sprva svoj posebni naselbinski okoliš in posebno izhodišče človekovega dela. Zemljepisec Anton Melik razlikuje ob svojem nadrobnejšem opisu slovenskega alpskega sveta okrog 30 takih okolišev. Le za primer naj naštejemo one na Gorenjskem: Bohinj, Blejsko-Radovljiška pokrajina, ob Savi Dolinki Zgornja Dolina in Spodnja Dolina, Tržiška pokrajina, Kokrška dolina, dolina Kamniške:

Bistrice s Črno dolino. Na podoben način je razdeljen v številne manjše enote tudi naš alpski svet v Slovenskem Primorju in na Slovenskem Koroškem. Na Krasu se vrste spet druga za drugo obsežne planote s strmimi robovi, vmes pa leže večja ali manjša kraška polja, ki jih namakajo reke ponikalnice (to je take, ki tečejo le nekaj časa nad zemljo, potem pa izginejo v kakšni značilni kraški jami). Med Krasom in Alpami leži večja Ljubljanska kotlina ter predel srednjevisokega hribovitega sveta, v katerega so spet vložene številne manjše dolinice in kotlinice. Pravi ravninski svet je razmeroma malo obsežen.

Prav tako ni mogoče zaslediti nobenega pravega reda pri razporeditvi naseljenih jeder, ki jih v tej mešanici goratega in hribovitega sveta pomenijo večje in manjše kotline (poleg Ljubljanske zlasti Celovška in Celjska), rečne doline (Soča, Vipava, notranjska Reka, Krka, Savinja s pritoki, Dravinja itd.), kraška polja (na primer Cerkniško, Planinsko, Logaško itd.) ter že omenjeni zalivi obeh sosednih velikih ravnin — Furlanske na zahodu in Panonske na vzhodu. To pisano podobo sveta, ki ga človek uporablja pri svoji naselitvi, še poostruje razmeroma velik obseg gozda, ki še danes pokriva skoraj polovico vse slovenske zemlje (41,57%, poleg tega pa nerodovitna površina 5,45% in pašniki 16,99%; prava obdelovalna površina znaša torej še danes le okrog 36% in je razdeljena na sledeči način: njive 17,09%, vrtovi 1,03%, vinogradi 1,95%, travniki 15,92%). Pri vsem tem je današnji obseg gozda bistveno manjši od njegovega nekdanjega obsega. Večtisočletna človeška borba za povečanje obsega plodne zemlje je namreč znatno zmanjšala njegov prvotni obseg. Potek vse te borbe, kot tudi razvoj samih človekovih prebivališč in njihove razporeditve, pa je tako tesno povezan z zgodovinskim razvojem samim, da ga moramo prepustiti poznejšim poglavjem.

Vsekakor pa velja v tem uvodu še podčrtati, da se izraža omenjeno prepletanje velikih evropskih zemljepisnih enot na Slovenskem vendarle še v vrsti drugih potez. Svoj precej neposredni izraz je našlo v prepletanju različnih vrst podnebja in od tega odvisnega rastlinstva. Posredno pa se kaže v dejstvu, da se na slovenskem ozemlju in ob njem srečujejo vse štiri različne narodnostne oziroma jezikovne skupine, ki prebivajo danes v Evropi, pa tudi v različnem značaju slovenskega človeka v raznih pokrajinah.

Na Slovenskem se srečujejo tri različne vrste podnebja. Ob Sredozemskem morju vlada posebno obmorsko podnebje, imenovano »mediteranskò« ali sredozemsko, ki ga označujeta zelo topla zima in izredno vroče ter skrajno suho poletje. Zaradi goratega sveta v neposredni bližini naše obale Jadranskega morja pa zajema to podnebje le ozek zahodni rob slovenskega ozemlja v Istri, ob Trstu in ob zahodnem robu Furlanske ravnine. Osrednji del slovenskega ozemlja (alpski in kraški svet) zajema srednjeevropsko podnebje, čigar značilnosti so zmerna zima, zmerno poletje in zmerne padavine v vseh letnih časih. Na vzhodu in jugovzhodu pa se širi v slovenske pokrajine ob Muri in Dravi, ob Sotli, Savi in Krki ter Beli krajini panonski podnebni vpliv, za katerega so značilne zelo velika vročina poleti, precej huda zima in ne obilo padavin, od tega največ v zgodnjem poletju. Ta vpliv sega ob nižinskem svetu ponekod tudi globlje v notranjost Slovenije. Seveda pa je toplota v vsakem letnem času odvisna tudi od nadmorske višine kraja in ne le od podnebnege tipa, ki vlada v določenem kraju — čim više kraj leži, tem nižja je njegova povprečna temperatura.

Različni podnebni pogoji se neposredno uveljavljajo tudi kot eden med najpomembnejšimi činitelji, ki omogočajo v posameznih slovenskih pokrajinah rast takih in drugačnih rastlin, s tem pa vplivajo seveda tudi na gospodarski razvoj, zlasti na razvoj poljedelstva. Mediteranskemu podnebju ustreza mediteransko rastje (oljka, smokva, zimzeleno rastje) v severnoistrskem primorju, ob zahodnem robu

Tržaškega Krasa, v spodnjem delu Vipavske doline, v goriški okolici in Brdih, dočim seže vinska trta še znatno preko teh meja, kjer so pa vendarle najugodnejši pogoji za njeno gojitev in rast. V notranjosti Slovenije prevladuje srednjeevropsko rastlinstvo. Njegovi zastopniki so v večini v našem gozdu in na travniku. Vendar pa se mešajo z njim nekateri predstavniki tako imenovanega ilirskega rastlinstva, to je onega, ki je značilno za kraške dežele na Balkanskem ilirskemu (na primer mali jesen, črni gaber, ccr itd.). Predstavniki ilirskega rastja se tudi pri nas širijo predvsem po kraškem svetu, segajo pa ponekod v dovolj toplih prisojnih legah bolj suhega sveta tudi do Radovljiško-Blejske kotline in do Pohorja ter Dravskega polja. Bolj skromen je vpliv panonskega rastja, ki se kaže ponekod v značilnih hrastovih gozdovih. Poleg podnebnih razmer odloča o kakovosti rastja seveda tudi sama oblika in sestava zemljišča. Oboje skupaj ustvarja na primer na našem primorskem Krasu takšne razmere, da se gozd, če ga odstrani človek ali žival, sam od sebe ne more obnoviti, marveč je potrebno umetno pogozdovanje.

Prehodni značaj slovenskega ozemlja se izraža tudi v stiku vseh štirih evropskih narodnostnih skupin na tem prostoru. Slovenci sami smo najzahodnejši del slovenske narodnostne skupine. Na zahodu sega do nas z Italijani in Furlani romanska narodnostna skupina. Nemci, s katerimi mejimo na severu, so predstavnik germanških narodov. Madžari, s katerimi se dotikamo na kratki meji v Prekmurju, pa so predstavnik mongolskih ljudstev, ki so se v zgodovini ponovno ustavila prav v Panonski kotlini in močno vplivala tudi na zgodovinski razvoj širšega okolja, dasi predvsem s svojo vojaško silo.

Končno je prirodna različnost slovenske zemlje s svojimi različnimi pogoji za vsakdanje delo, za borbo za kruh in obstanek vtisnila tudi drugačne poteze slovenskemu človeku v Alpah kakor onemu na Krasu ali v območju panonske pokrajine. Zemljepisec Valter Bohinec pravi ob preiskavi tega vprašanja, da je veliko večino danes obljudenega sveta v Alpah osvojil šele Slovenec po naselitvi. Ostro gorsko podnebje in stalne nevarnosti te borbe z gorami za plodno zemljo (plazovi, povodnji itd.) so sodelovali pri oblikovanju značaja močnega, podjetnega, resnega in redkobesednega alpskega Slovenca. Tudi na Krasu priroda ni bila radodarna. Ne le, da se kamnitni svet marsikje upira vsaki obdelavi, celo rdečo prst po vrtačah in kraških kotlih mora človek marsikje skrbno zavarovati, da mu je ne odnašata burja in povodenj. Ta trdi boj je dal tudi Kraševcem odpornost telesa in značaja ter samozavesten nastop. Bližina morja pa je oblikovala njihovo podjetnost in smisel za trgovino. Spet drugače so se uveljavili panonski vplivi, ki segajo globoko na Štajersko in Dolenjsko. Bohinjec meni, da se njihova meja sklada nekako z mejo vinske trte v teh dveh pokrajinah. Ob vinskih goricah se razvijata bolj vesel in mehkejši, pa tudi bolj dobrosrčen značaj kakor v ostalih dveh okoliših. Tudi sicer sta ti dve pokrajini rodovitnejši in zahteva njuna zemlja manj skrbi. Vse to se pozna v bolj veselem in bolj čustvenem značaju Dolenjca in Štajerca. Seveda pa kaže tudi ta pretres, da značaj zemlje ne vpliva na človeka neposredno, marveč le preko dela, ki ga zahteva od njega. Človek je zato v bistvu vendarle proizvod samega zgodovinskega razvoja.

Preden se dotaknemo vprašanja, na kakšen način je zemljišče — seveda že v zgoraj očitanih mejah — vplivalo na potek zgodovine slovenskega ozemlja, je treba v tej zemljepisni sliki opozoriti še na nekaj pomembnejših podrobnosti. Gorovja so nekakšne gube na zemeljski skorji, ki so nastale v zvezi z ohlajanjem zemlje in krčenjem njene površine. Kakor imajo vrhovi gub na nagubanem blagu nek določen pravec, tako ga imajo tudi gube zemeljske površine. Pravec teh gub v Alpah je vzhodno od vzhodne švicarske meje obrnjen večinoma v smeri od zahoda proti vzhodu. Med nagrmedenimi gorskimi vrstami je le malo prostora za ozke doline.

Vzhodno od črte, ki gre preko Alp od Furlanije do Salzburga pa se začne Vzhodne Alpe širiti v obliki pahljače, smer njihovih grebenov pa se začne v raznih delih Alp razlikovati med seboj. Ves severni del Vzhodnih Alp se obrne iz zahodno-vzhodne smeri nekoliko bolj proti severovzhodu. Centralne Alpe se v Visokih in Nizkih Turah drže še stare smeri, nato pa se tudi njihov severni zaključek obrne proti severovzhodu (do Semmeringa), dočim seže njihov glavni del s Svinjo planino na Koroškem, Korico na koroško-štajerski meji, Kozjakom in Pohorjem daleč na jug, tako da seže celo preko Drave. Tudi grebeni Centralnih Alp se ob vzhodni koroški deželni meji obrnejo kar naravnost v smer od severa proti jugu. Dravska gorska skupina, oprta vzdolž Drave na Centralne Alpe, teče v vsej svoji dolžini v obliki ozkih, stisnjenih gorskih vrst v nekoliko jugovzhodni smeri. Južne alpe Alpe pa sploh ne sestavljajo več takšne strnjene gorske gmote. Isto različno usmerjenost zemeljskih gub kažejo tudi doline in z njimi določeni tek rek. Tako je na primer zgornji tok Salice in Aniže obrnjen nekoliko proti severovzhodu, dokler se obe reki ne obrneta proti severu in prebijeta do Donave. Tudi gornja Mura teče do Brucka nekoliko proti severovzhodu, nato pa se obrne skoraj proti jugu. Pri Dravi in Savi pa že v vsem njunem teku prevladuje jugovzhodna usmerjenost.

Med gorskimi vrstami severnega in južnega alpskega pasu, ki se na ta način odmikata drug od drugega, so dobile s tem prostora razen rečnih dolin tudi razne večje kotline. Obzidje severnih in južnih Vzhodnih Alp, ki ga dopolnjuje na vzhodu še zapora daleč na jug segajočih Centralnih Alp, pa vendarle vsaj rahlo povezuje vse te doline in kotline v večjo prirodno enoto, ki jo zgodovinarji in zemljepisci imenujejo včasih »karantansko trdnjavo«. Slovenska Karantanija je bila namreč najpomembnejša politična tvorba, ki je ta prostor dalj časa tudi v političnem pogledu povezala v celoto. Seveda pa ta »karantanska trdnjava« po svoji notranji zgradbi daleč ni tako enotna kakor severnejša Češka kotlina. Tu namreč združuje gorski okvir le narahlo med seboj povezane enote, z gorskimi vrstami ločene tudi med seboj. Poglavitna skupna zemljepisna označba tega dela Vzhodnih Alp namreč ni njihova usmerjenost k skupnemu, jasno izoblikovanemu prirodnemu središču, marveč goratost, kotlinasti značaj, skupni širši gorski okvir in poleg tega majhna pomembnost tega ozemlja posebej za prehod iz Srednjega Podonavja v zahodnejše dele Evrope.

Za ta severni del nekdanjega slovenskega ozemlja velja prav tako kakor za njegove južne pokrajine, da je prav zaradi različnega značaja svojih sestavnih delov vendarle kljub svojemu goratemu značaju v svojem notranjem prometu zelo lahko prehodna dežela. V njem je le malo predelov, kjer bi se stavliale prometu po robu znatnejše ovire. Tudi v najboljšežnejših skupinah alpskih snežnikov sežejo nizko ležeče doline globoko v notranjost gorovja. Na današnjem slovenskem ozemlju sta manj dostopna le notranji del Julijskih in Kamniških Alp, severno od tod tudi nekateri predeli Centralnih Alp. V alpska pogorja so zarezane razmeroma nizko razne škrbine, ki ustvarjajo ugodne pogoje za sedla in prelaze preko teh gorskih vrst. Kraške planote so zaradi svojih strmih robov in zaradi tega, ker kraški svet ne pozna alpskih rek in njihovih dolin, ki bi vodile v notranjost gorovja, resnejša ovira za promet. Vendar tudi ta ovira ni tolikšna, kakršna se zdi na prvi pogled. Višinske razlike na robovih teh planot so namreč razmeroma majhne in jih je lažje obvladati. Vse to pa velja seveda v prvi vrsti za prehod iz posameznega okoliša v sosednji okoliš, torej za stik med posameznimi slovenskimi pokrajinami.

Vloga slovenskega ozemlja — nekdanjega in sedanjega — v širšem prometu pa je zvezana z dvema drugima vprašanjema. Najprej zavisi od mesta slovenskega

ozemlja med širšimi zemljepisnimi enotami, ki se križajo na njem, poleg tega pa tudi od vprašanja, v kolikšni meri se omenjene zveze med posameznimi pokrajinami vežejo v širšem okviru v poti med temi večjimi zemljepisnimi enotami. Samo mesto nekdanjega slovenskega ozemlja — na križišču med nižino ob srednji Donavi, Italijo oziroma Sredozemskim morjem ter južnonemško planoto, preko kateri vodi pot iz jugovzhodnega dela Evrope na njen zahod — je vsekakor za širši promet izredno pomembno. Vendar pa to ne velja za osrednji del nekdanjega slovenskega ozemlja, ker se rečne doline, po katerih teko reke iz Vzhodnih Alp proti vzhodu, zaključujejo s slepimi ulicami ob izviru teh rek v gorovju.

Mnogo lažje pot proti zahodu je izoblikovala Donava, ki se je prebila na črti približno od Linza do Dunaja na vzhod med Vzhodnimi Alpami na jugu in Češkimi (Sudetskimi) gorskimi masivom na severu. Dolina Donave je naravni jarek med »karantansko trdnjavo« na jugu in »češko trdnjavo« na severu, in s tem prirodna podlaga za pot, po kateri je tekel vselej v zgodovini promet med Srednje-donavsko nižino in Srednjo Evropo. Hkrati pa so seveda tej poti sledili tudi bojni pohodi, pa tudi premikanja ljudstev ob njihovih selitvah, bodisi proti vzhodu, bodisi proti zahodu.

Na jugu, pri prehodu preko današnjega slovenskega ozemlja, prirodna podlaga podobne zveze med morjem in notranjostjo ni tako preprosta. Sredozemsko morje, ki s svojim zalivom — Jadranskim morjem — seže do meje slovenskega ozemlja, spremlja na njegovem severnem obrežju ali pa vsaj nad polotoki, ki mole vanj, vrsta z obrežjem vzporednih pogorij. Zlasti močno se kaže to na črti od francoskega pristanišča Marseillesa do grškega pristanišča Soluna. Mogočno alpsko gorovje, ki doseže širino 200 km, se širi od južne Francije do Panonske nižine. V francoskem in švicarskem delu, pa tudi v zahodnem avstrijskem delu so sedla preko Alp, ki vodijo iz Italije v Srednjo Evropo, razmeroma visoka in redka. Na slovenskem ozemlju se pa naslanja, kakor smo že videli, kar neposredno na Alpe Dinarsko gorovje, ki spremlja jadransko vzhodno obrežje kar v neposrednem zaledju. Šele v vzhodnem delu naše države se odpira ob Vardarju spet lahka pot v notranjost Balkanskega polotoka in dalje v Panonsko nižino. Če ne bi narava poskrbela za prirodno pot preko današnjega slovenskega ozemlja, bi zaradi tega — vsaj v časih, ko človek še ni znal s sodobno tehniko obvladati prirodnih zaprek — tudi Jadransko morje pomenilo samo slepo ulico.

Toda na črti od Nežiderskega jezera v bližini Donave do Gradca, Maribora, Celja in Ljubljane prehaja visoko alpsko gorovje v predalpsko hribovje in nizko gričevje. To gričevje omejuje na drugi strani Panonska nižina ob srednji Donavi. Z druge strani je prav ta nižina najzahodnejša stopa v vrsti velikih stepskih ravnin, ki sežejo od Srednje Azije do Srednje Evrope. Skozi »moravska vrata« (ob reki Moravi na Češkem) pa je kar lahko priti v to veliko ravnino tudi iz severnega dela Srednje Evrope, ki jo ločijo sicer od te ravnine Češko gorovje in Karpati. Južni del teh »vrat« se odpira v srednje Podonavje pri Bratislavi prav neposredno ob zgoraj opisani meji med Alpami in Panonsko nižino. Na jugu omejuje Panonsko nižavje Sava. Trikotnik med jadranskim obrežjem, prirodno potjo ob Vardarju in srbski Moravi (približno med Solunom in Beogradom) ter Savo in njenim pritokom Kolpo pa je tako močno napolnjen z goratim svetom, da je zelo težko prehodni v smeri proti morju (Bosna, Črna gora, zahodna Srbija).

Pri Ptujju se približa velika Panonska nižina preko Prekmurja in Medjimurja Jadranskemu morju pri Trstu na okrog 200 km. Poleg te razmeroma majhne razdalje pa ima ob njej le približno ena tretjina ozemlja gorski značaj. Stik med Vzhodnimi Alpami in Krasom je namreč hribovje na tej črti toliko razrahljal, da so se ob njem vendarle zvrstila štiri večja nižinska območja — Dravsko polje,

Celjska in Ljubljanska kotlina in Vipavska dolina. Pot iz Panonske nižine do Tržaškega zaliva torej zapirajo le še trije gorski pragi med temi nižinami — Konjiško-rogaški hrbet, hribovje med Celjsko in Ljubljansko kotlino v Zasavju in notranjsko-primorski Kras. Pa tudi prehod čez te tri prage je razmeroma lahek. Mimo osamljene Konjiške gore vodita dve naravni poti po rečnih dolinah skoraj po ravnem v Celjsko kotlino: Dravinja—Vogljajna (povsod pod 400 m) in Dravinja—Grabljica—Hudinja (na najvišjem mestu 475 m). Zasavske hribe med Celjsko in Ljubljansko kotlino režejo kar trije ugodni prelazi: Črna na črti Vransko—Gornji grad—Kamnik (902 m), Kozjak na črti Vransko—Kamnik (665 m) in najugodnejši prehod čez Trojane na črti Vransko—Domžale (609 m). Največjo oviro pomeni kraški prag med Javornikom in Snežnikom. Izredne okoliščine pa tudi tu precej olajšujejo prehod. Šele razmeroma zložna pot preko Ljubljanskega Barja in naprej mimo Vrhniko in Logatca na Planinsko polje (450 m) nas pripelje v zračni razdalji 30 km od Ljubljane in 45 km od Trsta prvič na ostrejši rob kraške planote v klancu, ki ga je treba premagati od tod do vrha kraškega praga med Rakekom in Postojno (Mačkovec, 613 m). Prav na tem mestu, kjer bi se šele morali začeti novi, višji kraški pragi, pa je Kras stisnjen od dveh strani. Na severovzhodu ga zožuje vrsta kraških polj (Planina, Cerknica, Lož), na jugovzhodu pa se zajedajo vanj rodovitne doline ob Vipavi, Pivki in notranjski Reki. Obe vrsti nižin zožujeta na tem mestu pravi kraški svet na približno 4 km, poleg tega pa se med Št. Lovrencem in Javornikom ta prag tudi zniža na okrog 620 m. Vse to omogoča precej redek pojav, da se more namreč Pivka pod zemljo odtekati na severovzhod proti Savi, tako da poteka na tem mestu razvodje med Posavjem in Jadranskim morjem južno in zahodno od najvišjega hribovitega hrbta med njima. Kotlina ob Pivki, ki je po svoji zunanosti že prva stopnica z vrha Krasa proti Tržaškemu zalivu, spada po teku svojih voda vendarle še vedno k Posavju, ker teče Pivka ne glede na najvišjo gorsko črto (Nanos 1299 m, Razdrto 593 m, Senožeški Kras 1026 m, Pivka [Šempeter na Krasu] 579 m in Snežnik 1796 m) pod zemljo od nižjega zemljišča k višjemu. Naravna vrata pri Postojni so zaradi tega po pravici dobila ime »jadranska vrata«.

Prostor ob Pivki se od tod polagoma spušča proti morju, ki ga doseže, ko se tik nad Trstom spusti čez Sežanski (368 m) in Občinski prag (304 m) do morske gladine. Proti severovzhodu pa vodi Vipavska dolina, ki jo je že nek pisec konec VIII. stoletja po pravici imenoval »širok in popolnoma raven vhod v Italijo«, ki jo sicer na severu objemajo visoke Alpe. Zaradi vsega tega na Slovenskem kraški prag med Sredozemskim morjem in notranjostjo Evropske celine — drugje ob Jadranskem morju vse do sodobnih prometnih sredstev najresnejša prometna ovira — ne povzroča nikakih velikih težav. Zložno ga je mogoče prekoračiti skozi »jadranska vrata«. Prirodna pot, ki smo si jo na ta način ogledali, je po mnenju zemljepiscev na vsej črti od južne Francije pa do Carigrada najprikladnejša, najkrajša in najlažja pot iz Sredozemlja čez gorski obod, ki ga obdaja na severni strani. Tako so na primer pokazale preiskave Antona Melika, da teži k Trstu, izhodišču te poti ob morju, vsa severna Jugoslavija. Celo iz Beograda, ki stoji na ustju Save v Donavo, znaša danes železniška razdalja do Trsta samo 715 km, do nablížje druge luke ob Jadranskem morju (Gruž—Dubrovnik) pa 756 km.

Vendar Slovenija ni le navadna prelazna dežela kot na primer Tirolska, ker ni le zvezni člen med dvema zemljepisnima območjima z enim samim prelazom. Dočim je zrasla Tirolska le ob eni sami cesti s težiščem na Brennerju, se nad Slovenijo križa več prirodnih poti. Slovenija ni le »cesta«, marveč »cestno križišče«, ki se je razvilo zaradi zgoraj naštetih okolnosti nad Tržaškim zalivom. Ta okoliš namreč priteguje k sebi tako pot, ki veže Zahodno Evropo z bližnjim vzhodom

v Prednji Aziji (Pariz—severna Italija—Ljubljana—Beograd—Carigrad) vzdolž severnega roba Balkanskega polotoka, pot iz Panonske nižine v Italijo in pot iz severnega dela Srednje Evrope ob robu Vzhodnih Alp ali skozi nje (skozi Celovško kotlino in Kanalsko dolino) — tako imenovano »prečno pot skozi Alpe« (Dunaj—Bruck ob Muri—Celovška kotlina—Benetke). Melik po pravici ugotavlja, da mora čez slovensko zemljo ves promet od Balkanskega polotoka, Panonskega nižavja, čeških dežel in Vzhodnih Alp (vzhodno od izvira Drave na Toblaškem polju) proti Sredozemskemu morju in Italiji. Zato se že od nekdaj na sedanjem slovenskem ozemlju združujejo poti ob vzhodnem robu Alp, iz Panonske kotline in ob severnem robu Balkanskega polotoka, da se nad Trstom, potem ko skozi »jadranska vrata« preidejo gorsko zaporo okrog Sredzemskega morja, spet razpletajo v različne smeri. Prav te zemljepisne značilnosti slovenskega ozemlja so se izražale v zgodovinskem razvoju — seveda v tisti smeri, ki jo je določal v vsakem času splošni gospodarski razvoj — v različnih političnih in gospodarskih težnjah, ki so se križale in borile za premoč nad temi pokrajinami. Vsekakor pa lahko trdimo, da smo prav zaradi tega prirodnega položaja fevdalci živeli vselej na »zgodovinskem prepihu«, ki je prinesel našemu ljudstvu nedvomno mnoge pridobitve, obenem pa je sodeloval tudi mnogokrat pri velikem, za nas ne preveč srečnem zanimanju, ki so ga kazali za naše ozemlje naši številčnejši in zato od nas močnejši sosedi.

*

Kakor smo videli, je vse slovensko ozemlje razmeroma lahko prehodno in imajo posamezne pokrajine dovolj lahek stik med seboj. Vendar pa so se njegove značilnosti v slovenskem notranjem razvoju uveljavljale vse do prejšnjega stoletja močneje v razdvajanju kakor v združevanju njegovega prebivalstva. Brez dvoma je seveda to povezano z dejstvom, da časovno spada velika večina dosedanje slovenske zgodovine v razdobje fevdalne družbe, ki je sama zaradi šibkih gospodarskih vezi med različnimi pokrajinami in osamljenega gospodarskega življenja na posestvih posameznih fevdalnih zemljiških gospodov preprečevala tak močnejši stik, kakršnega smo navajeni danes. Med vplivnimi razdružujočimi zemljepisnimi činitelji je treba v preteklosti omeniti zlasti vpliv raznih kotlin (ob zgornji Muri, Celovške, Graške, Ljubljanske, Celjske), ki je močno podprl politično razdrobljenost slovenske zemlje v dobi fevdalne družbe. Celovška kotlina je bila v prvotnem slovenskem ozemlju po osrednjem položaju, ki ga zavzema v »karantanski trdnjavi«, in po svojem obsegu najbolj poklicana, da združi vse Slovence okrog sebe. To svojo naravno vlogo je v nekem pogledu res opravljala vsaj z delnim uspehom vsaj do začetka XI. stoletja. Odtlej pa so se postopno oddelile od nje vse obrobne kotline, ki so v zvezi s takratnim gospodarskim in političnim razvojem ter težnjami posameznih fevdalnih vladajočih rodbin postajale same jedra novih političnih enot. Poleg tega pa so severni in zahodni del Koroške same do konca XV. stoletja v narodnostnem pogledu zavzeli Nemci. »Moč kotlin in gora okoli njih se je v slovenski zgodovini izkazala kot zelo velika. Razbila je slovensko zemljo v političnem oziru na dežele in pospeševala že itak močno rodovno razcepljenost Slovencev. Kotline — krajine — dežele so slabile nacionalno odpornost Slovencev in preprečevale, oziroma ovirale njihovo politično zedinjevanje« (Milko Kos). Vpliv tega zemljepisnega položaja se je pokazal, kakor smo že videli, tudi v tem, da se je slovenski jezik razdelil na razmeroma precejšnje število v prirodnem položaju utemeljenih skupin ljudskega govora (dialektov), ločenih po hribovitih ali gozdnatih ozemljih, ki so v prvih stoletjih po naselitvi izdatno ovirala vsakdanji stik med prebivalci različnih predelov. Ti prirodni zemljepisni pogoji so nudili znatno podporo gospodarskim in družbenim razvojnim težnjam v času fevdalne razdrobljenosti in koristolovskim

težnjam tujerodnih plemiških rodbin pri delu za zaokrožitev ozemlja, ki so ga držale v svojih rokah. Tudi njihova podpora je pomagala vzdrževati stare zgodovinske pokrajine in njihove meje vse do XIX. in XX. stoletja. Tako so zavirali združevanje slovenskih pokrajin, ki so ga Slovenci zahtevali in se zanj borili od srede prejšnjega stoletja na podlagi narodnostnega načela, ustvaritev Zedinjene Slovenije.

Slovenski zemljepisni položaj pa ni vplival le na notranji slovenski razvoj, marveč še skoraj močneje na slovensko razmerje do sosedov. Ko so Slovenci v VI. stoletju prišli v novo domovino, so zasedli ozemlje do roba Furlanske ravnine, do povirja Zilje, Drave, Aniže in Traune na zahodu, segali še preko Donave na severu in do Bakonjskega lesa in Blatenskega jezera na vzhodu. Zasedli so poleg sedanjega slovenskega ozemlja še ves prostor »karantanske trdnjave« in ceste ob Donavi ter še precejšen kos Panonske ravnine.

Na dveh straneh je bilo to ozemlje slabo omejeno. Slovensko ozemlje ob obdonavskem jarku je bilo v zgodnjem srednjem veku prostor močnih naselitvenih in vojaških trenj med nemškimi in slovanskimi plemeni z ene strani ter turkotatarskimi ljudstvi v Srednjem Podonavju (Obri, Madžari) z druge. Cesta je spričo svojega političnega in gospodarskega pomena mogla dokončno pripasti le prebivalstvu v enem izmed obeh predelov, ki ju ta obdonavski jarek povezuje med seboj. Tako so bile v primeri z južnejšimi pokrajinami maloštevilnejše slovenske naselbine v območju obdonavskega jarka že vnaprej zapisane propadu. Boje za ta prostor do zmage Nemcev nad Madžari sredi X. stoletja so še preživele, pokopalo pa jih je v naslednjih stoletjih priseljevanje, s katerim so si hoteli Nemci po vojaški osvojitvi zagotoviti in utrditi oblast nad to važno cesto in pokrajino ob njej. Tudi mejo v Panonski ravnini, kakor se je izoblikovala v začetku IX. stoletja, je treba v zemljepisnem pogledu označiti kot slabo utemeljeno. Brez vsake posebne opore v prirodni obliki zemljišča je delila na dvojje ravninski svet. Potujoča pastirska mongolska plemena, ki so preko južnoruske stepe ponovno prišla v najzahodnejšo stevo v Evropi, ob srednji Donavi, se seveda niso ustavljala v tej ravnini prej kakor ob naravni pregradi, ki to ravnino zapira na zahodu, to je ob Vzhodnih Alpah. Tako so se že pred obrskim pritiskom v VII. in VIII. stoletju Slovenci večinoma umaknili iz ravninskega sveta v Alpe in predalpsko hribovje. Po uničenju obrske države konec VIII. stoletja so se spet gosteje naselili v ravnini, kjer je v IX. stoletju nastala tudi zadnja slovenska samostojna država (Kočeljeva kneževina od 869 do 874). Obenem s Slovenci pa se je že v tem času naselilo v ravnini tudi večje število nemških priseljencev. Prihod Madžarov v Srednje Podonavje konec IX. stoletja pa je okoli leta 900 vse to naselitveno delo uničil in vrgel Slovence nazaj v Alpe in predalpske hribe. Šele v XII. in XIII. stoletju se je posrečilo Slovincem v zvezi z naselitvijo dotlej pustega obmejnega pasu med nemško in ogrsko državo spet pridobiti del tega ozemlja (Prekmurje). Slovenski del Panonske ravnine pa se je v zvezi s tem razvojem vendarle zmanjšal od okrog 10.000 km² na komaj približno deseti del prvotnega obsega.

Jedro takratnega slovenskega ozemlja pa so omejevale na prvi pogled dosti ugodne naravne meje. Južni del zahodne slovenske meje, ob katerem se stikajo Slovenci z Romani, se je naslonil na zemljepisno dobro utemeljeno črto, ki loči Furlansko ravnino od alpskega in kraškega sveta na vzhodu. Kljub temu, da je spadal zahodni rob tega slovenskega ozemlja skozi stoletja v napol romanske politične enote (Furlanija, del Istre), je bilo vendarle v tolikih pogledih in tako močno navezано na vzhod, da je narodnostna meja ostala tu nespremenjena vse do naših dni. Naselitveni, gospodarski, družbeni in kulturni razvoj je bil tudi v Posočju in na Krasu isti kakor v vzhodnem in severnem predelu slovenske zemlje. Kakega

posebnega italijanskega vpliva in naselitvenih tokov tudi tu vse do priseljevanja v mesta v najnovejšem času ni bilo. Upravne vezi so se pokazale za preslabo oporišče v borbi proti življenju in omenjeni prirodni meji.

Meja med Slovenci in Bavarci pa se je oprla na visoke alpske grebene (Defereške Alpe, Visoke in Nizke Ture, Todtes Gebirge). Vsa ta dolga meja je naravno zelo dobro podprta in kaže le dve nevarnejši vrzeli — ob zgornji Dravi in zgornji Aniši. Na vzhodu je omejevala to ozemlje spet jasna črta med Alpami, oziroma predalpskim gričevjem in ravnino. Meja med Slovenci in Hrvati pa je sploh posledica poznejšega zgodovinskega razvoja. Ta je potegnil mejno črto med sprva notnimi slovanskimi plemeni, pa tudi po ozemlju, ki je tesno povezano po nizkem gričevju in poleg tega z dvojnimi panonskimi vrati ob Muri in Dravi in prav tako dvojnimi hrvatskimi vrati ob Savi in Kolpi.

To ozemlje razpada po svoji zemljepisni zgradnji, kakor smo že videli, v dve večji enoti. Večji severni del zavzema »karantanska trdnjava«, manjšega južnega pa celjsko-ljubljanska prehodna dežela. Večja zavarovanost in hribovitejši značaj obeh sta vsekakor ugodno vplivala, da so v teh predelih nastale prve večje slovenske politične enote (država karantanskih Slovencev in kot njena naslednica vojvodina Karantanija; velika Kranjska).

Naravna meja karantanske trdnjave proti severu bi mogla biti tudi trdna slovensko-nemška narodnostna meja. Kot taka je v resnici obranila ali vsaj v resnici pomagala braniti Karantanijo pred tujci do srede VIII. stoletja. Toda družbeni prevrat v Karantaniji v začetku IX. stoletja je z uvedbo frankovskega fevdalnega reda razkrojil staro slovensko družbo. Privedel je med Slovence tujo, nemško vladajočo družbeno plast in postavil tujce v sredo dežele kot njene gospodarje. Novo plemstvo je dobivalo od vladarja frankovske in pozneje (od okrog 900) nemške države obsežna posestva, kjer pa je primanjkovalo ljudi za njihovo obdelavo. Zato je dovajalo na svoja posestva naseljence iz zahoda in tako je prirodna meja odpovedala: »Visoke Alpe, od Furlanskih meja do Dachsteina navidez prirodni branik, ki bi si ga alpski Slovenci težko boljšega želeli, se izkažejo kot gorovje, ki ni branilo, marveč — navzlic majhnemu številu visokogorskih prelazov — dovajalo med Slovence politično in kulturno močnejši tuji rod in red« (Milko Kos). Dejstva gospodarskega in družbenega razvoja so se izkazala za močnejša od prirodne meje. Tako se je slovensko-nemška narodnostna meja umaknila do konca srednjega veka nazaj na črto Šmohor ob Zilji — Ziljske Alpe — Dobrač — Osojske Ture — Šenturška gora — Štalen — Djekše in Krčanje na Svinji planini — Led ob Dravi — Dravograd — Kozjak — severno podnožje Slovenskih goric — Radgona. Na tej črti je vzdržala narodnostna meja do srede XIX. stoletja, odtlej pa so jo Nemci s pomočjo germanizacijskega pritiska med Možbergom in Štalenom potisnili spet nekoliko proti jugu (pod Celovec). Tako je ostalo Slovincem vsega skupaj okrog 24.000 km², skoraj dve tretjini prvotno slovenskega ozemlja pa so v teku zgodovinskega razvoja prepustili Nemcem in Madžarom. Zaradi teh obsežnih ozemeljskih izgub je bila Karantanija sama razdeljena med Nemce in Slovence ter je Slovenska Koroška danes obmejna slovenska pokrajina. Osrednje mesto med slovenskimi pokrajinami pa je zaradi tega razvoja prevzela južna prirodna sestavna enota na Slovenskem, celjsko-ljubljanska prehodna pokrajina.

Ta pokrajina je imela v svoji preteklosti zelo pisano zgodovino v precejšnji meri prav v zvezi z raznimi prometnimi nalogami, ki ji jih nalaga priroda z njenim zemljepisnim položajem. Resnično izpolnjevanje teh nalog pa je tako tesno zvezano z gospodarskim in političnim razvojem na tem ozemlju in v njegovi širši okolici, da bo pomenilo enega med glavnimi vprašanji v vsem zgodovinskem razvoju. Zato moremo s tem skleniti naš kratki zemljepisni uvod.

II. VZHODNE ALPE PRED PRIHODOM SLOVENCEV

1. Prazgodovina.

Človeške preteklosti ne moremo s pomočjo še tako važnih dogodkov razdeliti na kose, ki bi bili razumljivi vsak zase. Vsak dogodek razumemo samo, če poznamo vse pogoje in okoliščine njegovega postanka. To velja tudi za našo zgodovino in za prihod Slovencev v novo domovino. Zato tudi ni mogoče začeti slovenske zgodovine kar v sredi VI. stoletja, ko so se začeli po umiku Langobardov v Italijo Slovani naseljevati v Vzhodnih Alpah. Vsaj na kratko si moramo ogledati življenje v Vzhodnih Alpah tudi v prejšnjih, dolga tisočletja trajajočih dobah.

Vse ozemlje, ki so ga zasedli alpski Slovani v času preseljevanja ljudstev, je dobilo svoje prvo prebivalstvo že v prazgodovini. O človeškem življenju v tem prvem času človeške zgodovine ne pričajo nobena pisana poročila, kajti pisanje je bilo tedanjemu človeku še neznana umetnost. Le v zemlji ohranjeno orodje in orožje z drugimi ostanki in tvarnimi ostanki človeškega dela, telesa in življenja pričajo o trdem človekovem boju za obstanek v teh tisočletja, desetisočletja in celo stotisočletja dolgih dobah. Po tvarini, iz katere so si takratni ljudje predvsem izdelovali orodje in orožje, se deli prazgodovina navadno v kameno, bronasto in železno dobo. Ta obdobja se dele spet v manjša podobdobja: kamena v starejšo (paleolit), srednjo (mezolit) in mlajšo (neolit), h katerim se prišteva včasih tudi še doba bakra. Železna doba pa se deli v starejšo ali halštatsko (po najdišču Hallstatt v Zgornji Avstriji ob jezeru istega imena) in mlajšo ali latensko (po plitvini La Tène v Neuchâtelškem jezeru v severozahodni Švici). Tudi ta obdobja se dele seveda še v razna manjša obdobja, bodisi po raznih stopnjah razvoja na posameznih vodilnih najdiščih (tako se deli na pr. halštatska kultura v tri pododdelke), bodisi po stopnjah razvoja orodja in orožja, ki so značilne za taka najdišča v celoti.

Zgornja obdobja ločijo v različnih delih sveta seveda različne časovne meje. Še danes žive nekatera zaostala plemena v kulturi težko pristopnih delih Azije, Afrike, Južne Amerike in Avstralije na raznih kulturnih stopnjah človeštva od mlajše kamene dobe naprej. Še mnogo več pa je bilo takih zaostalih plemen do druge polovice prejšnjega stoletja. Vsekakor pa so nekatera od zgoraj naštetih obdobji še vedno za nas kar nerazumljivo dolga, če jih primerjamo s sodobnim hitrim razvojem in napredkom človekovega znanja. Starejša kamena doba na primer zajema čas od okrog 600.000 (ko se je dokončal razvoj človeka do take oblike, da je začel rabiti orodje) do okrog 20.000 pred našim letoštetjem. Kako dolgo je to obdobje, nam more pokazati najlaže primerjava s poblize nam znano človeško zgodovino — ta traja na naših tleh le okrog 2000 let, če pa vzamemo poblize znano človeško zgodovino kot celoto, pa tudi le okrog 5000 let. Kako silno počasen

je bil razvoj človeškega napredka v teh obdobjih, nam lahko pokaže lovska postaja v Willendorfu ob Donavi na krajni severni meji nekdanjega slovenskega ozemlja. Tu je živel človek okrog 50.000 let brez bistvenih sprememb v svojem orodju in orožju, brez bistvenega napredka v svojem gospodarskem življenju. To pomeni, da je živel tedanji človek brez bistvenega napredka le od lova in nabiranja rastlinske hrane, kakor mu jo je nudila sama priroda, v tem kraju skoraj štiridesetkrat tako dolgo, kot smo naseljeni Slovenci v novi domovini, ko smo doživeli v njej tako razgiban in visok vzpon!

Pomembna pomanjkljivost te razdelitve prazgodovine je seveda v tem, da povele, iz kakšnega gradiva je bilo izdelano človekovo orodje in orožje, sicer pa ni zvezana ne z gospodarskim, ne z družbenim razvojem. Začetek uporabe bakra ali prehod od bronca do železa sta bila sama na sebi mnogo manj pomembni spremembi v človekovem gospodarstvu kakor iznajdba kakega pomembnega novega orodja, npravljenega iz gradiva, ki so ga že dotlej uporabljali, na primer loka, rala, lončene posode itd. Po teh vidikih se je od srede prejšnjega stoletja začela uveljavljati delitev prazgodovine v tri stopnje »divjaštva« (poglavitna označba gospodarskega življenja v dobi »divjaštva« sta lov in iskanje prirodnih sadežev) in prav tako tri stopnje »barbarstva« (začetek »barbarstva« pomenjajo začetki živinoreje, sadilstva in obrti v obliki lončarstva). Stopnje obeh teh dob se razlikujejo med seboj po vrstah orodja, ki je bilo v njih v veljavi in uporabi. Tudi proti tej delitvi je upravičen dvojni ugovor. Z ene strani njihovo poimenovanje samo na sebi ni v nikaki zvezi s tistimi vrstami orodja in orožja, zaradi katerih se posamezna obdobja ločijo med seboj, pač pa vnašata obe imeni nehote ali hote že neko oceno teh dolgih obdobj človeškega razvoja s stališča našega načina življenja kot manjvrednih. Naloga zgodovine pa ni tako obsojanje, marveč razlaga zgodovinskega razvoja. In če gledamo s stališča razvoja tedanjih ljudi, potem razne iznajdbe, na primer loka, lončene posode, topljenja kovin itd. niso bile niti lažje, niti manjše, niti manj pomembne kakor na primer izum parnega stroja v XVIII. stoletju ali izum uporabe atomske energije v našem času. Z druge strani pa vseh poznejših zgodovinskih obdobj ne ločimo med seboj po posameznih pridobitvah v gospodarstvu, marveč po družbenih prevratih, ki so nastali kot posledica že daljšega uveljavljanja teh novih gospodarskih pridobitev. Tako se na primer posamezne oblike kapitalističnega gospodarstva začno v slovenski zgodovini uveljavljati v večji meri že od začetka XVIII. stoletja naprej, dobo kapitalizma, oziroma kapitalistične družbe pa začnemo vendarle šele z marčno revolucijo leta 1848, ki je odpravila dotlej prevladujoče oblike fevdalizma v družbenem življenju. Med osnovnimi načeli vsake delitve zgodovine v podobdobja pa je tudi pravilo, da mora taka delitev izhajati iz istega stališča. V tem primeru mora torej razdeliti vso zgodovino pod vidikom družbenega razvoja.

S tega stališča moremo deliti prazgodovino v tri večja obdobja: v dobo prvotne občine ali »horde«, v dobo rodovno-plemenskega reda in v dobo vojaške demokracije. Podrobneje bomo o teh obdobjih in njihovih značilnostih govorili ob razvoju samem. Tu naj podčrtam le njihove najpoglavitnejše značilnosti. Tako v dobi prvotne občine kot tudi rodovno-plemenskega reda so vsi odrasli člani skupnosti enakopravni in svobodni; razlika med obema je le v tem, da so v dobi rodovno-plemenskega reda družbene enote trdnje organizirane po sorodstvu in da so poleg tega »rodovi« povezani med seboj v večje družbene enote. Doba vojaške demokracije pa pomeni že prehodno stopnjo med rodovno-plemensko ureditvijo in razredno družbo, to je družbo, v kateri ljudje niso več enakopravni, marveč se dele po svojem bogastvu in pravicah v različne skupine, imenovane »razredi«. Pomcni

krvnih vezi se ob tej novi družbeni delitvi izgublja, pojavljajo se pa že sužnji in njihovi lastniki in izkoriščevalci njihove delovne sile.

Včasih so sicer mislili, da se more deliti doba rodovno-plemenske družbe v dve manjši obdobji, dobo materinskopravnega in dobo očetopravnega rodu (matriarhata in patriarhata). Obe rodovni ureditvi se ločita med seboj po tem, ali živijo skupaj potomci ene matere ali enega očeta in ali ima večjo veljavo ženska ali moški. Poznejše preiskave pa so pokazale, da se veže matriarhat na sadilske skupine (pred uporabo rala in živine za oranje), patriarhat pa na živinorejske in naprednejše poljedelske. Tako sadilstvo kot živinoreja pa sta se razvila neposredno iz prvotnega zbiralnega gospodarstva (lov in nabiranje zelišč v prirodi), tako da pri teh razlikah ne gre za razna zgodovinska obdobja, marveč za razne pravce zgodovinskega razvoja.

V naslednjem kratkem pregledu prazgodovinskega razvoja na naših tleh se bomo oprli na zgoraj našeta obdobja družbenega razvoja, vendar pa v zvezi z vsemi drugimi stranmi življenja, ki se še uporabljajo pri delitvi teh dolgih zgodovinskih obdobjih človeškega razvoja.

a) Alpski lovci na medvede v dobi prvotne občine (horde).

Najstarejši doslej znani nedvomni človeški sledovi na zemlji sploh so doslej odkriti iz tako imenovane ledene dobe. Podnebje namreč na zemlji ni bilo vselej enako. Okrog 600.000 let pred našim letoštetjem se je iz raznih vzrokov znižala povprečna letna toplota na zemlji za okroglo 4° (Cezijevega toplomera) ali celo za kakšno stopinjo več. Potemtakem sta najbolj vroča poletna meseca julij in avgust dosegla samo povprečno toploto današnjega poznega maja ali septembra. Zato je na primer v naših gorah padal sneg skozi vse poletje, spomladi je kasneje nehalo snežiti in jeseni je prej začelo. Nasprotno pa je bil čas, v katerem se je sneg topil, znatno krajši od današnjega. Spričo tega se je ločnica večnega snega, to je črta, nad katero se snežna plast drži tudi čez poletje, ker poletna toplota ne zadošča, da bi sneg stopila, znatno znižala. Dočim je ta črta danes v naših Alpah na višini okrog 2500—2600 m, je bila v tistem času v Julijskih Alpah na okrog 1300 m, v drugih naših hribih pa na okrog 1400 m, torej približno 1200 m nižje od sedanje. Iz tega področja pa so se po visokogorskih dolinah spuščale navzdol še ogromne količine ledu v obliki ledenikov. Tako so na primer ogromni ledeniki pokrivali vso sedanjo Celovško kotlino tja do Velikovca, dolini obeh Sav tja do Radovljice in dolino Soče do Tolmina; prav tako je bila pokrita tudi dolina Mure do Judenburga in druge.

Pri tem seveda ne gre za eno samo ogromno dobo poledenitve zemeljskega površja, ki bi trajala od okrog 600.000 do okrog 7000 pred našim letoštetjem, ko se računa — vsaj v Alpah — na konec ledene dobe. Vsaj v Srednji Evropi nasprotno precej na splošno ločijo štiri obdobja poledenitve (po vrsti od najstarejšega do najmlajšega: gūnzško, mindelško, risško in würmsko dobo poledenitve), ki so jih ločila dolga obdobja, ko se je povprečna toplota vzdignila celo višje od naše. Po starejših računih so trajale dobe poledenitve povprečno po 25.000 let, medledene dobe pa različno (prva 75.000, druga 200.000, tretja 100.000). Po novejših računih srbskega astronoma Milankovića naj bi trajale dobe poledenitve po okrog 50.000 let in nekatere še nekaj več, medledene dobe pa naj bi bile nekaj daljše (prva in tretja nekaj čez 60.000 let, druga skoraj 200.000 let). Vendar pa po Milankovićevih računih tudi dobe poledenitve niso enotne, marveč se dele prve tri v po dva, würmska pa v tri poledenitvene sunke (dolgi so bili različno, pretežno po 7.000 ali 8.000 let, le v tretji in najmočnejši ledeni dobi po 10.000 in 11.000 let), ločene po okrog

35.000 let trajajočih manj mrzlih obdobjih. Že zgornje številke kažejo, kako dolga so, vsa ta obdobja v primeri z zadnjimi obdobji človeške zgodovine.

Ozemlje, ki so ga v Vzhodnih Alpah pred približno 1400 leti zasedli alpski Slovani, je bilo v časih poledenitvenih sunkov za trajno človeško življenje seveda nedostopno. Prvi človekovi sledovi v bližnji okolici tega prostora in v njem samem izvirajo iz zadnje medledene dobe, približno v letih okrog 150.000 do 120.000 pred našim letoštetjem. Iz tega časa so se ohranili v nekaj naših najdiščih sledovi iz najmlajšega obdobja starejšega paleolita (stare kamene dobe), imenovanega po najdišču Le Moustier v južni Franciji musterjensko obdobje. Za orodje tega obdobja je najznačilnejši razvoj in umikanje tako imenovanega »pestnjaka«, ki ga je dotedanji človek stare kamene dobe uporabljal za vse mogoče stvari. To je bil na eni strani obel, na drugi strani pa zaostren in z dvema reziloma opremljen kamen, ki ga je človek ob uporabi držal neposredno v roki. To orodje postaja proti koncu starejše stare kamene dobe najprej lažje in dobiva različne oblike, pozneje pa se vse bolj umika raznim drugim vrstam kamnitnega orodja (šilom, praskalom itd.). Nove oblike orodja so gotovo bolj ustrezale svojemu namenu, kot njihov posebni vzrok pa domnevajo potrebo izboljšane obdelave živalskih kož za obleko ob bližajočem se hladu nove ledene dobe.

Vsa najdišča iz te dobe se nahajajo v jamah, in sicer v predalpskem svetu — delno v predalpskem hribovju, delno na Krasu. Na Slovenskem je najpomembnejše najdišče v Betalovem spodmolu pri Postojni, ki obsega poleg gradiva iz te dobe tudi nekoliko starejše in sega tudi v dobo mlajše stare kamene dobe. Sledovi starejše stare kamene dobe so bili odkriti tudi v jami Pod Kalom pri Trstu in v Dobrovljah pri Ajdovščini. V neposrednem sosedstvu slovenskega ozemlja sta bili pa južno in jugovzhodno od Ptuja odkriti postaji paleolitskega človeka iz te dobe v jamah Vindiji pri kraju Voče Donje in pri Krapini.

Najpomembnejše med temi najdišči je brez dvoma Krapina na Hrvaškem. Ostanke živali, ki jih je krapinski človek lovil in se z njimi hranil, pričajo, da je bila jama dolgo časa njegovo bivališče. Med njimi je namreč tako Merckov nosorog, ki je bival v krajih s toplim podnebjem, kakor tudi jamski medved in pragovedo, ki sta prebivala v krajih s hladnim in vlažnim podnebjem. Krapina pa je posebno znamenita zaradi tega, ker so le v njej med našimi najdišči iz stare kamene dobe našli tudi ostanke človeka, ki je prebival v tem času po naših krajih. Med živalskimi kostmi so namreč našli pomešane tudi človeške, ki so pripadale 10 do 12 osebam, in sicer tako odraslim kakor tudi otrokom. Skoraj vse kosti so bile razbite in nekatere tudi ožgane. To je povzročilo oster spor med znanstveniki, ali gre pri teh ostankih za grobove, ki so jih poznejši prebivalci votline nehote razdrli, ali pa za ljudožrstvo. Drugi razlagi se namreč upira dejstvo, da se sicer pojavlja ljudožrstvo šele na precej mlajši stopnji človeškega razvoja.

Krapinski človek se od sodobnega močno razlikuje in je po vrstah svojih zunanjih značilnosti precej bližji opicam. Spada namreč med »Neandertalce« (imenovane po prvi najdbi ostankov takega človeka v Neandertalu v Porenju). Njegovo čelo je bilo nizko in močno nagnjeno nazaj. Očesne votline so zelo velike, nad njimi pa so močni koščeni loki. Na bradi manjka na spodnji čeljustni kosti naprej pomaknjeni obradek sodobnega človeka, ličnice pa so pomaknjene naprej. Njegove nožne kosti so tako izoblikovane, da je imel nogo v kolenu vedno nekoliko upognjeno; morda tudi stopal ni po vsem podplatu, marveč le po njegovem zunanem robu.

Neandertalci so bili verjetno nosilci čiste musterjenske kulture. Že v istem času pa je živel v Evropi tudi človek, ki je bil po svoji zunanosti bližji sodobnemu človeku, kakor on. Prav ta neposredni prednik današnjega človeka (*homo sapiens fossilis*) pa je nedvomno nosilec mlajšega obdobja stare kamene dobe, ko

Slika 1. Lov na jamskega medveda (po risbi L. Machatscha)

je neandertalski človek v Evropi izumrl. S povezavo teh dejstev rešuje Božo Škerlj vprašanje krapinskega ljudožrstva. Ostanke krapinskega človeka so mu priča velikega zgodovinskega preloma, v katerem je neposredni prednik sodobnega človeka osvojil Evropo iz rok Neandertalca. Zaradi mnogo bolj živalske Neandertalčeve zunanosti je ob svoji zmagi postopal z njim kakor z živaljo in ga pojedel. Ob tej razlagi pa seveda ni več gotovo, kdo je izdelal orodje, ki se nam je ohranilo v jami pri Krapini, Neandertalec ali njegov zmagovalec. Mogoče je oboje.

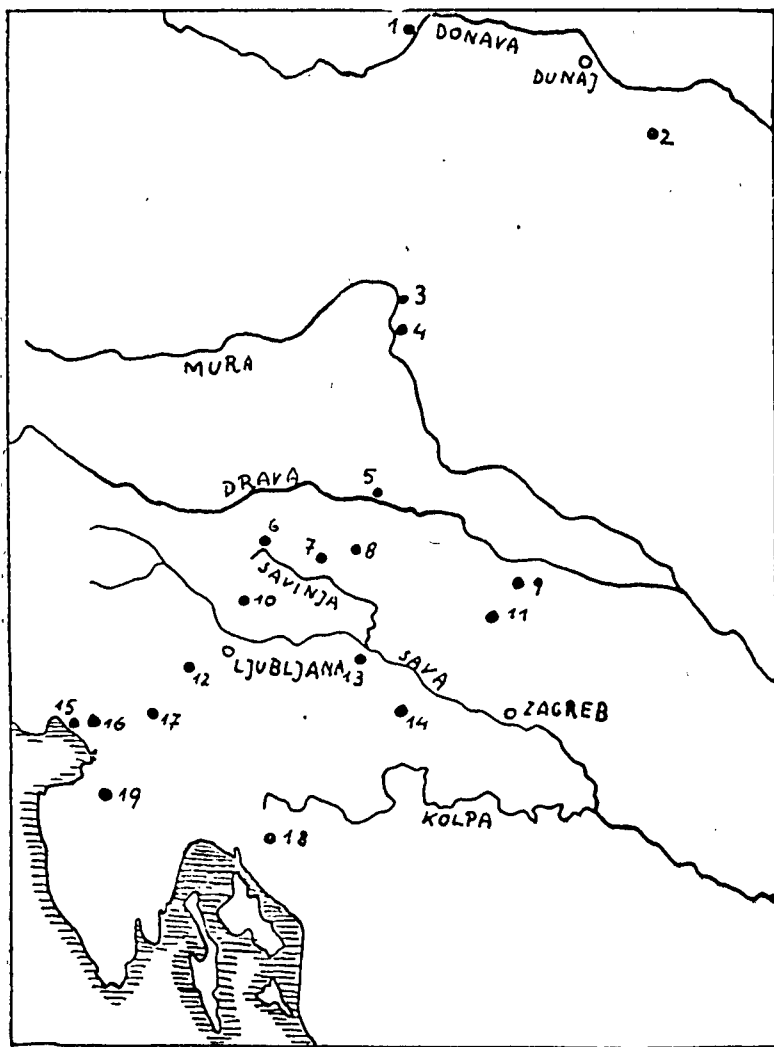
V jami pri Krapini so našli podobno kakor v drugih najdiščih iz tega časa poleg kosti živali, ki jih je tedanji človek lovil in se hranil z njimi, tudi razno orodje in orožje, napravljeno največ iz kamna, in sicer pretežno iz takega ognjeniškega izvora (kresilnik, jaspis, kalcedon, opal itd.). Preiskava Vindije je pokazala, da je človek izbiral za razno orodje različno kamenje, ki ga je nabiral tudi po širši okolici. Kamenje te vrste je bilo sicer težko gladiti, lahko pa klati in obsekovati. Iz tega kamenja so izdelovali grobo izdelana in v tem času še ne izglijena strgala, grebala, vrtala, šila, nožiče, majhne kline in pestnjake. Koščenega orodja je bilo mnogo manj kakor kamnitnega. Iz kosti so izdelovali predvsem razna malo obdelana šila.

Človek te dobe je živel predvsem od lova in nabiranja sadežev ter koreninic, kot jih je pač našel v prirodi. Prvo delo je bilo moško, drugo žensko. Poglavitni lovski plen je bil jamski medved, orjaški (do 5 m in več dolg) danes izumrli sorodnik našega rjavega medveda. Težko si je razložiti, kako je mogel tedanji človek s svojim skromnim orožjem pobijati te ogromne živali. Dvomiti o tem seveda ni mogoče — odpadki od jedil to povsem jasno dokazujejo. Vsekakor je uporabljal zasede, kjer je mogel od daleč pobiti plen z metanjem skal iz varne daljave, morda pa se je posluževal tudi zanj. Bolj pa začudi dejstvo, da so se upali takratni ljudje sami poiskati te orjake v njihovem brlogu, kakor je bilo to v Drachenhöhle pri Mixnitzu nad Gradcem. V tem primeru so lovili medvede pač pomladi in jeseni, jih z ognjem splašili in ob ozkem vhodu v jamo pobijali z močnimi udarci po nosni korenini (večina lobanj v imenovani jami je razbita na tem mestu). To je bil vsekakor nevaren opravek, ki je zahteval precejšnje moči in spretnosti.

Posameznik se na tak lov pač ni mogel podati z upanjem na uspeh. Nujno so bile potrebne večje skupine lovcev, ki so živali gonile na ugodno mesto za napad ali v zasedo. Te okolnosti so silile ljudi, da so živeli v večjih skupinah (po okrog 40—50), v prvotni občini ali hordi. Vse, razen redkih predmetov za osebno uporabo in obrambo, je bila skupna last občine, ki ji je pripadalo določeno ozemlje kot lovišče. Zasebne lastnine še ni bilo, zato tudi ne razlik v premoženju. Nihče ni mogel pridobiti več, kakor je porabil, zato tudi ni bilo mogoče, da bi drug drugega izkoriščal. Ljudje še niso imeli stalnih bivališč, marveč so se selili za svojim plenom, skrivajoč se v toplih dobah na prostem, v hladnih v skalnih votlinah. Življenjski pogoji so bili zaradi skrajno nizkega stanja gospodarstva seveda skrajno trdi — ljudje so živeli tako rekoč vedno iz rok v usta.

Središče družbenega življenja teh majhnih skupin ljudi, ki so se ob porastu preko števila, ki ga je določeno ozemlje moglo prehraniti, seveda nujno delile, je bilo gotovo skupno ognjišče. Ogenj je bil vsekakor splošno znan in prav tako pripravljanje jedil z njegovo pomočjo, kakor kažejo ožgane kosti. S kuho je šlo seveda težje kakor s pečenko — takratni človek namreč ni poznal posode in je mogel to nadomeščati le s primerno velikimi rastlinskimi listi ali z mehovi iz živalskih kož, kakor so to delali ljudje ponekod do nedavnega časa.

Glede družinskega življenja se je nekaj časa uveljavljala domneva, da je v tem času značilno nevezano in neurejeno spolno občevanje med člani horde (tako imenovana promiskuiteta). Vendar pa preiskave sodobnih ljudstev na najnižji ohranjeni kulturni stopnji takega odnosa ne poznajo, zaradi česar je tudi za prazgodovinskega obdobja dvomljiv. Te preiskave so obratno dokazale prevladovanje parnega zakona med enim moškim in eno žensko, ki ga je pa seveda lahko mogoče tudi ločiti in menjati zakonskega tovariša. Vsekakor je treba podčrtati, da ima tudi ta oblika svojo veljavo že v prirodnem živalskem svetu, tako da nikakor promiskuiteta ni nujno izhodišče človeškega družinskega življenja.

Zemljevid št. I.

Najdišča iz stare kamene dobe v Vzhodnih Alpah

Stevilke na zemljevidu pomenijo naslednje kraje: 1 = Willendorf, 2 = Winden, 3 = Drachenhöhle pri Mixnitzu, 4 = Badelhöhle pri Peggauu, 5 = Jama pod Herkovimi pečmi, 6 = Potočka zijalka pod Olševo, 7 = Mornova zijalka, 8 = Spehovka, 9 = Vindija, 10 = Nevlje pri Kamniku, 11 = Krapina, 12 = Vrhnika, 13 = Njivice pri Radečah, 14 = Kostanjevica, 15 = Jama pod Kalom, 16 = Dobravlje, 17 = Betulov spodmol, Otoška jama in Postojnska jama, 18 = Lokve v Gorskem Kotarju, 19 = Loka.

Glede verskih predstav in z njimi zvezanih obredov na naših tleh ni nobenih neposrednih najdb. Vendar je mogoče sklepati po najdbah v tujini, da je človek ob koncu starejšega obdobja stare kamene dobe že veroval v posmrtno življenje in se včasih tudi mrličev bal, in da je žrtvoval dele ujetih živali. Pri žrtvah pa pravijo arheologi, da ni jasno, ali je to zvezano s čarovniškimi obredi, ki naj bi pridobili novega plena, ali pa — dasi je to manj verjetno — z oboževanjem živali,

ki so jih lovili. Vero v posmrtno življenje kaže dajanje hrane mrličem na pot ob njihovem pokopu, strah pred njimi pa to, da so včasih mrliče ob tem tudi zvezali. O obrednih žrtvah pa pričajo na enem mestu zloženi ostanke lovskega plena (zlasti glav, dolgih nožnih kosti in ponekod tudi zob), o čarovniji v zvezi z lovom tudi živalske podobe na stenah votlin, v katerih je človek prebival. Podobni z žrtvami zvezani obredi so se ohranili vse do polpreteklega časa pri nekaterih plemenih v severnem delu Sibirije in Severne Amerike.

Mnogo več najdišč kakor iz konca starejšega obdobja stare kamene dobe je odkritih na sedanjem in nekdanjem slovenskem ozemlju iz njenega mlajšega obdobja, ko je prednik današnjega človeka prodril že v pravo alpsko ozemlje. Časovno spada ta prodor v Alpe med leta 120.000 in okrog 50.000 pred našim letostetjem, uporaba najvišjih postojank v Alpah pa med okrog 110.000 in 74.000, to je v čas med prvim in drugim poledenitvenim sunkom zadnje (würmske) ledene dobe. V tem vmesnem obdobju so namreč podnebne razmere po svoji toploti za več kakor 10.000 let skoraj dosegle toploto pravih medledenih dob. Po ugotovitvah Srečka Brodarja, našega strokovnjaka za staro kameno dobo, namreč dokazuje najpomembnejše najdišče te dobe, Potočka zijalka na Olševi v vzhodnih Kamniških Alpah, tako s svojo višino nad morjem (1700 m) kakor tudi z živalmi, ki jih je človek tu lovil, da je človek živel tu v dolgem obdobju, ko je bilo podnebje takšno kakor v medledeni dobi. Pa tudi nekatera druga najdišča potrjujejo te ugotovitve iz preučevanja Potočke zijalke. Tedanji človek seveda ni šel v gore iskat oddiha, kakor dela to dandanes, marveč je moral postati hribolazec, ker je v hribe odšla njegova poglavitna hrana. Jamski medved, žival, ki je značilna za hladnejša obdobja, se je namreč ob naraščanju toplote umaknil v više ležeče in zato hladnejše hribovite predele. Lovec na jamske medvede se je moral odpraviti za svojim plenom.

Najdišča v Vzhodnih Alpah iz tega časa spadajo v prvo in časovno najdaljše obdobje mlajšega paleolita, imenovano obdobje aurignaške kulture po najdišču Aurignac v jugozahodni Francoiji. V tem času je človek še vedno uporabljal značilna musterjenska kamnitna šila in strgala, zelo pa se pomnoži malo kamnitno orodje — (razna praskala, mali nožiči s topim hrbtom, vrtala z ostrimi in dlata z bolj topimi ostmi) — tako po svojih vrstah kakor tudi po številu med najdenim orodjem. Posebna značilnost tega obdobja je tudi, da se v njegovem času prvič pojavi v večjem številu tudi različno orodje iz kosti (koščene konice za kopje, debele igle, šila, orodje za glajenje kože itd.).

Aurignaška kultura se je razvijala v Evropi v dveh oblikah, vzhodni in zahodni. Meja med obema je tekla od današnje Belgije preko srednje Nemčije do Češke, potem pa skozi Alpe po zahodnem robu človekovih naselbin, oziroma lovske postaje v Alpah do severne Istre. V tem času se je — kolikor vemo — prvič v zgodovini pokazala izrazita povezanost Vzhodnih Alp z ozemljem na vzhodu in jugovzhodu, pa tudi pomen obeh prehodov preko nekdanjega slovenskega ozemlja proti zahodu. Ob Donavi je namreč z znamenitim najdiščem Willendorf segala zahodna oblika aurignaške kulture skoraj do današnjega Dunaja. Nasprotno pa je preko današnjega slovenskega ozemlja segal vpliv nosilcev vzhodnega tipa te kulture v Italijo in še dalje na zahod v južno Francijo in severno Španijo.

Tudi v tem času prevladujejo na slovenskem ozemlju lovske postaje v jamah. Najpomembnejša med temi postajami je vsekakor Potočka zijalka na Olševi, po kateri se imenuje posebna vrsta aurignaške vzhodne kulture kar »olševska kultura«. Ta skupina najdišč združuje poleg Lokev pri Delnicah v Gorskem kotarju in Potočke zijalke še Drachenhöhle pri Mixnitzu in Badelhöhle pri Peggauu severno od Gradca, Mladeč na Moravskem, »Mamutovo« jamo pri Krakovu in Wildhaus

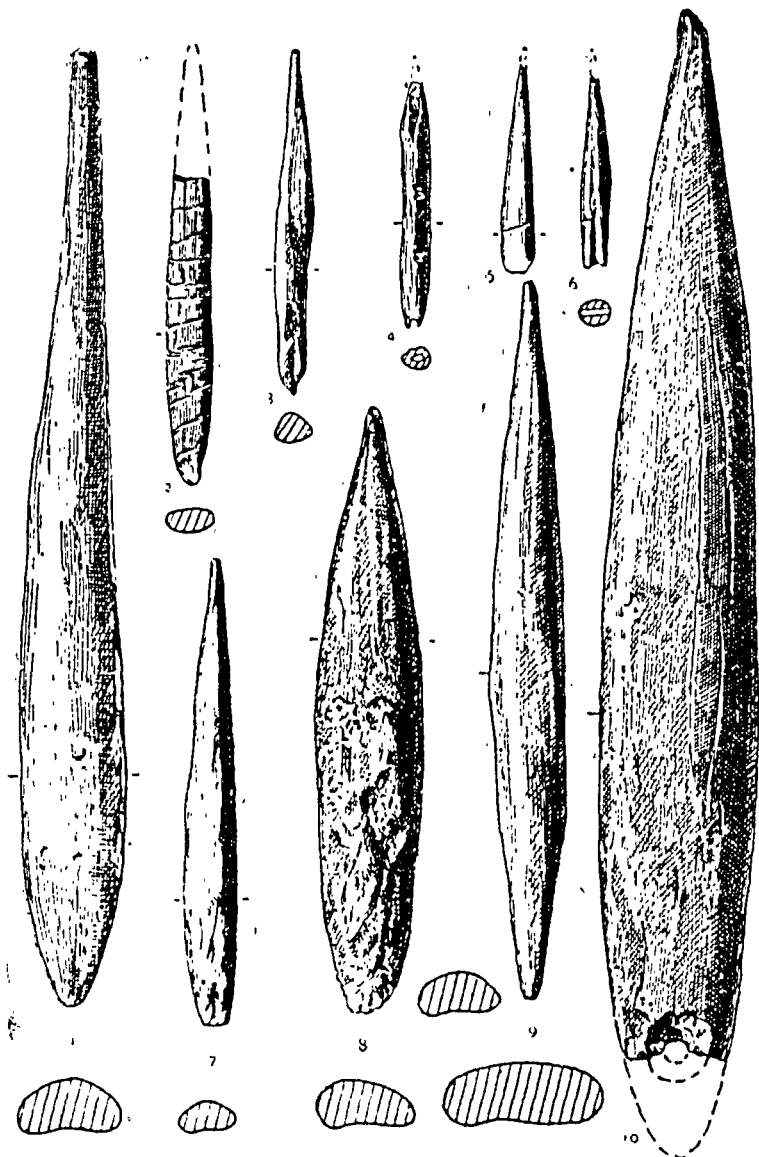
ob Lahni v Porenju. Njeno jedro torej sega od Kvarnera ob vzhodnem robu Vzhodnih Alp do zahodnih Karpatov. Poleg teh najdišč so preiskave med obema svetovnima vojnama odkrile še celo vrsto drugih, ki vsa spadajo v razna obdobja auri-gnaške kulture: Mornovo zijalko pri Šoštanju, Špehovko pri Zgornjem Doliču, jamo pod Herkovimi pečmi pri Marenbergu in Njivice pri Radečah pri Zidanem mostu; sledovi človeka stare kamene dobe so bili odkriti delno že tedaj, delno šele ob preiskavah po drugi svetovni vojni tudi na Krasu v Betalovem spodmolu, Postojnski in Otoški jami, na Kalu, pri Dobravljah in v Lokah v severni Istri, v to dobo pa sega tudi Vindija in najbrže tudi Krapina. Poleg teh jamskih lovskih postaj so bile na Slovenskem odkrite tudi tri postaje na planem — v Nevljah blizu Kamnika, pri Vrhniku in v Kostanjevici na Dolenjskem.

Slika 2. Vhod v Poločko zijalko pod Olševo

Vse te jame v človekovem bivanju in življenju niso imele enake vloge. Nekatere med njimi so bile daljši ali krajši čas človekovo lastno bivališče, ko je potoval za svojim plenom. Druge, kakor na primer Drachenhöhle, pa so bile le medvedje prebivališče in obenem past, v kateri je človek pobijal te živali. Tudi v tem času je bil namreč alpski prebivalec še vedno v prvi vrsti medvedji lovec. Poleg jamskega medveda pa je v tem času lovil še razne druge živali — mamuta (danes izumrla vrsta slona; njegovi ostanki so bili najdeni pri Nevljah, pa tudi ponekod drugje na Slovenskem), leva brlogarja, jamsko hijeno, severnega jelena, razne druge vrste jelena, muškatnega bika, gamsa, srno, rjavega medveda in divjo svinjo, risa, lisico, konja, marmotico (planinskega zajca) itd.

Namesto raznih vrst kresilnikov so pri izdelavi orodja in orožja uporabljali sedaj vedno bolj razne kremenjake, ki so jih pa znali začuda dobro obdelovati. Šele najdbe v Vzhodnih Alpah so pokazale, da je znal tedanji človek tudi iz kremenjaka izdelovati prav tako dobro orodje kakor iz drugega, primernejšega kamenja.

Slika 3. Koščene osti in najstarejša oblika šivanke (4) iz Potočke zijalke (približno $\frac{1}{4}$ naravne velikosti)

Koščenega orodja je bilo najdenega razmeroma precej zlasti v Potočki zijalki, v drugih najdiščih pa precej manj. Orodje je glede na svoje vrste delno novo, delno pa posnema izdelke starejšega paleolita. V naših najdiščih so našli razne kamnitne nože, šila, strgala, vrtala in drugo, pa tudi razna koščena strgala in vrtala. Znamenita je tudi koščena šivanke iz Potočke zijalke, v tem času zelo redek predmet.

Tudi v tem času se je človek preživljal le z lovom in nabiranjem prirodnih rastlinskih sadežev. Vendar pa je v lovu prešel od lova na posamezne živali k večjim in smotrnejšim lovskim gonjam. Glavni plen je bil pri nas še vedno jamski

medved. Tako sodijo po najdenih zobeh, da je bilo v Potočki zijalki pobitih okrog 1300 medvedov; v nekaterih drugih jamah so bili najdeni ostanki še od precej večjega števila teh živali.

V družbenem življenju ni bilo bistvenih sprememb, le da je nov način lova morda izzval trdnjšo povezavo in vodstvo prvotne občine. Prebivališča, dasi so bila še vedno lečasne postaje ob človekovem neprestanem potovanju iz enega lovskega okoliša v drugega, so vendarle dobila večji pomen v človeškem življenju. Prav iz tega časa se je ohranila večina pričevanj o žrtvenih obredih. Marsikje v Evropi pa so te jame okrašene tudi s slikami, ki delno zelo točno po narodi prikazujejo razne živali ali prikazujejo lovske prizore. Umetnost, prva priča o človeškem kulturnem življenju, je zapustila svoje sledove tudi v raznih kipcih in reliefih. Pri nas so take najdbe le zelo redke. Tako so našli v Potočki zijalki preproste risbe na kostnih odlomkih, v Postojnski jami pa podočnjak leva brlogarja, ki je obdelan tako, da daje videz živalske glave. Med pomembnejše najdbe iz te dobe pa spada kipec debele nage ženske iz Willendorfa na skrajnem severu nekdanjega slovenskega ozemlja, imenovan »Venera iz Willendorfa«.

Velik ponovni poledenitveni sunek, ki je sledil toplemu vmesnemu obdobju v würmski ledeni dobi, je po vsem videzu potisnil človeka iz Vzhodnih Alp. Vsekakor se z aurignaško kulturo neha življenje v vseh naših postajah iz stare kamene dobe. Vse do konca stare kamene dobe na slovenskem ozemlju doslej ni sledov o človekovem bivanju. Pa tudi iz kasnejšega obdobja srednje kamene dobe (mezolita) je bila doslej odkrita le skromna sled v jami Špehovki pri Zgornjem Doliču, kjer so nad plastjo iz stare kamene dobe našli dve osti enovrstne harpune (sulica z nazaj obrnjenimi zobmi na eni strani). Ze dejstvo, da omejujejo te najdbe približno z leti okrog 8.000 do okrog 3.000 pred našim letoštetjem, jasno kaže na veliko vrzel v obljudenosti naše zemlje (od okrog 50.000 do okrog 8.000 pred našim letoštetjem). Ni seveda izključeno, da bodo poznejše preiskave to vrzel v večji ali manjši meri še zmanjšale.

b) Kopači in živinorejci v dobi rodovno-plemenske družbe

V času, ko se človek znova naseli v Vzhodnih Alpah in njihovi bližji okolici, to je v mlajši kameni dobi (pri nas približno med leti 3.000 in 2.000 pred našim letoštetjem), je v vseh pogledih že znatno napredoval, če ga primerjamo z lovci na medvede stare kamene dobe. Tudi ta doba se sicer imenuje še vedno »kamena«, ker je človek še vedno izdeloval svoje orodje le iz kamna in živalskih ostankov (roženine in kosti). Prvo kovino, baker, je spoznal šele ob koncu tega obdobja. Vendar pa se orodje mlajše kamene dobe močno razlikuje od onega iz stare kamene dobe. Človek se je namreč naučil, da more s pomočjo drgnjenja širokih stranic orodja s peskom in vodo na kamnitni podlagi orodje zgladiti in zbrusiti. Znal je tudi zvrtni v kamnitne sekire luknjo, da jih je laže nasadil na leseno toporišče.

Druga pomembna iznajdba je bilo lončarstvo. Človek stare kamene dobe je pil s pomočjo roke, kuhal pa morda v živalskih kožah ali želodcih. Odkar pa se je naučil izdelati posodo iz gline in jo opeči z ognjem, se pojavijo najrazličnejše oblike posode, vsaka s svojim posebnim namenom: kozarci, krožniki, lonci, vrči itd. Tudi sicer se je posoda delila v različne vrste. Tista, ki je bila namenjena vsakdanji uporabi, je bila izdelana precej grobo. Poleg tega so poznali tako imenovano boljše keramiko, izdelano mnogo lepše, mnogokrat pobarvano in poleg tega okrašeno z bogatimi ornamentami različnih vrst. Ta posoda vsekakor ni bila namenjena

za vsak dan, marveč le za izredne priložnosti. Končno se pojavlja tudi posebna »kulturna« keramika, lončeni izdelki, namenjeni za razne potrebe bogoslužja, na primer razni kipci, majhne posodice itd. Prav oblika lončenih izdelkov in njihovo različno okrasje postanejo v tem času za preiskovalce prazgodovine izredno važen predmet. Z ene strani so jih zaradi njihove potrebe izdelovali v izredno velikem številu, tako da sestavljajo razmeroma velik del vseh najdenih predmetov. Z druge strani pa njihova oblika nikakor ni stalna in v vseh krajih enaka, marveč se menjuje obenem z okrasjem. S pomočjo menjave teh oblik in njihovo podobnostjo na širšem ozemlju je mogoče zasledovati povezavo raznih kulturnih enot in njihove medsebojne zveze, pa tudi deliti prazgodovino v razna manjša obdobja. To je toliko bolj pomembno, ker razen stvarnih ostankov ni nobenih sporočil o narodnostni povezanosti in spremembah v teh dolgih dobah. Kaj blizu je misel — dasi ni vedno pravilna — da so skupine, ki so si blizu glede na predmete vsakdanje uporabe, povezane tudi v jezikovnem pogledu. Vsekakor pa te kulturne skupine vse do časa, ko pisani viri dajejo prve podatke o prebivalstvu raznih predelov, v očeh preiskovalca tistih obdobj nujno nadomeščajo poznejša plemena in plemenske skupine.

Najpomembnejšo spremembo med staro in mlajšo kameno dobo pa pomeni sprejemba vsega gospodarstva. Človek stare kamene dobe je živel izključno le od lova in nabiranja divjih prirodnih sadežev. Človek mlajše kamene dobe pa je postal poljedelec in živinorejec. Lov mu je bil le še stranski posel. V zvezi s tem je opustil neprestano seljenje za svojim plenom in se stalno naselil, večjidel v vaseh večjega ali manjšega obsega. Taka stalna naselitev je zahtevala tudi trdnejšo družbeno organizacijo. Ta družbena organizacija se pojavi v tem času v dveh oblikah — materinskem (matriarhalnem) ali očetovskem (patriarhalnem) rodu.

Temelj obeh teh dveh rodovnih oblik je v različnem gospodarstvu. Gospodarski temelj materinskega prava pomeni sadilska kultura na kopaški stopnji. Kopaštvo, obdelava zemlje s pomočjo kamnitne motike je namreč začetek vsega poljedelstva. Žena — oziroma mati — je namreč že v stari kameni dobi nabirala rastlinske sadeže in ji je tudi v tem času v sadilskih kulturah ta dolžnost ostala. Ker je kot poglavitna poljska delavka prevzela večino preskrbe družine, je tudi njena veljava močno preseгла moževo. V sadilskih kulturah je zato ob stalni naselitvi, ko je morala zamenjati premalo ustaljeno prvotno občino — ta je preveč lahko razpadala — trdnejša družbena oblika, prevladal materinski rod. Temeljni sestavni del rodu na tej stopnji je materinska velika družina (mati s svojimi hčerkami in sinovi ter otroki od hčera; možje ne žive stalno s svojimi ženami). Več po izvoru vezanih materinskih družin je sestavljalo materinopravni rod, ki je povezan po ženski črti sorodstva. Žena kot poljska delavka, povezana z zemljo, je ostajala doma, mož pa se je priženil k njej iz drugega rodu. Prva podlaga te vrste rodovne ureditve je torej pomen žene v gospodarstvu, druga pa skupno gospodinjstvo, kjer so vse ženske, ali vsaj večina njih, pripadale enemu in istemu rodu, moški pa so se delili na različne rodove.

Dočim so ženske vodile gospodinjstvo, opravljale poljska dela, pripravljale hrano in obleko, so se možje bavili predvsem z lovom, delno še z začetki živinorejca. Takratni način poljske obdelave — motično kopaštvo — je dopuščal le obdelavo razmeroma malih kosov zemljišča. Poleg tega posameznik polja ni mogel trebiti in ga varovati pred gozdom, marveč je to mogla opraviti z uspehom le večja skupina ljudi. Oboje je zahtevalo skupno obdelavo polja po celem rodu in zato tudi njegovo skupno izkoriščanje in uživanje njegovih plodov. Rodovna skupnost je s krvno osveto v tem času edina zagotavljala varnost članov rodu. Tujca, ki je ubil člana rodu, je preganjal ves rod, dokler se ni odkupil ali bil

ubit. Za rešitev važnejših vprašanj se je zbiral ves rod, moški in ženske. Na rodovnih zborih so izbirali in volili starešine rodu, ki jih je bilo mogoče na isti način tudi odstaviiti.

Kakor je kopaško sadilstvo podlaga materinske rodovne organizacije, tako je živinoreja podlaga očetovskega rodu. Živinoreja prav tako izhaja iz moškega opravka stare kamene dobe — lova — kakor sadilstvo iz takratnega ženskega zbiranja divjih rastlinskih sadežev. V predelih, kjer je živinoreja zrasla neposredno iz lova (to velja zlasti za stepske in severnjaške predele), se je uveljavil očetovski rod neposredno kot naslednik prvotne občine, sicer pa je ta oblika rodovne organizacije izrinila materinski rod v zvezi z napredkom obdelave polja. Bodisi da je postala živinoreja takoj po zbiralnem gospodarstvu pglavitna gospodarska panoga, bodisi da se je le spremenilo poljedelstvo z obdelavo polja s pomočjo lesenega drevesa, ki ga je vlekla živina, v obeh primerih je novi način gospodarstva prevahal pglavitno skrb za hrano na ramena moških — pastirjev in oračev. Žensko delo, vedno bolj omejeno le na gospodinjske in druge hišne posle, je v obeh primerih izgubljalo svoj pomen. V prvem primeru se je uveljavil očetovskopravni rod kot naslednik horde, v drugem pa je obenem s prevlado moških v gospodarstvu zamenjal prejšnjo materinskopravno rodovno organizacijo. Jedro očetovskopravnega (patriarhalnega) rodu sestavlja velika družina, povezana po skupnem očetu (ded, njegovi sinovi in hčere ter otroci njegovih sinov). Patriarhalni rod je bil izhodišče za poznejši razvoj razredne družbe. Njen začetek je bila pravica do dedovanja od očeta na otroke, ki se je začela uveljavljati v okviru tega rodu. V prvem razdobju je slonel tudi ta rod še na skupnem gospodarstvu, pozneje pa se tako pri živinorejcih kot pri poljedelcih uveljavi privatna lastnina in z njo tudi premoženjske razlike. S tem pa se začenjajo sprva enaki člani rodu deliti v različno bogate in različno veljavne skupine. Vendar je temeljna družbena enota tudi tu še dolgo na krvni povezanosti zasnovani očetovski rod, v katerem so vsi člani enakopravni in vsi skupaj izbirajo na zborih svojega starešino. Več sorodnih rodov je povezanih v »bratstvo« (fratrijo), sorodna in jezikovno enaka bratstva pa sestavljajo pleme. Kakor v rodu od vsega početka, tako odločajo tudi v bratstvih in plemenih — potem ko se ta izoblikujejo — o važnejših stvareh na sestankih starešin ali zborih vseh članov plemena (plemenskih zborih).

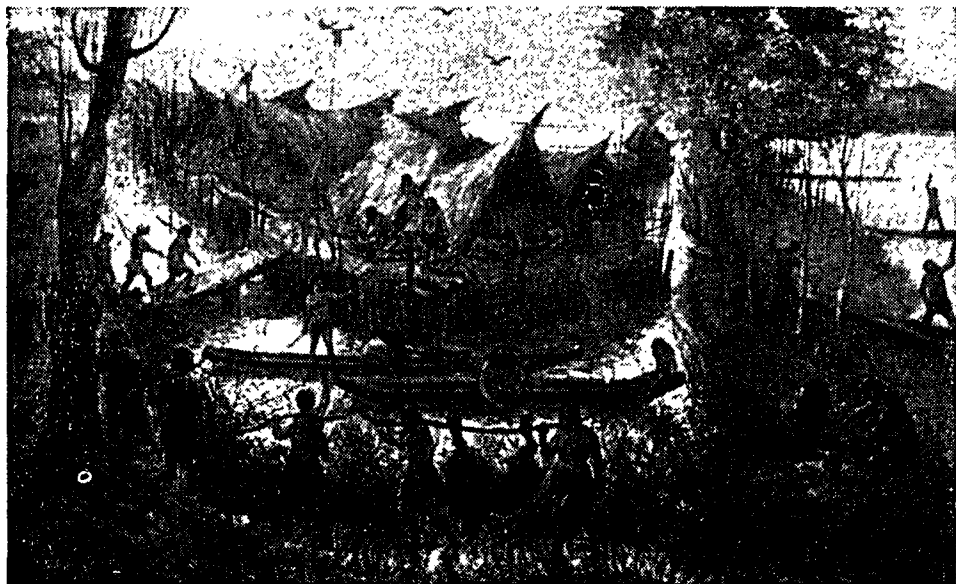
Tako velika delitev med živinorejce in sadilce kakor tudi druga izdelava posameznih predmetov za vsakdanjo uporabo (orodja, orožja in okrasja) sta pripeljali v obdobju mlajše kamene dobe do prvih oblik delitve dela med razne ljudske skupine ali ljudi. Posameznih predmetov (lončenih posod, orodja itd.) v rodovni skupnosti pač niso več izdelovali vsi, marveč najspretnejši člani v rodu za vso skupnost. Poleg tega se že v tem času začinja preprosta menjalna trgovina — v obliki menjave predmeta za predmet (to je naturalna trgovina).

V času lova na medvede je v Alpe vodil človeka sam lovski plen. V tej novi dobi sadilstva in živinoreje pa gore in hribi človeka niso posebno privlačili. Planiškega pašništva ta čas še ni poznal, za poljedelstvo pa Alpe itak niso bile posebno vabljive, še posebej ne v tem času, ko so bile pokrite še z ogromnimi gozdovi. Tudi lovski plen ni več vabil človeka v težko pristopne snežnike. Stare paleolitske živali so izumrle, pa tudi človek ni več tako kakor nekdanj lovil le (oziroma predvsem) eno vrsto živali, ki bi se umikala v gore. Tako nas ne more čuditi, da človek v mlajši kameni dobi le postopno osvaja nazaj tisto ozemlje, ki mu ga je odvzela zadnja poledenitev v Alpah.

Iz večjega dela mlajše kamene dobe spričo tega na Slovenskem niso našli naselbin — vsaj ne doslej — marveč le osamljene najdbe, predvsem kamnitne sekire in motike (v obliki čevljarskega kopita). Te najdbe je težko družiti v posamezne

kulturne skupine, čeprav znanstveniki ugotavljajo, da so večinoma takšne, kakršne so se v tem času uporabljale v Srednjem Podonavju, da pa nekatere spominjajo tudi na sekire v zahodnejših predelih Evrope, proti koncu kamene dobe pa da nastopajo tudi oblike, ki so jih poznali v srednjeevropskih severnejših pokrajinah. Vsekakor pa najdbe dokazujejo, da so tu prebivala sadilska plemena, ki so obdelovala zemljišče s pomočjo požigalništva, to je tako, da so trebili gozd na določenem zemljišču in les požgali, nato pa zemljišče nekaj časa obdelovali z motikami. Pri tem načinu je namreč sekira prav tako potrebno poljedelsko orodje kakor motika (podrobneje o požigalništvu glej str. 97). Tako je bilo poseljeno na primer Dravsko polje od Ormoža do Ptuja in Polskave, Savinjska dolina, Ljubljanska kotlina od Domžal do Bleda itd.

Najdišča v Istri in na Krasu so povezana v posebno kulturno skupino. Prebivalci so živeli tod predvsem v kraških jamah, tako v Terezijini jami in Grabrovici pri Devinu, Škocjanski jami pri Divači, Betalovem spodmolu in v Predjami pri Postojni. Ta jamarska skupina najdišč pa sega še dalje proti zahodu do Krškega (Ajdovske jame v Nemški gori, v Dolu in na Pijavškem). Sodeč po ostankih v Predjami so ljudje ponekod postavljali hiše tudi v jami ali pa v tej vsaj postavljali pregraje. Tudi ta skupina se je preživljala s poljedelstvom in živinorejo, vendar se zdi, da je imel lov tu nekoliko večji pomen kakor drugod. Oblike lončarskih izdelkov so povezane z njihovim razvojem v Italiji. Od tod so pa dobivali prebivalci teh najdišč tudi obsidian, vrsto kamna, ki so ga potrebovali za izdelavo nekaterih vrst svojega orodja (Betalov spodmol, Predjama). Tudi razno okrasje so izdelovali iz predmetov, ki so jih dobili od drugod. Vsekakor priča to že o začetkih zamenjave, za kar govore tudi najdbe na Semmeringu, kjer tedaj pač ni bilo človeških naselbin, marveč le pot potujočih trgovcev-krošnjarjev. Zlasti zadnja najdba priča tudi o trgovini na večje razdalje — seveda zelo skromnega obsega — čeprav so predmeti tudi z zamenjavo od naselbine do naselbine mogli postopno napraviti zelo dolge poti.

Slika 4. Zivljenje na mostišču (po podobi v ljubljanskem Mestnem muzeju)

Šele proti koncu mlajše kamene dobe omogočajo nekoliko bogatejša najdišča, da si je mogoče ustvariti že precej bolj jasno podobo življenja v Vzhodnih Alpah. V tem času brez dvojnega nastajajo že številnejše stalne naselbine v zvezi s poljedelstvom in živinorejo. Te naselbine pa niso vse enake. Na Ljubljanskem barju, kjer je bilo v tem času še jezero, segajoče od Ljubljane do Iga in Vrhnike, so nastale proti koncu mlajše kamene dobe mostiščarske naselbine ali stavbe na kolih. Namesto da bi gradili svoje kočje na suhem oziroma na trdnih tleh, so tedanji prebivalci zabili v jezersko dno kole in na njih zgradili leseno ploščad, kočje pa postavili šele na to ploščad. O vzrokih take naselitve so dolgo ugibali. Včasih je prevladovala domneva, da so to delali zaradi večje varnosti, ali zato, ker so bili ribiči. Kakor drugod pa se je tudi pri Ljubljanskem barju pokazalo ob podrobni preiskavi razvoja in obsega tamošnjega jezera v mostiščarski dobi, da so bila vsa mostišča (skupina pri Igu, pri Notranjih gorah, Blatni Brezovici in ob izlivu Ljubljanice iz jezera pri sedanji Ljubljani) neposredno ob jezerskem bregu ali pa celo še na zamočvirjenem zemljišču, kar vse seveda ni kdo ve kako povečevalo varnosti proti napadom z brega. Zato je prevladalo glede na mostišča nasploh in tudi glede naših mostišč posebej mnenje, da so nastala najbrže v zvezi s potmi, ki so vodile do jezera in nato preko njega. Njihov položaj v resnici ustreza potema od Iga oziroma od Vrhnike do Ljubljane in dalje proti Ljubljani in Savi proti vzhodu. Spričo tedanjega lažjega potovanja po vodi v primeri z onim po suhem in tudi spričo večje varnosti takšne poti je ta domneva v resnici najverjetnejša. Prav zato pa spada največji razvoj mostišč na Ljubljanskem barju šele v naslednji obdobji bakra in delno bronca, ko se je trgovina zaradi močnejše delitve dela med različnimi plemeni močnejše razvila. Majhno mostiščarsko naselje je bilo odkrito tudi na Hodiškem jezeru na Koroškem. Te mostiščarske naselbine so bile zvezane v mlajšem neolitu s kulturo, ki je segala od srednjega Balkanskega polotoka do severne Italije.

Druga vrsta naselbin so bile že omenjene prirodne jame na kraškem ozemlju, tretjo pa so predstavljala poljamska bivališča (s kolibo nad plitvo izkopano jamo) na ravnem v postaji Vinomer pri Metliki. Končno je bila odkrita na Škocjanu pri Maloščah pod Beljakom naselbina mlajše kamene dobe, ki so jo sestavljale lesene kočje, ometane z ilovko. Orodje tega najdišča je slično onemu, ki so ga uporabljali tedaj v Srednjem Podonavju.

Sicer res še redka naselja človeka mlajše kamene dobe so bila raztresena že po vsej deželi, vsaj po njenih glavnih dolinskih predelih. Orodje in orožje, ki je bilo še vedno izdelano iz kamna, kosti in rogov, je bilo z razliko od onega iz stare kamene dobe že lepo izdelano in brušeno. Predvsem po razliki med lončarskimi izdelki govorijo nekateri o treh različnih kulturnih tipih pri nas v tej dobi, ljubljanskem, bolj grobem jamarskem, ki je pa s pivim v bližnjem sorodstvu, in vinomerskem. Prepletanje različnih kulturnih vplivov in kulturnih skupin na vsem ozemlju Vzhodnih Alp najbolje kaže, kako so na življenje takratnega človeka že vplivali razni vplivi v izdelovanju predmetov vsakdanje potrošnje; te vplive so delno posredovali začetki trgovine, delno pa tudi razna preseljevanja.

Tako je ljubljanska mostiščarska kultura povezana z nekaterimi najdišči na Koroškem in v Spodnji Avstriji, čeprav zajema zgornjo in srednjo Štajersko ter vso spodnjo Koroško od Laboške doline preko Velikovca in Gospe Svete do Škocjana pod Beljakom posebna kultura, imenovana »štajersko-koroška«. V Vzhodnih Alpah pa se prepletajo še tudi vplivi kulture, ki jo označujejo s črtami okrašeni lončarski izdelki (»linearnokeramična kultura«; Spodnja Avstrija in Gradiščansko), kultur iz severnega dela Srednje Evrope (po vseh Vzhodnih Alpah) z naselbinami po gričih, posebne alpske mostiščarske kulture, imenovane po najdišču Mondsee na

Slika 5. Mostiščarska lončena posoda in pri Igu najdeni ženski kipec

Salzburškem, in kulture, ki jo označujejo lončarski izdelki, okrašeni z ornamentami v obliki trakov (»trakastokeramična kultura«). Najdbe na naših tleh opravičujejo domnevo, da so bili njihovi takratni prebivalci v trgovskih zvezah s Panonijo in s severnejšimi predeli do Donave. Vodna pota — pač tudi v zvezi z začetki trgovine — so nedvomno vplivala na postanek in razporeditev naselbin (Sava, Ljubljana, Kolpa, Drava).

Iz tega časa izvirajo že tudi nove najdbe o verovanjih in verskih obredih. Pogrebni obredi kažejo na razširjenost strahu pred mrtveci, ki so jih pokopavali skrčene in zvezane. Razni kipci, zvezani prejkone z verstvom, kažejo največkrat žensko podobo (našli so jih tudi pri mostiščih na Ljubljanskem barju). To je dokaz o verovanju v boginjo plodnosti (veliko mater Zemljo), ki se je uveljavil zlasti med poljedelskimi skupinami.

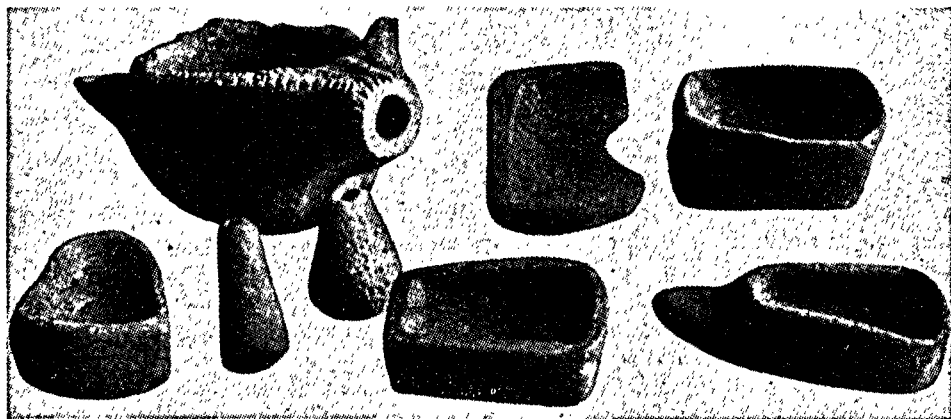
Z iznajdbo bakra, ki se je okrog leta 2000 pred našim letoštetjem razširila iz Prednje Azije v Evropo, se začenja doba bakra (do okrog leta 1800 pred našim letoštetjem), ki pa je v mnogočem le nadaljevanje in zaključek mlajše kamene dobe. Baker sicer še ni postavil pred človeka vseh nalog, ki se pojavljajo ob obdelavi kovine in izdelavi kovinskih predmetov. Bakrene izdelke so namreč le ulivali, ne pa kovali. Bakreno rudo so pridobivali v rudnikih, kjer so drobili skale s pomočjo ognja in vode. Nato so rudo zdrobili in jo stopili z ogljem v majhnih pečeh, v katerih je čisti baker, ki se je natekel iz enega vložka v peč, tehtal komaj do 1 kg. Čisto kovino so nato topili v lončenih posodah in vlivali zaželeno predmete s pomočjo kalupov — sprva le enostranskih, kasneje obojestranskih. Prav zaradi take obdelave se bakreno orodje po svoji obliki v tej dobi le še malo loči od kamnitnega.

Vendarle pa pomeni uvedba kovine in njenega pridobivanja v marsičem pomemben nov sestavni del evropske kulture. Delitev dela med posameznimi predeli je sedaj nujno postala precej ostrejša. V predelih z bakreno rudo se začenja uveljavljati rudarstvo. Številne take stare rudnike so našli na Salzburškem in Tirolskem v neposredni bližini meje nekdanjega slovenskega ozemlja. Za delo v rudnikih, za topitev rude ter za pripravljavanje potrebnega kuriva za rudarje in oglja za topilne peči so bili poleg rudarjev potrebni tudi drvarji in ogljarji. Vsi ti si pač niso utegnili sami neposredno pridobivati potrebne hrane — tedanje poljedelstvo je bilo za to veliko prezamudno — marveč so jo morali pridobivati z zamenjavo. Z druge strani je bila natopljena ruda dragoceno menjalno sredstvo bodisi v obliki natopljenih kep, bodisi v obliki ne povsem zaprtih obročev. Postala je vsekakor vzrok za precej bolj živahno trgovanje, ker bakra marsikje ni bilo moč dobiti. Iz rudnikov na Salzburškem in Tirolskem je šla na primer kovina tako po alpskih rekah in Donavi na sever in severovzhod, kakor tudi na jug v Italijo.

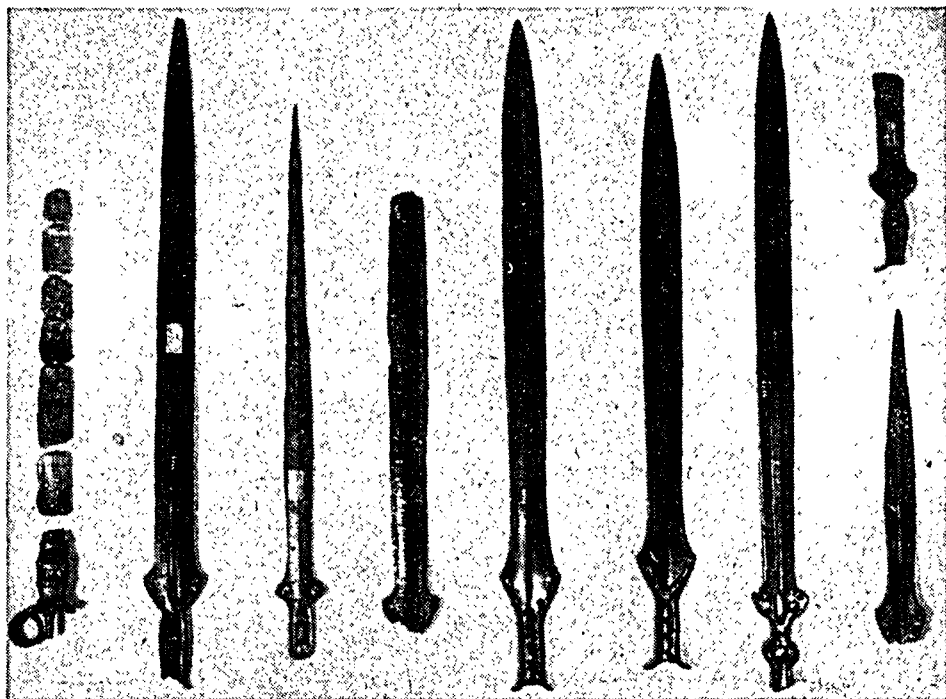
Vse to je nedvomno izzvalo tudi nove pojave v družbenem življenju, dasi se ti uveljavljajo v večji meri šele v obeh naslednjih prazgodovinskih obdobjih, dobi bron in železo. Rudniška področja so gotovo kot prva spoznala notranje družbeno razslojevanje. Rudarjevo delo je namreč prinašalo več koristi, kakor je rudar sam rabil. S tem je ustvarilo prvo možnost, da se je mogel človek okoristiti z delom drugega. Že sam začetek rudarskih del je povzročal večje zanimanje za zemljišča z rudo in vsekakor tudi ustaljevanje zasebne lastnine do rudišča in posredno tudi do zemljišča. Vodja rudarskega dela, lastnik zemljišča in trgovec, ki je rudo prodajal, so vsekakor imeli od rudarstva večjo korist kot rudarji sami. Če ne od vsega začetka, pa se je vsekakor prav kmalu začelo v zvezi z rudarstvom uveljavljati tudi suženjstvo. Tako pomenijo prav rudniki in z njimi zvezana trgovina začetek delitve dotlej enotne družbe, v kateri so si bili vsi člani rodu in plemena enaki med seboj, v bogate in revne, v svobodne in nesvobodne, v posestnike sužnje in sužnje.

Trgovina je sicer te začetke notranjega družbenega razslojevanja gotovo širila tudi iz teh prvih njegovih žarišč. Novega bakrenega orodja in orožja ali okrasja si namreč niso mogli kupiti naenkrat vsi člani rodu ali plemena, marveč le najveljavnejši med njimi. To so bili vsekakor starešine, ki so imeli predvsem s trgovci v imenu rodu opravka. Vendar so se te nove oblike družbene ureditve izven rudarskih področij sprva še počasi uveljavljale. Bakreno orodje namreč še ni izzvalo splošnih sprememb v gospodarstvu. Poljedelstvo, živinoreja, lov in ribolov so bili po svojem pomenu približno enaki. Večja veljava ene ali druge panoge gospodarstva v posameznih okoliših je zavisela predvsem od ugodnejših prirodnih pogojev pokrajine.

Vzhodne Alpe in Slavonijo do Vučedola (ob slavonsko-sremski meji) je zajemala posebna »slavonska« kultura, ki se nadaljuje še v poznejšo bronasto dobo. Zgornje Posavje je prostor, kjer se uveljavlja njena posebna, »ljubljska« skupina z glavnim najdiščem na Ljubljanskem barju (druge postaje so še Vinomer pri Metliki in Ptujski grad). Prav v razdobje slavonske kulture spada glavni procvit barjanskih mostišč. Večina najdb spada še v bakreno dobo. Med orodjem prevladuje koščeno in roženo (sekire, kladiva, bodala, šila, kosti za puščice, igle, dleta

Slika 6. Posoda za topljenje bakra in modeli za olivanje bakrenega orodja iz mostišča pri Igu

Slika 7. Bakrene osti za sulice iz mostišča pri Igu

itd.), manj pa je kamnitnega. Redki so tudi nakitni predmeti (obeski iz prevrtanih živalskih kosti). Iz dobe bakra niso le različni predmeti iz te kovine, najdeni pri ižanskih koliščih, marveč tudi topilni lonček za baker in razni kalupi za izdelovanje bakrenega orodja (sekire, motike, igle) ter mala kamnitna nakovala za dodelavo litega orodja, kar je bilo vse odkrito prav tam. Le dve kolišči (v Preserju in pri Blatni Brezovici) segata še v bronasto dobo. Zelo bogate so najdbe lončenih izdelkov, med katerimi so najpomembnejše zvončaste čaše. Pomembne pa so tudi posode, okrašene z vrvičastim ornamentom, ker pričajo, da so njeni nosilci vplivali tudi na razvoj ljubljanske kulture. »Vrvičasta« keramika se je namreč razširila v Srednji Evropi v bakreni dobi v zvezi z vdorom nekih plemen od vzhoda, ki je precej pripomogel k propadu starejših kultur mlajše kamene dobe. Šele v bronasti dobi prevlada v kulturi spet domači element nad tujim.

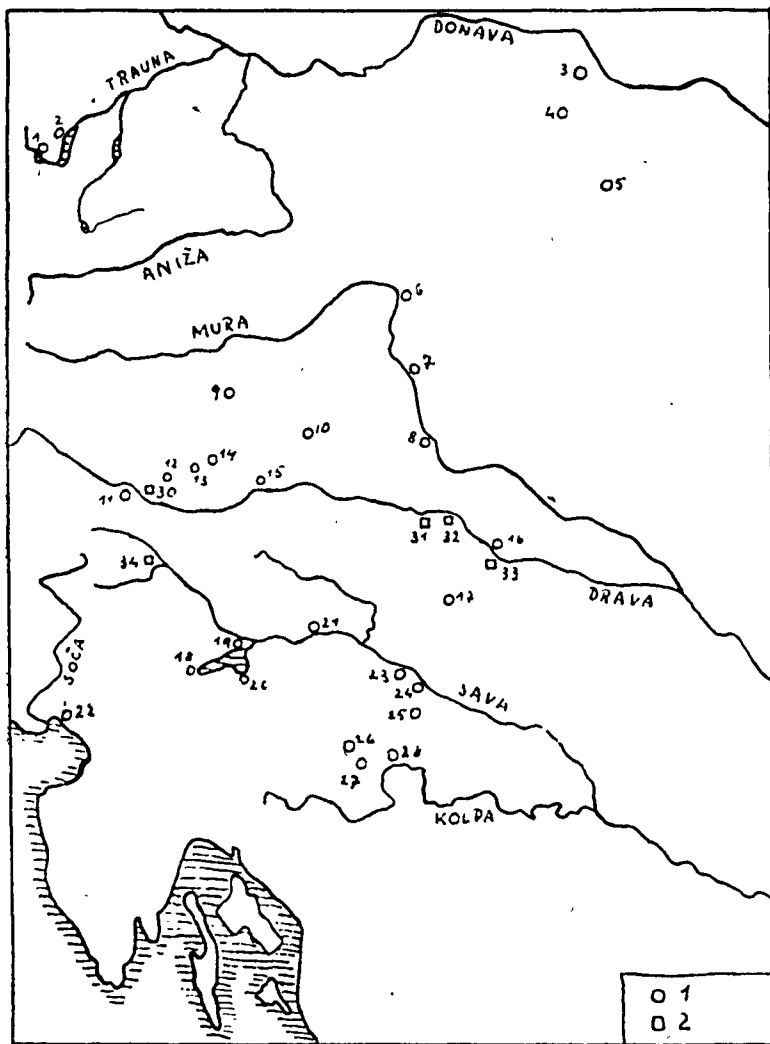
O hrani in gospodarstvu barjanskega prebivalca v bakreni in bronasti dobi pričajo ostanki njegovih jedi: kosti jelena, evropskega losa, srne, bobra, barskega prašiča, medveda, jazbeca, koze, ovce, barskega goveda, raznih ptic in rib in ostanki lešnikov, drenulj, malin, gloega, vodnih oreščkov, želoda in jabolk. Lov in ribolov sta v tem gospodarstvu očitno imela še važno mesto.

O zmanjšanju varnosti v tem času, ki so jo povzročali medsebojni napadi plemen, pa tudi že omejeni vdor nosilcev »vrvičaste« keramike, priča tudi umik naselij iz doline na varnejša, za obrambo bolj pripravna mesta. Proti koncu bakrene dobe na primer nastane naselbina pri Sv. Arlu na Pohorju; ljudje so se pa naselili spet tudi v jamah, tako na primer pri Krškem, pri Wildonu, pri Mixnitzu v Drachenhöhle in v vzhodni Štajerski v Waltrahöhle.

Ostanki uteži za stole za tkanje in šivanke ter platnene rese pričajo, da se Barjan v tem času ni oblačil le v kožuh, marveč si je izdeloval tudi platneno in volneno tkanino za obleko. Platno je obenem tudi dokaz za obstoj poljedelstva. Večje število drevenjakov (čolnov iz enega debla) priča o prometnem sredstvu, ki so ga uporabljali tedaj za pot po barjanskem jezeru.

Tudi v bronasti dobi ki je v naših krajih trajala približno od leta 1800 do 1000 pred našim letoštetjem, so se sprva nadaljevale stare kulturne skupine, v katere spada v naših krajih tudi »slavonska kultura« z že omenjenimi najdišči. Nova pridobitev te dobe je bil bron, zlitina bakra in kositra, ki je bil zaradi večje trdote bolj uporaben za orodje in orožje kakor čisti baker. Tudi ta pridobitev je v Evropo prišla iz bližnjega vzhoda. Šele z bronom se začenjajo uveljavljati v orodju in orožju oblike, značilne za kovino, ki jih iz kamna ni bilo mogoče izdelati (široke sekire, meči in bodala). Vzporedno z napredkom oblik kovinskega orodja in orožja ter v vlišanju kovin je kamnitno orodje in orožje postopno izginjalo iz uporabe. Povečana poraba kovin je seveda pospešila trgovino in pomen rudniških področij, večje zahteve pri obdelavi zlitin pa so povečale specializacijo pri delu in s tem tudi izzivale nastajanje družbenih razlik. Razen v ravninah, kakor na primer v Panonski nižini, kjer je bilo poljedelstvo še vedno pomembnejše od živinoreje, je živinoreja postajala glavna panoga gospodarstva. Zaradi pojave kovinskega posodja je tudi lončarstvo nekaj izgubilo na svojem pomenu.

Na razvoj v bronasti dobi pri nas je vplivala kultura v severni Italiji, še bolj pa v Panoniji, od koder so prebivalci naših dežel sprva dobivali novo kovino. Pozneje pa so jo začeli izdelovati sami in se je v zvezi z ležišči te rude in njenim predelovanjem razvila pri nas v neki meri samostojna kovinska obrt, čeprav so bile mnoge oblike orodja, orožja in posod seveda še vedno prevzete od zunaj. Med številnimi najdišči v zgornjem Posavju so najpomembnejša Ljubljansko barje, Črnošnjice, Jurka vas na Dolenjskem ter Zagorje ob Savi. Na Koroškem leži pretežna večina najdišč bronaste dobe v vzhodnem in južnem odprtem delu dežele

Zemljevid št. II.

Važnejša najdišča iz mlajše kamene, bakrene in bronaste dobe v Vzhodnih Alpah

Pomeni znakov: 1. Najdišče iz mlajše kamene ali bakrene dobe. 2. Najdišče iz bronaste dobe (ta znak mora stati tudi pri št. 12, 14, 16, 26, 27).

Številke na zemljevidu pomenijo naslednje kraje: a) mlajša kamenn in bakrena doba: 1 = Mondsee, 2 = Attersee, 3 = Dunaj, 4 = Boden, 5 = Drassburg, 6 = Drachenhöhle pri Mixnitzu, 7 = okolica Gradca, 8 = Wildon, 9 = St. Salvator pri Brežah (Fricsach), 10 = najdišča v Labotski dolini, 11 = Skocijân pri Maloščah pod Beljakom, 13 = Gospa Sveta, 15 = Steinkögelen pri Velikovu, 17 = Polskava, 18 = mostišča v bližini Vrhaïke (Notranje gorice, Blataa Brezovica, Preserje; zadnje spada v bronasto dobo), 19 = mostišče v bližini Ljubljane (točno mesto še ni ugotovljeno), 20 = pet mostišč pri Igu, 22 = Terezijina jama in Grabrovica pri Devinu, 23 = Ajdovska jama na Pijavškem, 24 = Ajdovska jama v Nemški gori pri Krškem, 25 = Ajdovska jama pri Dolu pri Kostanjevici, 28 = Vinomer pri Metliki; b) iz bronaste dobe: 12 = Vogliče pri Vrbi, 14 = Spodnja Ostrovica, 16 = Ptujski grad, 21 = Zagorje, 26 = Crmošnjice pri Novem mestu, 27 = Jurka vas pri Novem mestu, 30 = Loga ves, 31 = Ruše pri Mariboru, 32 = Pobrezje pri Mariboru, 33 = Hajdina pri Ptuju, 34 = Bled in Radovljica.

(med drugim velika najdba skladišča okrog 80 sekir pod Ostrovico, za katero pa ni gotovo, ali gre za skladišče trgovca ali obrtnika). Le par najdb z zgornje Koroške priča, da je takrat človek že prodiral spet tudi med gore. Na spodnjem Štajerskem se najpomembnejše najdbe razprostirajo od Ptujja preko Maribora do Ruš. V srednji Štajerski je bila obljudena predvsem okolica Gradca, najdbe pa izvirajo tudi iz alpskih prehodov s Koroške v zgornjo dolino Mure. Tudi še v to dobo segajo kulturne plasti v Drachenhöhle pri Mixnitzu, ki je bila torej še vedno obljudena.

Vse kaže, da so vodile preko Vzhodnih Alp v tistem času pomembne trgovske poti. Zaradi njih je bila tudi še Ljubljanična važna prometna žila, o kateri se nam je ohranil spomin v pripovedki o Argonavtih, ki da so potovali iz Őrnega morja po Donavi, Savi in Ljubljanični navzgor in nato prešli skozi »jadranska vrata« pri Postojni do Jadranskega morja. V severne kraje Evrope so hodili po tako imenovani »jantarski cesti« trgovci po jantar in orožje (meči iz Skandinavije v Panoniji in na Koroškem), sledovi trgovske poti pa so tudi najdbe zakopanih skladišč (depojev) ob Muriški dolini in na alpskih sedlih. Taka skladišča na Belščici nad Javornikom in na Lipanci v Bohinju pričajo, da niso uporabljali le znane poti ob vzhodnem robu Vzhodnih Alp, marveč tudi preko Karavank in Bohinja v dolino Bačé in dalje v severno Italijo. Preko sedanje Slovenije je šla trgovska zveza med Italijo in Balkanskim polotokom ter Srednjim Podonavjem, dočim so v same Vzhodne Alpe hodili trgovci iz Italije po baker in sol v rudnike na Salzburškem, hodili pa so tudi po zlato.

V selitvah vzhodnih plemen, ki so pretresale Evropo od srede drugega tisočletja pred našim letoštetjem dalje in ki so v marsičem vplivale na razvoj srednjeevropske kulture v tem času — ali tudi na sestavo tukajšnjega prebivalstva, žal ne vemo — pa so imele te poti ob Donavi in proti Italiji mnogokrat še večji pomen. Med leti 1650 in 1550 pred našim letoštetjem pretresa prostor od kitajskih meja do Srednje Evrope in Grčije vrsta napadov in pohodov plemen, ki jim ne vemo imena; svoje nasprotnike so v vojaškem pogledu vsekakor izdatno nadkriljevali s tem, da so izumili bojne vozove. Vsekakor se v tem času uveljavi v prostoru, ki seže od Tise v Srednjem Podonavju pa do današnje zahodne Francije kultura, ki jo označuje pokopavanje mrličev pod velikimi gomilami. Ta kulturna skupina se deli v vzhodno skupino v Podonavju in v zahodno v Srednji Evropi. Ozemlje današnje Zgornje in Spodnje Avstrije spada še v okvir zahodne skupine. Najdbe v Zgornjem Posavju in Podravju pa navezujejo tudi sedaj na razvoj v Panoniji. Vzrok te spremembe ni povsem razčiščen. Po mnenju nekaterih gre le za notranji razvoj, dočim opozarjajo drugi, da se ta običaj v resnici postopno širi iz Panonije proti zahodu in da spričo tega ni brez zveze z omejenimi pohodi neznanih plemen. Vsekakor kažejo številne najdbe skladišč iz tega časa, da so nemirni časi prizadeli tudi naše kraje. Ljudje, ki so svoje blago skrili, so v njih izginili in blaga niso mogli več vzdigniti iz zemlje. Taka skladišča so našli na primer pri Drnovem pri Krškem, Velikem Otoku pri Postojni, Radovljici itd. Z druge strani pa segajo v naslednjem času (1550—1250 pred našim letoštetjem) od Makedonije preko zahodnega dela Balkanskega polotoka prav do Vzhodnih Alp kulturni vplivi iz Grčije, ki so se uveljavljali še tudi v poznejši, železni dobi.

Komaj tri stoletja pozneje (1250—1150 pred našim letoštetjem) je Evropa doživljala nov podoben pretres. Tudi sedaj ni znano, kdo je bil njegov povzročitelj. Vendar se zdi, da je v Vzhodni Evropi nastal podoben položaj kakor poldrugo tisočletje pozneje ob vdoru Hunov. Pritisk neznanih doseljencev v Vzhodno Evropo je izzval selitve zahodnejših plemen, ki so najprej prizadele Malo Azijo (Tračani), Grčijo (Dorske selitve) in Italijo (Iliri preko morja), nato pa tudi Srednjo in celo

Zahodno Evropo. V zvezi z razlagami teh premikov torej prvič srečamo na Balkanskem polotoku domneve o obstoju njegovih poznejših prebivalcev — Ilirov na zahodu in Tračanov na vzhodu.

Območje prejšnje kulture grobnih gomil pa zamenja v tem času za nekaj stoletij kultura, v kateri ne pokopujejo mrličev več nesežganih, marveč jih najprej sežgo in njihove ostanke pokopljejo v posebnih posodah, imenovanih urne. Ta kultura zajame poleg območja kulture grobnih gomil severno od Karpatov tudi ozemlje preko Visle na vzhod, sledovi njenih vplivov pa segajo tudi v Francijo, Španijo in Britanijo. Nekdaj so razlagali to spremembo z razširjenjem tako imenovane lužiške kulture (imenovane po Lužicah) iz porečja Odre, katere nosilci naj bi bili Iliri. Danes pa ugotavljajo znanstveniki, da so Iliri spočetka pokopavali mrliče nesežgane in da lužiška kultura ni bila ilirska. Poleg tega je najstarejši pojav pokopavanja v urnah doma že od pozne mlajše kamene dobe v zahodni Panonski ravnini. Od tod se je — po sedanji razlagi — širila ta oblika v dobi obravnavanih selitev, vendar le delno s selitvijo samega prebivalstva, delno pa le v obliki kulturnega vpliva — skozi »moravska vrata« v pokrajine severno od Karpatov, ob Donavi proti zahodu v Srednjo Evropo, skozi »jadranska vrata« pa v severno Italijo. Vsekakor so se v tem času preko današnjega slovenskega ozemlja doselila v Italijo nova plemena, ki so obenem z že prej tam naseljenimi prebivalci ustvarila podlago za poznejši politični in kulturni razvoj v Italiji za časa rimske države.

Obsežna pokopališča urn na Hajdini, pri Mariboru in Rušah pričajo, da je ta sprememba zajela tudi Vzhodne Alpe. Tu gre nedvomno za poljedelsko prebivalstvo, ker se vsa najdišča nahajajo v območju rodovitnih, za poljedelstvo najprimernejših tal. Nosilci te kulture so bili pri nas verjetno Veneti, ki so se v prehodni dobi med bronasto in železno vsaj delno izselili v severno Italijo.

Prebivališč iz tega obdobja — razen iz časa njegovih začetkov — na našem ozemlju še niso našli. Le najdišče na Ptujskem gradu kaže, da so se v teh nemirnih časih tudi pri nas prebivalci umikali na višje predele, kjer so se vsekakor tako kakor drugje zavarovali z nasipi in lesenimi ograjami na teh. Na Ptujskem gradu je bilo predvidoma okrog 25 do 30 lesenih koč, za katere ni bilo mogoče ugotoviti, ali so imele le po en prostor ali po več. V vsaki koči je bilo nekoliko vzvišeno ognjišče, poleg tega pa jama za odpadke. Vsa ostala notranjost je bila ravna, vendar tla iz zemlje niso bila posebej stlačena.

Versko življenje do tega časa doživlja že znatne spremembe. Čaščenje bogov v človeški podobi se razširi od boginje zemeljske plodnosti, ki je marsikje še zelo v časteh, tudi na druga bitja, predvsem pa je v veljavi tudi čaščenje sonca. V tem pogledu je zanimivo, da so na Ptujskem gradu odkrili poleg ženskega kipca tudi lončen moški spolni ud, torej simbol moškega božanstva plodnosti.

c) Razkroj rodovno-plemenske ureditve v dobi vojne demokracije

Okrog leta 1000 pred našim letoštetjem je prišla do naših krajev iz Bližnjega vzhoda — tokrat iz Male Azije — nova pomembna pridobitev, poznanje železa. Prehod med bronasto in železno dobo je trajal sicer dalj časa kakor med bakreno in bronasto. Železo je imelo trši boj za uveljavljanje, ker je šlo predvsem za novo tvarino, ne pa za omogočanje novih oblik orodja. Železo so sprva uporabljali samo za nakit — pač zaradi njegove redkosti in zato večje dragocenosti — dočim je pri orodju in orožju prevladoval še vedno bron. Šele po skoraj treh stoletjih vzporednega življenja z bronom sta si obe kovini bolj smiselno razdelili svojo veljavo.

Od okrog leta 700 naprj so železo uporabljali predvsem za orodje in orožje, bron pa za okrasje in posode.

Kljub temu pa je obdelava železa imela zelo pomembne posledice za novo poklicno specializacijo in s tem za ostrejšo družbeno delitev dela. Pridobivanje železa in njegova uporaba sta namreč prinesla človeštvu nov način obdelave kovine. Baker in bron so le topili in nato vliвали zaželene predmete. Pri železu je bilo treba prav tako najprej dobiti rudo; v Vzhodnih Alpah in tudi pri nas na Vačah, so jo pridobivali večji del na površini, v dnevnem kopu. Nato je bilo treba rudo stopiti v do okrog 1,5 m visoki topilni peči, zgrajeni iz gline in obloženi s kamenjem. V to peč so naložili v več plasteh rudo, oglje in še posebne dodatke, ki so morali vezati razne sestavine železne rude. Čeprav so gotovo z mehovi pospeševali gorenje v takih pečeh in s tem višali toploto v njihovi notranjosti, vendar niso mogli doseči vročine, ki je potrebna za popolno stalitev železa. Železo, ki so ga na tak način dobili, je bilo le testasto, zato ga je bilo treba pozneje čistiti še naprej s ponovnim žarenjem in kovanjem. Železnih predmetov niso znali liti, marveč so jih mogli le kovati. Vendar so že v starejši železni dobi znali s ponovnim razgrevanjem in hitrim ohlajenjem tudi železo kaliti v jeklo, sprva seveda le na površini. O tem kaljenju govori že Homer v Odiseji, ko primerja cvrčanje Polifemovega očesa, ko mu ga je iztočil Odisej z gorečo žrdjo, s cvrčanjem železnega orodja, kadar ga kovač spusti »v kábel studéne vodé, med glasnim cvrčanjem sopare, ako ga hoče skaliti, ker to da jeklu trdote«. Šele v mlajši železni dobi pa pričajo najdbe, da so znali ljudje kaliti orožje in orodje tako, da se je povsem ojeklenilo. Vsekakor pa je kovaštvo poznalo takrat že vrsto različnih obdelav predmeta in izdelav njegovega okrasja: tako tolčenje raznih okraskov v pločevino in kovanje ornamentov s pomočjo negativnih kalupov kakor tudi jedkanje z raznimi kislinami. Izdelava kovinskih predmetov je torej zahtevala sedaj poleg rudarja, ki je bil obenem tudi topilec rude, ter drvarja in oglarja najbrže še posebnega fužinarja in gotovo poklicnega kovača. Baker, bron in železo so bili seveda tudi poslej predmet trgovine. Tudi železa niso prodajali le v obliki izgotovljenih predmetov, marveč tudi v kepah, težkih 3—10 kg.

Večja družbena delitev dela prinese s seboj vselej tudi neenako velike dohodke in s tem premoženjske in družbene razlike. Take razmeroma prav velike razlike povsem jasno dokazujejo razlike v načinu pokopavanja že na grobiščih stare železne dobe. Dočim je bilo doslej tako žarišče novoga družabnega razvoja le na meji poznejšega slovenskega ozemlja, v salzburških in tirolskih rudarskih predelih z bakreno rudo, nastane sedaj tako žarišče v samih slovenskih pokrajinah. Zgornje Posavje in zgornje Podravje postane namreč v tem času znamenit železarski predel. Tako imenovano »noriško železo«, ki so ga tod izdelovali, je bilo znano kot eno najboljših vse do konca rimske države v V. stoletju po našem letoštetju.

Novi družbeni razvoj pa se ni omejil le na fužinarje. Izboljšano orodje — na primer kovinske sekire in železni ralnik na dotlej lesenem ralu — je okrepilo učinek dela tudi na drugih področjih. Ta razvoj postopno napreduje že v bronasti dobi, sedaj pa končno pride do preloma. Večje družbene cnote, rodovi, se začno drobiti v manjše — družine, sprva večje, nato v prave male družine. Zlasti v zvezi z dedovanjem od očeta na sinove, običajnim v očetovskopravnem rodu, se vse bolj uveljavlja privatna lastnina in podobno. Prvi začetki te zasebne lastnine se pokažejo ob trgovini in bojih v ločeni posestni pravici starešine rodu do različnih predmetov za domačo potrošnjo, pridobljenih s trgovino ali v boju. Nato pa se polagoma razkroji prvotni rod z voljenim starešino, ki ga ne veže več v celoto potreba po skupnem delu v poljedelstvu ali živinoreji in lovu, v več očetovskopravnih velikih družin. Te družine dejansko povezujejo že določeno število svobodnih in nesvo-

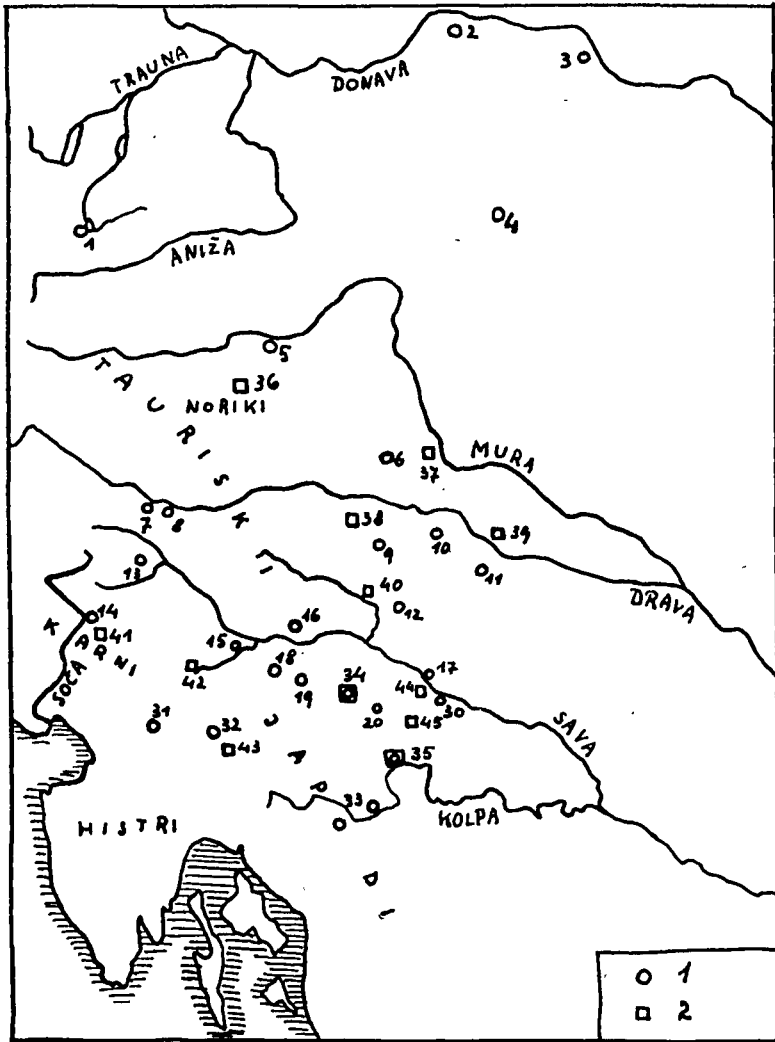
bodnih oseb pod očetovsko oblastjo družinskega poglavarja. Taka družina s svojo nesvobodo otrok in hlapcev vsebuje v zarodku že suženjstvo, pa tudi poznejše tlačansko delo; že od začetka namreč ni povezana le s hišnimi opravili, marveč tudi z opravi v poljedelstvu. Sprva so te družine povezane še vedno v vaško občino (sosesko ali srenjo), ki je vrhovna lastnica vsega zemljišča. Vendar v določenih časovnih razdobjih deli v ločeno obdelavo in užitek posamezne njegove kose med družine, ki jo sestavljajo. Na takšen način se je najprej uveljavila zasebna lastnina do orodja in živine, na to pa — seveda po precej daljšem času — razbila tudi velika očetovska družina v male.

Povečanje učinkovitosti dela na vseh področjih je omogočilo, da je človek pridela ali izdelal več, kakor pa je stalo njegovo vzdrževanje. Zato se je lahko postopno uveljavljalo suženjstvo, zlasti v zvezi s posebno težkimi deli. Suženj dela svojemu gospodarju le za svoje vzdrževanje in je prav tako gospodarjeva last kakor njegova živina. V okviru velike družine se uveljavlja še začetna oblika tega razmerja, hišno oziroma tako imenovano patriarhalno suženjstvo. Njegova posebna značilnost je, da tudi še gospodar sam opravlja vsa potrebna dela skupaj s sužnji. Že v stari železni dobi pa se vsaj v posameznih okoliših uveljavlja že tudi pravo suženjstvo, pri katerem gospodar samo vodi in nadzoruje delo sužnjev, sam pa se dela ne udeležuje več. To velja prav gotovo za rudnike soli v Vzhodnih Alpah okrog Hallstatta na Zgornjem Avstrijskem. Sol je bila na sploh važna kupnina za sužnje. Z njo so jih na primer kupovali Tračani, pri starih Grkih pa pomeni eno izmed imen za sužnja (halmetos) prav »kupljen za sol«. Poglavitni način pridobivanja sužnjev pa v tem času seveda še ni bil nakup, marveč vojna — vojni ujetniki so povsod najstarejša oblika sužnjev. S podobno pravo obliko suženjstva je treba računati vsekakor tudi vsaj v vodilnih fužinarskih predelih.

Na ta način se je družbena enakost rodovno-plemenske družbe postopno razkrajala. Poleg svobodnega prebivalstva sta se postopno oblikovala nova družbena razreda — sužnjevi in njihovih gospodarjev. Ta razvoj je seveda ogrožal tudi svobodo dotlej svobodnega prebivalstva. Tako nastanejo v družbi nova nasprotja med posameznimi družbenimi sloji, imenovanimi »razredi«. Gospodarsko najmočnejši sloj si sicer pridobi vodilno mesto v plemenskih organih, vendar samo z njimi ne more dovolj zavarovati svojih večjih pravic. Zato se poveže s sorodnim družbenim slojem v širšem sosedstvu. To namreč oslabi vpliv plemenskih zborov in poveča vpliv ožjih svetov, v katerih je ta vodilni sloj sorazmerno mnogo močnejši. Tako se v teku stoletij oblikujejo najprej plemenske zveze, ki prerastejo postopno v »državo«. Namen te nove oblike družbenega življenja je navidez, da po pravici rešuje in ureja spore med prebivalstvom. Toda v državni ureditvi je vselej odločilen vpliv družbeno in gospodarsko najmočnejšega sloja, ki je tudi najmočnejše udeležen v državnih organih. Le ta sloj namreč more — zlasti v času oblikovanja države — vzdrževati oboroženo silo (dasi majhno), potrebno zato, da prebivalci odločbe državnih organov res upoštevajo in poslušajo. Zato pa se za navideznim varovanjem družbenega »miru« v državi skriva v razredni družbi v resnici skrb za nemoteno uveljavljanje posebnih pravic vladajočega družbenega razreda, ob teh začetkih nastajanja države razreda posestnikov sužnjev. Tudi v Vzhodnih Alpah se je ta dolgi razvoj razredne družbe že dokončaval v zadnjih stoletjih pred našim letoštetjem.

Na razvoj v Vzhodnih Alpah v železni dobi pa niso vplivale le notranje gospodarske in družbene pobude, marveč tudi razvoj v širšem sosedstvu. P r e h o d n a doba med bronom in železom se začneja v razmeroma mirnem času okrog leta 1000 pred našim letoštetjem in traja poltretje stoletje. Železni predmeti iz tega časa v naših najdiščih so redki — prejkone prineseni iz tujine in ne izde-

Zemljevid št. III.

Važnejša najdišča iz železne (halštatske in latenske) dobe v Vzhodnih Alpah

Pomen znakov: 1. Najdišče iz starejše železne (halštatske) dobe. 2. Najdišče iz mlajše železne (latenske) dobe.

Številke na zemljevidu pomenijo naslednjo kraje: 1 = Hallstatt, 2 = Kuffern, 3 = Dunaj, 4 = Schottwien, 5 = Strettweg pri Judenburgu, 6 = Wies in Lassnitz, 7 = Toplice pri Beljaku, 8 = Breg pri Rožeku, 9 = Legen pri Slovenjem gradcu, 10 = Poštela pri Mariboru, 11 = Podložje pri Ptujski gori in Crešnjevce pri Slovenski Bistrici, 12 = Rifnik, 13 = Bled, 14 = Most (Sv. Lucija) na Soči, 15 = Ljubljana, 16 = Vače pri Litiji, 17 = Libna pri Krškem, 18 = Magdalenska gora, 19 = Stična, 20 = Smarjeta, 30 = Velike Malence, 31 = Smihel pri Postojni, 32 = Tržišče, 33 = Vinica, 34 = Mokronog, 35 = Podzemelj, 36 = Norcia (Neumarkt), 37 = Lipnica, 38 = Stari trg pri Slovenjem gradcu, 39 = Fornin pri Ptuju, 40 = Drešinja vas pri Celju, 41 = Idrija ob Bači, 42 = Vrhnika, 43 = Ulaka pri Ložu, 44 = Rovišče pri Krškem, 45 = Mihovo.

lani doma. To dobo še vedno označujejo grobišča z izključno žganimi grobovi (na primer Ruše in Pobrežje pri Mariboru, Hajdina pri Ptujju, Bled, Mokronog itd.). V Vzhodne Alpe se v tej prehodni dobi sicer širijo kulturni vplivi iz vzhoda, ki sežejo postopno od vzhodne srednje Štajerske vse do Posočja (Sv. Lucija). Toda v kolikor gre pri tem tudi za premikanja prebivalstva, so bila ta vsekakor mirna. V grobovih te dobe je orožje izredno redko.

Pač pa prizadenejo obenem z drugo Srednjo Evropo novi zunanji pretresi naše predele v VIII. stoletju pred našim letoštetjem. V začetku tega stoletja so namreč v stepe nad Črnim morjem vdrli Skiti in porinili tam naseljene Kimerijce proti zahodu. Sledovi najdb, ki pričajo najbrže o kimerijskih pohodih, se vrste v treh glavnih črtah. Dva pravca izhajata iz Vlaške nižine nad spodnjo Donavo. Prvi med njima je obrnjen na Balkanski polotok in seže do Makedonije, drugi pa gre severno od Karpatov do porečja Odre. Tretji sunek vodi iz Vlaške preko Erdelja v Panonijo, tu pa se cepi na dve veji — prvo preko današnjega slovenskega ozemlja v severno Italijo, drugo ob Donavi na Bavarsko. Tu gre torej za pohode, ki spominjajo povsem na poznejše hunske, obrske in madžarske vojske po Evropi.

Tudi najdbe raznih skladišč (depojev) iz konca prehodne dobe med bronasto in železno pričajo, da so nemirni časi prizadeli tudi naše kraje. Med največje take najdbe spadata najdbi iz Črmožišča pri Rogatcu in Loge vesi pri Vrbskem jezeru. Ti dve najdbi sta pomembni tudi zato, ker nekoliko osvetljujeata gospodarstvo v prejšnji dobi. V obeh primerih je bilo najdenih razmeroma mnogo bronastih srpov ali njihovih delov, številne so tudi sekire, manj pa je najdenega orožja in okrasja. Najdba bronastih derez pri Trovavski vesi blizu Gospe Svete kaže celo, da se takratni poljedelci nikakor niso izogibali strmemu zemljišču.

Kimerijski vdori so bili pa le bežen pojav. Kimerijci so sicer pustili v Srednji Evropi nekatere pridobitve (vozovi, konji in njihova oprema), vendar so se sami tako izgubili v tamošnjem domačem prebivalstvu. Ni pa povsem jasno, kakšne so druge podobne spremembe iz konca prehodne dobe na ozemlju Vzhodnih Alp. Vsekakor se v VIII. stoletju začneja tu prava železna doba, katere začetek označuje precej večje uveljavljanje železa. Novi sunek železa spada med leta 750 in 700 pred našim letoštetjem. Poslej izdelujejo le še iz železa prav tiste predmete, za katere je potrebno trdnješe gradivo (noži, sulice, kopja, sekire), dočim izdelujejo okrasne predmete in posode iz bronu. Razlike se pojavljajo tudi v obliki naselij in v načinu pokopavanja. V tej dobi se ljudje naselijo znova na prirodno zavarovanih mestih, kjer z nasipi in lesenimi ograjami zgrade mogočna gradišča. To vsekakor priča o povečani nevarnosti napadov. V grobiščih pa se poleg žganih grobov uveljavljajo v vse večji meri pokopi nesežganih mrličev.

Vse te spremembe vežejo nekateri z novo delno zamenjavo prebivalstva. Po njihovi sodbi so se v tem času Veneti, nosilci kulture žganih pokopov v urnah, delno izselili v severno Italijo, kjer je bilo v času rimske republike res naseljeno pleme s tem imenom. V vzhodne Alpe pa naj bi se med Venete iz jugovzhoda doselili Iliri, ki so nedvomno pglavilni sestavni del tamošnjega prebivalstva v naslednjih stoletjih. Drugi pa opozarjajo, da med »venetsko« in »ilirsko« kulturo v Vzhodnih Alpah ni nenadnega preloma, marveč postopen razvoj od ene stopnje do druge. Po njihovem mnenju naj bi se Iliri postopno razvijali v Vzhodnih Alpah in na Balkanskem polotoku od okrog leta 2000 pred našim letoštetjem dalje, dokler se v VIII. stoletju ta razvoj ni zaključil. Tudi ti pa dopuščajo pri oblikovanju Ilirov vpliv poznejših preseljevanj »ilirskega« sestavnega dela prebivalstva iz zahodnega dela Balkanskega polotoka v Vzhodne Alpe (okrog 800). Kolikšno vlogo so v tem razvoju imela doseljevanja in kolikšno domači razvoj, je seveda težko reči. Toda, če je res, da so se Iliri selili že v XIII. stoletju pred našim letoštetjem

iz zahodnega Balkana v Italijo, potem je vloga selitev v njem vsekakor znatno večja, kakor to dopušča druga razlaga.

Ne glede na vprašanje postanka Ilirov so pa v resnici prebivalci v Vzhodnih Alpah v starejši železni dobi razna ilirska plemena. Glavna med njimi so bila: Noriki in Latobiki v Noriku (to je današnji Koroški in Štajerski), Karni med Alpami in tržaškim Krasom, Histri v Istri, Japodi med Julijskimi Alpami, Snežnikom, Kapelo, Golo Plješivico in Velebitom, s središčem v okolici Ogulina ali Bihaća, Kolapiani ob Savi, spodnji Krki in ob Kolpi itd. Zlasti Noriki, pa tudi nekateri drugi, niso bili več le enotno pleme, marveč zveza več plemenskih enot. Tudi navznotraj ta plemena niso bila povsem enotna — zlasti če je pravilna domneva o selitvi Venetov skozi Alpe v Italijo. Razvila so se pač iz raznih sestavnih delov, ki so prišli v Alpe ob raznih naseljitvenih valovih.

Severni rob Vzhodnih Alp (Zgornja in Spodnja Avstrija ter Gradiščansko, morda tudi zgornja dolina Mure s Schladmingom, kjer so v tej dobi kopali baker) je spadal v starejši železni dobi (do okrog leta 400 pred našim letoštetjem) v okvir ožje halštatske kulture (tako imenovane južnonemške). Njeno središče je predel z rudniki soli okrog samega Hallstatta. Grobišče v Hallstattu (okrog 1000 grobov, večina navadnih, manjšina žganih) kaže z razlikami v načinu pokopa z ene strani veliko bogastvo gospodarjev teh rudnikov, z druge strani pa revščino samih rudarjev. V grobovih vladajočega sloja so izredno bogati dodatki orožja (bronasti in železni meči, bodala, sekire, osti puščic in kopij; delno je orožje lepo okrašeno na ročajih z jantarjem, na rezilih pa z zlatimi vložki), orodja in okrasja (prstani, ogrlice, uhani itd.) ter raznih, večinoma bronastih posod. Halštatsko najdišče pa z različnim poreklom posameznih predmetov priča tudi o trgovini s soljo, ki je segala v severno Italijo, v Srednje Podonavje in na sever (jantar); še na bolj zamotane trgovinske zveze opozarjajo predmeti iz slonove kosti. Tudi drugje v južnonemškem halštatu opozarjajo grobne najdbe na velike družbene razlike. Zlasti značilni so v tem pogledu grobovi veljakov, pokopanih z bogatimi dodatki na vozovih v velikih gomilah, ki jih obdaja večje število manjših gomil, često z žganimi grobovi. Vsa Srednja Štajerska in tudi vsa Koroška pa sta v kulturnem pogledu sestavljali enoto z današnjim slovenskim ozemljem. Ta vzhodnoalpska halštatska kultura je ozko povezana s kulturo te dobe v Bosni (glavno najdišče je tu Glasinac). V vsej tej vzhodnoalpski kulturni pokrajini pa je razvoj v marsičem povezan tudi z razvojem venetske ali estenske (po kraju Este v severni Italiji) in celo etruščanske kulture v severni Italiji, s katero so bile Vzhodne Alpe v tem času očitno v trgovskih stikih.

Tudi vzhodnoalpski halštat seveda ni bil povsem enoten. Tako kaže grobišče pri Sv. Luciji ob Soči razmeroma močne vplive iz Italije, ki so se odtod širili dalje proti vzhodu. V osrednji Sloveniji je najpomembnejše najdišče pri Vačah, ki spadajo celo med najpomembnejša najdišča halštatske dobe sploh. Poleg velikega grobišča (okrog 3000 grobov) je bilo odkrito tu tudi naselje. V dobi tako imenovanega »cvetočega halštata« (okrog 600—350 pred našim letoštetjem) je živelo tu močno fužinarsko naselje, ki se je preživljalo s pomočjo zamenjave s prebivalci svojega ožjega zaledja. V dosti živahnih trgovskih stikih pa so bili tukajšnji prebivalci tudi z Italijo. Prav preko Vač je šla v tej dobi ena veja tako imenovane jantarske ceste (od Baltiškega morja do Italije), ki tedaj ni vodila mimo Domžal v Črni graben kakor danes, marveč ob Savi in nato prek Vač in ob Mediji do Trojan. Tudi v Vačah je novi razvoj privedel do značilnih družbenih razlik. Dočim se v prvi dobi vaškega naselja (od okrog 800 do 600 pred našim letoštetjem) grobovi le malo ločijo med seboj, se sedaj pojavljajo vedno večje razlike. Značilni predmeti iz tega časa so poleg raznega orožja (noži, meči, sekire, osti za kopja,

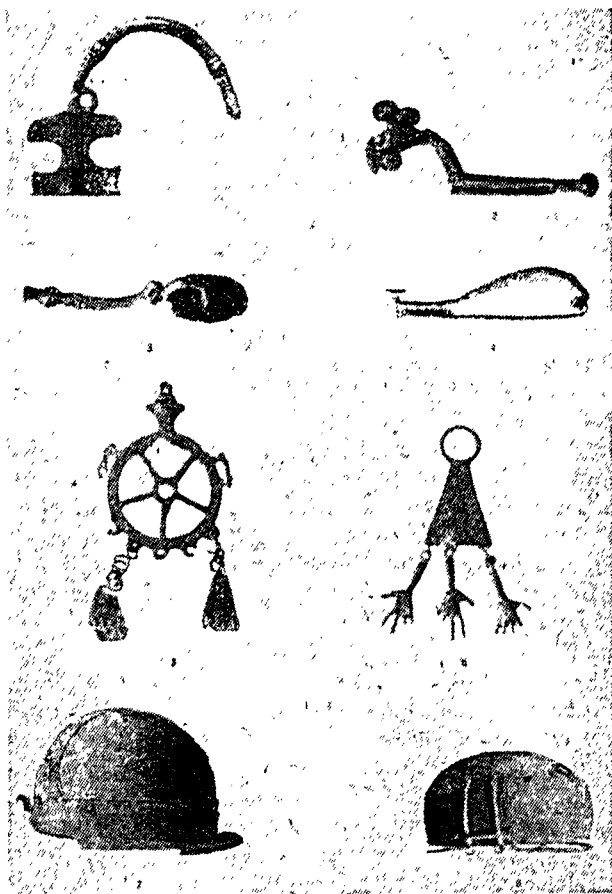

Slika 8. Vaška situla (prvi pas kaže sprevod, drugi slavnost, tretji živali)

čelade) in posod zlasti razni okraski, tako lepo izdelane zaponke za pasove z raznimi prizori iz življenja in zaponke za obleko. Iz tega časa izvira tudi znamenita vaška situla, bronasta posoda, ki v treh pasovih kaže lepo izdelane prizore. Ti predmeti so sicer delno pridobljeni po trgovini, vendar se zdi, da so tudi na Vačah domačini sami znali s tolčenjem pločevine izdelovati ne le razno ornamentalno okrasje, marveč tudi različne človeške in živalske podobe. V dolini Sulme na srednjem Štajerskem kažejo sijajni knežji grobovi z izredno bogatimi dodatki pri Wiesu na pomembno središče širšega okoliša. Na Koroškem pa je najpomembnejše najdišče iz tega časa grobišče pri Bregu (pri Rožeku), ki kaže tako na stik z juž-

nejšimi kranjskimi kakor tudi z italskimi najdišči. Nek okrask iz svinca na posodi — to je posebnost koroških najdb — kaže velik voz, v katerega je vpreženih 16 živali. To vsekakor kaže na tedanji promet, pa tudi na njegove velike težave.

Poznejše slovensko ozemlje je bilo v halštatski dobi že precej gosto naseljeno, zlasti Kras, Dolenjska, Ljubljanska kotlina, Savska dolina med Sevnico in Brežicami, Dravska dolina, dolina Sulme in Murska dolina pod Gradcem, na Koroškem pa Ziljska dolina, Rož in Podjuna. Najvažnejše naselbine v halštatski dobi

Slika 9. Bronasti predmeti z Libne pri Krškem, 1—4 zaponke, 5—6 obeski, 7 čelada, 8 kotliček

so bile pri Sv. Luciji ob Soči, Šmihel pri Postojni, Vače, Magdalenska gora pri Šmarju pod Ljubljano, Šmarjeta pri Novem mestu, Mokronog, Podzemelj v Beli krajini, Libna pri Krškem, Rifnik pri Sentjurju ob Južni železnici, Poštela na Pohorju, Maribor, Hajdina pri Ptuj, Slóvenj gradec, Wildon in Lipnica, Gurina ob Zilji, Bistrica ob Dravi nad Beljakom, Breg pri Rožeku in Črgoviče v Podjuni.

Vendar se je naselbinska slika v nemirnih časih halštatske dobe precej spremenila. Prebivalci so se preselili najprej na osamljene hribe ali v višjo lego. Sprva taki že po narodi zavarovani kraji niso bili utrjeni. Ko pa se je zgodilo, da je

napadalec naselbino vendarle požgal, kakor na primer najstarejšo pri Vačah, so se zavarovali domačini z nasipi in jarki. V teh gradiščih pa je seveda prebival le del vsega prebivalstva. Večinoma so bili naseljeni v okolici po dolinah in bregovih, v gradišče pa so se zatekli le v času nevarnosti. Prostor, ki ga zajemajo nasipi, je zato večkrat precej večji, kakor sama naselbina, včasih pa tudi razdeljen z nasipi v več delov (prim. Poštelo in Vače). V gradiščih je moral biti pač tudi prostor za živino in ne le za begunce. Ponekod so se zatekali ljudje ob nevarnosti spet v druge jame, tako gotovo zlasti na Krasu, pa tudi v Mornovo zijalko pri Šošanju in na Srednjem Štajerskem v okolici Gratkorna in Peggaua, kjer so za ta kratka bivanja v jamah zgradili celo ognjišča (VII. stoletje pred našim letoštetjem).

V gradiščih so bile manjše vaške naselbine, ki so jih sestavljala okrog večje poglavarjeve koče razvrščena prebivališča. Koče so bile lesene, prepletene s šibami in ometane ter zamazane z glino. Bile so štinioglate in so imele navadno le en zaprt prostor, kjer je v bližini enega kota stalo ognjišče. Nekatere so imele še odprto lopo, iz katere se pozneje začenja razvijati drug zaprt prostor. Pokrite so bile s streho na sleme, in sicer slamnato ali iz ločja, včasih morda tudi pokrito z lesenimi škodlami. Take hiše so našli na Polšteli, Rifniku, Vačah in Libni.

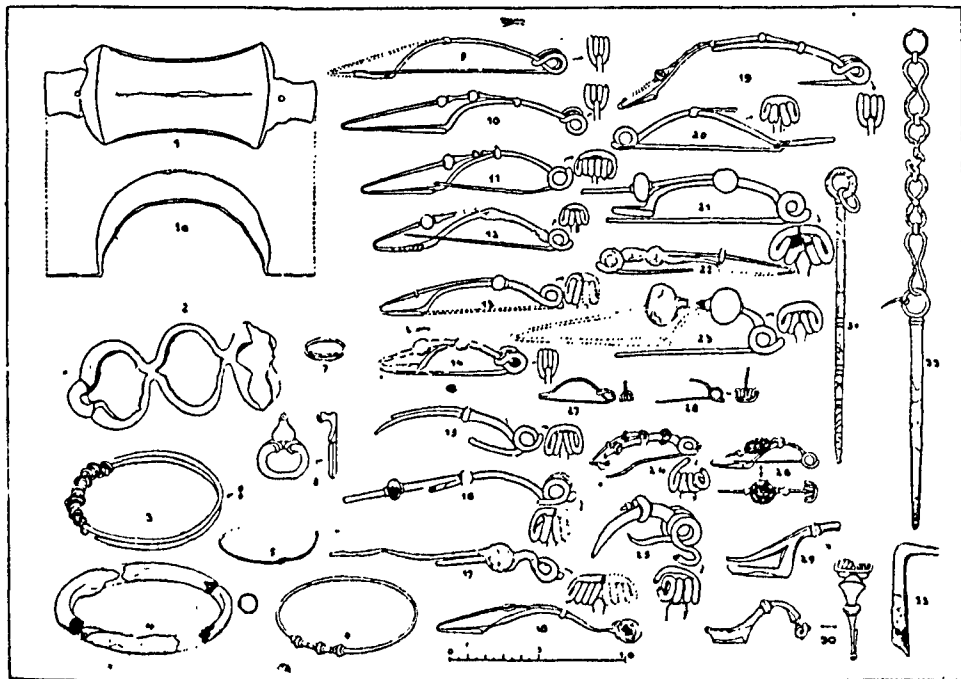
Prebivalstvo se je preživljalo s poljedelstvom in živinorejo. V tem času se je gotovo uveljavilo že orno poljedelstvo. Na Bubenbergu pri Špilju so našli celo že železno konico rala. Gojili so zlasti pšenico, ječmen, proso in bob. Žita niso jedli več nezmlatega, kakor salzburški rudarji še v dobi bakra, marveč so ga mleli s kamnitimi žrmljami (na Bubenbergu so našli v kašči tri take »mline«, ki jih sestavljata dva kamna, od katerih se zgornji in manjši z roko vrti v vdolbini spodnjega). Razne najdbe tkalskih potrebščin kažejo na izdelovanje domačega grobega platna in volnene obleke. Marsikje so bili odkriti tudi sledovi kovaških delavnic, najmočnejši seveda na Vačah. Tudi v manjših grobiščih, na primer na Libni, se kažejo proti koncu halštatske dobe znaki razkroja rodovno-plemenskega reda. Tako kažejo na to družinske grobnice pri mlajših grobovih, pa tudi nekateri grobovi, v katerih so nekateri pokopani z razliko od ostalih s konjem in bogato konjeniško opremo.

Na dveh najdiščih — na Libni in pri Šmarjeti — je bila odkrita po ena lepo okrašena bronasta ropotulja s trikotnimi obeski, zvezana gotovo z bogoslužjem na čast boginje rodovitnosti. O tem verstvu, ki se je v notranjosti Vzhodnih Alp izoblikovalo v tem času v čaščenje boginje Noreje, priča tudi še svetišče, ki je bilo v naslednji dobi zgrajeno na Pošteli. V odprtem dvorišču pred lesenim in z glino ometanim svetiščem je stal žrtvenik. Razni simbolični znaki (kljukasti križ, sončna kolesa, kozlovske in konjske glave) so namreč posvečeni prav tako Noreji. Ponekod so našli oltarčke tudi v hišah, posvečene pač hišnim zaščitnim božanstvom. Z verstvom so povezani tudi razni majhni bronasti vozički (Radgona, zlasti lep je najbrže iz Italije uvoženi voziček iz Strettwega pri Judenburgu, kjer je na vozičku prikazana sredi štirih jezdecev in osmih pešcev velika gola ženska z darilno posodo [ali simbolom sonca?] na glavi).

Od IV. stoletja pred našim letoštetjem začenjajo spet močneje vplivati na razvoj na nekdanjem in sedanjem slovenskem ozemlju dogodki v širšem sosledstvu. Nosilec prvega takega vpliva so Kelti, nosilec par stoletij poznejšega, a po svojih posledicah mnogo pomembnejšega vpliva pa rimska država. Okrog leta 400 so se začeli širiti Kelti iz svojih dotodanjih pokrajin (to je iz današnje Francije, srednje in južne Nemčije ter Češke) proti jugu v Španijo in severno Italijo in proti jugovzhodu v Panonsko ravnino. Že konec IV. stoletja so navezali stike z Aleksandrom Velikim, makedonskim kraljem, pred njegovim odhodom proti Perzijancem (335). V začetku III. stoletja so vdrli celo v Grčijo in opustošili proročišče Delfi (279).

Na drugi strani pa so med leti 390—383 pred našim letoštetjem prodrli celo pred Rim in ga zavzeli. Z druge strani pa se začenja v Italiji od okrog leta 500 naprej postopno oblikovati rimska država, ki do okrog 270 poveže v celoto že ves trup Apeninskega polotoka. Nato prebije v letih 264—241 ter 218—201 svoj odločilni boj za oblast v zahodnem delu takrat znanega sveta okrog Sredozemskega morja, prvo in drugo vojno s Kartažani (državo v severni Afriki s središčem v Kartagini v današnjem Tunisu). Med obema tema dvema vojnama pa so se Rimljani že spopadli s Kelti za oblast nad severno italsko nižino ob Padu. Po zmagi nad Kelti pri Telamonu (225) in v sledečih manjših bojih, so Rimljani leta 222 pred našim letoštetjem prvič pokorili ozemlje do Alp. Vendar je druga vojna s Kartažani tamošnje njihovo oblast toliko omajala, da so jo morali utrjevati z novimi boji še v začetku II. stoletja pred našim letoštetjem, ko so leta 190 to ozemlje dokončno podvrgli. S tem so prišli do meja poznejšega slovenskega ozemlja.

Že v poznejših najdbah halštatske dobe se opaža pri nas nov razvoj, ki je morda izraz prvih keltskih vplivov v Vzhodnih Alpah. Prav tedaj pa je keltski vdor v Italijo uničil tamošnje venetsko kulturo in s tem tudi povezavo naših krajev z italiskim razvojem. Keltski prihod v to ozemlje sam pa je pomenil v prvi polovici IV. stoletja pred našim letoštetjem konec stare (halštatske) železne dobe in začetek mlajše, latenske. Kelti, nosilci nove kulture, so začeli prodirati v Vzhodne Alpe s severa in od vzhoda (preko Panonije) okrog leta 400. Vendar se zdi, da so zares zagospodovali v tem prostoru šele potem, ko jih je okrepil nov dotok iz zahoda, iz severne Italije, po bitki pri Telamonu (225). V tej bitki so namreč sodelovali tudi Tauriski, eno med najvažnejšimi poznejšimi keltskimi plemeni v Vzhodnih Alpah.

Slika 10. Predmeti s Formina pri Ptujju: 1—1a ročaj ščita, 2—6 zapetnice, 7 prstan, 8 spona, 9—30 zaponke, 31—32 igli, 33 kavelj (po A. Smodiču)

Kljub temu pa je čistih latenskih najdb v notranjosti Vzhodnih Alp le razmeroma malo. Očitno se je močni keltski val s severa že močno zajezil na severnih alpskih gorskih vrstah, zahodni pa je šel bolj skozi te pokrajine kakor prav vanje. Latenske najdbe so večinoma mešane s halštatskimi, ponekod jih pa sploh ni, tako da na takšnih najdiščih neposredno sledi halštatski kulturi poznejša rimska, ki se uveljavi v naših krajih z osvojitvijo naših krajev po Rimljanih v zadnjih letih pred začetkom našega letoštetja. Zadnje velja na primer za predel vzhodnonoriške kulture na Štajerskem med Pohorjem in Rabo, kjer so na Pošteli našli v istih plasteh halštatske predmete z lončenimi posodami, uvoženimi iz Italije, in kjer se na ilirskem svetišču kažejo že vplivi rimske tehnike. Pa tudi pri japonskem najdišču pri Vinici slede znanstveniki nepretrgan razvoj ilirske halštatske kulture vse do rimske dobe. Najpomembnejša najdišča iz latenske dobe pri nas so Šmihel pri Hrenovicah (pri Postojni), Magdalenska gora pri Šmarju, Mokronog, Šmarjeta pri Novem mestu, Vinica, Drešinja vas pri Celju, Stari trg pri Slovenjem gradcu, Poštela pri Mariboru, Formin nad Ptujem in najdbe v Ziljski dolini (Gurina, Šmohor, Blače). Vendar so izrazita latenska najdišča med njimi le redka (Drnovo, Mihovo in Mokronog ob Krki in Mirni, Formin na Ptujskem polju, Stari trg pri Slovenjem gradcu). Dočim so pri Forminu Kelti prebivali še vedno v malih štirioglatih lesenih in z ilovko zamazanih kočah, se je hiša na velikem gradišču nad Starim trgom razvijala naprej. Ne le, da je lopa prišla kot zaprt prostor v okvir hiše, marveč se je tudi kuhinja ločila od sobe. Največja hiša na tem gradišču ima celo pet prostorov.

Najdbe kažejo, da je bila keltska naselitev pri nas neenakomerna in v glavnem slabotna. Šlo je pač večinoma le za maloštevilno zgornjo plast prebivalstva. Seveda pa je družbeno razslojevanje v tem času že tako daleč napredovalo, da je bila vsa oblast in večina premoženja v rokah te vladajoče plasti. Kelti so imeli v našem razvoju podoben, čeprav zdaleč ne tako močan vpliv kakor pozneje Rimljani. Deloma z vojsko, deloma z mirnim prodiranjem so si pridobili v Vzhodnih Alpah pokrajino za pokrajino in se seveda ob tem mnogokrat pomešali in spojili z Iliri v nova keltsko-ilirska plemena. O tem pričajo tudi najdbe mešane keltsko-ilirske kulture, na primer v Šmihelu pri Postojni. To je v bistvu precej podoben razvoj kakor poznejša romanizacija te keltsko-ilirske mešanice. Kelti so se — obenem z Iliri, s katerimi so se pomešali — delili na več plemen. Tauriski, pomešani z ilirskimi Noriki, so prebivali na zgoranjem Koroškem (glavno mesto Teurnia pri Spittalju) in še tudi na Gorenjskem. Ob Jadranu in na Krasu so se pomešali Kelti z ilirskimi Japodi. Od Furlanije do Gorenjske so segali keltsko-ilirski Karni. Latobiki so bili naseljeni na Dolenjskem (pri Trebnjem je bil kraj Praetorium Latobicorum) in v Labotski dolini na Koroškem. Ziljsko dolino je nemara naseljevalo posebno pleme Ambilikov, Ambidravi pa naj bi bili njihovi sosedi ob Dravi okrog Paterniona. Edina dva predela, ki so jih Kelti pri nas res močno poselili in kjer so njihovi sledovi v najdbah iz latenske dobe res čisti, pa sta dolini Mirne in Krke s Krškim poljem ter Podravje okrog Ptuja. Manjši sledovi, pomešani s halštatskim gradivom, so seveda pogostni.

Razvoj plemenskih enot v zgornjem Posavju v tej dobi se kaže morda tudi v novih sistemih gradišč, na primer onega okrog širšega okoliša Ljubljane. Tu se vrste gradišča od Št. Vida nad Ljubljano mimo Repenj pri Smledniku in morda Smarne gore, Rašice, Črnuč, Mengša, Št. Jakoba do Ajdovščine nad Dolom. Ta sistem se nadaljuje južno od Save s Štango, Zagradiščem pri Zalogu, Magdalensko goro pri Šmarju, Gradiščem nad Želimljem, Golim ter izanskim gradom, nato pa se zaključuje z Gradiščem pri Vrhniki in morda Polhovim gradcem. V tem času

so nastajale tudi utrdbe na Krasu (Slivnica pri Cerknici itd.), vsekakor že v zvezi z grozečim vdorom Rimljanov preko Krasa od ustanovitve Aquileje (Ogleja) leta 181 pred našim letoštetjem dalje.

Kelti so bili predvsem poljedelci in živinorejci, rimski pisani viri pa pričajo tudi o visoko razvitem noriškem železarstvu in o pridobivanju zlata iz rečnega peska (Drava, Labotnica). Poleg poljedelstva in živinoreje sta torej zavzemala vsekakor že pomembno mesto tudi rudarstvo in obrt. Mestno življenje, o katerem poročajo prav tako rimski viri zlasti za Norik, je bilo mogoče šele po izoblikovanju pravega suženjstva. Norik so vsaj od začetka II. stoletja pred našim letoštetjem vezale živahne trgovske vezi z Italijo, kamor so izvažali volneno obleko, živino, les, zlasti pa znamenito »noriško železo« in zlato. Ta trgovina se je razvila zlasti potem, ko je bila po brezuspešnem vdoru iz Norika v Furlanijo ustanovljena Aquileja. Okrog leta 150 pred našim letoštetjem je menda zaradi najdbe velike množine zlata v Noriku padla cena zlata v Italiji kar za eno tretjino, v Norik pa so silili italški trgovci. Ko so jih Noričani zavrnili, je nastala med noriškimi kraljestvom in Rimom napetost, ki je izginila šele s porazom Tauriskov leta 129, ki se je zaključil s sklenitvijo zveze med Norikom in Rimom. O sorazmernem obsegu trgovine in tudi o njenih bolj razvitih oblikah pričajo najdbe grško-makedonskih in spodnjeitalskih in sicilskih novcev že iz IV. in III. stoletja pred našim letoštetjem v Vzhodnih Alpah. Ob začetku zadnjega stoletja pred našim letoštetjem pa so začeli v Noriku kovati tudi domač denar, na katerem so imena domačih noriških plemenskih poglavarjev. Po svoji zunanosti je ta denar podoben srebrnemu denarju Filipa II. Makedonskega iz IV. stoletja.

Keltsko-ilirska plemena so ustvarila pri nas že prvo večjo državno tvorbo, Noriško kraljestvo. To je zveza majhnih, po prirodnih mejah omejenih držav in Karavank do Donave, od Inna do Litve in Rabe, ki so ob zunanji nevarnosti nastopale skupno. Kljub temu da noriško kraljevstvo ni bilo povsem enotno, pa je bilo vendarle dovolj močno in pomembno, da so ga Rimljani v Avgustovem času (leta 15 pred našim letoštetjem) vključili v svojo državo kot »regnum Noricum«, dočim so povsod okrog njega na novo ustanavljali svoje »provincie« (to je pokrajine z rimsko upravo, a glede svojih pravic in davčnih dolžnosti podrejene Italiji). V zadnjem stoletju svojega samostojnega obstoja je prestala ta država vsaj dva večja preskusa svoje moči — napad po Bojih okrog leta 60 in boj z močnim dačanskim kraljem Burebisto (središče njegove države je bil današnji Erdelj, a njegova oblast je v Srednjem Podonavju segala še v Panonijo zahodno od Donave) v Cezarjevem času (sredi I. stoletja pred našim letoštetjem).

V arheoloških najdbah in v krajevnih imenih so zapustili Kelti precej manjšo dediščino kakor Iliri. Oni sami so namreč mnoga imena prevzeli po Ilirih (sem spada na primer večina imen rek, pa tudi mnoga krajevna imena, ki se v naših krajih omenjajo v dobi rimske oblasti). Močnejši pa so bili v rimski dobi njihovi sledovi v verskem življenju, izpričani po raznih spomenikih in napisih. Vendar se tudi tu pod keltskimi imeni marsikje skrivajo v resnici še stara ilirska božanstva. Keltska vera je že izrazito mnogoboštvo; častili so družino bogov, ki predstavljajo razne prirodne sile. Častili so jih v svetiščih, kjer so jim postavljali tudi kipe.

Za nadaljnji razvoj najpomembnejša novost, ki so jo v razvoj Vzhodnih Alp vnesli Kelti, pa so bile vsekakor mestne naselbine. Na tej novosti so namreč gradili svojo oblast tudi Rimljani, ki so ob začetku našega letoštetja prišli v te pokrajine in si jih podvrgli.

2. Pod oblastjo rimske sužnjeposestniške države

Ko so Rimljani v začetku II. stoletja pred našim letoštetjem zavzeli vso Padsko nižino do Alp, so dosegli naravno mejo severne Italije. Le vzhodna vrata vanjo so ostala odprta in v tuji posesti. Langobardski zgodovinar Pavel Diakon je že v VIII. stoletju prav dobro označil zemljepisni položaj severne Italije z naslednjimi besedami: »Vso Italijo, ki se izteza proti jugu ali bolje jugovzhodu, obdajajo valovi Tirenskega ali Jadranskega morja, na zahodu in severu pa jo tako oklepajo vrhovi Alp, da razen po ozkih poteh in preko najvišjih gorskih vrhov ni mogoče vstopiti. Na vzhodni strani, kjer se stika s Panonijo, pa ima široko odprt in zelo raven vhod.« Ta odprta vrata so Rimljani že zgodaj občutili kot nevarnost, še zlasti odkar so jih prazgodovinski prebivalci naše zemlje, v tem času Japodi, dobro utrdili na vsej črti od Šmihela pri Postojni do Zemona pri zgornji Reki in slovensko-hrvatski meji. Že Hanibal je v času druge vojne med Rimom in Kartagino mislil, da bi se tod zlahka zadali Rimu težki udarci, pa tudi pozneje se je ta misel v zgodovini rimske države še nekajkrat pojavila.

Da bi se vsaj nekoliko zavarovali, so Rimljani leta 181 pred našim letoštetjem ustanovili Aquilejo in leta 178 podvrgli Istro, od koder so jih še vedno napadali ilirski »istrski kraljčki«. Nekaj let pozneje so opustošili tudi japonsko ozemlje (171). Proti koncu II. stoletja so se boji ponovili. Rimljani so premagali Tauriske (129) in Karne (115), dvakrat pa prodrli celo v notranjost zahodnega Balkanskega polotoka do Segestike (pozneje Siscia, danes Sisek, leta 119 in 83) ter to mesto tudi zavzeli, vendar pa keltsko-ilirskih plemen v teh predelih niso mogli podjarmiti.

Obenem s tem prodiranjem proti vzhodu so Rimljani širili svoj vpliv tudi na sever v Norik, kamor so že zgodaj hodili italjski trgovci po železo, zlato, sol itd. Vendar se s pravim osvajanjem nekako niso upali začeti, ker so se bali, da bi s tem izzvali Ilire k nasprotnemu udarcu v Italijo. Leta 113 pred našim letoštetjem so celo pomagali Noričanom pri Noreji (najbrže Neumarkt na zgornjem Štajerskem, vendar tudi to ni gotovo — razni pisci lokalizirajo to mesto v razne kraje od Kranja pa do Neumarkta) v boju proti Cimbrom, prvemu germanskemu plemenu, ki je na tem ozemlju prodiralo proti jugu. Pomoč je bila brez uspeha, kajti rimska vojska je bila premagana.

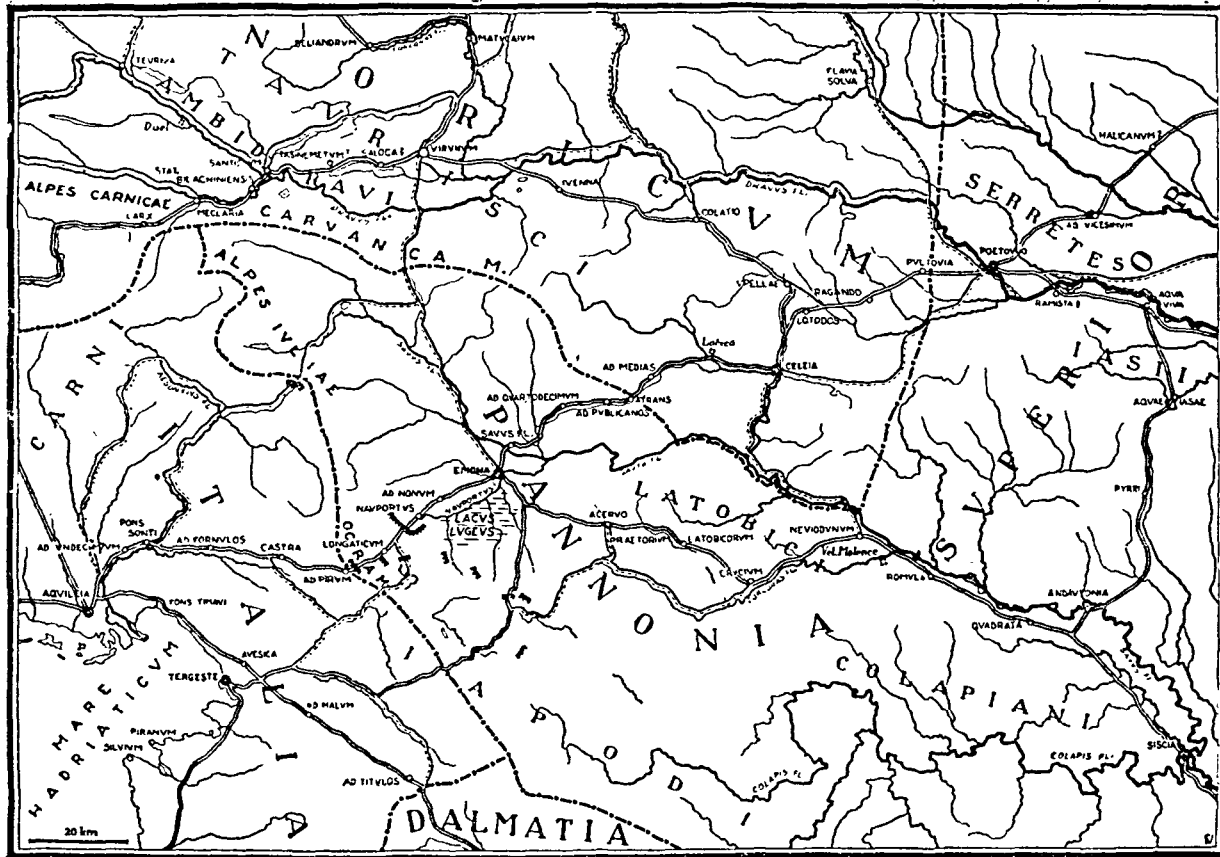
Vendarle pa se vidi iz sporočil grškega zemljepisca Strabona, ki je živel in pisal v zadnjem stoletju pred našim letoštetjem, da so italjski trgovci že pred osvojitvijo naših krajev hodili globoko v notranjost našega ozemlja in s tem prinašali za Rim važna obvestila o poteh, ki vodijo preko njega. Tako pravi na enem mestu: »Okra (Hrušica) je najnižji del Alp, tam, kjer mejijo na Karne. Čez njo prevažajo blago na vozovih iz Aquileje v Nauportus (Vrhnika)... Od tu ga odpravljajo po vodni poti naprej do Istra (Donave) in v tamošnje pokrajine! Mimo Nauporta teče namreč plovna reka, ki prihaja iz Ilirije in se izliva v Savo, tako da je blago lahko spraviti v Segestiko ter k Panoncem in Tauriskom.« Še dalje v notranjost pa sega drugo sporočilo, ki je tudi starejšega izvora, ker omenja celo še jezero na Ljubljanskem barju: »Segestika je panonsko mesto ob sotočju več rek, ki so vse plovne. Je to ugoden kraj za vojno z Dačani. Leži namreč ob vzhodni strani Alp, ki segajo do Japodov, mešanega ilirsko-keltskega plemena. Iz njihovega ozemlja prihajajo reke, ki dovažajo mestu med drugim tudi blago iz Italije. Pot od Aquileje preko gore Okre v Nauportus, ki so ga ustanovili Tauriski in odkoder dovažajo tovore po suhem, je dolga 350 stadijev (stadij je grška dolžinska mera, dolga okrog 192 m), po nekaterih celo 500 (torej 67 ali 96 km). Okra je najnižji del Alp, ki se raztezajo od Recije (pokrajina, ki je v starem veku zajemala današnje pokrajine Bavarsko, Tirolsko in zahodni del Švice) do Japodov. Tu, v deželi Japo-

dov, se pogorje zopet dviga ter se imenuje Albia. Tudi pot iz Tergesta (Trst), neke karnijske vasi, do jezera Lugeona (Ljubljansko barje) drži preko Okre. Blizu Nauporta je reka Konkoras (Ljubljanska!), ki prevzema tovore; ta se izliva v Savo, Sava pa v Dravo (!), slednja pa pri Segestiki v Noarus (Mura!). Tu sprejema že plovni Noarus reko Kolapis (Kolpa), ki teče skozi ozemlje Japodov in se izliva v deželi Skordiskov v Danuvius. Vožnja po rekah gre večji del proti severu, pot od Tergesta do Danuvija pa znaša približno 1200 stadijev (okrog 230 km!).« Podatki o ozemlju naprej od izliva Ljubljanice v Savo so sicer precej zmedeni in prav tako netočni tudi oni o razdaljah, vse to pa ne zmanjša pomena tega zanimanja za naše ozemlje v času, ko se je Rim pripravljal na njegovo osvojitve.

Rimska oblast v naših krajih se je namreč skoraj do začetka našega letoštetja omejevala le na ozek pas ob morskem obrežju. V tem času so bile v Zahodni Evropi v rimskih rokah poleg Italije še Galija (Francija) in Hispania (Španija), na vzhodu pa Grčija in ves vzhodni del Balkanskega polotoka. Med vzhodnimi in zahodnimi rimskimi pokrajinami je bila zveza po kopnem ne le težka, marveč tudi nezavarovana. To je bilo v tem času eno izmed najslabotnejših mest rimske državne meje. Seveda pa je bil to le eden med vzroki, zaradi katerih so hoteli Rimljani osvojiti ozemlje v Vzhodnih Alpah in na zahodnem delu Balkanskega polotoka. Predvsem jih je privlačilo v te kraje njihovo bogastvo, zlasti rudniki, poleg tega pa tudi želja, da razširijo svojo posest in ob tem pridobijo novih sužnjev. Rimljani so namreč z izjemo Italije vse osvojeno ozemlje spremenili v svoje politično povsem brezpravne in do skrajne mere izkoriščane pokrajine, imenovane »provinc«. V tem času je bil Rim najbolj razvita suženjska država. V njem je prevladovalo poljedelstvo, čigar težišča so bila veleposestva (»latifundije«), ki so jih njihovi posestniki obdelovali s pomočjo sužnjev.

Rimljani so svojo državno mejo najraje oprli na velike reke, ker je bilo takomejo najlažje braniti proti sovražnikom. V Panonski kotlini so se jim zaradi tega nudile tri različne možnosti: meja ob Savi, ob Dravi ali ob Donavi. Avgust je takoj ob začetku svoje vlade (v letih 35—33) pokoril Dalmate in Japode med Senjem in Siscio ter s tem dosegel savsko črto. Notranja državljanska vojska za oblast v rimski državi med Avgustom in Antonijem pa je zavlekla rešitev podonavskega vprašanja še za dve desetletji. Vpad Panoncev in Noričanov v Istro (leta 16 pred našim letoštetjem) pa je sprožil ponovna rimska osvajanja. Rimljani so najprej vključili v svojo državo Norik kot posebno »noriško kraljestvo« (regnum Noricum). V sledečem letu pa sta Avgustova pastorka Tiberij in Druz pokorila zahodni dvealpski pokrajini Recijo in Vündelicijo. S tem je rimska država dosegla mejo na Donavi v njenem zgornjem teku. Prav v istem letu pa je dosegla rimska država mejo ob isti reki tudi od izliva Save v Donavo do izliva Donave v Črno morje.

Takoj nato pa so izkoristili Rimljani sodelovanje Panoncev pri omenjenem vdoru v Istro in so začeli leta 13 pred našim letoštetjem »veliko in divjo vojno s Panonci«, da bi dosegli črto Donave tudi ob njenem srednjem delu v Panoniji. Tudi tu je dosegel končni uspeh Tiberij, ki je v letih 11—9 pred našim letoštetjem podvrget vse ozemlje do kolena Donave v Panonski kotlini rimski oblasti. Velik davčni pritisk, s katerim so Rimljani začeli takoj po osvojitvi, in pa nabiranje vojakov za vojno proti Germanom — tu so namreč Rimljani hoteli potisniti svojo mejo od Rena do Labe — sta sprožila leta 6 po našem letoštetju še veliki upor v Panoniji in Iliriku (to je na zahodnem delu Balkanskega polotoka), ki ni spravil v nevarnost le rimskih uspehov v srednjem Podonavju in preprečil nove uspehe proti Germanom, marveč je ogrožal celo samo Italijo. Vse od konca III. stoletja pred našim letoštetjem, ko je kartaganski vojskovodja Hanibal v sami Italiji zmagoval eno rimsko vojsko za drugo, v Rimu še ni zavladal takšen strah pred sovražnikom. Proti

Zemljevid št. IV.
Slovensko ozemlje v rimski dobi

(po B. Sarii v M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformncije, 1933)
Pomen znakov: 1. Obrambne naprave. 2. Pota in kraji. 3. Meje provinc. 4. Vojaška taborišča.

upornikom se je obrnila nemudoma vojska, ki se je že borila proti Germanom, obenem pa so vpoklicali vse doslužene vojake (veterane) in celo del sužnjev, ki so jih morali dati veleposesniki za vojaško službo in ki so bili zato osvobojeni. Šele ko sta Tiberij in Germanik v trdih triletnih bojih (6—9 po našem letoštetju) zadušila upor, je bilo ozemlje med Jadranskim morjem in srednjo Donavo dokončno zagotovljeno za rimsko državo. Kraška zapora proti temu ozemlju je prišla v rimske roke. Poleg starih japonskih gradišč so zrastle tu nove rimske utrdbe (na primer Ulaka pri Starem trgu pri Ložu), ki so varovale ceste in pospeševale zblizanje med staroselci in osvajalci ter postopno romaniziranje ilirsko-keltskega prebivalstva v osvojenih pokrajinah.

Po osvojitvi vsega tega ogromnega ozemlja ga je bilo treba seveda razdeliti v pokrajine (provinc) in urediti upravo. Mejo Italije je ob tej priložnosti potisnil Avgust do Raše v Istri, na Tržaškem Krasu pa s pridružitvijo tržaškega mestnega okoliša do Hrušice. Tako sta segali italjski provinci Venecija in Histria do hribov pod Karnskimi Alpami, grebenov Julijskih Alp, Hrušice, Snežnika, Učke in Raše. Večino Vzhodnih Alp je obsegala »cesarska« provinca Norik, ki je šele za vlade cesarja Klavdija (41—54) izgubila naslov »kraljestvo«. K njej so spadale Zgornja in Spodnja Avstrija južno od Donave in zahodno od Vindobone (Dunaj), vzhodna Tirolska, Koroška in večji del Štajerske s Flavio Solvo (pri Lipnici) in Celejo. Ostala, pozneje slovenska zemlja je pripadla ob tej razdelitvi Panoniji: Gorenjska do Karavank, Dolenjska in vzhodni del Štajerske s Poetovijem (Ptuj) in porečjem Rabe ter vse ozemlje v Panonski kotlini. Pri razdelitvi ozemlja izven Italije so si Rimljani očitno prizadevali, da prilagode meje provinc zemljepisnemu značaju ozemlja: Norik

Slika 11. Model Emone, gledane čez Ljubljano z Ljubljanskega gradu (v ljubljanskem Mestnem muzeju)

zavzema v glavnem gorato ozemlje Vzhodnih Alp, Panonija pa ravninsko ozemlje do Donave. Pridružitve Ljubljanske kotline k Panoniji so povzročile najbrž vojaške potrebe: to ozemlje je zaradi varnosti Italije zahtevalo vojaško posadko, Norik pa je bil cesarsko »kraljestvo« in zato v njem ni smela biti nastanjena vojska. Zato je bila Gorenjska odcepljena od Norika, kamor je dotlej spadala (vsaj do Vrhnike).

Vse te pokrajine obenem z Recijo v Alpah, Dalmacijo (med Jadranskim morjem in Savo na zahodnem delu Balkanskega polotoka), Mezijo (porečje reke Morave v Srbiji in ozemlje med gorovjem Balkan in spodnjo Donavo v severni Bolgariji) in Trakijo (ozemlje med gorovjem Balkan in Egejskim morjem) so bile združene v večjo upravno enoto Ilirik. Po delitvi države v vzhodno in zahodno

Slika 12. Kip rimskega dostojanstvenika iz Emone

rimsko državo v IV. stoletju je to ime ostalo onim pokrajinam med njimi, ki so pripadle k zahodu. Tudi potem, ko so se v teku I. stoletja posamezne province v upravnem pogledu osamosvojile, so ostale našete pokrajine povezane v enoto pri plačevanju carine. Na mejah Ilirika se je pobirala »ilirska carina« (portorium Illyricum). Taki carinski postaji sta na poznejših slovenskih tleh dokazani po najdenih napisih pri Zabnicah v Kanalski dolini in pri Trojanah (iz poznejšega časa, ko se je s priključitvijo Ljubljanske kotline k Italiji premaknila meja med Italijo in Ilirikom). V Poetoviju je bilo eno pglavitnih upravnih središč te carinske organizacije, ki je zajemala tako promet Ilirika z drugimi pokrajinami rimske države kakor tudi promet z barbarskimi pokrajinami odstran meje rimske države.

Ilirik je bil sprva — z izjemo Norika — dodeljen k tako imenovanim senatskim pokrajinam. Vendar je trajalo to le malo časa, ker je prešel v zvezi s posledicami velikega panonskega upora leta 11 v cesarsko upravo. Cesar je bil stvarno itak ves ta čas vrhovni poveljnik sorazmerno obsežne vojske, ki je bila nastanjena v Srednjem Podonavju. Izjema v tem razvoju je bil Norik, ki je kot »kraljestvo«

pripadel takoj spočetka cesarju, in to kot njegova »hišna« posest. Upravljali so ga »hišni«, ne pa vojaški ali državni oblastniki. Šele v II. stoletju je bil za vlade cesarja Marka Avrela (161—180) izročen v navadno državno upravo.

Pokrajinska uprava pa ni bila vseskozi in v vseh stvareh v rokah iz Rima poslanih oblastnikov. Vsaj delno so soodločali v njej tudi provinciali sami, seveda pa ne vsi. Province so bile v glavnem razdeljene na »mesta« (civitates), ki jim je bilo dodeljeno večje ozemlje okrog njih, vendar pa mnogokrat omejeno v skladu z nekdanjimi mejami posameznih plemen. Ta razdelitev v mestne okoliše je vsaj ponekod dopuščala še vedno tudi življenje slabih ostankov plemenske samouprave. Rimska mesta so postala delno že starejša domača naselja, ki so dobila pravice rimskih mestnih naselbin, delno pa so Rimljani taka mesta ustanavljali na novo. Mesta so se po svojih pravicah delila v kolonije in municipije. Kolonije so se imenovala mesta, ki so dobila rimsko državljsko pravo. Njihovi svobodni prebivalci so bili torej »rimski meščani« (cives Romani) in so imeli glede ženitve in trgovine ter glede volitev državnih uradnikov iste pravice kakor prebivalci Rima. Municipiji pa so dobili samo pravice z Rimom zvezanih mest v Italiji. Njihove pravice glede trgovine in ženitve so bile omejene, pač pa so imela samoupravo. Mesta so imela urejeno upravo po rimskem vzorcu. Na čelu sta jim bila dva sodnika (duumviri iure dicundo). Tema sta pomagala dva edila (nadzornika javnega reda in nekaka policijska uradnika), blagajnik (quaestor) in člani mestnega sveta (ordo decurionum), ki so iz svoje srede vsako leto volili te uradnike.

Mestni okraji pa so sodelovali tudi pri upravi province kot celote. V vseh provincialih so namreč sodelovali pri upravi tudi »koncili«, to je zbori poslancev mestnih okrajev, ki so odločali predvsem o razdelitvi davkov med posamezne sestavne dele pokrajine, predlagali pa so tudi razne prošnje in pritožbe na cesarja. Ti zbori so imeli napol verski značaj. Načeloval jim je namreč »sacerdos provinciae« (svečenik pokrajine), ki je upravljal premoženje svetišč, verskih bratovščin in podobno. To velja za ves čas do IV. stoletja, ko ga je zamenjal krščanski škof s svojo versko organizacijo.

Dočim je bil Norik kot cesarjeva hišna posest od vsega početka brez vojaške posadke — v njem je obstajala le nekakšna milica — sta pa nastala ob najvažnejši cesti v Italijo preko našega ozemlja od Panonije do »jadranskih vrat« v prvem času po začetku rimske oblasti kar dva legijska tabora: Emona (Ljubljana) in Poetovio. Za vlade Avgusta (27 pred, do 14 po našem letoštetju) je bila namreč obramba državne meje urejena bolj gibčno: legijska taborišča so stala še v notranjosti rimskega ozemlja, v zmerni oddaljenosti od meje, tako da je vojska mogla priskočiti na pomoč v času nevarnosti na raznih mestih. V tem času so še vse naše pokrajine spadale v obrambni pas. Legije namreč v tem času niso skrbele le za varnost meje, marveč tudi za red v še vedno nemirnih na novo osvojenih pokrajinah. Za vlade Tiberija (14—37) pa se začenja v obrambi državne meje uveljavljati nov načrt. Njegovo bistvo je izgradnja tako imenovanega »limesa«, to je utrjene obrambne črte vzdolž vse državne meje. Ta »limes« so sestavljale večje in manjše utrdbe ter stražni stolpi. Tudi vsa vojska je bila poslej razporejena vzdolž same meje. Že Tiberij je prestavil XV. legijo iz Emone v Carnuntum (pri Petronellu vzhodno od Dunaja) ob Donavi, Emona pa je bila povzdignjena v rimsko kolonijo. Okrog leta 90 je bila prestavljena tudi XIII. legija iz Poetovia v Vinodobono. S tem je izginil iz naših pokrajin zadnji ostanek starega obrambnega sistema, tako da so ostale brez vojaške posadke. Tako so izginile oblike, značilne za obdobje prave okupacije in se je uveljavilo tu, neposredno pred mejami Italije, značilno življenje rimske province.

Vzhodne Alpe so bile s tem razvojem vključene v življenje rimske države, ki je v Evropi zajemala vse ozemlje zahodno in južno od črte Ren—Donava. Z osvojitvijo Britanije sredi I. stoletja, kota med zgornjim Renom in zgornjo Donavo v njegovi drugi polovici ter Dakije (današnjega Erdelja) v začetku II. stoletja je Rim dosegel skrajne meje svoje moči. K rimski državi je v tem času spadala tudi vsa severna Afrika z Egiptom in veliko ozemlje v Prednji Aziji od Male Azije do Mezopotamije in Sinajskega polotoka.

Zaradi velikega pomena, ki ga je imelo poznejše slovensko ozemlje kot poglavitna vez po suhem med vzhodnimi in zahodnimi pokrajinami rimske države v Evropi, in zaradi svoje bližine Italiji, se je rimsko življenje prav kmalu začelo tu uveljavljati. Velejus Paterkulus, ki se je mudil tu v prvem desetletju po našem letoštetju, že pripoveduje o široki uporabi latinskega jezika. V Panoniji se je sicer morala opreti rimska pokrajinska uprava sprva še na plemenske enote, ker tu meščanskih naselbin še ni bilo. Te enote so porabljali v prvem razdobju svojega

Slika 15. Rimska lončevinasta posoda iz Emone (na prvi posodi se jasno vidi okrasek iz valovitih črt, ki ga bomo pozneje srečali na slovanskih lončenih posodah)

gospostva tako pri pobiranju davkov kakor tudi pri novačenju vojakov. Ko pa so v zvezi s prestavitvijo legij in novo obrambo državne meje nastala večja mesta tudi v neposrednem zaledju državne meje, so že v I. stoletju po našem letoštetju tudi tu prešli od plemenske k navadni upravni delitvi v mestne okoliše.

V Noriku je imelo mestno življenje po vzorcu in v zvezi z italjskim mestnim življenjem lažjo pot. Še ko je bil Norik samostojen, je bil v trgovskih stikih z Italijo. Prejkone so pokrajino že v tem času obiskovali rimski trgovci, morda pa so zlasti v zvezi z rudarstvom obstajala že tudi mešana podjetja Norikov in rimskih trgovcev. Tudi tukajšnje mestne naselbine so pomenile neposrednega prednika rimskih kolonij in municipijev. Po podjarmljenju po Rimljanih so ti začetki doživeli zelo hiter razvoj, čeprav je kak kraj propadel, kakor na primer glavno noriško središče, Noreja. Noričani so se namreč v njem brez uspeha poskusili Rimljanom ustavljati. Uveljavila se je mestna ureditev in okoliške doline so bile že kmalu podrejene posameznim večjim mestom kot njihov mestni okoliš. Poseben položaj Norika dokazuje tudi to, da so Noričani že v I. stoletju služili v večji meri tudi

v rimskih legijah, torej v rednih vojaških enotah, dočim so prebivalci drugih pokrajin služili le v pomožnih četah.

Poznejše slovensko ozemlje se je delilo na sledeče poglobitve mestne okraje: V Noriku je spadala sedanja vzhodna Tirolska pod Agunt (Lienz), zgornja Koroška pod Teurnijo (St. Peter im Holz pri Spittal), spodnja pa pod Virunum (na Gosposvetskem polju); vsa Slovenska Štajerska v okviru Norika je spadala pod Celejo (Celje), ozemlje severno od tod do kolena Mure pa pod Flavijo Solvo (pri Lipnici). Večji del zgornje Avstrije je ob enem z zgornjo dolino Mure sestavljala okoliš Ovilava (Wels). V Panoniji je spadala Gorenjska pod Emono (Ljubljana), Dolenjska pa je bila razdeljena med Praetorium Latobiorum (Trebnje) in Neviodunum (Drnovo pri Krškem). Vzhodni rob Slovenske Štajerske in ozemlje naprej proti vzhodu je spadalo pod Poetovio (Ptuj); ozemlje v Panonski ravnini do Blatenskega jezera, poseljeno pozneje po Slovencih, pa je bilo razdeljeno med mesti Savaria (Szombathely) in Scarabantia (Ödenburg-Sopron). Zgornje Posočje je spadalo pod Forum Julium (Čedad), Tržaški Kras pa pod Tergeste (Trst).

Mesta večji del seveda niso bila prevelika. V največjih primerih (Pola, Poetovio) računajo na preko 10.000 prebivalcev, vendar — po ozemlju, ki so ga zavzemala — na splošno tega števila niso niti dosegla, kaj šele preseгла. Med mestnimi prebivalci je bilo — vsaj v Noriku — približno enako število domačinov in priseljencev iz Italije. Podeželje je bilo poseljeno dosti goste, kakor kažejo rimske najdbe in razni opisi rimskih cest z navedbami krajev ob cestah. Vendar je bilo v podeželju — zlasti v goratih predelih — mnogo manj iz Italije priseljenega prebivalstva. Italikom je bilo namreč podnebje v Vzhodnih Alpah preostro.

Država je preko svojih uradnikov na mnogotere načine dosegla neposredno ali preko zakupnikov davkov prebivalce pokrajin. Nalagala jim je zlasti bremena dveh vrst: različne davke in vojaško službo. Podlaga razdelitve davka na zemljišče je bil nekak kataster. Polje, ki je bilo razdeljeno v značilne rimske njive v obliki kvadrata (enakostraničnega pravokotnega štirikotnika) je bilo izmerjeno po velikosti in ocenjeno z različnimi stopnjami vrednosti po svoji uporabnosti. V Panoniji se je na primer delilo zemljišče na pet stopenj: v prvovrstne njive, drugovrstne njive, travnike, hrastove gozdove (zaradi žira pomembne za svinjsko pašo) in navadne gozdove. Rimljani so uvedli tudi štetje prebivalstva, ki je bilo v spiskih zaradi novačenja vojakov razdeljeno po raznih starostnih skupinah.

Poleg zemljiškega davka v denarju, ki je bil odmerjen po omenjenem katastru, in poleg »žita« (annona, to je dajatev v narodi za vojsko ali uradnike, pozneje pa tudi za Rim), so prebivalce pritiskale še razne druge dajatve: glavarina (to so morali plačevati za vse prebivalce, tudi za dminarje, kolone, sužnje, žene brez premoženja in otroke), prometni davek na trgovine, davek na dediščino (5% vrednosti), »dvajsetina svobode« (5% vrednosti sužnja ob njegovi osvoboditvi) itd. Večji del teh davkov so pobirali državni uradniki, delno — zlasti v prvih stoletjih rimske oblasti — pa tudi davčni zakupniki.

Doba rimske vlade nad temi pokrajinami pomenja seveda zanje dobo zrelega suženjskega družbenega reda. Vladajoči družbeni razred posestnikov sužnjev ima v tem družbenem redu v svojih rokah tako poglobitna proizvodna sredstva (zemljo, orodje za njeno obdelavo, rudnike, velike obrtne delavnice itd.), kakor tudi delovno silo, sužnje. Gospodar daje sužnjem orodje in druga sredstva za delo, zato pa morejo delati le zanj. Sužnji dobe od njega sredstva za življenje, toda vse, kar suženj pridela in izdela, je gospodova last. Gospodar ima neomejeno pravico celo do tega, da naredi s sužnjem kar hoče — lahko ga proda, kupi, kaznuje in ubije kakor živino. Suženj ne velja za človeka, marveč le za gospodovo stvar.

Ta položaj je ustvaril prepričanje o ponižujočem značaju telesnega dela. Tudi suženj ga ne ljubi. Prirodno je, da poskuša, če je le mogoče, zmanjšati njegovo uspešnost in njegov napor. Gospodar pa seveda uporablja s svoje strani vsa mogoča prisilna sredstva in nadzorstva, da bi suženj delal marljiveje in bolje. V celoti pa je bilo suženjsko delo vendarle zelo malo učinkovito. Le zelo nizka cena sužnjeve je omogočala, da je dajal tak način dela gospodarju vendarle velik dobiček. V času procvita suženjskega reda v rimski državi — podobno seveda tudi drugod — sužnjevi niso dobivali z rejo suženjskih otrok po suženjskih družinah na gospodarjeve stroške. Poglavitni in to mnogo cenejši vir sužnjeve so bili vojni ujetniki iz številnih večjih in manjših vojn, ki so polnile suženjski trg.

Gospodarsko in po svojih pravicah so bili najmočnejša družbena plast v provincah maloštevilni bogataši, ki so imeli v svojih rokah najvažnejše uradniške službe, duhovniška mesta, zakupništvo davkov, rudnikov in zlasti tudi obsežno zemljiško posest. Svoja posestva so obdelovali delno s pomočjo sužnjeve, delno pa so jih oddajali proti določenim dajatvam v obdelavo v manjših kosih sužnjem ali osebno svobodnim poljedelcem, imenovanim »koloni«. Poleg teh bogatašev so sestavljali svobodno plast prebivalstva še domačini, ki so si pridobili rimsko meščanstvo — take primere poznamo že iz prve dobe rimske oblasti, pozneje pa dobe take pravice včasih cela plemena — in Latini ter »tujci« (peregrini), meščani, ki so prišli v mesto iz kakega drugega mesta. Rimski »meščani« so imeli v tem sloju nekatere izjemne pravice, tako na primer da niso plačevali zemljiškega davka, marveč le davek na dediščino. Šele pomembni Karakalov zakon iz leta 212 (Constitutio Antoniniana) je odpravil te razlike s tem, da je podelil vsem svobodnim prebivalcem pravice, ki so bile dotlej pridržane rimskim meščanom. Seveda pa je to čas, v katerem se razširi rimski davčni sistem iz provinc tudi na dotlej davkov v glavnem osvobojeno Italijo in zlasti Rim.

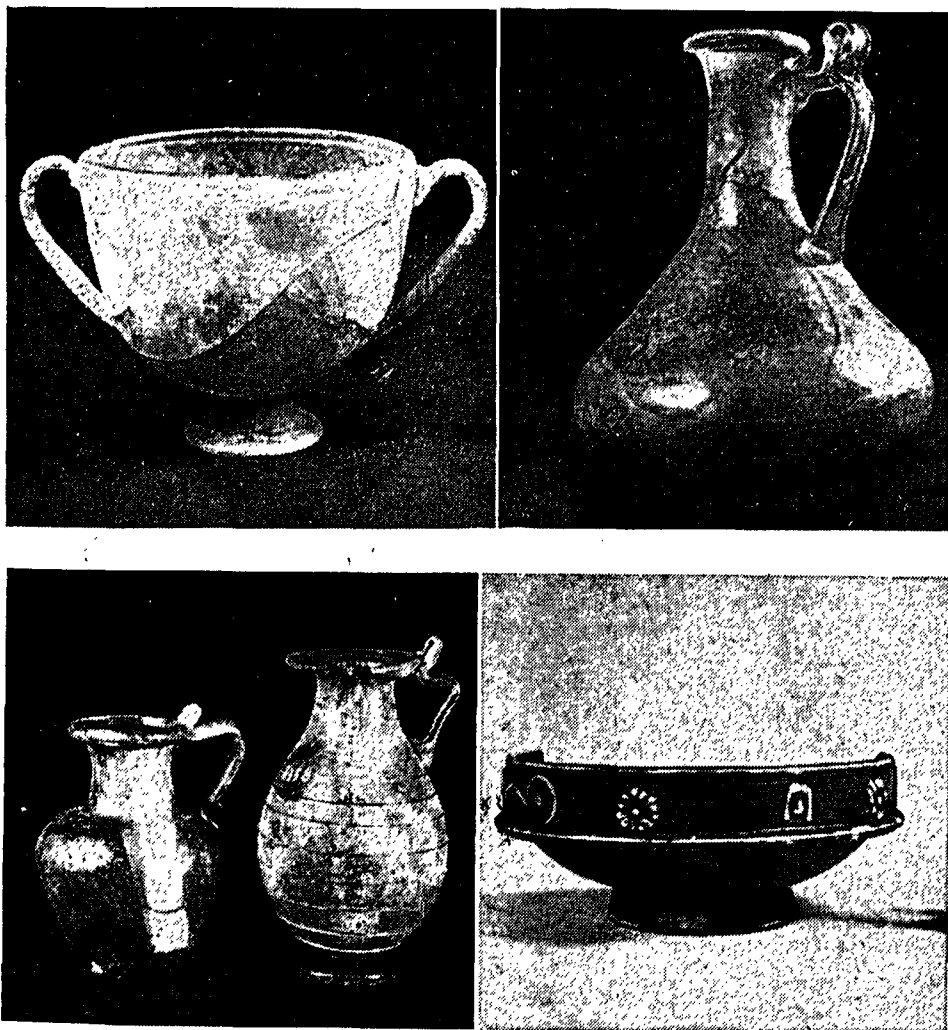
Mnogo širša je bila plast nesvobodnega prebivalstva. Pa tudi ta ni bila povsem enotna. Celotni sužnji so se med seboj ločili po svojem stvarnem položaju, ker so jih gospodarji hoteli s tem vzpodbujati pri delu. V ta namen so jih večkrat tudi osvobojevali. Vendar pa je zakonodaja prevedbo sužnjeve v osvobodence (libertine) čedalje bolj ovirala. Libertini so imeli posebno organizacijo, posneto po mestni upravi. Kljub svoji le delni svobodi so pa spadali večkrat celo med premožnejše skupine prebivalstva.

Posamezni družbeni sloji v istem kraju so bili povezani s posebnimi poklicnimi organizacijami (collegia). Take organizacije so poznali obrtniki za posamezne panoge obrti, pa tudi brodarji in celo trgovci, ki so imeli svoje organizacije po posameznih mestih, od koder so izviral (prim. organizacijo trgovcev iz Emone v Savariji). Te organizacije, ki so morale imeti v tujih mestih svoje posebne zaščitnike, so skrbele za poslovne zadeve svojih članov. Poleg tega pa so bile to tudi nekakšne zavarovalne organizacije za primer smrti.

Zaradi velikega pomena poljedelstva in živinoreje v vsem gospodarskem življenju se je treba dotakniti najprej sprememb v zemljiški lastnini. Z osvojitvijo naših krajev je zemlja pravno postala last cesarja oziroma rimske države. Vendar so Rimljani vzeli domačinom v resnici le del zemlje, dočim so jim drugo pustili še naprej in plačujejo od nje zemljiški davek. Najboljšo zemljo so Rimljani seveda pridržali za sebe. Kolonisti, rimski »meščani« — večinoma odsluženi vojaki — so dobivali to zemljo v last v različno velikih kosih. Veleposestva so rasla tako, da so si posamezni bogataši pridobivali zemljo bodisi od kolonistov, bodisi od domačinov. Posestniki teh veleposestev so pripadali najvišjemu družbenemu sloju v Rimu (senatorjem in »vitezom«) in v provincah (člani mestnih svetov). Središča teh veleposestev, ki so jih navadno mesto lastnika upravljali posebni upravniki,

so bile vile, ki so jih našli v našem podeželju ob izkopavanjih. Obdelovali pa so jih sužnji (v bojih in uporih ali tudi sicer zaslužnjeni domačini), delno pa celo svobodni ljudje iz vrst domačinov. Že v I. stoletju pa se kaže pomanjkanje suženjske delovne sile in zato vse bolj pogosto podeljujejo zemljišče v posameznih kosih v obdelavo svobodnim ljudem, »kolonom«, seveda proti določenim dajatvam. Temu razmerju podobni odnosi pa so se uveljavljali tudi v vaseh domačinov. Tudi te vasi so namreč stale na zemljišču, ki je bilo dodeljeno posameznim mestom. Tako so morali domači vaščani dajati za užitek svoje zemlje prav tako posebno odškodnino.

Razmerje med svobodno kmečko posestjo in veleposestvi je po obsegu za naše pokrajine težko določiti. Vsekakor veleposestva niso bila povsod enako razširjena, marveč so se uveljavila predvsem v rodovitnejših nižinah. Vendar so podrobnejši podatki o njih le redki.

Slika 14. Stekleno in lončeno posodje iz rimske dobe (Emona in Polhov gradec)

Način dela, ki ga dopušča v tem obdobju poljsko in obrtniško orodje, je tak, da ga najučinkoviteje more opravljati posameznik. To se povsem jasno kaže tudi v vsem resničnem gospodarskem življenju. V obrti prevladujejo manjše delavnice. Pa tudi redkejšje večje obrtniške delavnice, kjer dela večje število obrtnikov—sužnjem na enem mestu, v resnici ne morejo preskočiti meja, določenih po razpoložljivem orodju. Tu gre namreč le za zbiranje večjega števila obrtnikov na enem mestu in nič več. Vsak med njimi dela svoj proizvod sam od začetka do kraja, ne pa da bi si to delo razdelile skupine delavcev med seboj. Isto velja tudi za poljedelstvo. Pisci rimske dobe govore v zvezi z upravo veleposestev in njihovo obdelavo le o tem, da je treba sužnje čim strožje nadzorovati, prav nič pa, kako naj bi se delo čim bolj smiselno razdelilo med posamezne skupine delavcev. Pripombe istih piscev dokazujejo, da se je tudi v poljedelstvu najbolje obnesla obdelava manjših kosov zemlje. Oni namreč pravijo, da je tam, kjer gospodar ne more sam nadzorovati obdelave polja, najprimernejša oblika obdelave polja kolonat.

Ker zbiranje večjega števila delavcev na istem delovnem mestu še ne spremeni značaja gospodarstva, je seveda napačno govoriti zaradi takih večjih delavnic v tej dobi že o »kapitalizmu«, kakor se to večkrat dogaja. Prav tako ne opravičuje uporabe tega izraza razvoj trgovine in denarnega obtoka. Vse to je namreč omejeno le na tanek vrhni sloj prebivalstva. Za široke sloje prebivalstva pa je značilno delo v majhnih gospodarskih enotah. Pri tem krijejo svoje potrebe iz tega, kar sami pridelajo, pri svojem nakupovanju pa menjujejo blago za blago. Edina delitev dela, ki se na široko uveljavlja, je delitev med obrtjo v mestih in na veleposestvih ter med poljedelstvom in živinorejo v podeželju.

Nc glede na takšen značaj gospodarstva v celoti pa so vendarle izdelovali v tem času tudi v naših pokrajinah vrsto stvari, namenjenih za izvoz. Izvoz je šel predvsem v notranjost države, zlasti v Italijo, ki je s svojimi potrebami v tem času izčrpavala vso gospodarsko moč države. Le v manjši meri je bil izvoz usmerjen tudi k barbarskim plemenom onstran državne meje. Iz Alp so izvažali sir, ki so ga poznali okrog 20 vrst, pitano živino, kože, vosek, med, les, iz Norika posebej železo in znano noriško jeklo, sol, plašče in zlato, iz Panonije pa škrlat, sukno in vojaške potrebščine. Iz Italije so uvažali galske lončene izdelke, olje, vino in tkanine. Končno so izza državne meje uvažali jantar in kožuhovino, tja pa izvažali hišno orodje in okraske, olje, žito, sol, zlato in železo, v kolikor te vrste blaga niso bile včasih za izvoz iz države tudi zabranjene.

Ta trgovina na večje razdalje je imela svoje žile v cestah, ki so takoj po rimski osvojitvi prepregle zavzeto ozemlje in ga povezale v celoto z ostalo rimsko državo. Te ceste so nastale predvsem kot ogrodje za vojaško organizacijo in so bile usmerjene proti meji in vzdolž mejnih obrambnih utrdb, ki so jih povezovale med seboj. V cestah, ki so delno naslednice prazgodovinskih trgovskih potov preko naše zemlje, pa se odraža tudi naloga tega ozemlja v okviru evropskega dela rimske države — povezava njenega vzhodnega z zahodnim delom. Tri ceste so vodile iz Italije na vzhod: iz Aquileje preko Emone in Celeje do Poetovia in od tod ali k državni meji v kolenu Donave ali pa v Sirmium (Sremska Mitrovica) in naprej preko Balkanskega polotoka; iz Aquileje preko Emone in Dolenjske ter Siscije v Sirmium; iz Aquileje preko Tergesta ob jadranski obali na jugovzhod. Poleg teh so bile pomembne še ceste, ki so vodile k severni meji: iz Aquileje preko zgornje Ziljske doline in Teurnije v Juvavum (Salzburg) in iz Aquileje preko Kanalske doline, Santica (Beljak), Virunuma in Noreje k Donavi. Seveda je vezala te pogloblitve prometne žile še vrsta prečnih cest (Celeja—Colatio pri Slovenjem gradcu—Virunum; Tergeste—Bloke—Emona; Emona—Ljubelj—Virunum; Neviodunum—Celeja itd.). Cesta, po kateri se je v času rimske države največkrat premikala

vojska iz vzhoda v Italijo in iz Italije proti vzhodu pa je bila brez dvoma pot od Sirmija preko Poetovija, Celeje in Emone do Aquileje.

Norik je pokrajina, kjer je prevladovala živinoreja poleg poljedelstva v dolinah, dočim je v Panoniji prevladovalo poljedelstvo. Živinoreja je izkoriščala zlasti planinske pašnike. Zelo razvito je bilo sirarstvo. V poljedelstvu so njive že stalne, razdeljene v značilne rimske kvadratne parcele. Rimska doba uveljavi pri nas sistem dveletnega kolobarjenja (prvo leto žito, drugo leto praha), pa tudi že pravi plug na kolesih. Piscem, ki dajejo nasvete o umnem poljedelstvu, ni tuje niti gnojenje in pravo kolobarjenje s stročnicami. Poleg njiv, ki so — morda z izjemo kakšnih zelo odročnih predelov — že docela v privatni lasti, pozna rimska doba tudi skupne vaške pašnike. Obsežna ozemlja mora domače prebivalstvo tudi v Panoniji obdelovati za vojaške posadke legijskih taborišč.

Slika 15. Dva rimska vrča za vino iz Polhovskega gradca. Na ročaju levega vrča je prikazana Scila z doema psoma

Obrtniki izdelujejo za vse rimske pokrajine značilne izdelke od oljnatih svetilk in posodja preko raznih okraskov do izdelkov razmeroma razvitega kovinarstva. Oblačili so se Noričani in Panonci deloma tudi po rimsko, vendar pa kažejo nagrobni spomeniki tudi močne sledove stare keltske noše. Tudi glede stanovanja se je razširil rimski način življenja v svoji značilni obliki tudi po naših pokrajinah. To pa velja prirodno le za bogati sloj prebivalstva. Domačini so gotovo še nadalje živeli pretežno v svojih skromnih lesenih in z ilovico ometanih kočah. Napisi kažejo na skoraj splošno pismenost višjih slojev.

V verstvu so v I. stoletju pri nas prevladovali še domači bogovi, a z dvojnimi imeni. Poleg domačega so namreč nosili tudi ime sorodnega rimskega boga. Keltska dediščina je bila v tem pogledu bogatejša (Balenus-Apolon; Jupiter Bedejanus) kakor ilirska (na primer pastirski bog Silvanus). V vojaških taboriščih in mestnih središčih so častili seveda rimske bogove — Jupitra, Junono, Minervo in predvsem boga vojne Marsa, čigar čaščenje je v teh stoletjih najdlje uspešno tekmovalo z onim raznih vzhodnih božanstev, ki začenjajo pronicati v naše dežele.

V teh stoletjih pa je zajela domače prebivalstvo v Vzhodnih Alpah tudi precej na široko segajoča romanizacija, to je zamenjava domačega jezika za takrat že precej pokvarjeno ljudsko latinščino (vulgarno latinščino). Pri romanizaciji seveda ne gre v prvi vrsti za dotok prebivalstva iz Italije v alpske predele. To doseljevanje je bilo, če upoštevamo vso pokrajino, razmeroma slabotno. To kažejo

tudi razne najdbe, kajti telesne značilnosti prebivalcev so se v tem času le malo menjavale. Sorazmerno naglo menjavo domačega jezika za pokvarjeno latinščino so povzročile rimska politična in gospodarska oblast, zlasti pa njihova družbena in kulturna premoč. Uspeh romanizacije je prav gotovo povezan tudi s suženjskim družbenim redom. Tudi sicer namreč sužnji razmeroma hitro zamenjujejo svoj jezik z jezikom gospodarja, kaj šele tu, kjer je suženjstvo trajalo skozi nekaj stoletij.

Razmeroma hiter napredek v uveljavljanju latinščine izpričujejo različna dejstva. Paterkulus govori o širokem znanju in uporabi latinščine že v prvih desetletjih po njihovi osvojitvi po Rimljanih. Latinščina takoj postane izključni jezik, ki se uporablja v napisih na spomenikih, dasi si jih postavljajo prebivalci najrazličnejšega izvora. Že okrog leta 100 se navaja v odročnih kmečkih predelih Gradiščanskega ob domačih osebnih imenih njihov latinski prevod, nekaj stoletij kasneje pa latinska imena vsa druga skoraj povsem izrinejo. Ker je bilo prebivalstvo na ozemljih s keltskim ali mešanim ilirsko-keltskim prebivalstvom mnogo bližje rimski družbeni ureditvi kakor na ozemljih s čisto ilirskim prebivalstvom, je bilo tudi očitno bolj sprejemljivo za romanizacijo.

Središče romanizacije so bila seveda mesta, kamor se je usmeril zlasti tudi znatnejši priliv prebivalstva iz Italije. Zlasti za vlade Hadrijana (117—138) in Antonina Pia (138—161), ki sta posvečala drugim pokrajinam skoraj večjo pozornost kakor Italiji, se je romanizacija v mestih in njihovi bližnji okolici hitro uveljavljala in dozorela že skoraj do kraja v drugi polovici II. stoletja. V podeželju je šlo seveda nekoliko bolj počasi, zlasti v središču Alp v zgornji dolini Mure. Vendar pa je latinščina vztrajno prodirala tudi tu zlasti pod vplivom uradnikov, službovanja v rimski vojski in še posebej naseljevanja odsluženih vojakov. Še močnejše pa so tudi tu vplivali obvezno delo na legijskih veleposestvih, na privatnih veleposestvih in še posebej precej razširjene vile rimskih bogatašev. Po domnevi nekaterih zgodovinarjev je bila romanizacija Norika in Panonije v glavnem dovršena do okrog leta 300. Vsekakor so konec V. stoletja Germani v severnem predelu Norika naleteli po sporočilu vira le še na Romane. V kolikor so se kakšni ostanki ilirsko-keltskega prebivalstva v teh predelih ohranili še neromanizirani, je bilo to mogoče le za kakšne zelo majhne skupine v prav odročnih predelih. Celotne slike pa to pač ne more spremeniti.

Romanizacija ni pomenila le zamenjave jezika, marveč je le spremni pojav spremenjenega načina življenja. Rimski videz so dajala našim deželam v prvi vrsti številna mesta. Prebivalci teh mest so imeli velik vpliv v vsakem pogledu na življenje v mestnem okolišu, zlasti ker je bil velik del pokrajine v rokah v mestu naseljenih veleposestnikov. Skoraj enak, ponekod pa celo večji del posestev pa je bil po provincah celo v rokah rimskih veleposestnikov, zlasti senatorjev (članov senata, to je najvišjega posvetovalnega telesa v rimski državi, ki pa so ga sestavljali seveda le pravi rimski meščani). Ti bogataši so si gradili kot središča svojih veleposestev, pa tudi za letovanje lepe, razkošno opremljene vile tudi po naših dolinah (na primer ob Vrbskem jezeru, v Grobelcah pri Šmarju pri Jelšah itd.).

V mestih so se uveljavile značilne pridobitve rimskega življenja. Vodo jim dovajajo vodovodi, hišo greje centralna kurjava na topel zrak, urejena pod podom, tla krase lepi mozaiki (podobe, sestavljene iz pisanih kamenčkov), mestna kopališča pa so poleg mestnega trga (forum) s svetišči pomembno središče družabnega življenja. Ta način ni ostal omejen le na prišleke iz Italije, marveč je zajel tudi bogate domačine. V kolikor so bila mesta grajena na novo, kot na primer Emona, so bila grajena itak povsem po rimskem načinu (s pravokotno razporeditvijo ulic, utrdbami, trgom in svetišči itd.), v kolikor pa so bila starejša, pa so se vendar vsaj

izpopolnjevala v tem smislu. Pokopališča so bila urejena ob cestah, ki so vodile iz mesta. Bogati meščani so imeli urejene, lepe ločene grobove in včasih kar izredno razkošne grobnice (kakor rodbina Priscinianov iz Celeje pri Šempetru v Savinjski dolini) z lepo okrašenimi kamnitimi krstami (sarkofagi). Reveži, zlasti sužnji, pa so se združevali v posebne pokopališke bratovščine, ki so bile pod zaščito mestnega božanstva in ki so imele skupno pokopališče. Taka bratovščina je bila na primer v Aguntu, v Neviodunu pa je bilo na takem pokopališču odkritih okrog 400 grobov. Pri pogrebu in pokopu so prevladovali na splošno rimski običaji, le sem ter tje pa so seveda prišli do veljave tudi še ostanki starih domačih šeg.

Tudi v naših pokrajinah so bili izgrajeni amfiteatri (okrogla gledališča za gladiatorje) in gledališča, v katerih so se poleg domačih igralskih družin vrstili tuji gosti — igralci, plesalke in seveda tudi gladiatorji (rokoborci). Prav lepo sta se ohranila tak amfiteater in gledališče v Pulju v Istri. Splošnega načina življenja ne gre ceniti prenizko — seveda pa velja to le za tiste, ki so bili dovolj premožni, da so mogli zaničevati telesno delo in se posvečati tudi kulturi. Tudi v provincah so bile uvedene šole. Večina svobodnih prebivalcev v mestih je bila pismena. Prevladujoči jezik je bila seveda vulgarna latinščina. V zadnjem času pred propadom antike na naših tleh izvirata od tod celo dva pomembnejša literarna delavca — ptujski škof Viktorin in Eugip iz severnega roba Norika, ki je pisec znamenitega življenjepisa sv. Severina, enega med najbolj oprijemljivimi opisi provincialnega življenja ob propadu rimske države.

Take poteze kaže kratek opis življenja v naših pokrajinah do časa, ko so se začele tresti meje rimske države pod barbarskim pritiskom in ko so državljanske vojne začele tudi znotraj izpodkopavati njeno moč. Ko se je leta 166 združil del germanskih plemen pod vodstvom Markomanov, so ti v naslednjem letu na široki črti zrušili rimske utrdbe ob Donavi, »predrli Julijske Alpe« in prišli v Italiji do Aquileje. Ob tem so seveda mnogo trpele tudi naše pokrajine. To kažejo številni denarni zakladi, zakopani v tem času, ki jih v bojih poginuli lastniki miso več mogli dvigniti. Šele v dolgoletni vojni so Rimljani očistili svoje pokrajine in obnovili obmejne obdonavske utrdbe. V zvezi s temi boji pa so Rimljani namestili vojsko spet tudi v notranjosti naših pokrajin in poskušali z novimi utrdbami zapahnuti vstop v Italijo preko zgornjega Posavja. Nastal je legijski tabor pri Ločici v Savinjski dolini pod Trojanami in tako imenovana »obramba Italije in Alp« (praetentura Italiae et Alpium) na Hrušici. Emonski mestni okoliš so v zvezi s temi spremembami ločili od Panonije in pridružili Italiji, ki je segla s tem do Trojan in hribov nad Višnjo goro (med leti 167—238).

Tudi v času državljskih vojsk v III. stoletju so naši kraji kot izrazito prehodni predel zelo mnogo trpeli od vojska, ki so v času tako imenovanih »vojaških« cesarjev prehajale iz ilirskih pokrajin proti Italiji, da pridobe oblast v državi svojemu izvoljencu. Zlasti velja to še za drugo polovico III. stoletja, ko se je vojska med posameznimi kandidati za cesarsko oblast razbesnela v pravo »vojno vseh proti vsem«, kakor pravi nek vir. Tudi na te težke posledice kažejo spet najdbe zakopanega denarja izza prehoda čet pod Septimijem Severom (196—197), Maksiminom Tračanom (238), ko je bila prvič razdejana tudi Emona, in iz druge polovice III. stoletja. Zelo značilna je iz tega časa najdba denarja v neki neznani kranjski jami, ki je najbrže spet služila kot pribežališče prebivalstvu v teh nemirnih časih. V času, ko sta cesarja Galien (260—268) in Avrelijan (270—275) utrjevala v teh burnih letih celo italska mesta z Rimom vred, je bila tudi pri nas vdruvo zavarovana glavna vpadna cesta v Italijo z vrsto novih zapornih utrdb ali obnovljenih mestnih obzidij (Poetovio, Celeja, Emona, Hrib na Vrhniki, Hrušica, Ajdovščina; utrdba ob izlivu Ljubljance v Savo pri Zaloğu, Velike Malence pri Breži-

cah). Ta »zid na Alpah«, kakor ga imenuje neki vir, sta popravljala še Dioklecijan (284—305) in Magnencij (350). Vendar pa je do druge polovice IV. stoletja že propadel. Leta 374 so namreč mogli Rimljani zabraniti vstop Kvadom in Sarmatom v Italijo le še s pomočjo na hitro zgrajenih lesenih barikad.

Državljske vojne pa so le zunanji odsev mnogo težje notranje krize, ki je v tem času pretresala gospodarske in družbene temelje rimske države. Odkar je suženjski red dosegel v rimski državi svoj višek, je začel sam izpodkopavati svoje temelje. Bistven pogoj za njegov obstoj je bila cenenost sužnjev, ker je le-ta omogočala zadostno koristnost suženjskega dela. Cenenost sužnjev pa je bila spet zvezana z ropom ljudi pri sosednih barbarskih ljudstvih v obliki osvajalnih vojn ali vsaj velikih roparskih pohodov. Le to je namreč posestnike sužnjev reševalo dodatnih znatnih stroškov, ki bi jih imeli z vzrejo suženjskih otrok. Za rimske sosede je pomenil tak način pridobivanja prav tolikšno in prav tako neprijetno breme kakor za razna nesvobodna plemena v notranjosti rimske države.

Suženjski red se je začel rušiti še v času največje zunanje moči rimske države. Že tedaj se je zaostрила razredna borba do tolikšne mere, da je prišlo že v zadnjem stoletju pred našim letoštetjem do velikih suženjskih uporov. Kljub temu, da so bili ti upori brezuspešni, so vendarle povzročili težke gospodarske motnje, obenem pa je v teh bojih in tudi po njihovem koncu v zvezi s kaznovanjem upornikov izginila znatna množina sužnjev. Še težje pa je bilo, da je uveljavljenje suženjskega reda v gospodarstvu dobesedno samo izpodkopavalo njegove opornike. V zvezi s širjenjem veleposestev je namreč vedno bolj izginjal rimski svobodni kmečki sloj. Ta pa je bil temelj vse rimske vojaške sile. Zaradi tega je moral Rim prenehati z osvajalnimi vojnami in roparskimi pohodi ter je že okrog leta 100 po našem letoštetju končno prešel le še k obrambi že doseženih meja svoje države. Tako pa je seveda izginil najcenejši izvor novih sužnjev.

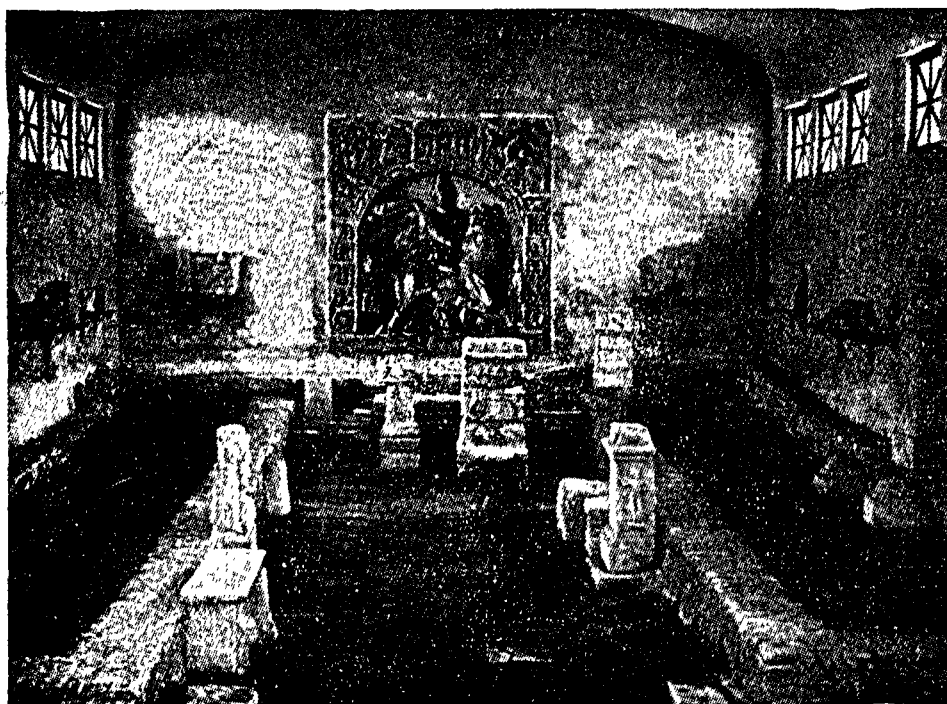
Poglavitna možnost preskrbe s sužnji je postajala poslej vedno bolj le reja suženjskih otrok, ki pa jih je bilo treba oskrbovati tudi v času, ko še niso mogli delati. Tako je izginila bistvena prednost suženjskega reda, cenena delovna sila. Zaradi njenega pomanjkanja se začne postopen razkroj suženjskega sistema. Predvsem propadajo veleposestva. Njive se umikajo pašnikom, toda celo pastirjev začenja primanjkovati. Sužnji, ki jim večja storilnost njihovega dela ni prav nič koristila in se zaradi tega zanjo tudi niso zanimali, so se toliko podražili, da prinaša njihovo delo gospodu vedno manjšo korist. To velja tudi za obrt. S propadanjem obrti pa je propadala seveda tudi trgovina in z njo se je manjšal tudi pomen mest. Postopno upadanje trgovine na zahodu je pa tudi posledica dveh drugih strani razvoja v zahodnem delu rimske države: z ene strani se je proizvodnja v posameznih pokrajinah zahodnega dela rimske države v tolikšni meri izenačila, da so se predmeti, ki bi jih še mogli zamenjati med seboj, močno zredčili; z druge strani pa se je zaradi izčrpanja starih najdišč dragocenih kovin tudi znatno poslabšal rimski denar in zmanjšal njegov obtok na zahodu. Tako je postajalo poljedelstvo spet v še povečani meri poglavitni poklic prebivalstva. Pa tudi tu postaja le drobno gospodarstvo na posamezni kmetiji tista oblika, ki prinaša sorazmerno znatno večjo korist kakor veleposestvo. Zato so se veleposestva že od I. stoletja dalje začela drobiti v manjše enote, ki so jih kot »koloni« dobivali v obdelavo in užitek bivši sužnji, deloma pa tudi svobodni prebivalci. Ves ta gospodarski razkroj pa je prinašal siromaštvo vsemu prebivalstvu. Ker kmetje, ki so imeli taka posestva v zakup, niso mogli plačevati dolžne zakupnine v denarju, se je uvajala zakupnina v obliki dajatev v naturi, to je v obliki oddaje enega dela pridelka. Ker cele zakupnine mnogokrat niso mogli plačevati, so se koloni vedno bolj zadolževali. Pred povračilom vsega dolga pa se niso mogli odseliti s posestva. Tako so bili prav tako

trdno »privezani na zemljo« kakor nekdanji sužnji. Družbena razlika med koloni ene in druge vrste se je vedno bolj izgubljala. Na ta način so se že v okviru suženjskega reda oblikovali v obliki kolonata začetki fevdalne odvisnosti malega poljedelca od veleposestnika.

V tem notranjem razkroju je vedno bolj hirala rimska moč. Ves ta čas je morala trošiti rimska država velika sredstva, da se je mogla upirati pritisku barbarskih plemen. Toda tudi pri rimskih sužnjih in kolonih se kaže močna struja, ki si želi doseči barbarski način življenja. Zelo značilne so besede duhovnika Salviana, ki v V. stoletju takole označuje razpoloženje v Galiji: »Zato beže stiskani povsod k Gotom ali k Bagaudom ali k drugim barbarom, ki povsod gospodujejo, in ne čutijo nobenega kesanja, kajti raje hočejo biti pod videzom ujetništva svobodni kakor pod videzom svobode ujeti«. Tudi za Balkanski polotok pravi pisec Prokopij v VI. stoletju, da so »bežale velike množice ljudi neprestano ne le k barbarom, ampak tudi k daleč bivajočim Romejcem (= Bizantincem) . . ., da bi se namreč skrili, so vsi željno zamenjali očetnjavo s tujino, kakor da bi njihovo domovino zasedel sovražnik«.

Ta splošni rimski razvoj se je v polni meri uveljavljal seveda tudi v Noriku in v Panoniji. Postopno izenačenje vse države v gospodarstvu in družbi pa je prineslo zlasti v zvezi z vplivom vojske in doseljencev iz vzhodnega dela rimske države v trgovska središča vendarle nekatere značilne spremembe v kulturnem življenju. Verstvo je v znatni meri izgubilo svoj krajevni in celo svoj posebni rimski značaj. Že v II. stoletju se je med prebivalstvom močno razširilo češčenje grškega boga

Slika 16. Notranjščina mitreja na Bregu pri Ptuj. Glavna obredna podoba kaže v pristnem okviru podobe iz Mitrovega življenja, v slikanem dopolnilu v sredini pa Mitra, ki kolje bika

zdravja Eskulapa, povezano z bujnim praznovanjem. V III. stoletju pa so se na široko razmahnila razna vzhodna verstva. Številni »mitreji« (tako na primer pri Ptujju) pričajo o češčenju perzijskega boga Mitre (zlasti priljubljenega med vojaki). Na široko je poseglo češčenje sonca (Sol). Tudi češčenje egipčanskih bogov Anubisa, Izide in Serapisa se je razširilo v najoddaljenejše kraje.

V III. stoletju pa se je razširilo v najoddaljenejše pokrajine tudi za dolgo dobo poslej najpomembnejše verstvo, krščanstvo. Kljub temu, da je bilo v tem času prepovedano, je — kakor drugod — tudi v naših pokrajinah dodobra izvedlo in uredilo svojo organizacijo. O njem pričajo prvi mučenci v Panoniji v času velikega Dioklecijanovega preganjanja, s katerim je poskušal utrditi razmajano državo in med katerim je tudi pri nas utrpevalo krščanstvo težke žrtve. V IV. stoletju, ko je s Konstantinovim zakonom leta 313 krščanstvo dobilo svobodo, si je uredilo upravno organizacijo z vrsto škofij po vseh večjih mestih. Noriške škofije so v cerkvenem pogledu spadale pod patriarha v Aquileji, panonske pa pod nadškofa v Sirmiju. Poganstvo je sicer še nekaj časa poskušalo tekmovati s krščanstvom na ta način, da je delno prevzemalo njegove oblike. Tako nastopajo skupaj na nekaterih spomenikih poganski in krščanski simbolični znaki, poganski zagovori pa privzemajo krščansko obliko itd. Zlasti trdovratno pa so se držali razni poganski običaji ob raznih praznikih. Vendar je živahno krščansko versko življenje, o katerem pričajo številne v večjih krajih odkrite cerkve, napisi in drugi pisani viri, že ob koncu IV. stoletja zadušilo zadnje ostanke odkritega poganstva. Še dolgo pa so seveda živele poganske šege in običaji, ki jih je v številnih primerih celo prevzela nova vera v pokristjanjeni obliki. Tako sta veljali v kulturnem pogledu za naše pokrajine ob začetku preseljevanja ljudstev dve označbi — bile so vsaj v glavnem romanizirane in krščanske.

Dioklecijan pa je poskušal preprečiti upadanje rimske moči in razpadanje rimske države tudi z drugimi sredstvi, predvsem s preureditvijo uprave in vojske. Njegove vojaške reforme naših pokrajin niso neposredno prizadele, ker so se omejevale le na pokrajine ob sami meji, pač pa upravne. Norik se je razdelil v »Obrežnega« (med Alpami in Donavo) in »Sredozemnega« (v Alpah), stara Zgornja Panonija pa v zmanjšano Zgornjo Panonijo in Savsko Panonijo.

Smisel preureditve vojske pa je bil, da se ustvari poleg obmejnih čet (limitanei = graničarji), ki so bile naseljene na posebnih graničarskih posestvih vzdolž meje, še močno jedro gibljive vojske (comitatenses). To naj bi okrepilo udarno moč vojske in omogočilo v primeru potrebe hitro prestavitev čet v najbolj ogrožena mesta. Kljub tem upravnim in vojaškim reformam pa se je zunanji položaj naših pokrajin vedno bolj slabšal. Že v času vojaških cesarjev se je pokazal veliki pomen prehodne ceste iz Panonske kotline skozi nje v Italijo za ves njihov razvoj. Še vse večji pomen pa je dobila ta pot, odkar so sprožila preseljevanja germanskih plemen v Srednji Evropi in prihod Hunov v Vzhodno Evropo pravi politični pretrés za zahodno polovico rimskega cesarstva.

Od začetka V. stoletja dalje je bila Panonska kotlina tisti prostor, v katerem so se zbirale in urejale barbarske trume, kadar so se pripravljale na napad proti Italiji. Zlasti je bila ugodna za turko-tatarska živinorejska ljudstva, saj predstavlja velika ogrska pusta najzahodnejši odrastek stepskega pasu, ki se vleče od Srednje Azije preko Ukrajine do Srednje Evrope. Zaradi svoje stepske narave in ugodnih prirodnih poti ob Donavi in čez Kras v zahodnejše evropske dežele se je izkazala — podobno kakor že parkrat v prazgodovini — tudi sedaj kot najugodnejši prostor v Evropi za roparska konjeniška ljudstva. Na eni strani, v Panonski kotlini, nastajajo turško-tatarske (Huni, Obri, Madžari) ali germanske plemenske zveze na stopnji vojaške demokracije (zlasti Goti). Na drugi strani leži Italija, tako zaščena in

vsa brez moči, pretresana po vedno večji krizi suženjskega reda. Najbližja naravna zveza med tema dvema središčema politične sile in slabosti pa vodi po poti preko današnje Slovenije z »jadranskimi vrati« pri Postojni. To je bil položaj slovenske zemlje od okrog leta 400 pa vse do Karla Velikega (to je do padca Obrov okrog leta 800).

3. Doba preseljevanja ljudstev.

Od Dioklecijanove dobe dalje se začenja rimska država vse močneje deliti v dve državi — zahodno s središčem v Rimu in vzhodno s prestolnico v Bizancu ali Carigradu. Dokončno se je ustalila ta razdelitev konec IV. stoletja po smrti Teodozija (395), ki je zadnjič združil obe polovici pod svojo oblastjo. Vzhodna polovica je kot bizantinska država živela še več kakor 1000 let, dokler se ni leta 1453 zrušila pod pritiskom Turkov. O njej bo več govora v prihodnjem poglavju ob naselitvi Južnih Slovanov v novi domovini. Meja med obema tema dvema deloma rimske države je šla prav preko poznejšega jugoslovanskega ozemlja — od Singiduna (Beograda) po Savi do ustja Drine, nato pa od ustja Drine proti jugu nekako do Kotorskega zaliva.

Za zahodno rimsko državo se je pa že hkrati s to razdelitvijo začel njen smrtni boj. Do konca IV. stoletja je črta Ren—Donava delila v Evropi dva svetova — rimsko državo in barbarska plemena. Konec IV. stoletja pa je pod barbarskim pritiskom počila obrambna črta, ki jo je Rim že od srede II. stoletja dalje le z velikim trudom branil pred vedno močnejšim pritiskom germanskih plemen. Okrog leta 370 so prišli v današnjo Ukrajino Huni, mongolsko ljudstvo, ki se je preživljalo z živinorejo — in sicer z značilno srednjeazijsko konjerejo — ter z roparskimi napadi na sosede. Med leti 370—375 so Huni razbili gotsko plemensko zvezo ob Črnem morju in povzročili beg Gotov proti jugozahodu — preko rimske meje ob spodnji Donavi. Vdor Hunov v Evropo in beg Gotov pred njimi so še povečali že itak močni pritisk germanskih plemen na meje rimske države. Goti so leta 378 pri Adrianopolju v bližini Carigrada premagali s pomočjo rimskih sužnjev, ki so se jim pridružili na Balkanskem polotoku, rimsko vojsko. Vendar jih je Teodozij (379—395) zaenkrat še pomiril. Vizigoti so se naselili po sklenitvi miru s Teodozijem leta 382 kot »zavezniki« med Balkanskim gorovjem in spodnjo Donavo, Ostrogoti pa so odrinili v Panonijo. Po Teodozijevi smrti pa se je tudi to začasno premirje znova zrušilo. Razna germanska plemena so začela dokončno trgati iz rimskih rok obsežne pokrajine rimske države. Alani, Vandali in Suebi, ki so vdrli leta 406 preko Rena, so leta 409 osvojili Španijo. Nekako v istem času so se Rimljani umaknili tudi iz Britanije, v katero so se okrog 450 naselili Angli in Sasi. Vizigoti, ki so se začeli okrog 400 potegovati za dodelitev boljšega ozemlja, so po nekajletnih pohodih po Balkanskem polotoku vdrli leta 408 v Italijo in leta 410 celo zavzeli Rim, ki je tedaj padel od svojega vzpona v glavno mesto Italije naprej prvič v sovražnikove roke. Vendar so se iz Italije umaknili v Galijo in v letih 410—415 osvojili jugozahodno Galijo in Španijo. V letih 429—439 je padel v germanske roke tudi zahodni del severne Afrike. Tamošnja rimska posestva so zavzeli Vandali, ki so se prav kmalu izkazali kot siloviti morski razbojniki in so osvojili tudi vse otoke v zahodnem delu Sredozemskega morja. Sredi V. stoletja so končno v dolini Rhône v jugovzhodni Franciji in zahodni Švici ustanovili svojo državo še Burgundi, tako da je ostala severozahodna Galija odrezana od Italije in je živela še nekaj desetletij kot samostojna romanska državnica. Oblast zahodnih rimskih cesarjev pa je bila omejena v tem času z napredkom germanskih plemen le še na Italijo, Vzhodne Alpe (Recijo in Norik) ter zahodni del Balkanskega polotoka (Dalmacijo in Panonijo do Drave).

Za razvoj Evrope v naslednjih stoletjih najpomembnejšo politično tvorbo pa so v tem obdobju »preseljevanja ljudstev« ustvarili vsekakor Franki. To germansko ljudstvo, sestavljeno iz raznih »frankovskih« plemen, je napadalo Galijo že od III. stoletja dalje. Pod svojim kraljem Klodvikom (iz rodbine Merovingov) pa so zavzeli konec V. in v začetku VI. stoletja vso Galijo (današnja Francija). Do srede VI. stoletja pa so si podvrgli tudi germanska plemena v pokrajini okrog Maina pa do Alp (Burgunde, Alamane, Turingijce in Bavarce). Njihova oblast je tako segla do mej, ki so jih prav v tem času dosegli na zahodu Zahodni in Južni Slovani. Prav v okviru frankovske države pa se je v naslednjih dveh stoletjih najprej razvila tudi fevdalna družba v svoji najbolj izraziti obliki. Ta družba je razdeljena v razreda fevdalnih veleposestnikov in pa njim podložnih kmetov, ki obdelujejo posamezne kmetije, v katera so razdeljena veleposestva. Seveda pa morajo za užitek teh kmetij oddajati določene dajatve in opravljati določene služnosti.

Tako v političnem kakor v družbenem pogledu so pozneje Franki vplivali na razvoj Srednje Evrope, med drugim tudi na razvoj Slovencev. Posamezni frankovski kralji so poskušali že v VI. in VII. stoletju osvojiti dediščino zahodnega rimskega cesarstva in razširiti frankovsko oblast do meja bizantinske države. V zvezi s takšnim poskusom Dagoberta je prišlo okrog 680 do prvih znanih vojn med Franki in Slovani pod Samom (gl. str. 134), ki so končali s popolnim frankovskim neuspehom. Konec VI. in v prvi polovici VII. stoletja pa je frankovska država vendarle v glavnem propadala. Upad njene moči so povzročili tako boji za oblast v okviru vladajoče rodbine Merovingov, kakor tudi borba velikega plemstva za omejitev kraljevske oblasti in za večjo veljavo plemstva v državni upravi.

Ta upad frankovske moči pa je bil vendarle samo začasen. Ponovna krepitev frankovske države je bila zvezana z vse močnejšim uveljavljanjem upravnikov kraljevskega dvora, imenovanih »majordomi«, med katerimi se je že konec VII. stoletja odlikoval zlasti Pipin Heristalski. Že njegov vnuk Pipin Mali se je leta 751 mogel proglasiti s papeževim pristankom za frankovskega kralja. Največji vzpon pa je dosegla frankovska država za vlade njegovega sina Karla Velikega (768—814), ki je podvrgel svoji oblasti tudi Slovence in s tem bistveno vplival na njihov poznejši zgodovinski razvoj.

Preden pa se moremo obrniti k vprašanju, zvezanim s slovensko naselitvijo v Vzhodnih Alpah in z nadaljnjim slovenskim razvojem v novi domovini, pa si moramo podrobneje ogledati razvoj Srednjega Podonavja in Vzhodnih Alp v času preseljevanja ljudstev. Prav ta razvoj, v katerem je močno odmevala tudi takratna usoda Italije, je namreč končno v VI. stoletju omogočil tudi naselitev novega prebivalstva, alpskih Slovanov, v tem prostoru.

Že v letih 267—275 so Rimljani zapustili provinco Dacijo. Odtlej so začela germanska plemena znova pritiskati preko panonske meje in se naseljevati na rimskem ozemlju. Od srede IV. do začetka V. stoletja se mude v Panoniji Vandali, leta 375 vpadejo vanjo Kvadi, okrog leta 380 pa so se ob njeni vzhodni meji, ob srednji Donavi in Tisi, naselili Huni. Ko se je v zadnji četrtini IV. stoletja pod barbarskim pritiskom zrušil tudi rimski »limes« ob Donavi, je bilo treba zgraditi nove utrdbe ob meji Italije in zapahnuti glavna vdorna vrata vanjo. Prve utrdbe se omenjajo že v letu 391/392 ob nekem barbarskem vpadu v Panonijo. Vendar pa leta 394 cesarju Teodoziju, ko je v zvezi z notranjimi rimskimi borbami prodiral v Italijo, še vedno ni bilo treba osvajati utrjenih kraških višin. Prav tako je tudi vizi-gotski kralj Alarik, ko je leta 403 prodiral v Italijo s svojim ljudstvom, prišel preko kraškega višavja brez ovir in odpora. Gotovo pa je bila zgrajena pred letom 430 vrsta novih utrdb, ki po svoji tehniki kažejo, da jim ni bil glavni namen varstvo proti organiziranim vojaškim enotam. Pot v Italijo so morale zapreti slabo organizi-

ranim barbarskim ljudstvom, ki so potovala na vozovih z družinami in vsem svojim premoženjem. Zgrajene so bile v obliki dolgih zidov, ki so zapirali vse večje in manjše dohode v Italijo (pri Reki, na Grobniškem polju, pri Prezidu; zapore vzhodno od Loške in Cerkniške doline, pri Rakitni in Pokojišču, blizu 10 km široko zaporno zidovje za Vrhniko, odlično naslonjeno na zemljišče, manjše zapore okrog doline Bače in zgornje Soške doline pri Vojskem, Novi Oslici in Koritnici, utrdba pri Meglarjah ob Ziljici na Koroškem; glavna cesta v Italijo je bila poleg vrhniškega obzidja zavarovana še z manjšimi med Logatcem in Planino). Izven tega pravega obrambnega sistema so varovale vhod v Italijo še posamezne utrdbe (ponovna utrditev Emone, kastel Velike Malence pri Brežicah, Duel ob Dravi nad Beljakom). Te utrdbe so čuvale tri legije, imenovane po Julijskih Alpah, in jim je načeloval poseben poveljnik, imenovan »comes Italiae«.

Ob koncu IV. stoletja, okrog leta 380, se je zlomila rimska meja na Donavi, ki je s tem prenehala biti ločnica med rimskim cesarstvom in barbarskimi plemeni. Takrat so se začeli barbarski obiski v Vzhodnih Alpah. Že okrog leta 380 je skupina Ostrogotov oropala Panonijo, najbrže tudi Ptuj. V letih 403—410 se je Alarik na čelu Vizigotov večkrat mudil na tem ozemlju, ki ga je za nekaj časa celo poskušal dobiti za Vizigote od Rima za »zavezništvo«, ki mu ga je ponujal. Leta 427 se je Rimljanom posrečilo celo spet pridobiti oblast nad Zgornjo Panonijo (med Dravo in Donavo), v kateri so bili tedaj naseljeni Ostrogoti. Vendar pa so oblast nad njo že čez nekaj let spet dobili Huni, ki so v zimi 451—452 vdrli mimo Emone in čez Hrušico v Italijo, kjer so zavzeli tudi Aquilejo. Kljub vsem tem notranjim in zunanjim preskušnjam zahodne rimske države, ki so se že od srede III. stoletja naprej izražale v neprestanih bojih za cesarski prestol in v barbarskih sprehodih po Italiji, se je Rim vendarle še vzdržal v drugo polovico V. stoletja. Res so sicer germanska ljudstva že preplavila in odtrgala vrsto pokrajin — Afriko, Španijo, Galijo in Britanijo — res sta germanska poveljnika Stiliko in Aecij imela v Rimu že odločilni vpliv, a kljub temu je rimski »imperator et augustus« (zapovednik in vzvišeni) še vedno sedel na cesarskem prestolu in vzdrževal nepretrgano zvezo s starim, častitljivim izročilom tistega Rima, ki je ustvaril iz majhnega mesta ob Tiberi eno izmed najmočnejših držav v zgodovini.

Zaradi vzdrževanja tega izročila pa seveda ni bila moč Rima v obmejnih pokrajinah nič večja. V času med Atilovim pohodom v Italijo in koncem vlade Odoakarja, ki je leta 476 kot poveljnik germanskih najemnikov odstranil zadnjega rimskega cesarja, to je med leti 451 in 493 so postale celo utrdbe ob vzhodnih vratih v Italijo spet neuporabne. Za brambo večine poznejšega slovenskega ozemlja pa itak že tudi prej niso bile porabne. Tako so morali prebivalci poskrbeti sedaj za svojo varnost sami. V zvezi s tem se je v V. — morda že tudi delno v IV. — stoletju znova spremenila podoba naselbin v Vzhodnih Alpah. V času pogostnih barbarskih obiskov so postala odprta, pa tudi utrjena mesta v ravnini za svoje prebivalce večkrat nevarna past. Najlepše se je to pokazalo ob prehodu Hunov leta 451, ko je padla tudi Emona, dasi so jo pozneje spet pozidali. Prebivalci mest so si zaradi tega začeli graditi zatočišča na bližnjih hribovih, kjer se je bilo lažje braniti. Ščasoma so ta zatočišča postala kar stalno prebivališče meščanov. Taka prestavitve mesta na grič — pri Virunumu celo na več gričev — je ugotovljena za zadnji čas rimske oblasti za vsa tri največja mesta v Notranjem Noriku — Aguntum, Virunum in Juenno (v Podjunu). Četrto med njimi, Teurnija, pa je itak že od nekaj stalo na griču. Podobno je šel po vsem videzu razvoj tudi pri Poetoviu. Taka prestavitve je razumljiva le ob neprestani nevarnosti barbarskih vpadov in izrazitem gospodarskem upadu.

Ta razvoj pa se ni omejil le na mesta. Po njih so se ravnala tudi manjša naselja, le da si je po več teh zgradilo skupno zatočišče za čas nevarnosti, nekako tako, kakor pozneje naši kmetje »tabore« proti Turkom. V potopisih začenja izpodrivati izraz »utrdba« (castellum) prejšnji izraz »naselje« (vicus). Pa tudi izrečno navajajo potopisci take utrdbе v podeželju, na primer okrog Agunta in Teurnije. Še več »bežigradov« te vrste pa so ugotovili arheologi ob raznih izkopavanjih. Med nje spada že Duell ob Dravi nad Beljakom, južno od Karavank pa Vranje pri Sevnici, Tinje pri Zusmu, Rifnik pri Šentjurju ob Južni železnici, vrh Trebinec pri Mirni na Dolenjskem in več drugih zatočišč. S temi zatočišči, ki jih ni več branila rimska vojska, marveč prebivalci sami, se končuje rimska zgodovina v naših krajih. V njih se je romansko krščansko prebivalstvo branilo proti prihajajočim barbarom in preživelo vse germanske pohode do naselitve alpskih Slovanov.

V osmem desetletju V. stoletja pa je prišlo tudi do zunanega zloma rimske države, v kateri je bila vsa stvarna oblast že vse V. stoletje dejansko v rokah germanskih najemnikov oziroma njihovih poveljnikov. Okrog leta 470 se je umaknil v Italijo z delom svojih privržencev Odoakar, ki je izhajal iz plemena germanskih Skirov, pred umikom v Italijo pa je bil kralj rimskih »zaveznikov« Rugijcev, naseljenih na ozemlju današnje Zgornje in Spodnje Avstrije severno od Donave. Po prihodu v Italijo so ga barbarski najemniki, ki so bili prav tedaj z Rimljani v sporu zaradi svoje zahteve po delitvi zemljišča za stalno naselitev, izbrali za svojega voditelja in kralja. Odoakar je odstavil leta 476 zadnjega rimskega cesarja Romula Augustula in s tem postal popolni gospodar Italije. Za rimsko cesarsko oblast pa se ni menil, marveč je celo cesarske znake poslal v Bizanc. Italiji je vladal kot barbarski kralj.

Kljub tem spremembam pa se je v vsem tem času razvijalo romansko življenje v Vzhodnih Alpah še vedno — kolikor je bilo to v takratnih burnih časih sploh mogoče — razmeroma neovirano. Romansko prebivalstvo se je brez posebnih zaprek posvečalo svojim vsakdanjim opravkom in svoji krščanski veri. Samo ozemlje med Donavo in severnimi obronki Vzhodnih Alp (Obrežni Norik) je Odoakar leta 488 prepustil Germanom. Rugijce, ki so se po svojem porazu umaknili v istem času k Ostrogotom v Mezijo so severno od Donave zamenjali Langobardi. Vzhodno mejo ožje Italije pa je Odoakar umaknil okrog leta 488 s Trojan nazaj na Hrušico. Mestno območje Emone (Gorenjsko in vzhodna Notranjska) se je s tem spet ločilo od Italije in vrnilo k Panoniji.

Neposredno pred svojim dokončnim propadom pa je antična kultura v naših krajih doživela celo še nepričakovan procvit. Ostrogoti, ki so odšli leta 474 iz Panonije v Spodnjo Mezijo, so se naselili po dogovoru z vzhodnorimskimi cesarji ob spodnji Donavi. V zameno za to ozemlje in določeno plačilo v denarju so prevzeli nalogo, da kot rimski »zavezniki« branijo Bizanc pred barbarskimi napadi. Toda tudi kot zavezniki so bili carigrajskim vladarjem močno nadležni. Vse prevečkrat so zaradi zaostale plače ropali bizantinske pokrajine in se vmešavali v notranje spore ob bojih med različnimi kandidati za cesarski prestol. Cesar Zenon se je hotel na zvit način iznebiti te stalne nevarnosti. Zato je poslal ostrogotskega kralja Teoderika v Italijo, in sicer z nalogo, naj jo iztrga iz Odoakarjevih rok. Z vsega skupaj okrog 100.000 ljudmi oziroma 20.000 vojaki — tudi druga germanska plemena ob svojih pohodih niso presejala tega števila — predvsem Goti, med katere pa so bili vendarle pomešani tudi drugi Germani, predvsem Rugijci, se je ta leta 489 odpravil na pohod. Po prehodu čez Hrušico je 29. avgusta 489 premagal Odoakarja, ki ga je pričakoval ob Soči. Po vnovičnih zmagah leta 490 pri Veroni in pri Addi ter po pridobitvi Ravenne leta 493 so Ostrogoti zavladali v Italiji za pol stoletja.

Doba ostrogotske vlade pomeni za naše kraje štirideset let miru in oživiljenega romanskega načina življenja. Romansko življenje je tako v Italiji kakor v Alpah ostalo nedotaknjeno v upravnem, kulturnem in verskem pogledu. Zamenjala se je le vojska. Ta je sicer z novim položajem dobila vso oblast v državi, zato pa je nudila tudi večjo varnost. Viri kažejo, da je segala skrb ostrogotskega kralja Teoderika za red in gospodarsko blagostanje tudi v naše kraje. Ostrogoti so bili

Zemljevid št. V.

Politični razvoj v Vzhodnih Alpah v pozni antiki

Pomen znakov: 1. Meje rimskih provinc. 2. Severna meja ostrogotske države do l. 535. 3. Italjski limes po nemških domnevah. 4. Gotski, bizantinski in langobardski limes. 5. Italjski limes v V. stoletju. 6. Območje langobardske države od leta 546 do leta 568. 7. Ozemlje, ki je bilo sredi VI. stoletja pod Frnki. 8. Langobardska najdišča.

naseljeni po rimskem zakonu o nastanitvi germanskih »zaveznikov«. Teoderik je razdelil med nje tretjino rimskega zemljišča. Vendar pa niso bili naseljeni po vsej Italiji, marveč le po severni, med drugim tudi v večjem številu v Benečiji do Karnskih Alp.

Ostrogotska država je segala na severu le do glavnega alpskega grebena, na vzhodu pa po letu 504 do Donave v Sremu, od leta 505 pa celo preko Drine, ko so Ostrogoti zavzeli okolico Singidunuma (Beograda) do Morave. Tako so Ostrogoti gospodovali izven Italije na vzhodu in severovzhodu še Notranjemu Noriku, Savski in »Drugi« Panoniji, Liburniji in Dalmaciji. Italijo so znova zavarovali z obrambno črto (imenovano »claustra« ali »clausurae Italiae«) in so tudi v tem pogledu nadaljevali z rimskimi šegami. Vendar pa se je njihova obrambna organizacija precej razlikovala od stare rimske. Obrambno črto so namreč odslej sestavljale utrdbe, ki so na ugodnih mestih zapirale izhod iz alpskih dolin v severno Italsko nižino. Povsod so te utrdbe stale na južnem alpskem robu, že na samih italjskih tleh. Tako je bila urejena obrambna organizacija ob zahodnih Alpah in na južnem Tirolskem. Gotske obrambne postojanke na vzhodnem robu Furlanske ravnine se sicer v virih iz tega časa nikdar ne omenjajo, vendar pa je po zavarovanju ostale severne italjske meje povsem opravičena domneva, da so Ostrogoti v tem času kot prvi naslonili obrambo najnevarnejšega odseka kopne italjske meje, ki gotovo ni ostal nezavarovan, na utrdbe ob vzhodnem robu Furlanije (od severa proti jugu: Venzona, Gemona, Nimis, Čedad, Krmin, Solkan, Pucinum ali Potium pri Devinu) s središčem v Čedadu. Ta črta, ki so jo pozneje prevzeli Bizantinci in Langobardi, predstavlja dokončno ustalitev obrambnega »limesa« na severovzhodu Italije in je pozneje močno vplivala tudi pri naselitvi alpskih Slovanov. V gotski dobi pa ta obrambna črta seveda še ni bila »limes« v vsakem pogledu. Za pravi limes namreč ne zadoščajo le utrdbe, marveč ga označujejo tudi »graničarji« (limitanei), vojaki-kmetje, ki so na svojih posestvih naseljeni v okolici teh utrdb; posestva imajo dodeljena zato, da opravljajo vojaško službo. Za dobo ostrogotske vlade pa ni mogoče prav z ničemer dokazati, da bi se posadke ostrogotskih alpskih »zapor« po svojem pravnem položaju kakorkoli razlikovale od položaja, v katerem so živeli drugi njihovi rojaki po vsej Italiji. Za užitek posestev, ki so jim jih morali odstopiti Romani, so namreč morali vsi Ostrogoti brez izjeme opravljati vojaško službo. V mirnem času pa je bil seveda res v aktivni vojaški službi le del Ostrogotov. Prav ti so bili razporejeni po raznih večjih mestih v Italiji kot njihove posadke (na primer Neapelj, Rim itd.) in prav tako tudi v razmeroma šibko zasedenih obmejnih utrdbah. V zelo pomembni utrdbi Aosti na zahodu severne Italije je bilo na primer le 60 mož.

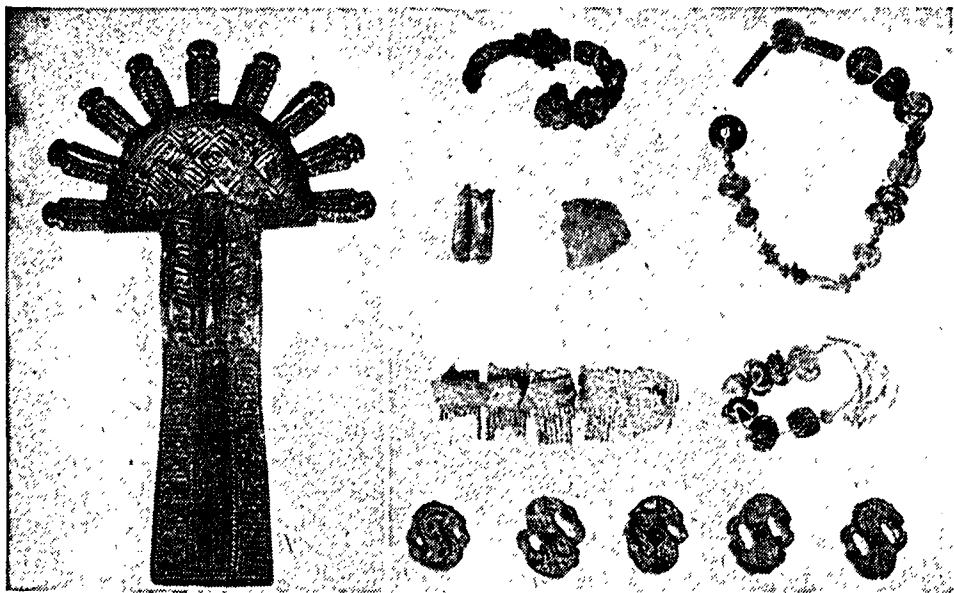
Seveda pa so zasedli Ostrogoti tudi važnejše postojanke v svoji državi izven Italije, torej onstran omenjenih alpskih zapor, čeprav te zunanje pokrajine niso bile ograjene s kakšnim novim sistematičnim »limesom« kakor v rimskem času. Take posadke omenjajo viri v Provansi (današnji jugovzhodni Franciji), Reciji in tudi v Panoniji. V Panonijo je poslal Teoderik tisti del Alamanov, ki se je po zmagi frankovskega kralja Klodvika nad Alamani (leta 496) umaknil ob Donavi proti vzhodu, okrog leta 506 pa se zatekel k Teoderiku in potoval skozi Norik na vzhod.

Arheološke najdbe kažejo, da so bile gotske posadke tudi ponekod v Noriku in v zgornjem Posavju. Seveda pa ni šlo pri tem za večje množine germanskih priseljencev, saj so bile celo najvažnejše utrdbe (Aosta!) zasedene le z majhnimi posadkami. Pri sorazmerno majhnem številu Ostrogotov v primeri z obsegom njihove države drugače tudi ni moglo biti. Tako pričajo o teh gotskih posadkah tri značilne germanske zaponke, ki so jih našli na Koroškem (v Duellu, Kraigu in Šentpetru pri Grabštanju) in ki spadajo vse v gotsko dobo. Pripadajo namreč tako

imenovani »oglejski« vrsti zaponk, ki so jih nosili med leti 500 in 550. Pri nas so jih torej nosili Ostrogoti.

V ta čas spada tudi začetek in procvit germanske naselbine v Kranju, ki jo dokazuje obsežno pri tem mestu odkrito germansko grobišče. To grobišče sicer še do danes ni doživelo podrobne obdelave vsega najdenega gradiva, vendar pa postaja kljub temu čim dalje bolj jasno, da večina tistih najdb, ki jih je mogoče točno datirati (denar, različne vrste zaponk — te so se namreč z modo tedaj precej spreminjale), izvira od Ostrogotov, ne pa od Langobardov, kakor so včasih domnevali. Poleg tega se med temi predmeti nahaja še nekaj značilnih alamanskih ozioroma »srednjeevropskih« najdb iz srede VI. stoletja. Tako je verjetno, da so bili tudi tu naseljeni Alamani, ki so se v začetku VI. stoletja zatekli k Ostrogotom.

Slika 17. Ostrogotske in langobardske najdbe iz grobišča pri Kranju. Levo je značilna zaponka za obleko z gumbi na glavicici (iz prve polovice VI. stoletja). Desno sta zgoraj zapestnica in ogrlica, v sredini glavnik in koralde, spodaj pa pet značilnih ptičjih zaponk v podobi črke S (te so nosili tudi Langobardi)

Izven te edine močnejše germanske naselbine v naših krajih v vsem času preseljevanja ljudstev pričajo o — seveda mnogo slabših — njihovih naselbinah le še revni sledovi, tako gotski grobovi v Ptujju, ostrogotske hiše pri Celju ter posamezne najdbe s Svete gore nad Zagorjem, Orehka v Gorjancih, Vinjega vrha in Mihovega, Ljubljanskega gradu, Kuclja pri Šmarjeti in Polhovega gradca. Ponekod so bili najdeni ti predmeti med značilnimi romanskimi sledovi.

Po Teoderikovi smrti (526) se je ostrogotski državi urno bližala borba za obstanek. Bizantinski cesar Justinijan je namreč želel obnoviti staro rimsko državo v vsem njenem obsegu. V zvezi z notranjimi borbami med Goti okrog kraljevske oblasti je po hitrem uspehu proti Vandalom (leta 533) prešel leta 535 v napad proti Ostrogotom. V Italijo je poslal svojo vojsko pod poveljstvom Belizarja, obenem pa so bizantinske čete napadle Ostrogote tudi v Dalmaciji. Gotska oblast v Dalmaciji in Panoniji se je zrušila že takoj v prvih letih njihovega bojevanja z

Bizantinci. Po prvih uspehih Belizarja v Italiji pa so Ostrogoti izbrali novega kralja Vitigesca (536—540), ki je zaradi velike nevarnosti takoj po svojem nastopu pritegnil v Italijo tudi posadke iz izvenitalskih pokrajin. Provanso so Ostrogoti sami odstopili Frankom, Alamane in »mnoge druge pokrajine« pa so »zapustili« in so jih prav tako Franki nemudoma pridružili svoji državi.

To je bil prvi frankovski korak v njihovi novi zunanji politiki. Hoteli so si pridobiti gotško dediščino tudi v Italiji. Zato so najprej zasedli vso zahodno in severno italsko mejo — gotski del Alamanske, južno Recijo, Bavarsko in tudi Notranji Norik. Tudi v cerkvenem pogledu so bile odtlej (okrog 540) noriške škofije nekaj časa podrejene frankovski cerkvi in ne patriarhatu v Aquileji. Preko Vzhodnih Alp so Franki, ki so že leta 539 zasedli velik del Ligurije in Lombardije v sami severni Italiji, posegli okrog leta 545 tudi v vzhodni del severne Italije in zasedli še velik del Benečije. Le obmorski pas je tu ostal v bizantinskih rokah. Frankovski kralj Teodebert je hotel pred letom 548 v zvezi z Gepidi (naseljenimi v Panonski kotlini severno od Donave in vzhodno od Tise) ter Langobardi (naseljenimi tedaj še na Zgornjem in Spodnjem Avstrijskem, Češkem, Moravskem in Slovaškem) sprožiti celo veliko protibizantinsko vojsko. Vendar je Justinijan s spretno potezo to zvezo razbil. Pridobil je namreč na svojo stran Langobarde, ki jim je podelil Panonijo s sedanjim slovenskim ozemljem med Ptujem in Krasom vred (leta 546) in tako razdelil Franke v Noriku in Gepide v jugovzhodni Panonski kotlini z Langobardi, ki so bili poslej obema tema dvema ljudstvomahudi sovražniki.

Franki pa so bili tudi še po Teodebertovi smrti (548), za vlade kralja Teodebalda, na svojih vzhodnih mejah toliko močni, da so mogli v Benečiji zapreti novi bizantinski vojski, ki jo je poslal v Italijo Justinijan leta 552 pod poveljstvom novega poveljnika Narzesa, običajni in najugodnejši prehod skozi pokrajino (Hrušica—Aquileja—Oderzo—Treviso—Verona). Pri tem so se opirali prejkone na nekdanj gotške utrdbe ob vzhodnem robu Furlanije. Bizantinska vojska je morala uporabiti ob svojem pohodu manj ugodno južnejšo pot ob morju.

Tako je bilo ob bizantinski končni zmagi nad Ostrogoti (553 oziroma 555) poznejše slovensko ozemlje razdeljeno v tri večje dele: Panonijo in okoliša Ptuja in Celeje ter zgornje Posavje s Krasom so imeli v rokah Langobardi, ki so nadaljevali tudi z gotško naselbino v Kranju. Bizantinci so imeli v rokah Dalmacijo, Istro in obrežni pas v Benečiji. Franki pa so ohranili Notranji Norik in ostalo Benečijo. Šele leta 561 je Narzes, ki je po zmagi nad Ostrogoti postal namestnik bizantinskega cesarja v Italiji, izrabil podporo, ki jo je nudil frankovski vojvoda Amingus upornemu Gotu Vidinu. Napadel je Franke v Italiji ter znova zasedel vso Benečijo. Obenem s tem je prišel pod neposredno bizantinsko oblast tudi Notranji Norik, ki je bil z bizantinskim uspehom v Italiji odrezan od frankovske države (zvezo je namreč imel le preko južne Tirolske). Vendar pa Norika Narzes ni pritegnil v neposredno obrambno področje Italije. Bizantinska obrambna črta se je naslonila neposredno na potek gotških utrd ob vzhodnem robu Furlanije, že izven poznejšega slovenskega ozemlja. To je bil prvi resnični »limes« ob poznejših slovenskih tleh. Bizantinci so ob njem gotovo naselili tudi »graničarje«.

Že leta 561 je bilo potemtakem naše ozemlje razdeljeno le še med Bizantinci in Langobardi. Če si za zaključek tega vmesnega obdobja med razpadom rimskega cesarstva in prihodom alpskih Slovanov v novo domovino v kratkem pregledamo še enkrat položaj v pokrajinah, v katere so prišli alpski Slovani, vidimo sledeče (navedena je upravna razdelitev, ki je bila v veljavi za časa ostrogotske države).

Bizantinska Italija je s pokrajino Venecijo segala do vrhov Karnskih Alp in zahodnih Julijskih Alp in na jugu preko Soče do hribovja vzhodno od

Vipavske doline, s pokrajino Istro pa južno od Vipavske doline do črte Javornik—Snežnik—Učka gora—Raša. Prav tako je segala bizantinska Dalmacija do gozdov, ki so se v tem času vlekli v strnjeni črti od Čabra do Gorjancev severno od Kolpe. Njen severozahodni del, ki se je dotikal Istre, se je imenoval Trsat-ska Liburnija. K bizantinski Italiji je spadal še Notranji Norik, čigar meje so se — razen ob Aniži (Enns) — na severu gotovo in na vzhodu najbrže tudi precej skladale s poznejšimi mejami slovenske Karantanije. Langobardska Panonija je segala iz hrvatskega Posavja preko Dolenjske in Notranjske do Ljubljane. K njej pa je spadala od leta 546 dalje tudi še Spodnja Štajerska z »mestom Norik« (= Poetovio), po vsem videzu pa tudi Carneolia ali Alpes Juliana, pokrajina, ki je zajemala Gorenjsko, nemara pa tudi zgornjo Soško dolino.

V vseh teh pokrajinah je še vedno živel samo ali skoraj izključno romanski in romanizirani živelj. V celoti so pokrajine precej prebivalstva že izgubile. Pred nevarnostmi barbarskih vpadov so se premožnejši sloji umikali v Italijo, revnejši pa so bežali v varstvo zasilnih utrdb po gričih, v gozdove in v odročnejše predele. To kaže tudi razpored krajevnih imen v zvezi z »Vlahi«, ki so nastala tam, kjer so alpski Slovani še naleteli na ostanke staroselcev.

Gospodarsko življenje je bilo vsekakor v občutnem razkroju. Poljedelstvo se je omejilo predvsem na okolico mest oziroma utrjenih krajev, kjer je bilo njegovo središče. Sicer pa je široko prevladala živinoreja (»Vlah« pomeni slovanskim prišlekom na Balkanskem polotoku tako Romana kakor tudi pastirja). Obrt še vedno živetari, žive pa tudi še trgovske zveze z Italijo, od koder prihajata vino in olje. Na obseg tega gospodarskega razkroja kaže predvsem tudi revna dediščina, ki so jo mogli slovanski prišleki prevzeti konec VI. stoletja po staroselcih.

Organizacija krščanstva v severnih in vzhodnih alpskih predelih je v tem času pod udarci barbarskih ljudstev že hudo trpela in je precej razpadla. V predelih, ki so mejili na Italijo, pa so se še vedno držale škofije v Celeji, Emoni, Virunumu na Gosposvetskem polju, Teurniji v Dravski dolini ob Spittalu in Aguntu v isti dolini pri Lienzu. Romanska kultura je, čeprav je bila zaradi pogostnih barbarskih obiskov in gospodarskega razsula v zadnjih zdihljajih, še vedno živetarila.

Vojaške organizacije v naših predelih tedaj praktično ni bilo več. Govoriti je mogoče predvsem le še o samoobrambi prebivalstva. Nemške teorije, ki iščejo izhodišče poznejšega slovenskega družbenega razvoja in nastanka države karantanskih Slovencev — ker so po njihovem mnenju Slovani na sploh »nedržavotvorni«, je ne iščejo pri Slovanih samih — v preostankih rimske vojaške organizacije v slovanski dobi, iščejo torej tam, kjer v pozni antiki na naših tleh ni bilo ničesar več.

Prav tako prazne pa so tudi tiste domneve in trditve v nemškem zgodovino-pisju, ki iščejo izhodišče sedanjega nemškega prebivalstva v Vzhodnih Alpah že v ostankih raznih germanskih plemen iz časa preseljevanja ljudstev (v prvi vrsti Ostrogotov in Langobardov). Udeležba teh ljudstev v prebivalstvu na našem ozemlju je bila namreč tako bežna in tako majhna, da njihovi ostanki niso zapustili nobenih sledov in da v zgodovini poselitve tega ozemlja za nadaljnja razdobja sploh ne pridejo v poštev. Goti so bili tu sicer res pol stoletja politični gospodarji, a to gospostvo je bilo izraženo le v obliki redkih majhnih posadk. V času vojne z Bizantinci so Ostrogoti sami potegnili te posadke nazaj v Italijo. Dvajsetletno frankovsko politično gospostvo nad pokrajinami, ki so bile tako daleč od njihovega središča, ni pustilo tu prav nobenih sledov. Langobardi so imeli svoje središče prav tako v Podonavju, pri nas so pa njihovi sledovi v najdbah le redki. Edina večja germanska naselbina iz tega časa pri nas je Kranj, ki pa je vsekakor propadel že okrog leta 580. Germanska plemena torej niso zapustila nobenih ostankov ali sledov, ki

bi preživelii doselitev alpskih Slovanov, pa tudi nobene dediščine v krajevnih imenih.

V drugi polovici VI. stoletja so v zvezi z dogodki v širši okolici Vzhodne Alpe in Panonska kotlina vnovič zamenjale svoje prebivalstvo in politične gospodarje. Langobardi so se leta 568 izselili v Italijo, v zgornje Podravje, zgornje Posavje in v Posočje so se naselili alpski Slovani, v Panonsko ravnino pa Obri, ki so si podvrgli tudi Gepide vzhodno od Tise.

S prehodom Langobardov v Italijo se je tu dokončno zrušil poskus bizantinskega cesarja Justinijana, da obnovi nekdanje rimsko cesarstvo v njegovem starem obsegu. Bizanc si je obvaroval tu le še okolico Ravenne in Rima ter južno Italijo, tostran Jadranskega morja pa poleg dalmatinskih otokov in nekaj redkih mest na kopnem tudi še Istro s Trstom, ki jo je ohranil do leta 788. Prav zaradi tega pa se je istrski razvoj v naslednjih stoletjih nekoliko razlikoval od razvoja ostalega v tem času že slovenskega ozemlja.

V Istri so se v tem času ohranila ob njeni vzhodni obali nekatera stara rimska mesta iz prejšnje dobe, druga — tako na primer Koper — pa so prav šele v tej dobi na novo nastala. Ustanovili so jih begunci z ozemlja, ki so ga v drugi polovici VI. in v začetku VII. stoletja zasedli alpski Slovani in Hrvati. Ta mesta se pa v tem času niso preživljala z obrtjo ali trgovino, marveč v pretežni večini s poljedelstvom in ribištvom. Mesto je po starem rimskem običaju tesno povezano s svojo okolico, ki so jo meščani sedaj tudi sami obdelovali. Med najvažnejše naloge tega časa je spadala za istrsko prebivalstvo seveda tudi obramba proti sovražnikom, ki so Istro pogosto napadali. Istra sestavlja dejansko tedaj posebno obrambno-upravno enoto bizantinske države, čeprav se nikdar ni razvila v pravo bizantinsko »temo«, samostojno pokrajino s »strategom« (poveljnikom) na čelu. Pač pa se pod vplivom tega položaja tudi v Istri, kakor drugod po bizantinski državi, združita vojaška in upravna oblast v istih rokah. Voljeni predstavniki mestne samouprave (tribuni, vicarii, lociservatores; s skupnim imenom »iudices« = sodniki) posameznih mest in manjših krajev so bili obenem voditelji uprave ter vojaški poveljniki. Vojsko sestavlja le milica posameznih krajev (svobodni, zaščiteni in koloni). Trst se v tem času naravnost imenuje »numerus«; to ime pa nosi edinica v bizantinski vojski. Na čelu vse Istre stoji do konca bizantinske oblasti poseben »magister militum« (= vojaški mojster), ki ga imenuje cesar. Kakor mestni funkcionarji, tako tudi on združuje v svojih rokah vojaško in upravno oblast.

III. PRIHOD SLOVANOV

1. Slovani pred svojim razširjenjem na Balkanski polotok.

Že davno so si ljudje hoteli pojasniti vprašanje, kako so nastala različna ljudstva, zlasti seveda tisto, kateremu so sami pripadali. Takrat, ko človeštvo še ni bilo razdeljeno po »narodih«, marveč le po plemenih in rodovih, slonečih na skupnem poreklu, ki pa jih je vendarle jezik združeval v razne jezikovno sorodne narodnostne skupine, so razlagali to z raznimi pripovedkami o praočetih, začetnikih posameznih plemen ali ljudstev. Ker niso vedeli, kako velike spremembe so v preteklosti zajemale prav to stran življenja, so imeli v nastajanju novih jezikov velik delež tudi čudežni posegi višjih sil. Tako razlago najdemo tudi v svetopisemski pripovedki o »babilonskem stolpu«: Ko so hoteli Noetovi potomci v času, ko »je bil na zemlji en jezik in enako govorjenje«, iz napuha sezidati stolp do neba, jim je bog ta naklep preprečil s tem, da »jim je tam jezik zmešal, da eden drugega ne bodo razumeli«. Ta pripovedka, ki seveda ni nič več kakor ljudska razlaga imena Babilon (Babel = »zmešnjava«, namreč jezikov), oprta na obliko tamošnjega svetišča, grajenega v obliki stolpa, kaže prepričanje, da so spočetka govorili vsi ljudje le en jezik, pozneje pa da je bilo le teh s cepitvijo starejših jezikov vedno več in več. V času, ko je ta pripovedka nastala, je bilo v glavnem tudi res tako, kajti ob nastajanju novih plemen (s cepitvijo starih) so nastajale seveda postopno tudi nove razlike v govorici in sčasoma novi jeziki.

Spričo pomena krščanstva in njegove biblije v duhovnem življenju Evrope skozi poldrugo tisočletje ni prav nič čudno, da je ta razlaga postanka posameznih narodnostnih skupnosti — kot njihovo glavno značilnost so v času, ko še ni bilo narodnostne zavesti, imeli prav jezik — vladala tudi v razlagi postanka posameznih ljudstev in njihovih skupin. To velja tudi za Slované. Eden med najstarejšimi domačimi slovanskimi zgodovinskimi spisi, tako imenovani Nestorjev letopis iz XII. stoletja pripoveduje, kako je bog pri Babilonu razdelil ljudi med 72 jezikov, med katerimi je bil tudi slovanski. »Dolgo časa so bili Sloveni naseljeni ob Donavi, kjer je sedaj Ogrska dežela in Bolgarska. In od tod so se Sloveni razšli po svetu in se poimenovali s svojimi imeni, na katerem mestu so bili pač naseljeni; tako so prišli in se naselili ob reki Marava in so se imenovali Morava(ni); drugi pa so si nadeli ime Čehi; in enako ti Sloveni: Beli Hrvati in Srbi in Horutanci.« Ko so prišli med podonavske Slované »Vlahi«, se je vrsta plemen, ki jih letopisec našteva, naselila na poznejšem poljskem in ruskem ozemlju. Podobnih pripovedk o izoblikovanju slovanskih poznejših ljudstev najdemo še več tja do XVIII. stoletja.

Njihova skupna značilnost je bila — podobno kot v vseh drugih razlagah o postanku jezikovnih skupin in narodov v tistem času — da so omejevali to razlago

le na preiskavo jezikov in njihovega sorodstva. Postanek sodobnih jezikov so razlagali le s cepitvijo starejših večjih jezikovnih enot na več različnih mlajših.

Prvo znanstveno podlago je dalo tem razlagam spoznavanje številnih novih jezikov, ki se je odprlo Evropejcem po velikih odkritjih od konca XV. stoletja dalje. Širjenje jezikovnega znanja je bilo sicer povezano sprva le s praktičnimi potrebami osvajalcev novih ozemelj in zlasti njihovih pomočnikov, misijonarjev, ki so poskušali razširiti krščanstvo med domačini in tako utrditi tujo oblast. Vendar pa je to znanje kazalo vedno jasneje, da so jeziki povezani v različne večje skupine. Za evropsko znanost je bila med temi skupinami najvažnejša seveda skupina jezikov, ki segajo od Indije preko Perzije do Zahodne Evrope. Po svojem območju se ta skupina jezikov imenuje »indoevropski jeziki«. Prav ob njihovem primerjalnem proučevanju je v začetku prejšnjega stoletja nastalo moderno jezikoslovje, ki šteje med svojimi najpomembnejšimi graditelji tudi dva Slovence, Jerneja Kopitarja (1780—1844) in Franca Miklošiča (1813—1891).

Primerjalno proučevanje teh jezikov — podobno velja tudi za druge jezikovne skupine — je nedvomno ugotovilo njihovo sorodstvo tako v velikem delu njihovega besedišča kakor tudi v pregibanju besed. Za oboje naj zadostujeta le dva primera, spregatev glagola »nositi« ter prvi sklon ednine in množine besede »jarem« v staroindijskem, staroslovanskem, starovisokonemškem, latinskem in grškem jeziku:

staroind.	staroslov.	st. vis. nem.	latinsko	grško	
bhārūni	bera	biru	fero	ferō	(nosim)
bhārasi	beresi	biris	fers	fereis	(nosiš)
bhārati	beretū	birit	fert	ferci	(nosi)
bhārāmas	beremū	beramēs	ferimus	feromen	(nosimo)
bhāratha	berete	beret	fertis	ferete	(nosite)
bhāranti	beratū	berant	ferunt	ferusi	(nosijo)
yugām	igo	*juka	juga	zygón	(jarem)
yugá	iga	*jukō	jugum	zygá	(jarmi)

Ti primeri zastopajo poleg grščine štiri velike skupine indoevropskih jezikov sedanosti: p r e d n j e a z i j s k o (indijski jeziki, iranski jeziki in armenščina), s l o v a n s k o (slovenski, hrvatski, srbski, makedonski, bolgarski; češki, poljski, lužiški, slovaški; ruski, ukrajinski, beloruski), g e r m a n s k o (nemški, holandski, angleški, danski, norveški, švedski jezik) in r o m a n s k o (italijanski, romunski, francoski, španski, portugalski jezik).

Primerjalno jezikoslovje si je postavilo kot eno pglavitnih nalog, da ugotovi najprej danes že propadle skupne jezike, ki vežejo našete skupine kot izhodišče njihovega razvoja, nato pa skupni jezik, ki je bil prvotno izhodišče jezikovnega razvoja vse velike indoevropske skupine jezikov. Jezikoslovje pa je s svojimi izsledki odprlo pogled tudi v davno preteklost ljudstev, ki so te jezike govorila. Vsaj na jezikovnem področju in po njem je bilo mogoče delno slediti razvoju teh ljudstev do 2. tisočletja pred našim letoštetjem nazaj, torej v čas, v katerem nam o njihovem razvoju ne pripovedujejo nobeni pisani viri. Arheologija, t. j. veda, ki je z izkopavanjem in odkrivanjem stvarnih ostankov ljudi v davnih tisočletjih in njihovega orodja in orožja osvetlila preteklost, pa se je razvila kot panoga zgodovinskih ved šele proti koncu XIX. stoletja.

Že omenjeno gradivo, ki je služilo kot temelj za vse sklepe o davnem razvoju indoevropskih ljudstev, kakor tudi omenjeni pglavitni namen primerjalnega jezikoslovja v prejšnjem stoletju sta povzročila, da je v preiskavah o razvoju indo-

evropskih ljudstev prevladovalo še vedno v bistvu staro gledanje, izraženo že v svetopisemski pripovedki o babilonskem stolpu. Prvotni skupni indoevropski jezik, ki so ga »Indoevropejci« govorniki v svoji »pradomovini« (o tej prevladuje mnenje, da jo je treba iskati nekje ob meji med Evropo in Azijo) se je cepil postopno s selitvijo svojih nosilcev v nove pokrajine na jugu in zahodu v več jezikov, ponovna in ponovna cepitev teh jezikov pa je dala končno sedanjo razdelitev indoevropskih jezikov. To gledanje je toliko lažje razumljivo, ker je zgodovina evropskih narodov vsaj v dveh primerih zelo očitno opozarjala na brez dvoma velik pomen cepitve starejšega, še znanega skupnega jezika v večje število mlajših pri razvoju indoevropske jezikovne skupine. To velja tako za oblikovanje današnjih slovanskih jezikov, katerih starejša, še precej enotna oblika nam je znana v starocerkvenoslovanskem knjižnem jeziku iz IX. stoletja, kakor tudi za razvoj romanskih jezikov iz »vulgarne« (= ljudske) latinščine, to je iz latinščine, kakršno so v III.—V. stoletju govorili preprosti prebivalci raznih pokrajin rimske države.

V našem stoletju pa sta dve stvari opozorili na to, da sama cepitev starejših skupnih jezikov vendarle ne more razložiti vsega tega razvoja. Že jezikoslovje samo je ugotovilo, da je mogoče le približno polovico besed v sodobnih indoevropskih jezikih razložiti v zvezi z njihovim primerjanjem med seboj, torej z »indoevropskim« izvorom. Poleg teh besed pa kažejo vsi indoevropski jeziki tudi zelo močan delež starejših besed, ki so dediščina iz raznih drugih jezikov. Tudi ob tej novi usmeritvi jezikoslovja je sodeloval med zelo vidnimi znanstveniki Slovenec Karel Oštir (r. 1888), ki je preiskoval v tem pogledu v dobron meri prav izvor slovanskih besed. Te preiskave so pokazale tudi pri Slovanih v besednem zakladu zelo močno dediščino starega »predindoevropskega« prebivalstva za Karpati. Med te besede spada morda že samo ime Sloveni, ki nemara pomeni »tisti del Praslovanov, ki so živeli v močvirnatem oziroma gozdnatem svetu« (Oštir). Navedel bom le nekaj primerov besed, ki jim Oštir išče izvor pri predсловanskem prebivalstvu za Karpati, ker bo to najbolje pokazalo pomen te sestavine v oblikovanju Slovanov v tem prostoru. Nekatere razlage so sicer še sporne — popolnoma zagotovljeni zaključki v tem razpravljanju zaradi pomanjkanja pisanih virov za starejše jezike seveda niso lahki — vendar celotnega vtisa to ne spreminja. Med rastlinskimi imeni spadajo med take besede jabolko, javor, bor, bukev, hruška, oreh, dob, gaber, proso, rž, repa, hmelj, hren, lan, konoplja. Med njihovimi pridelki hleb in ovočje (sadje). Med oblikami njihove rasti ledina, log in loka. Med živalmi golob, kapr (koza), kuna, srna, tele, vol, veper, zober. Med izdelki mleko in tvarog (sir). Med kovinami ruda, kal (jeklo) in kaliti, med, olovo (svinec), srebro, železo. Med rudninami tudi sol. Med orodjem orodje, čeber, omela, brana, kosa, motika, sekira, topor, veriga, sablja. Med imeni, zvezanimi z vsakdanjim življenjem knjiga, kopel, lek, mogila, penez, okno, steklo, tovor. Med imeni, zvezanimi z družbeno strukturo in družinskim življenjem tovariš, rob, gost, drug, človek, ljudje, kmet, puk (ljudstvo), župan, vitez, knez, kralj, boljar, star (oče), žena, kurva (žena), stric, tast, svastika, dever (materin brat), pastorek, pastonka, vnuk, nevesta itd. Seveda so nekatere med temi besedami — zlasti one v zvezi z družbenim življenjem — pozneje menjale svojo vsebino, pa vendar kaže vse to, koliko so Slovani sprejeli ne le besed, marveč tudi z njimi zvezanih predmetov in pojmov od svojih neindoevropskih prednikov. Tako je jezikoslovje samo ugotovilo, da je poleg cepitve starejšega skupnega jezika ob nastajanju novih jezikov treba upoštevati tudi drug pojav v jezikovnem razvoju — spajanje različnih starejših jezikov v nov jezik. Tudi v tem pogledu se je jezikoslovje moglo sklicevati na razvoj različnih sodobnih jezikov, ki nam je podrobno znan. Tako je na pr. angleščina nastala s spojitvijo raznih sestavnih delov keltskega, saškega in francoskega jezika, albanski jezik s spojitvijo sestavnih delov ilirskega,

latinskega in slovanskega jezika, romunski jezik s spojitvijo sestavnih elementov romanskega in slovanskega jezika itd.

Drugo opozorilo o pomenu spajanja starejših jezikov v mlajše, na novo nastale, je prineslo spoznanje, da jezikovni razvoj ni pojav, ki bi mogel biti odtrgan od razvoja družbenih oblik v preteklosti. Jezik je namreč le sredstvo za sporazumevanje med ljudmi in je spričo tega nujno zvezan z obsegom človeških družbenih enot. Za te družbene oblike pa vemo, da so se razvijale v preteklosti v glavnem prav v obratni smeri, kakor pa so prvotno domnevali, da so se razvijali jeziki — ne od prvotne, velik del sveta obsegajoče skupnosti k vedno manjšim družbenim enotam, marveč od majhnih družbenih enot k vedno večjim (od »hord« preko plemen in plemenskih zvez do ljudstev in narodov). V skladu s tem so tudi ugotovitve, da govori še danes v zaostalih delih sveta (na pr. pri afriških črncih, južnoameriških Indijancih itd.) isti jezik mnogo manjše število ljudi kakor na pr. v Evropi. Seveda pa ta razvoj ni povsem premočrten, da bi morali misliti vselej na nepretrgano postopno zблиževanje v vseh zgodovinskih obdobjih. Dolga obdobja, v katerih so živeli ljudje razdeljeni po plemenih, zamenjujejo in končno zamenjajo dobe, v katerih se večje število plemen poveže v večje plemenske zveze, ki imajo za jezikovno zблиževanje svojih sestavnih delov brez dvoma izredno velik pomen. Prav v teh oblikah so rastle podlage slovanske in germanske jezikovne skupnosti v Evropi, dočim se je podlaga za romansko skupnost izoblikovala v času rimske suženjske države, ko so rimski gospodarji razširili latinščino po Zahodni Evropi.

Vse to moramo imeti pred očmi, ko odgovarjamo na vprašanje, od kod Slovani, ki so se v VI. stoletju začeli razširjati na Balkanski polotok in v Vzhodne Alpe kot predniki današnjih južnoslovanskih narodov. Včasih so odgovarjali na to vprašanje le tako, da so iskali slovansko »pradomovino«, to je ozemlje, kjer naj bi se naselili Slovani kot že izoblikovana jezikovno-narodnostna skupnost po svoji odcepitvi od indoevropske celote in od koder naj bi se v VI. stoletju razširili po Evropi do svojih skrajnih meja. Sprva so iskali to pradomovino ob sporočilu tako imenovanega Nestorjevega letopisa, ki sem ga zgóđaj navedel, v srednjem Podonavju. Tako sta mislila tudi Kopitar in Miklošič. Res so pozneje še nekateri znanstveniki pritegovali tej domnevi, čeprav le v zvezi z drugo domnevo, da so se namreč pozneje Slovani preselili severno od Karpatov in se šele od tod širili proti zahodu, vzhodu in vnovič proti jugu. Vendar pa se je v znanosti nasploh trdno uveljavilo mnenje, da je treba iskati slovansko pradomovino v ozemlju severno od Karpatov, in sicer med Karpati na jugu in Baltiškim morjem na severu, med vzhodnim porečjem Odre in srednjim Dnjeprom. Porečje srednje in zgornje Visle, zgornjega teka rek Prut, Dnjestra in Južnega Buga, srednjega in dela zgornjega Dnjepra, Pripeta in Zahodnega Buga je bilo po mnenju češkega znanstvenika Niederleja, doslej najpomembnejšega raziskovalca najstarejših dob slovanskega razvoja, težišče prvotnega slovanskega razvoja. Vsekakor je bil to prostor, od koder se je začelo od IV. stoletja naprej slovansko širjenje po Evropi.

Nemški znanstveniki so — opiraje se na trditev, da so Slovani dobili ime drevesa »bukev« šele po posredovanju Germanov — poskušali omejiti to slovansko pradomovino na vzhod od črte Königsberg—Varšava—zgornja Visla, do katere seže drevo bukev danes. Novejše preiskave o meji dreves v starejših obdobjih pa so pokazale, da so segali bukovi gozdovi sredi 1. tisočletja pred našim letoštetjem v tem prostoru proti vzhodu le do Labe. Ker je poleg tega jezikoslovje odprlo možnost, da so Slovani dobili ime bukev med dediščino po staroselcih in ne po germanskem posredovanju, je to omejevanje slovanske pradomovine na zahodu, ki ima svoje ozadje tudi v politični borbi za tamošnje poljsko in češko ozemlje v prejšnjem stoletju, izgubilo svojo podlago.

Zemljevid št. VI.

(po L. Niederleju, Slovanske starožitnosti)

Vendar pa omenjeno obsežno ozemlje po danes prevladujočem gledanju ni le neka vmesna postaja v slovanskem preseljevanju, marveč prostor, kjer so se Slovani šele izoblikovali v stoletjih okrog začetka našega letoštetja po okrog dvatisočletnem skupnem razvoju in spajanju tamošnjih staroselcev in ponovnih valov »indoevropskih« priseljencev. Ti so od okr. 2000 pr. našim letoštetjem zalivali med drugimi deli Evrope tudi tega. Tu so torej Slovani v najpristnejšem pomenu besede doma, tu je tekla njihova zibelka. Ves potek rasti nove slovanske skupnosti do začetka našega letoštetja je pa še močno v temi in le malo manj tudi še naslednji razvoj do okrog leta 500, ko so Slovani prvič pod tem imenom vstopili v zgodovino.

Jezikoslovne preiskave in arheološka odkritja opozarjajo le na posamezna dejstva, ki jih še ni mogoče povezati v trdno zagotovljeno podobo. Kratek pregled razvoja, ki ga podajam do začetka našega letoštetja pomeni vsekakor eno med možnostmi povezave teh elementov, vendar ne edine.

Primerjalna preiskava indoevropskih jezikov je tako v slovnici kot v besedišču pokazala, da je praslovanski jezik zvezan med njimi najtesneje z jezikom starih Baltov (prednikov današnjih Litavcev, Latišov, Prusov itd.), nekoliko manj s starim germanskim jezikovnim razvojem, v precej manjši meri pa tudi z iranskimi jeziki. Na ozemlju slovanske pradomovine, ki potemtakem leži sredi med temi tremi jezikovnimi območji, pa so našli v starih zemljepisnih imenih razne sledove: poleg praslovanskih in predindogermanskih imen tudi taka, ki izvirajo od Irancev, Tračanov, Baltov, Germanov, Keltov, Ilirov itd. Pa tudi zgodovinska antropologija (t. j. veda, ki se peča s preiskavo oblike človeškega telesa v preteklosti) je pokazala, da so v slovanskih najstarejših znanih grobiščih pomešane med seboj različne vrste ljudi («rase») — vzhodnoevropska, sredozemska, nordijska (severnjaška), kromanjonska (imenovana po najdbah v Cromagnonu v Franciji iz starejše kamene dobe). Vse to kaže, kako različni človeški tokovi so se spajali na ozemlju slovanske pradomovine v novo celoto. Vsekakor je bil to dolgotrajen razvoj, v katerem so zelo pomembni tudi predslovanski staroselci. Arheološke najdbe namreč kažejo, da razvoj oblik raznih predmetov vsakdanjega življenja (orodja in orožja) od okrog 3000 pred našim letoštetjem na tem prostoru teče v glavnem nepretrgano in da se njeni sestavni deli postopno širijo, zblížujejo in izenačujejo med seboj na vsem tem obširnem ozemlju. Vendar je arheološka slika še premalo jasna, da bi mogli z gotovostjo reči, kaj je v njej zvezano prav z oblikovanjem slovanske skupnosti. Prav zato je ob najstarejšem znanem opisu tega ozemlja, ki ga je napisal v V. stoletju pred našim letoštetjem grški zgodovinar Herodot iz Halikarnasa v IV. knjigi svojih »Zgodb«, mogoče le domnevati in ne trditi, da so spadali Neuri v današnji severozahodni Ukrajini (Podolje, Volinij) in Budini na vzhodu ter šele pozneje znani Lugijci (v porečju Odre) med neposredne prednike Slovanov, dasi so v oblikovanju slovanske skupnosti gotovo sodelovali.

Pri tem zblíževanju različnih prednikov Slovanov so gotovo sodelovali tudi dogodki konec III. in v začetku II. stoletja pred našim letoštetjem. V tem času je zrasla pod vodstvom ilirskih Bastarnov, ki so prišli najbrže od zgornje Odre in Visle, obsežna zveza plemen, ki je zajemala ozemlje severno od Karpatov in porečje Dnjestra, segala pa celo do zahodnega Črnega morja. S tem se je znatno omejila moč Skitov, ki so prej gospodovali na ozemlju nad Črnim morjem, in se je znatno olajšal prihod vzhodnih Sarmatov v nekdanje skitsko ozemlje v II. stoletju. Ker so nomadski Sarmati kot konjeniki pomenili za poljedelska plemena v Vzhodni Evropi veliko nevarnost, so se delno umaknila pred njimi proti severu in severozahodu in se še močneje povezala med seboj.

Vsekakor spadajo prav ti dogodki v čas, ko je slovanska skupnost že dozorevala. Iz I. in II. stoletja našega letoštetja namreč izvirajo že prva zanesljiva sporočila o Slovanih v naštevaniu ljudstev in plemen onstran meja rimske države pri grških in latinskih piscih iz te dobe. Plinij starejši (umrl leta 79) in največji antični zemljepisec Ptolemej (umrl okrog 178) pripovedujeta, da »Venedi« žive ob Visli oziroma »ob vsem Venedskem zalivu« (t. j. južnem obrežju Baltskega morja). Zgodovinar Tacit pa v svojem opisu Germanije iz leta 98 pripoveduje, da je v dvomu, ali naj prišteje »Venete« k Germanom ali k nomadskim Sarmatom, češ da so se delno navzeli navad prvih, delno pa drugih. Vendar pravi, da so po načinu življenja podobnejši prvim. Dasi — po tem pripovedovanju — pri svojih pohodih križarijo po vsem ozemlju med Karpati in gozdovi vzdolž južnega brega Baltskega morja,

vendarle »grade tudi hiše in nosijo podolgovate ščite ter radi, in to urno, peščačijo. Vse to jih razlikuje od Sarmatov, ki žive na vozu in konju«. Vsi trije pisci uporabljajo za Slovane ime Veneti, ki sicer res ni niti slovanskega, morda pa tudi ne indoevropskega izvora. Gotovo pa so imenovali z njim Germani Slovane, včasih v celoti, pozneje pa posamezna slovanska plemena ali ljudstva (ime Wenden za Polabske Slovane, Winades, Windische za Slovence v poznejših dobah).

V tem času so bili torej Slovani po mnenju sodobnih piscev »zelo veliko ljudstvo« (Ptolemej). Živel so od porečja Visle na vzhod med Baltskim morjem in Karpati. Do tega časa se je potemtakem tudi že izoblikoval praslovanski jezik, ki pa seveda ni bil povsod enoten, marveč so se uveljavljale pri posameznih delih Slovanov posebne težnje jezikovnega razvoja. Sprva so bile te težnje sicer še malo opazne, toda čez nekaj stoletij so s svojim uveljavljanjem pripravile na jezikovnem območju poznejšo razdelitev Slovanov na Južne, Vzhodne in Zahodne.

Med rimsko državo in Slovani je bil naseljen pas germanskih plemen od Severnega pa vse do Črnega morja. Spričo tega ni čudno, da so le redka sporočila o Slovanih prodrli do ušes rimskih in grških zgodovinarjev vse do začetka VI. stoletja. Šele tedaj so po propadu ali odhodu teh Germanov začeli s svojimi napadi na ozemlje bizantinske države na Balkanskem polotoku. Novice, ki bi se mogle nanašati na Slovane, so v vmesnem času kaj redko posejane, še bolj seveda take, ki nedvomno pripovedujejo o njih.

Prvič so posegli Slovani v razvoj podonavskih pokrajin rimske države že sredi II. stoletja, in sicer s svojim pritiskom na germanske sosedje. Kvadi in Markomani so namreč vdrla leta 167 v Panonijo (gl. str. 69), ker »so jih pritiskali više naseljeni barbari«. Ob zgoraj navedenem Tacitovem sporočilu o potovanjih Venetov je to novico kaj lahko povezati s slovanskimi pohodi za Karpati. Nek zemljevid, ki se je ohranil sicer šele v prepisu iz XI.—XIII. stoletja, ki pa izvira v resnici prej konec iz konca III. stoletja (Tabula Peutingeriana), ima severno od antične Dacije (današnje zahodne Rumunije) imenovano ljudstvo »Venadi Sarmati«, poleg tega pa omenja tudi »Venede« severno od ustja Donave med Donavo in Dnjestrom. Res nek vir iz začetka V. stoletja, najstarejši vir, ki imenuje Slovane z njihovim sedanjim imenom »Sklavenoj«, pove, da so prebivali takoj za »Podonavci«, plemeni, naseljenimi na levem bregu ob Donavi. Ob tem neznan pisec našteva še nekaj pravljičnih slovanskih lastnosti, ki najbolj kažejo, kako neznana so mu bila še v resnici slovanska plemena. Pravi, da so »divji in brez poglavarjev, ker svojega vodjo in starešino vedno ubijejo, bodisi ob gostiji, bodisi na poti in se hranijo z lisicami in divjimi mačkami in vepri ter se kličejo med seboj kakor volkovi, ki tulijo«, in celo da »radi žro ženske dojke, ker so polne mleka, dojenčke pa ob tem razbijajo ob stenah kot podgane.«

V tem času je že tudi Slovane zajelo tisto gibanje ljudstev onstran rimskih meja, ki so ga konec IV. stoletja sprožili Huni in ki ga zgodovinarji združuje pod imenom »preseljevanje narodov«. Ko se razna germanska plemena selijo od okrog leta 400 dalje iz vzhodne Germanije, pritiskajo slovanska plemena za njimi in se do konca V. stoletja razširijo preko Odre skoraj prav do Labe. Hunska oblast je v času tako imenovane Atilove države (okrog leta 433—453) gotovo zajela tudi Slovane in zelo verjetno je, da je hunski val med podložnim prebivalstvom, ki ga je zanesel v Srednje Podonavje — tu je bilo središče, od koder je Atila gospodoval podrejenim plemenom — prinesel s seboj tudi slovanske drobce. Prav opiraje se na to dokazujejo nekateri sodobni zgodovinarji, da je bilo v Panonski kotlini naseljeno že tedaj precej Slovanov, češ da od njih izvirajo nekateri izrazi, ki jih sporočajo antični pisci v zvezi s Huni (ime »strava« za pogrebne svečanosti ob Atilovi smrti na njegovem grobu; ime medos za medico, ki jo omenja bizantinsko poslanstvo k

Atilu iz leta 448 kot pijačo nehunskega prebivalstva; proso, ki je služilo temu prebivalstvu za hrano, podobno kot sporočajo poznejši pisci tudi za Slované itd.).

Vendar pa so Slovani — z izjemo kakih manjših drobcev — ostali do konca V. stoletja omejeni še vedno na ozemlje severno in vzhodno od Karpatov. Po poročilu gotskega zgodovinarja Jordanesa, zapisanem sredi VI. stoletja, ki podaja položaj pred okrog 490. letom, so se tedaj Slovani — tudi on uporablja zanje ime Veneti — delili že v tri plemenske skupine: Vinde, Slovence in Ante. Vindi so prebivali ob porečju Visle (in pač tudi zahodno od tod do Labe, kjer omenja slovanska plemena neko drugo sporočilo iz približno istega časa). Anti so bili naseljeni severno od Črnega morja med rekama Dnjestrom in Dnjeprom. Slovenci, ki so prebivali med obema imenovanimi skupinama, pa so segali proti jugu že do ustja Donave. V naslednjih desetletjih — prejkone že okrog leta 500 — pa so se Slovenci razširili še na ozemlje današnje Vlaške nižine med Karpati in spodnjo Donavo in tako zavzeli tisto pokrajino, iz katere so se začeli bojevati z Bizancem za posest Balkanskega polotoka. Vse do konca V. stoletja je bilo namreč bizantinsko cesarstvo zavarovano proti vzhodnoevropski ravnici v južni Rusiji z raznimi barbar-skimi ljudstvi, ki jim je dovolilo, da so se naselili na njegovem obmejnem ozemlju na desnem bregu spodnje Donave. Z odhodom Ostrogotov v Italijo (gl. str. 76) je izginil zadnji tak branitelj Bizanca pred sovražnikom z drugega brega Donave in tako so si stali Slovenci in Bizanc iz oči v oči.

2. Borba Slovcnov proti Bizancu v prvi polovici VI. stoletja.

Konec V. in v začetku VI. stoletja se je začelo novo, zadnje obdobje v večstoletni borbi barbarskih ljudstev proti rimski sužnjeposestniški državi. Zahodno rimsko cesarstvo, ki je že dolgo preživljalo težko notranjo krizo, se je že v V. stoletju zrušilo pod udarci germanskih plemen. Na njegovem ozemlju so nastajale nove barbarske države: vandalska v severni Afriki (od Tunisa do Maroka), suebska in vizigotska v Španiji, frankovska in burgundska v Galiji, ostrogotska v Italiji in zahodnem delu Balkanskega polotoka in Srednjega Podonavja, dočim so Britanski otok zasedla plemena Anglov, Jutov in Sasov. Selitve germanskih plemen so se bližale koncu. V VI. stoletju je bila večjega obsega in pomena le še selitev Langobardov izpod Karpatov v Italijo po njihovem krajšem bivanju v Panoniji (546—568), medtem ko so bili Gepidi, ki so od propada Atilove države gospodovali v Panonski kotlini vzhodno od Donave, okrog leta 567 razbiti po Langobardih in podvrženi Obrom, tako da so izginili iz pozorišča zgodovine kot politični činitelj.

Nasprotno pa je vzhodno rimsko cesarstvo vsč do tega časa z uspehom branilo pred barbarskimi vdori svojo posest v Evropi (vzhodni in srednji del Balkanskega polotoka), Aziji (Malo Azijo, Armenijo in Sirijo) in Afriki (Egipt s Cirenajko). Vzroki za ta drugačni razvoj na vzhodu so številni. Vzhodno cesarstvo je imelo večje število prebivalstva, in to predvsem v dveh za ono dobo izredno razvitih pokrajinah — v Egiptu (7,500.000, t. j. 200 na km²) in v Mali Aziji (preko 11,000.000). Le Balkanski polotok je v tem pogledu znatno zaostajal, in sicer tako Grčija, ki je v prvih stoletjih po našem letoštetju močno opustela — menda zaradi mrzlice — kakor tudi severnejše pokrajine, ki so imele večji del redkejše pastirsko prebivalstvo, ki pa je tudi precej trpelo ob številnih prehodih barbarskih plemen od III. stoletja dalje. V vzhodni polovici rimske države so bila tudi glavna mestna gospodarska središča z velikimi, visoko razvitimi obrtnimi delavnicami (Aleksandrija, Antijohija in Carigrad). Trgovina spričo različnega gospodarskega značaja ni zamrla, dasi je zunanja trgovina, ki je segala ob višku rimske države vse do Kitajske, začela po vzpo-

nu perzijske države v III. stoletju in njenih bojih proti rimski državi vse bolj zamirati. Denarno gospodarstvo je bilo zato na vzhodu znatno močnejše kakor na zahodu, spričo tega pa večji tudi državni davčni dohodki, ki so vse do VI. stoletja še vedno zadostovali za vojaške in druge stroške. Končno je bil položaj vzhodnega cesarja znatno močnejši tudi zato, ker je bila veleposest šibkejša; zlasti v Egiptu so prevladovala državna veleposestva, drugje pa so bili še močni ostanki samostojnih vaških občin. Vladarjeva oblast nad podložniki je bila zato neposrednejša in trdnjša.

Vse te razlike kaj lahko razlože težnje bizantinskega cesarja Justinijana (527—565), da iz tega razmeroma še močnega izhodišča znova združi pod svojo oblastjo vse pokrajine nekdanjega rimskega cesarstva. Ta napor pa ni upošteval nevarnosti, ki so se prav v tej dobi začele zgrinjati nad vzhodnim rimskim cesarstvom samim. Najnevarnejši nasprotnik mu je bila močna nova perzijska država, na katero je mejilo na dolgi črti od vzhodnega roba Črnega do Rdečega morja in ki je ob vsakem svojem napadu spravljala v nevarnost prav gospodarsko najbogatejše pokrajine cesarstva z najštevilnejšim prebivalstvom. Po več kakor stoletnem miru so Perzijci napadli prvič v začetku VI. stoletja (503—505), nato pa se kljub sklenitvi medsebojnega »večnega« miru, kupljenega od Bizanca z visokimi vsakoletnimi denarnimi tributi, po letu 540 pa do prvih desetletij VII. stoletja zvrstila cela vrsta vojn med Bizancem in Perzijo. Poleg tega pa se od začetka VI. stoletja začenja majati pod slovanskimi, bolgarskimi in obrskimi napadi tudi severna bizantinska meja na Balkanskem polotoku. Justinijan je sicer začel s svojimi boji proti germanskim ljudstvom v nekdanjih pokrajinah zahodnega rimskega cesarstva v času, ko je začasno okrog leta 530 utrdil mejo ob Donavi in 532 sklenil »večni mir« s perzijskim vladarjem Anuširvanom. Toda prav ko je bil najbolj zapleten v boje na zahodu, se je znova zrušila obramba Balkanskega polotoka in začela nova 20 let trajajoča vojna s Perzijo (540—562). Bizane je sam prišel v klešče vojne na dveh frontah. Prav ta težki položaj je bistveno pripomogel k velikim uspehom Slovanov na Balkanskem polotoku za vlade Justinijana, pa tudi za njegovih naslednikov.

Tudi v zgodovini Slovencev ne moremo povsem mimo teh bojev za Balkanski polotok. Naselitev Vzhodnih Alp je zvezana z njimi s trojno vezjo. Vzhodne Alpe so postale po padcu ostrogotske države del bizantinskega cesarstva in to je bil poslednji njihov gospodar pred prihodom Slovanov. Večina Slovanov je prišla v Vzhodne Alpe od vzhoda iz prav tistega izhodišča nad spodnjo Donavo, od koder so se kmalu za tem Slovenci razlili tudi po Balkanskem polotoku. Boj slovanskih plemen za Balkanski polotok in Vzhodne Alpe pa predstavlja od srede VI. stoletja dalje tudi stvarno celoto, boj skupne obrsko-slovanske plemenske zveze na različnih frontah za novo ozemlje.

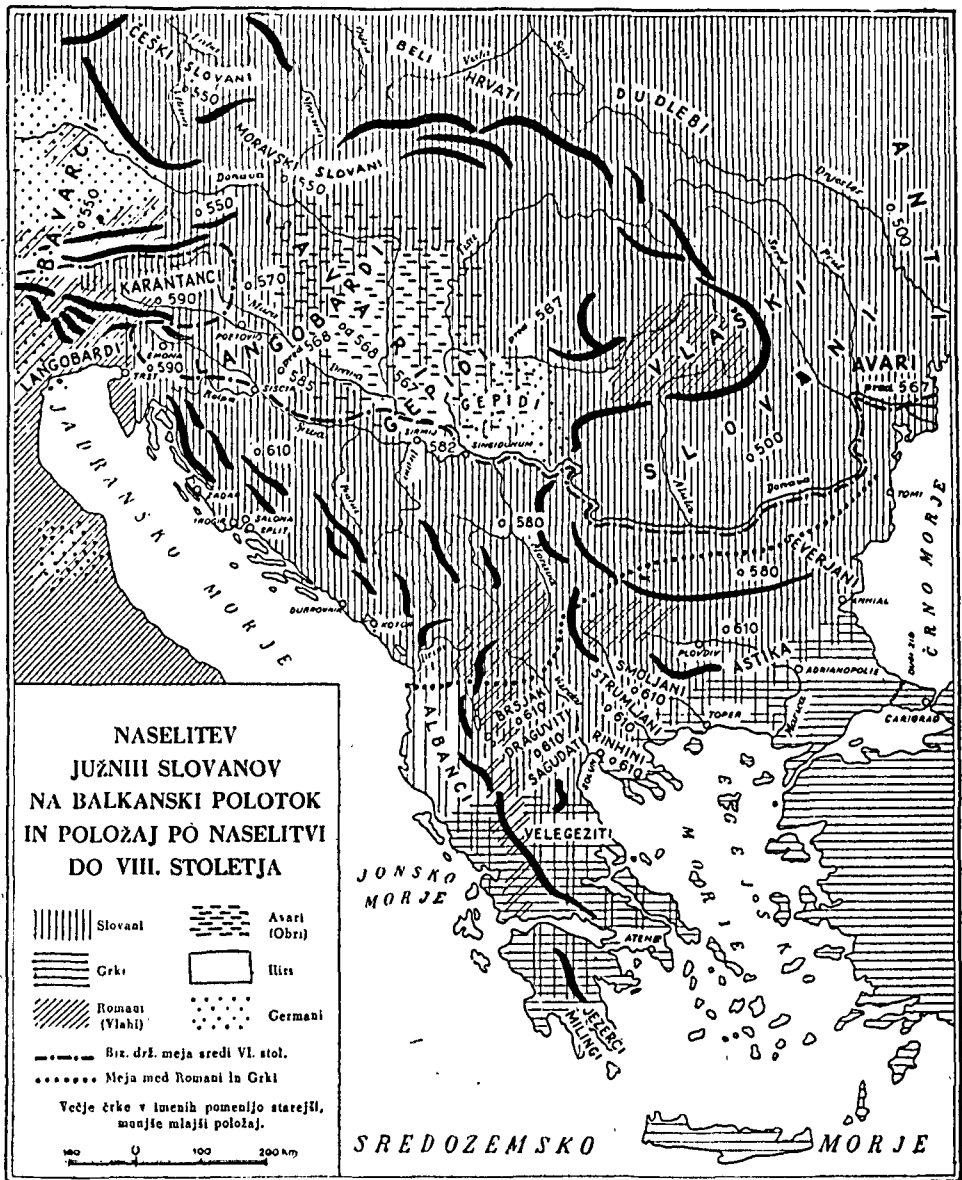
Skoraj neposredno zatem, ko so odšli v Italijo Ostrogoti, poslednji barbarski branilci bizantinske meje ob Donavi, se začenjajo novi vpadi barbarov preko te reke na bizantinsko ozemlje (493, 499, 502, 505). Že ti napadi »Bolgarov in Skitov« so zbudili v Bizancu tolikšno skrb, da je tedanji bizantinski cesar Anastazij (491—518) zgradil do leta 512 — ne glede na mogočno obzidje, ki je že prej varovalo sam Carigrad — še tako imenovani »dolgi zid« med Črnim in Marmarskim morjem, ki naj bi zavaroval dobršen del Carigrajskega polotoka. V drugem velikem bolgarskem sunku preko Donave (v letih 514—517) pa so v bojih proti Bizancu — zajeli so ves bizantinski del Balkanskega polotoka vse do Termopil v Grčiji — sodelovali že tudi Slovani, dasi jih viri še ne omenjajo pod njihovim pravim imenom. Napadalci so namreč imenovani »Geti«, po nekem nomadskem ljudstvu ob spodnji Donavi, ki je propadlo že najkasneje konec I. stoletja našega letošetja. Bizantinski pisci ki so radi uporabljali stara imena tudi za nova barbarska ljudstva, so porabljali ime

»Geti« v začetku VI. stoletja za zveze barbarskih plemen različnega porekla severno od spodnje Donave in Črnega morja, poznejši pisci pa ga uporabljajo izrečno za Slovane.

Prvi samostojni slovanski napad na bizantinsko ozemlje, označen kot napad antskih plemen, pa spada v čas vlade cesarja Justina (518—527). Bizantinski vojskovodja German, cesarjev nečak, pa ga je odbil in za nekaj let preprečil nadaljnje samostojne slovanske poskuse. Odkar je zavladal v Bizancu Justinijan (527—565), pa so začeli po besedah nekega tedanjega bizantinskega zgodovinarja Bolgari, Sloveni in Anti s »pogostnimi«, skoraj »vsakoletnimi« napadi preko Donave. Tudi ti slovanski napadi se vrše še v okrilju napadov severno od Azovskega morja naseljenih Bolgarov, ki so bili prvi slovanski in antski učitelji v borbi na odprtem polju. Ta bojna spretnost jim je bila nujno potrebna za poznejše osvajanje novega ozemlja na desnem bregu Donave. Leta 530 pa je ob takem vpadu novi poveljnik Ilirika — ta je zajemal tedaj z izjemo pokrajine Trakije vse bizantinsko ozemlje na Balkanskem polotoku — Mundo z dvakratno zmago (v Iliriku in Trakiji) napadalce »vse uničil; ... in nastal je mir v Trakiji in odtlej je zgrabil strah barbarska ljudstva«. Justinijan je namreč to priložnost dobro izrabil za trajnejšo obrambo meje ob spodnji Donavi. Tja je namreč poslal Hilbudija, ga postavil za poveljnika v Trakiji in mu izročil »stražo na reki Donavi z ukazom, da naj pazi, da nihče od barbarov ne bo prekorajčil reke«. Hilbudij je tri leta (530—533) svojo nalogo res z uspehom vršil. V času njegovega poveljevanja so barbarski napadi preko Donave prenehali. V ta čas spada prejkone tudi izgradnja preko 80 večjih utrd ob Donavi, ki naj bi okrepile bizantinsko mejo.

Leta 533 pa je Hilbudij na svojem pohodu preko Donave padel v slovensko zasedo in obenem z dobršnim delom svojih vojakov izgubil življenje. Meja je bila s tem spet odprta barbarom, ki so »poslej po mili volji prehajali preko reke in zlahka napadali romejsko državo«. Ta zlom obrambe ob Donavi je bil toliko težji, ker se je Justinijan v tem času že zapletel v vojno v zvezi z osvajanjem raznih pokrajin na zahodu (od junija 533—534 vojna z Vandali v Afriki, 535—555 vojna z Ostrogoti v Italiji, 554 osvojitve jugovzhodnega dela obrežja Pirenejskega polotoka od Vizigotov), leta 540 pa se je poleg tega začela tudi težka vojna s Perzijo.

Vojna na vzhodu in zahodu je zahtevala zase ogromna državna finančna sredstva, zlasti ko se je po razmeroma hitrem uspehu proti Vandalom zapletel Bizanc v vojno z Italijo, ki jo je za kratek čas osvojil šele po dvajset let trajajočih nepričakovano težkih bojih. Tudi največji del bizantinske vojske je bil spričo tega prav v času obnovljenih slovanskih in drugih napadov na severno mejo države na Balkanskem polotoku zaposlen drugod. Poleg tega pa so v dobi vsega VI. stoletja vse bolj upadali denarni dohodki bizantinske države. Družbena kriza sužnjeposestniškega sistema se je začela uveljavljati tudi tu in polagoma napredujoče *naturalno gospodarstvo*, to je vračanje k medsebojni zamenjavi izdelkov in pridelkov in dajatvam v pridelkih, je bolj in bolj zniževalo obseg denarnega obtoka. Vojna s Perzijo je poleg tega prizadela z opustošenjem Sirije eno med važnimi gospodarskimi središči države. Vsekakor bizantinska država že v drugi polovici VI. stoletja, proti koncu Justinijanove vlade, celo v sorazmerno mirnejšem času ni več razpolagala z zadostnimi denarnimi sredstvi za vzdrževanje potrebne vojske. Vsa bizantinska vojska, raztresena od Španije preko Afrike, Italije, Egipta in perzijske meje do Balkanskega polotoka je štela okrog leta 560 le okrog 150.000 mož. Pa še ta vojska je bila nezadovoljna in v notranjem razkroju, predvsem zaradi oficirjev, ki so za svoje razkošno življenje porabljali za vojaško mezdo namenjeni denar. »Zaradi tega je bila obrambna črta v Trakiji in pokrajina pred samim

Zemljevid št. VII.

(po Zgodovini narodov Jugoslavije I, 1953)

glavnim mestom prazna in brez straže«, tako pojasnjuje bizantinski zgodovinar Agatija uspeh bolgarsko-slovanskih napadalcev konec 50-tih let VI. stoletja.

Pomanjkanje vojske na Balkanskem polotoku je poskušal nadomestiti Justinijan z izgraditvijo že omenjenega gostega trdnjavskega pasu vzdolž Donave, pa tudi z zgraditvijo okrog 370 utrdb v notranjosti Balkanskega polotoka vse do južne Grčije. Vsa ta utrjevalna dela pa so bila opravljena na hitro, z uporabo starega gradbenega materiala, delno so ostala celo nedokončana. Vse kaže, da je šlo za utrdbe, postavljene že v času nevarnosti in grajene zato v naglici in slabo. Zaradi pomanjkanja vojske in zlasti zaradi notranjega razkroja se je izkazal ta obrambni sistem kot neučinkovit in ni mogel preprečiti vdorov Slovenov, Antov in Bolgarov, ki so se vrstili po padcu Hilbudija v času vse Justinijanove vlade. Razen tega pa so Sloveni in ostali barbari postopno izpopolnjevali svoj način vojskovanja s pridobivanjem bizantinske vojne tehnike in so se priučevali tudi obleganju in osvajanju utrjenih mest. Ta napredek kažejo že slovanski vdori sredi VI. stoletja.

Že v prvih letih vojske z Goti so Bizantinci osvojili zahodni del Balkanskega polotoka, ki je ostal poslej združen v njihovih rokah, vse dokler ga niso osvojili v začetku VII. stoletja Slovani. Leta 546 pa je Justinijan podelil za pomoč proti Ostrogotom Panonijo in zgornje Posavje Langobardom (gl. str. 80), tako da so mejili poslej na Bizantince od zgornjega Posavja pa vse do ustja Drave v Donavo. Gepidi pa so porabili zlom gotske moči na Balkanskem polotoku, da so si znova pridobili Srem z mestom Sirmijem (dan. Sremska Mitrovica) ter s tem prav tako podaljšali svojo mejo proti Bizancu. Medsebojni spori in boji med tema dvema germanskima ljudstvom, pri katerih je odločala navadno bizantinska diplomacija in vojaška pomoč eni ali drugi stranki, so pa hromili njihovo napadalno moč proti Bizancu, tako da nista predstavljali prevelike nevarnosti za bizantinsko posest na Balkanskem polotoku.

Drugачen pa je bil položaj ob spodnji Donavi. Vse do 70-tih let VI. stoletja, ko so se ustalili v Srednjem Podonavju Obri in začeli s svojimi napadi proti jugovzhodu, prihajajo poglavitni napadi proti Bizancu na Balkanskem polotoku iz Vlaške ravnine oz. preko nje. Samostojne slovanske napade preko Donave je sicer v prvem času po padcu Hilbudija še zavirala vojna med Anti in Sloveni. Že leta 535 pa so vdrli v bizantinske pokrajine med spodnjo Donavo in Balkanskim gorovjem Bolgari in po težkih bojih razbili bizantinsko vojsko. V letih 538—540 so se leto za letom ponavljali bolgarski vdori, dokler si niso leta 540 Bolgari v zavezništvu s Sloveni po besedah tedanjega kronista Prokopija v taki množini, kakor se dotlej še ni zgodilo, »ogledali vso Evropo«. Prva njihova vojska je vdrla do Jonskega morja in nato skozi Tesalijo v srednjo Grčijo, kjer se je ustavila šele pred utrdбами na Korintski ožini. Druga vojska se je namerila v ozemlje vzhodno od Soluna (nek njen oddelek jo je mahnil na rop celo preko morja v Malo Azijo). Tretji oddelek pa je prišel prav do Carigrada, ki so ga slovanski napadalci tokrat prvič videli. Nek pisec pripoveduje: »Prišla je vojska Hunov in Slovenov in oblegala carsko mesto. Predrli so zunanji zid, oropali in požgali vsa predmestja, zajeli vse, ki so jih tam našli, in odšli.« V istem času (med 533 in 545) so tudi Anti »vpadli v dežele Trakije in ujeli ter zaslužnili tu mnogo Romejcev«.

Justinijan je okrog 545 sicer poskušal ustaviti napade preko Donave s preiskanim sredstvom zvite bizantinske diplomacije, namreč s tem, da bi nahujskal barbare druge proti drugim. Antom je ponujal že davno porušeno in opustelo mesto Tyras (dan. Akerman) ob ustju Dnjestra, poleg tega pa »prijateljstvo v vsi svoji silo in . . . velika bogastva«, če bodo »v bodoče vedno ovirali Bolgare, namenjene ropati bizantinsko državo«. Poskus pa se ni obnesel. Za nekaj let so sicer res prenehali bolgarski vdori, toda mesto njih so začeli vpadati preko Donave sedaj

Sloveni sami. Sredi VI. stoletja je prišlo do prvega viška slovenskih napadov na Balkanski polotok.

Konec l. 545 je velika slovenska vojska — to je prvi samostojni slovenski napad preko Donave, kar jih poznamo — prešla preko Donave in naropala po Trakiji mnogo ujetnikov, toda ob povratku so jih presenetili Heruli, ki so prav tedaj stopili v bizantinsko službo in jim plen odvzeli. Dve leti pozneje pa so Sloveni opustošili ves Ilirik in prodrli do Drača. Povsod so Sloveni »delali neusmiljena dejanja, pobijajoč in odganjajoč v sužnost vse odrasle ljudi in ropajoč premoženje«. Kljub temu, da so bili obremenjeni s tem plenom, jih je bizantinska vojska, ki je štela 15.000 mož, samo v primerni oddaljenosti spremljala in se ni upala začeti z njimi boja. Kakor sporoča Prokopij, so Sloveni že ob tem pohodu z uspešno pripravljenimi nenadnimi napadi osvajali tudi slabo branjene mnogoštevilne utrjene kraje.

Sredi VI. stoletja pa so dobili ti napadi na Bizanc naravnost nezaslišan obseg. Najprej so l. 549 Sloveni opustošili Ilirik in Trakijo in večkrat premagali bizantinsko vojsko, med drugim tudi odlično bizantinsko konjenico iz Tzuruluja (kraj med Carigradom in Adrianopoljem) pod poveljstvom Azbada. Azbada so ujeli, mu strgali kožo s hrbta in ga sežgali. Po tej zmagi so brez strahu opustošili vso Trakijo in ves Ilirik ter zavzeli tudi mnogo trdnjav, med njimi tudi mesto Toper ob ustju reke Meste. Povsod so povzročili, pobijajoč množico ljudi, veliko opustošenje, nato pa so se vrnili z več kakor 10.000 ujetniki preko Donave domov. Že v naslednjem letu (550) je prešla preko Donave »velika množica Slovencev kakor nikdar prej« in puščala »v popolni svobodi« po vsem bizantinskem ozemlju na Balkanskem polotoku, tako v Dalmaciji kakor v Trakiji. To je bilo prvič, da se Sloveni niso, kakor dotlej, vrnili z nagrabljenim plenom takoj nazaj, marveč da so prezimili (550—551) kar na bizantinskem ozemlju, »niti malo se ne boječ sovražnika«. Pri Adrianopolju so spet po hudem boju povsem razbili bizantinsko vojsko, ki jo je že razdvajalo nezadovoljstvo vojakov z oficirji. Vojaki so trdili, da si častniki privoščijo vsakovrstno hrano, njim samim pa da manjka najpotrebnejšega živeža. Sloveni so nato prodrli prav do Dolgega zidu pred Carigradom in se nato obrnili s plenom proti domu. Toda že konec leta 551 so Sloveni — v času ko so Bolgari ropali po Trakiji — znova vdrli v Ilirik. Z bogatim plenom so se spet neovirano vrnili domov, kajti bizantinska vojska, ki jih je zasledovala, se jih ni upala lotiti. Po krajšem odmoru se omenjajo Sloveni spet šele konec 50-ih let (558—559) kot soudeleženci silovitega bolgarskega vpada, ki je segel skozi Makedonijo v Grčijo do Termopil, skozi Trakijo pa v okolico Soluna in nato proti Carigradu, ki ga je bizantinska vojska, potem ko so napadalci že prekoračili Dolgi zid, le z zvižajočo obranila.

Poslej je dosegel Bizanc na svoji severni meji krajši odmor. Posegel je spet po diplomatskih sredstvih in končno z uspehom naščuval bolgarske Utrigure v boj proti Kutrigurom, ki so plenili po Balkanskem polotoku. Prvič mu je s tem uspelo oslabiti kutrigurske vdore že po letu 552, še močneje pa po letu 559. Poleg tega pa se je Justinijan povezal še z novim ljudstvom, ki je prav v tem času iz notranjosti Azije pripotovalo do vzhodnega obrežja Črnega morja, z Obri. Poslej za dve desetletji prestanejo poročila o slovenskih napadih preko Donave.

Opis vseh slovenskih in bolgarsko-slovanskih pohodov jasno kaže njihov plenilni značaj. Poglavitni namen je bilo pridobivanje plena v ujetnikih, živini, dragocenostih in drugih stvarih. »Barbari . . . so vodili s seboj ogromen plen v ljudeh in živini in ogromno količino vsakršnega blaga«, pravi sodobnik Prokopij o pohodu v letih 550—551. To je obenem kratka slika tudi vseh drugih pohodov. S pridobljenim plenom so se vračali Sloveni nazaj v svoja prebivališča onstran Donave,

v Sklavinijo (v Vlaški nižini). Sredi VI. stoletja pa se je pri njih morda vendarle začelo kazati tudi globlje zanimanje za bizantinsko ozemlje, kar bi moglo slediti iz dejstva, da ob pohodu v letih 550—551 že prezimujejo na njem.

Balkanski polotok je ob teh neprestanih vdorih seveda strahovito trpel. Večja mesta so sicer še vedno z uspehom odbijala sovražne napade, toda manjše utrdbe in zlasti odprto podeželje je bilo prepuščeno na milost in nemilost sovražniku. Bizantinski pisci z grozo pripovedujejo o neštevilnih mrličih — pobitih z orožjem ali natakajenih na kol — ki so jih napadalci puščali za seboj, in navajajo visoke številke odvedenih ujetnikov. Balkanski polotok je bil sicer še vedno v bizantinskih rokah, toda brez vsake obrambe je bil prepuščen plenilcem z druge strani Donave. Sto let negotovosti in pustošenja je neprestano zaviralo gospodarsko življenje, povečevalo uboštvo in zmanjševalo število prebivalstva. Z druge strani pa je komaj mogoče dvomiti, da niso Slovenci ob svojih vdorih puščali že ob povratku v opustošenih predelih za seboj drobcev novih prebivalcev Balkanskega polotoka v osamljenih slovanskih naseljih. Že od srede VI. stoletja se začneja poslovanjenja Balkanskega polotoka, nove domovine Južnih Slovanov.

3. Slovansko gospodarstvo in družbeni ustroj v času napadov na Bizanc

Vzroke, ki so gnali Slovence k njihovim pohodom na bizantinsko ozemlje in k osvajanju novih pokrajin, moramo poiskati le v njihovem načinu življenja in v spremembah, ki so jih v tem pogledu prav v tem obdobju preživljali. Sporočila bizantinskih in drugih sodobnih piscev o Slovanih VI. in VII. stoletja so seveda posvečena v glavnem samo njihovim plenilnim vpadom na bizantinsko ozemlje, spopadom z bizantinsko vojsko in osvojitvam bizantinskih pokrajin. Mimogrede pa nudijo vendarle tudi podatke o slovanskem gospodarstvu, družbenem ustroju, načinu življenja in kulturi. Arheološke najdbe iz tega obdobja so zaenkrat še zelo redke in pojasnjujejo le nekatere med številnimi, premalo jasnimi podatki teh pisanih virov. Tretji važni vir je spričo tega zlasti slovansko skupno besedišče, ki kaže, kaj so Slovani v gospodarstvu in drugje poznali še prej, preden so se ob svojih selitvah razdelili in tako izgubili medsebojni stik.

Osamljeni in raztreseni podatki o slovanskem gospodarstvu kažejo na to, da je pri njih v času preseljevanja — na levem bregu Donave in pozneje v novi domovini — tvorilo temelj gospodarstva poljedelstvo z živinorejo, preneseno sem iz pradomovine. Opis slovanskega in antskega načina življenja v Pseudo-Mavrikijevem navodilu bizantinskemu častniku, kako se je treba boriti proti bizantinskim sovražnikom (iz začetka VII. stoletja) izrečno pripoveduje, da imajo »množico različnih živali in plodov, zloženih v hraniliščih, zlasti prosa (dveh vrst)«. Menander, bizantinski zgodovinar iz druge polovice VII. stoletja, pripoveduje, opisujoč obrski vdor v vlaško Sklavinijo leta 578, da so Obri pustošili slovensko ozemlje tudi na tak način, da so pustošili polja (s požiganjem poljskih pridelkov). O obstoju živinoreje pričajo tudi opisi slovanskih pohodov na Balkanski polotok, ko je bila živina zelo zaželen slovanski plen. Zlasti o pomenu poljedelstva pričata tudi stari slovanski koledar s svojimi imeni za posamezne mesece (sečen, sušec, berezozol, traven, srpan, vresen itd.), ki ustrezajo razvrstitvi poljskih del, in oboževanje prirodnih sil v starem slovanskem verstvu. Starost poljedelstva pri Slovanih dokazujejo skupni slovanski izrazi za poljska dela in sadeže, enako pa tudi za domače živali. Vsi Slovani poznajo na pr. »žito«, ki daje »žitje«, življenje. Prav tako splošno znano jim je »brašno«, kar pomeni moko, pa tudi jed sploh. Že ta dva izraza kažeta velik pomen poljedelskih sadežev v prehrani takratnih Slovanov. Skupne izraze imajo Slovani na pr. za pšenico, proso in pšeno, oves, lan, grah, sočivje, luk, česen,

repo, hmelj, plevel itd. Prav tako imajo vrsto skupnih izrazov za polje in različne njegove dele (na pr. njiva, brazda, celina, ledina itd.), za poljsko orodje (na pr. motika, lopata, srp, kosa, grablje, ralo, brana, sito, rešeto, žrmlja itd.) in končno za poljska dela (na pr. orati, sejati, žeti itd.).

Slovani so po teh sporočilih prebivali v zemunicah (to je na pol v zemljo izkopanih kočah), večje število teh pa je bilo povezano med seboj s prav tako napol v zemljo izkopanimi, pokritimi hodniki, kar kaže na to, da so predstavljale prebivališče ene »velike družine«. Žive v nepnistopnih gozdovih, rekah, močvirjih in jezerih in napravijo po več izhodov iz bivališč, tako povsem pravilno opisuje njihova naselja Pseudo-Mavrikij. Prokopij pa pove v podobnem, najstarejšem znanim opisu slovenskega in antskega življenja, da »stanujejo v siromašnih kočah po seliščih, ki leže raztresena daleč drugo od drugega, a vsi kaj radi menjavajo kraj svojega bivališča«. Arheološke najdbe na antskem ozemlju kažejo na prevladovanje zelo majhnih naselij (povprečno 0,45 do 0,5 ha, kar ustreza površini kvadrata s stranico 67—72 m).

Način obdelave zemlje se je seveda zelo močno razlikoval od današnjega. Bil je očitno še zelo neizdaten in razmeroma malo donosen (zato so naselja zelo oddaljena med seboj, ker vsako potrebuje precej prostora), njive pa še niso ustaljene, marveč se svet, ki ga obdelujejo, menjuje (od tod pogostne selitve). Zdi se, da so Slovani v tem času poznali tri različne načine obdelave zemlje.

Tisti med Slovani, ki so prebivali po Pseudo-Mavrikijevem sporočilu po gozdnatem ozemlju, (prejkone velja to prav za dobršen del vlaških Slovenov, ker se Pseudo-Mavrikijeva sporočila opirajo na izkušnje bizantinske vojske ob koncu VI. stoletja prav proti tem Slovenom), so uporabljali večinoma vsekakor požigalniški način obdelave. Na zemljišču, ki je namenjeno za njivo, je bilo ob tem treba izkrčiti nizki gozd (visokega Sloveni v tem času še niso znali krčiti), kar so delali navadno na zimo. Spomladi so zložili posušeni les po zemljišču in ga sežgali, nato pa zemljo le površno razrahljali z motikami in sejali ter seme z brano zadelali. Drugo leto so njivo temeljiteje prekopali in spet sejali, včasih pa se je to ponovilo še tretje leto. Vsako od teh del ni mogel opravljati posameznik, marveč le večje število ljudi. Nato so zemljišče izkoriščali še kaki dve leti kot pašnik, potem pa ga prepustili za 15—30 let znova gozdu. Šele po tej dobi so začeli spet od začetka. Pri pravem požigalniškem načinu so mogli rabiti za obdelavo zemlje le motike, dočim je bilo ralo praviloma zelo težko rabiti, ker drevesnih korenin niso odstranjevali iz zemlje. Pri tem načinu obdelave zemlje, ki je zahtevala skupno obdelavo zemlje po večjem številu ljudi, torej po rodu ali po »veliki družini« (zadrugi), je mogla obdelati posamezna mala družina komaj 1,5—2 ha, kar sicer zadošča za prehrano komaj za dva človeka. Pri tem jemljem za podlago račune o požigalniški obdelavi, kakršna se je do začetka našega stoletja ohranila v nekaterih pokrajinah severne Rusije (takšno je bilo namreč pač požigalništvo, ki so ga Sloveni izza Karpatov prinesli s seboj), in ne načina, ki se je le v izjemno težkih pogojih zemljišča (za drugačno obdelavo neuporabnega) ohranilo ponekod pri nas do polpreteklega časa. Pri teh pogojih bi bilo zemljišče, ki bi ga bilo mogoče obdelati na takšen način, še znatno manjše. Vsekakor pa poljski pridelek sam ob tem načinu ni zadoščal za prehrano in je zato živinoreja pomenila — poleg nje pa tudi lov — bistveno dopolnilo tega gospodarstva.

Tam, kjer so Slovani prebivali na odprtem ozemlju brez gozda, so obdelovali zemljo s kopaštvom. Ta način omogoča v primeri s severnjaškim načinom požigalništva obdelavo za 50—100% večje površine na eno rodbino, pri čemer pa je pridelek zaradi pomanjkanja pepelne pognojitve (drugega načina gnojenja Slovani takrat niso poznali) na isti ploščini vsaj prvo leto nekaj manjši. Tudi pri tem načinu

so njive v razdobjih po nekaj let prenašali na novo zemljišče, ker se je staro brez gnojenja hitro izčrpalo in je moralo nato za nekaj obdelovalnih obdobij počivati.

Skupna slovanska imena za ralo, oranje in z njimi zvezane pojme pa dokazujejo, da se je najkasneje pred sredo prvega tisočletja začelo pri vseh Slovanih uveljavljati tudi orno poljedelstvo, ki se je razvilo iz kopaštva na odprtem zemljišču. Tudi pri tem načinu so se njive v razmakih 4—5 let prenašale na novo zemljišče, ki ga je bilo zaradi tega treba vedno znova razdeliti med člane vaške občine. V tem sistemu se iz lesenega drevesa, ki zemljo le rahlja, razvije že leseno ralo, ki zemljo rahlja in reže (ne pa še obrača kakor poznejši plug). Vendar pa pride po podatkih arheoloških najdb tudi v teh slovanskih predelih do širše uporabe rala šele v VII. in VIII. stoletju. Vsekakor pomeni šele ta način obdelave zemlje, ob katerem more posameznik obdelati približno petkrat večje zemljišče kakor ob kopaški obdelavi, tisto stopnjo poljedelstva, ob kateri je mogla zemlja sama ali skoraj sama preživljati svojega obdelovalca in njegove svojce. Pri Slovanih je bil tudi ta način obdelave še vedno zvezan z zadrugo, vendar je omogočal vsekakor že večjo ustalitev naselij na enem mestu, kakor oba prejšnja načina obdelave, ki sta bila nedvomno zvezana — to izrečno izpričuje tudi Prokopij — še z večkratnim prestavljanjem mesta naselja.

Kopaštvo in zlasti začetki ornega poljedelstva so odpravili nujnost obdelave zemlje po večjih kolektivih (rodovih in zelo velikih zadrugah) ter omogočili razkroj rodu v vaške občine, sestavljene iz manjših zadrug. Pri vseh teh treh načinih obdelave zemlje pa je bila zemlja še vedno skupna last vse vaške občine. Njene pravice do zemljišča so se izražale zlasti v skupnem izkoriščanju neobdelanega zemljišča — pašnikov in gozda — pa tudi ob sporih s sosednimi občinami glede na lastništvo do posameznih kosov zemljišča, ob katerih je zagovarjala občina svoje pravice kot kolektiv. Ker pa se je tudi trenutno obdelano zemljišče uporabljalo za njive samo nekaj let, nato pa se je za daljšo dobo združilo spet z neobdelanim zemljiščem, se je vrhovno lastništvo občine ohranilo tudi pri njem. Vendar pomeni začasno razdeljevanje zemljišča v obdelavo in užitek med »velike družine« temelj družbenega razslojevanja in razkroja rodovnih odnosov. Že prav kmalu namreč zemljišča prejkone niso delili v povsem enakih kosih med vse člane občine, marveč različno po njihovi splošni veljavi, kakor vemo tudi za Germane, ko so bili na isti stopnji razvoja.

Sorazmerna zaostalost obdelave zemlje je bila nedvomno eden med pomembnimi vzroki za težnjo Slovanov, da si osvoje nove kraje. Pri njihovem primitivnem poljedelstvu in v primeri z današnjim stanjem izredno velikem obsegu zemljišča, ki ga zaradi visokega gozda, močvirnosti in podobnih vzrokov še niso znali izkoriščati, se je prirodno naraščanje števila prebivalstva nedvomno že kmalu uveljavljalo v političnem pritisku na sosede. Vse od drugega stoletja v resnici vidimo ta pritisk na slovanske sosede in postopno širjenje Slovanov proti vzhodu in zahodu.

Obdelavo kovin in kovaštvo so poznali Slovani že v stari pradomovini. Sami so izdelovali orožje, orodje in razne okraske. Med domače proizvode spadajo tudi tkanine in razni lončarski izdelki. Sicer pa imamo o obleki le pomanjkljivo Prokopijevo sporočilo, da nosijo moški v boju hlače, srajce in plašče, nekateri pa celo le hlače. Obrtno delo se je izvrševalo pri Slovanih v tem času v veliki večini še kot domače hišno opravilo članov velike družine. Le pri obdelavi kovin in kovaštvu so se posamezniki, dasi so tudi oni živeli v tej skupnosti, omejevali že predvsem na ta posel. O takih začetkih specializacije nam poroča v VII. stoletju tudi legenda sv. Demetrija ob opisu priprav na neko obleganje Soluna pri makedonskih Slovenih. Ta namreč v zvezi z izdelavo oblegovalnih naprav pripoveduje o Slovenih, da so bili eni spretni v tesarstvu, drugi da so izdelovali železne predmete, tretji pa da

so izdelovali puščice. Več sporočil od konca VI. stoletja dalje podčrtuje tudi spret-
nost Slovanov v izdelavi čolnov iz enega debla (monoksilov, t. j. drevenjakov).

V gospodarstvu smo našli le splošen vzrok razširjanja Slovanov v vsem času
od II. stoletja dalje. Pohodi na bizantinsko ozemlje sredi VI. stoletja pa se od tega
splošnega razširjanja vendarle razlikujejo, ker se omejujejo v dobršni meri le na
plenjenje. Razlago za to novo potezo slovanskih bojev nam daje slovanski družbeni
ustroj v tem času. Opazovanja bizantinskih piscev o nekaterih pojavih in oblikah
družbenega življenja pri Slovanih so podana s stališča gledanja pripadnikov sužnje-
posestniške družbe in podanikov organizirane sužnjeposestniške države. Kljub temu
se vidijo iz njih, da si nekoliko zamegljene, rodovno-plemenske značilnosti druž-
bene ureditve pri Slovanih. Prokopij pripominja, da pri njih ni vladal en človek,
marveč da so živeli v »demokraciji« in da so vse posle opravljali skupno. Pseudo-
Mavrikij je podčrtal, da žive v svobodi in da se nikakor ne podajo v suženjstvo
ali podložništvo, da je pri njih mnogo poglavarjev, ki so med seboj pogosto ne-
složni, da se odločbe plemenskih in ljudskih skupščin često kršijo, da življenja po-
sameznika ne varuje neka urejena oblast in sodstvo, marveč grožnja s krvno osveto
po njegovih sorodnikih. Vsi ti podatki kažejo v zvezi z že očitanim gospodarstvom
na družbeno-politične oblike rodovno-plemenske družbe, t. j. na svobodo in enako-
pravnost vseh članov v okviru rodu ali plemena, na skupno delo za prežvljanje
v okviru velike družine, na starešinsko oblast v rodovih, plemenih in zvezah več
plemen. Neposredno na ljudsko skupščino (t. j. na skupščino članov široke plemen-
ske zveze) kaže Prokopijev podatek, da so se zbrali vsi Anti, ko so reševali vpra-
šanje lažnega Hilbudija. Obstoj starešinskega sveta v plemenski zvezi dokazuje
Menandrov podatek o Davritasu in ljudskih poglavarjih, ki jim je pred l. 578
poslal obrski kagan svoje poslanstvo s pozivom, naj se Sloveni v vlaški Sklaviniji
pokore obrski nadoblasti in plačujejo kaganu davek.

Med vojnami, ki so trajale več kakor sto let, pa je ta organizacija vse bolj
in bolj izgubljala prvotne čiste oblike rodovnih odnosov, in sicer ne le neposredno
zaradi gospodarskega razvoja (poljedelstvo!) v tej dobi. Med Slovani začenja rasti
nov družbeni sloj, bogatejši in vplivnejši od navadnih članov plemena in močno
zainteresiran na plenilnih pohodih proti sosedom. To rast pospešujejo tako zgoraj
opisani gospodarski razvoj, kakor tudi vojaški pohodi in z njimi zvezani plen.
Zaradi potrebe širše zaslombe proti nasprotju, ki se proti vzvišenemu položaju in
pravicam tega novega družbenega sloja nedvomno pojavlja med navadnimi člani
plemen, in zaradi potrebe povezave več plemen za bojne pohode proti Bizancu je
bil gotovo prav ta sloj tisti sestavni del slovanske družbe, ki teži za ustvarjanjem
večjih plemenskih zvez. Slovani so s tem prehajali v obdobje vojne demokracije,
ki loči rodovno-plemensko od razredne družbe. »Vojna in organizacija za vojno
sta postali redna funkcija ljudskega življenja«, tako označuje Engels to dobo. Na
velik pomen plena v slovanskem gospodarstvu tega časa kaže najbolj Menandrov
podatek, da je napadel l. 578 obrski kagan Sklavinijo tudi zaradi tega, ker je
»upal, da bo našel deželo polno bogastva, ker so Sloveni mnogokrat oplenili romej-
sko cesarstvo«. Plen, ki so ga skozi desetletja v neprestanih roparskih pohodih
navlekli iz Bizanca, je povečal premoženjsko neenakost in dal rodovnim, plemen-
skim in vojnim starešinam močno gospodarsko podlago. Ta podlaga je krepila
njihovo izjemno mesto v slovanski družbi, pospeševala rast različno močnih, pre-
možnih in vplivnih plasti v njej ter postopno oblikovanje knežje oblasti iz prejšnje
začasne oblasti vojaških poveljnikov.

Ohranjene vesti nudijo nekaj primerov močnejših starešin, ki so bili verjetno
na čelu plemenskih zvez. Nek podatek kaže celo, da so se izdvajale iz vrst navadnih
članov plemena cele starešinske dinastije kot nekaj posebnega. To se da sklepati

iz Menandrovega sporočila o antskem poglavarju Mezameru (okrog 560), o katerem pisec posebej poudarja, da je bil sin Idarizijev in brat Kelagastov.

Pojavilo pa se je tudi suženjstvo. Zdi se sicer, da se do srede VI. stoletja suženjstvo še ni moglo uveljavljati v razmerju med člani istega plemena. Na to kaže Prokopijevo pripovedovanje o lažnem Hilbudiju, ki pa je bil v resnici Ant. V času vojne med Sloveni in Anti ga je nek Sloven ujel, pozneje pa ga je odkupil nek Ant, ki je — zaradi njegove podobnosti z nekdanjim bizantinskim vojskovodjem Hilbudijem — mislil, da je ujetnik Hilbudij. Kupil ga je kot sužnja, mislil ga je pa prodati nazaj Bizantincom in napraviti s tem dober posel. Ko pa je lažni Hilbudij prišel na antsko ozemlje, je njegov kupec doživel kaj neljubo presenečenje. Izkazal se je namreč za Anta in po antskem pravu mu je moral zato kot sočlanu svojega plemena vrniti svobodo. To je bila vsekakor pomembna omejitev rasti suženjskih odnosov med Slovani v tem času.

V suženjstvo so torej mogli priti samo tujci, vojni ujetniki. Pa tudi tu ni bil pglavitni namen pridobivanje sužnjev za delovno silo, marveč — po podatkih Pseudo-Mavrikija — pridobivanje odkupnine za ujetnike. Še več, tisti, kateri se niso hoteli za odkupnino vrniti v svojo domovino, so mogli po določenem času hlapčevanja celo »ostati tam svobodni in kot prijatelji«. Brez dvoma pa so v vmesnem času njihovi slovanski gospodarji vendarle izkoriščali njihovo delovno moč s tem, da so jim delali kot sužnji, dasi je vse to ostalo vsaj do konca VI. stoletja v mejah začetne stopnje patriarhalnega suženjstva. Iz tega časa namreč izvirajo podatki, ki nam jih v svojem opisu sporoča Pseudo-Mavrikij. Šele po naselitvi na Balkanskem polotoku in v Vzhodnih Alpah se je suženjstvo med Slovani bolj razširilo in dobilo bolj ustaljene oblike. Vsekakor pa kaže že ta začetna stopnja na razpadanje rodovnih oblik enakosti.

Podatki o velikem številu Slovanov pri posameznih napadih preko Donave že sami po sebi pričajo, čeprav so često pretirani — tudi bizantinski strah je namreč imel marsikdaj velike oči — o zbiranju slovenskih in antskih plemen v plemenske zveze. Vendar pa predstavljajo te plemenske zveze v času, ko se premoženjske in družbene razlike šele začenjajo uveljavljati, še vedno le začasno združevanje plemen zaradi konkretnih namenov (napadov ali obrambe), ne pa še ustaljenih političnih oblik. To velja v prvem času tudi za Slovane. Slovanska plemena, ki so od srede VI. stoletja dalje večkrat združena napadala Bizanc, so se morala še proti koncu tega stoletja braniti vsako posebej proti bizantinski vojski, ki je prodrla v Sklavinijo. Njihove plemenske zveze predstavljajo le začasno zbiranje sil za napad (tako okrog 550, okrog 580, po 602), vendar pa je bil njihov obstanek vedno v nevarnosti, da razpade zveza bodisi zaradi notranje nesloge, bodisi v zvezi z vojaškimi neuspehi spet na posamezna plemena.

Tej gospodarsko-družbeni strukturi ustreza tudi uręditev slovanske vojske, ki predstavlja vsekakor samo občno plemensko, to je ljudsko vojsko. To dokazuje ogromno število borcev, ki bi bilo sicer povsem nerazumljivo. Pri slovenskih napadih srečujemo česče tudi udeležbo žen in otrok, leta 626 pa so sodelovale žene tudi v napadu na drevenjakih na Carigrad z morske strani. Vse do konca VI. stoletja je bilo po (nedvomno nepopolnih) poročilih bizantinskih piscev slovansko orožje skromno: kopje, lok s puščicami, ščit, razen tega prav gotovo tudi še različno orožje za borbo v bližini, ki ga ne omenjajo. Proti bolj oboroženi, z oklepi zavarovani in izvežbani bizantinski vojski so se Slovani zelo radi zatekali k vojaškim zvižajam, nenadnim napadom, boju po gozdovih in soteskah, v katerih bizantinska preskušena taktika in boljša oborožitev nista mogli priti do veljave.

Večino slovanske vojske je tvorila sicer pehota, vendar pa priča Prokopij, da so služili Slovani in Anti poleg nomadskih Bolgarov v Italiji tudi v bizantinski

konjenici, dočim omenja domačo slovansko konjenico v zvezi s knezom Pirogastom Teofilakt Simokata ob bojih konec VI. stoletja. Tudi ustroj vojske po desetinah, o katerem pripoveduje legenda sv. Demetrija ob bojih za Solun, je značilen za plemensko vojaško organizacijo. Slovenci so bili spretni tudi v prehodu čez reke — v drugi polovici VI. stoletja so jih Obri večkrat porabljali v pomoč pri tem. S svojimi drevenjaki so sodelovali pri obleganju Carigrada in Soluna, se spuščali v začetku VII. stoletja v Egejsko morje, ropali po tamošnjih otokih in napadali bizantinske trgovske ladje ter pluli vse do maloazijskega obrežja.

Pseudo-Mavrikiј daje podroben očrt slovanske vojaške taktike iz konca VI. stoletja, ki je pa nepopoln. Njegovi podatki se namreč omejujejo le na opis slovanske obrambe proti bizantinskim napadom, proti katerim pa so se stvarno Slovenci posluževali istega načina obrambe, kakor nekdanj na istem ozemlju Skiti proti Perzijcem, pogosto pa tudi Goti proti rimski vojski. V bistvu gre za spreten umik pred boji na ozemlju, na katerem bi mogla priti do veljave bizantinska vojaško-tehnična premoč, in za stalno pripravljenost za napad na sovražnika, kadar bi se ta predrznil v okoliš, kjer bi bila ta premoč brez veljave, ali kadar je zašel v spretno nastavljen slovenski zanjko v gozdu, soteskah itd.

Povsem pogrješno pa je mnenje, ki so ga zgodovinarji večkrat zagovarjali, da so bili namreč Slovenci za boj malo sposobni ali celo po svoji narodi zanj toliko nesposobni, da jim je do pravih uspehov pomagala le tuja (zlasti obrska) pomoč. Po poročilih drugih bizantinskih piscev v zvezi s slovanskimi napadi preko Donave na jug, ki so bili delo večjih enot in pri katerih so bile slovenske in antske vojske zelo številne, pa tudi pripravljene za boj, je namreč mogoče zelo jasno spremljati postopni slovanski napredek v vojaški spretnosti od prvih napadov preko Donave do začetka VII. stoletja.

Že sredi VI. stoletja so začele padati pod slovanskimi udarci bizantinske trdnjave, dasi spočetka samo s pomočjo raznih iznenadenj (leta 547, ko so jim pomagali spretni ogleduhi) ali z zvižajo (leta 549 Tope, kjer so z navideznim begom zvalili za seboj mestno posadko in tako oropali mesto izvežbanih braniteljev). Toda že leta 547 se jih je bizantinska vojska, ki je štela okrog 15.000 mož, bala napasti, in isto se je ponovilo tudi leta 551. Leta 549 so ponovno premagali bizantinsko vojsko, 550—551 pa so že brez strahu prezimovali na bizantinskih tleh. V letih 579—583 so se zadrževali slovanski napadalci na Balkanskem polotoku cela štiri leta; ob obleganjih Soluna v letih 586 in 617 pa so uporabljali tudi številne oblegovalne priprave. Pa tudi končna osvojitve Balkanskega polotoka v začetku VII. stoletja, Vzhodnih Alp nekaj malega prej in slovanski pohodi po morju do Krete in Male Azije pričajo, da so se Slovenci v stoletnem boju z Bizantinci dobro naučili sukati meč. To niso bili več tisti barbari, o katerih je ob začetku njihovih napadov zapisal Prokopij, da »prej niso oblegali mest, niti se niso upali boriti v ravnini ... niti jih ni nihče videl, da bi z vojsko prekoračili reko Donavo ...«. Kljub svojemu skromnemu orožju so postali Slovenci v tem času — predvsem zaradi svoje številčnosti in izkušenosti v bojih z Bizantinci — prvovrstna vojaška sila. To velja kljub temu, da krepitev slovanske vojaške sile od srede VI. stoletja dalje ni bila le zasluga Slovanov samih, marveč tudi posledica njihove zveze z Obri. S tem smo pa trčili na tretji pomembni vzvod in vzrok v slovanskih napadih preko Donave: na nje so namreč gotovo vplivala tudi premikanja ljudstev za Karpati, premikanja, ki so segala od Srednje Azije do Srednje Evrope. Videli smo, kako so prišli prvi slovanski drobci v Srednje Podonavje v zvezi s Huni, kako so se začeli slovanski napadi proti Bizancu v okrilju bolgarskih napadov. Najmočnejše pa se je izrazila ta povezanost v obrskem vplivu na slovansko razširjanje konec VI. in v začetku VII. stoletja.

O slovanskem verstvu v tem času imamo samo eno — in to zelo skromno — poročilo pri Prokopiju, ki pravi, da tako Sloveni kakor Anti »verujejo, da je eden bogov, stvaritelj bliska (to je po mnenju nekaterih Perun), edini gospodar vesoljstva«. Poleg tega verujejo v rečna božanstva in vile. Vsem tem žrtvujejo živali in pri tem vedežujejo. To poročilo, v katerem je hotel pisec podčrtati skupne poteze, ki so v tem pogledu vezale Slovence in Ante, ne pa podati točen očrt njihovega verstva, se nikakor ne more smatrati za popoln opis njihove vere. Še več, obstoje celo razlogi za dvom o njegovi popolni točnosti. Današnji pisci se opirajo zaradi tega pogosto na mnogo poznejše vire — na napade cerkvenoslovanskih ali zahodnih krščanskih piscev na slovansko poganstvo, pa tudi na sodobno narodopisje (ljudske pesmi, bajke in pripovedke) in grade na ta način slovansko vero z mnogimi bogovi: Perunom ali Sventovidom kot gospodarjem bliska in vrhovnim božanstvom, Dažbogom kot bogom sonca, Velesom kot bogom živine, Vesno kot boginjo pomladi, Morano kot boginjo smrti in zime itd. Spet druga taka domneva je, da so poznali Slovani dva glavna boga: dobrega sončnega boga Tvaroga ali Sventovida in hudega Črnega boga, kar da izvira iz perzijskega verstva v dva boga (Ahuramazda — bog vsega duhovnega, in Ahriman — bog vsega stvarnega sveta, ki si vedno nasprotujeta). Obema naj bi postavljali žrtvenike na dveh nasprotnih straneh globokih sotesk, po katerih je tekla voda.

K vsemu temu pa je treba pripomniti, da nikakor ni gotovo, da oziroma ali je pri vseh Slovanih obstajala enaka oblika vere, in da so viri o tej veri zelo nezanesljivi. Krščanski pisci so v srednjem veku sploh zelo slabo razlikovali različne vrste poganskih verstev in takega razlikovanja tudi niso imeli za potrebno. Dejansko so tudi dokazani vplivi opisov starega grškega in germanskega verstva na to borbo proti slovanskemu poganstvu in njegove opise. V narodopisju bi bilo verjetno mogoče najti sledove starega slovanskega verstva, vendar pa je to preiskovanje zelo težko, ker motivi te vrste v ljudskem pesništvu in bajki zelo na daleč in pogosto potujejo in pri tem kar nič ne spoštujejo jezikovnih in narodnostnih meja. Tudi teorija o slovanskem verskem dualizmu (dvojnosti) se opira predvsem le na zelo dvomljive motive bajk in razlago krajevnih imen.

Zaradi vsega tega obstoje glede na staro slovansko verstvo zelo nasprotujoča si mnenja, vse vprašanje pa je še zelo daleč od svoje rešitve. Na podlagi Prokopijevega poročila in dosedanjega preiskovanja je gotovo le toliko, da je obstajalo pri Slovanih neko mnogoboštvo v obliki oboževanja prirodnih sil, v katerem pa je bil položaj boga bliska v primeri z drugimi božanstvi (ali tudi bogovi?) zelo poudarjen.

Posebej na verstvo alpskih Slovanov in morda tudi Obrov se morda nanaša nekaj podatkov v navodilu za misijonsko delo pri njih iz okrog leta 800. To navodilo svari pred čaščenjem gor, dreves, studencev in rek, pa tudi pred čaščenjem živali in pred vedeževanjem o bodočnosti. Več podatkov izvira seveda iz poznejših časov. Dotaknili pa se jih bomo pozneje, ko bomo govorili o ostankih poganstva pri Slovencih v srednjem veku.

4. Prvi slovanski sunek v Uzhodne Alpe

V času, ko so predniki Južnih Slovanov v prvi polovici VI. stoletja vdirali preko Donave na Balkanski polotok, so tudi predniki Zahodnih Slovanov prešli že čez Karpate v ozemlje severno od Donave (Moravska in Slovaška). Osrednji del Panonske kotline je bil sicer še v rokah germanskih ljudstev — Gepidov vzhodno od Donave in Langobardov (po 546) v Panoniji zahodno od te reke. Ko so se Langobardi 546 preselili z ozemlja današnje Moravske, Češke in obdonavske

doline zahodno od Dunajskega lesa v pokrajine, ki so jim jih izročili Bizantinci, so pritisnili v dotedanje njihovo ozemlje Slovani.

Že pred letom 539 se je zatekel v medsebojnih borbah za kraljevsko oblast pri Langobardih k Slovanom pod Karpati Ildegis, član langobardske kraljevske rodbine, z delom svojih pristašev. Ta beg je bil za tamošnje Slovane pomemben predvsem zaradi tega, ker jih je očitno seznanil z obliko oboroženega spremstva, važnim elementom v naraščanju družbenih razlik in v poznejšem oblikovanju fevdalne družbe. Langobardski vladarji so namreč takrat že imeli svoje oboroženo spremstvo — ločeno od splošne plemenske vojske — dočim se je pri Slovanih, kolikor vemo, izoblikovala knežja oborožena »družina« šele v VIII.—IX. stoletju. Ildegisovim pohodom v poznejšem času so se namreč pridružili številni podkarpatski Slovani. Že ko se je po langobardski preselitvi v Panonijo pridružil Gepidom v boju proti Langobardom (547), je to storil po Prokopijevem sporočilu »z Langobardi, ki so mu sledili, in z mnogimi Slovani«. Po gepidskem porazu se je umaknil spet k Slovanom. Nato je pa prešel pač s podobno sestavljeno vojsko, ki je štel okrog 6000 mož, preko poznejšega slovanskega ozemlja v Vzhodnih Alpah (to ozemlje je bilo tedaj v frankovskih rokah), da bi se ob strani Gotov in Frankov v Italiji boril proti Bizantincem (548). Kljub svoji zmagi nad nekim bizantinskim oddelkom v Benečiji pa se je takoj spet umaknil nazaj k Slovanom nad Donavo. Do široke protibizantinske zveze, ki jo je zasnoval frankovski kralj Teodebert, namreč zaradi smrti tega vladarja ni prišlo. Ko se je čez nekaj let (553) umaknil z majhnim langobardskim spremstvom v Bizanc, je zapustil podkarpatskim Slovanom vsekakor boljše poznanje langobardske vojaške organizacije in s tem tudi oboroženega poveljnikovega spremstva, dotlej Slovanom neznanega družbenega sestavnega dela.

To dejstvo je za nas toliko važnejše, ker se je okrog l. 550 prav iz območja teh Slovanov obrnil prvi slovanski naselitveni val v en del ozemlja, ki so ga v VI. stoletju v Vzhodnih Alpah zasedli Slovani, in sicer na spodnje in zgornje-avstrijsko ozemlje med Dunajskim lesom na vzhodu in prirodno zaporo Hausruck-Donaugebirge-Češki les na zahodu. Tudi Slovani, ki so sredi VI. stoletja ob stiku z Ildegisom spoznali te naprednejše družbene oblike, so torej v naslednjih stoletjih sodelovali pri oblikovanju slovenskega ljudstva v novi domovini.

O tem naselitvenem valu sicer ne poroča noben pisan vir, dokazujejo ga pa nekateri slovenski jezikovni pojavi in obseg slovanskih krajevnih imen v Zgornji Avstriji. Z ene strani je namreč proučevanje slovenskega jezika in njegovega razvoja v preteklosti pokazalo, da se je razvil iz spoja južnoslovanskega pradialekta, ki ga je govorila večina slovanskih priseljencev v Vzhodne Alpe, z zahodnoslovanskim pradialektom. Iz drugega načina slovanske govorice smo Slovenci dobili v orodniku ednine obliko »z ženo« in podobno namesto skupne južno- in vzhodnoslovanske oblike »ženojo« (danes v srbohrvaščini »sa ženom«). Le na severnejše slovenske predele — od Gorenjskega in Savinjske doline navzgor — pa se omejuje drug pojav, namreč da so tu enako kakor zahodni Slovani še danes do XII. stoletja izgovarjali soglasniško skupino »dl« neskrčeno tam, kjer je bila pri Južnih Slovanih skrčena v goli »l« vsaj že do IX. stoletja. Nemške oblike slovenskih krajevnih imen, ki so nastale v tem času, pričajo, da so govorili Slovenci tedaj v teh predelih za »Selo« »Sedlo«, za »Selca« »Sedlca«, za »jela« »jedla«, za »Mošilo« »Mošidlo«, za »Jelovo« »Jedlovo«, za »Dulebi« »Dudlebi« in podobno. Na Koroškem so se do danes v ljudski govorici ohranile oblike šidlo, bidlo, plačidlo, zijadlo, kosidlo, kridlo, vidle (za šilo itd.); še bolj so razširjene oblike modliti (za moliti), vedel, vedla, vedlo (za vel, vela, velo), ki nam jih sporočajo tudi naši stari pisatelji. V razliki med gorenjsko-savinjsko izgovarjavo »bodla, padla« s kraško-

dolenjsko »bola, pala« pa se kaže ta dvojnost še danes na široko v ljudski izgovarjavi. Del priseljencev v Vzhodne Alpe je torej prišel vsekakor od Zahodnih Slovanov, s prostora pod Karpati in na Moravskem.

Ta tok pa je zajel nekdanje slovansko ozemlje ob Donavi na Zgornjem in Spodnjem Avstrijskem gotovo že okrog leta 550 in pred letom 568, ko se je z umikom Langobardov iz Panonije v Italijo šele odprla pot v Vzhodne Alpe z vzhoda. Položaj nekdanjih zgornjeavstrijskih in slovenskih naselbin, ki ga kaže okrog 300 ohranjenih slovenskih imen za kraje, potoke in gore, in med njimi razmeščenih nemških krajevnih imen je namreč tak, da slovenska imena pokrivajo vse do IX. stoletja naseljeno ozemlje, nemška krajevna imena pa so v ta prostor vrezana v obliki strnjenega klina proti Aníži in raztresena seveda tudi po ozemlju, ki je bilo naseljeno šele pozneje. Slovenska naselitev je torej brez dvoma starejša od nemške (oziroma bavarske). To pa ne bi moglo biti, če bi se Slovani začeli naseljevati v te predele šele po letu 568 po zamudni poti preko vseh Vzhodnih Alp. Bavarci, katerih poglavitna pokrajina leži neposredno zahodno od obravnavanega ozemlja, so se namreč ob slovenskem naseljevanju srečali s Slovani že globoko v notranjosti Alp, v zgornji Dravski dolini. Če obravnavane pokrajine Slovani ne bi zasedli že pred tem, bi jo Bavarci gotovo zasedli že pred njihovim prihodom.

5. Obri in njihova vloga v slovanskih osvojitvah

Že ob prvih slovanskih vdorih preko spodnje Donave smo videli, da so vplivala nanje tudi neslovanska ljudstva. Najmočnejše pride ta vpliv do veljave, ko se naselijo sredi med Slovani, v Srednjem Podonavju, Obri. Obri so plemo turškega izvora, ki je imelo od IV. stoletja dalje nekaj časa vodilno mesto v nomadski plemenski zvezi v Srednji Aziji. Prav ta plemenska zveza je dala med drugim tudi poslednji sunek Hunom, da so odrinili v Evropo in sprožili veliki germanski naskok na meje rimske države. Sredi VI. stoletja pa je iz vzrokov, ki jih ne poznamo, prišlo v tej plemenski zvezi do razdora. Zahodni Turki iz Turkestana so v letih 552—555 zrušili obrsko prevlado in del Obrov se je obrnil v beg proti zahodu. Prešli so preko ozemlja severno od Črnega morja v Srednje Podonavje in se tam ustalili v najzahodnejšem delu stepskega pasu, ki sega od Srednje Azije do Panonije. Šli so torej po isti poti, kakor pred njimi nomadski Huni, za njimi pa Madžari in v XIII. stoletju še Mongoli. Leta 557 so prišli Obri do ozemlja severno od Kavkaza ob Črnem morju in v začetku naslednjega leta ponudili Bizancu svojo pomoč proti drugim barbarskim ljudstvom. Prosili so ga v zameno za denarne darove in za ozemlje, kjer bi se mogli naseliti. Justinijan, ki je bil prav tedaj v stiski zaradi bolgarskega vpada, je njihovo ponudbo sprejel in jim odslej res plačeval vsako leto darove in denar, prostor za naselitev v okviru bizantinske države pa jim je odrekel.

Povezava z Obri se je v prvem obdobju Bizancu kar dobro poplačala. Izrabili so namreč spor, ki ga je sprožil Bizanc med bolgarskimi Kutriguri in Utriguri, ter si oboje podvrgli. Nato so začeli z roparskimi pohodi proti Antom, jih premagali in začasno razbili njihovo plemensko zvezo. »Odslej so bolj kakor prej pustošili zemljo Antov in jih niso prenehali odganjati v sužnost, jih ropati in pleniti«. Tako so ukrotili »barbare, ki so neprestano plenili po Trakiji«, in si po prihodu do ustja Donave podvrgli verjetno tudi Slovene. Napadi Slovenov preko Donave namreč po letu 558 za okrog 20 let prenehajo.

Obri so se leta 562 spet obrnili do Justinijana s prošnjo, da naj jim dodeli za naselitev ozemlje južno od Donave (potegovali so se za »Skitijo«, to je za Dobrudžo), toda vnovič brez uspeha. Zato je kagan Bajan odvedel Obre za Karpati v boj proti Frankom (562), ki pa so jih — menda ob Labi — premagali. Ko so se

zaradi tega neuspeha vrnilo spet k spodnji Donavi, jih je po Justinijanovi smrti zadel nov udarec: Justinijanov naslednik Justin II. jim je namreč konec leta 565. celo odrekel dotlej običajne »vsakoletne darove« in poslanstvo za nekaj časa zaprl. Zastrašeni Obri so se obrnili spet za Karpati proti zahodu; tokrat so Franke sicer premagali, a vendar so se morali vrniti nazaj k Donavi. V Bizanc so namreč leta 566 poslali spet »poslance prijateljstva in pokorščine, in kar jim (cesar Justin) zapove, hočejo storiti«. Obrski položaj pa je postajal v tem času vedno nerodnejši. Za njimi so namreč pritiskali proti vzhodnoevropskim stepam tudi Zahodni Turki, pred katerimi so bežali iz Azije, in prav to je bil vzrok, zaradi katerega bi se tako radi nekoliko oddaljili od tega prostora.

Dvakratno obrsko potovanje od spodnje Donave za Karpati do Labe in nazaj je za poznejše naseljevanje Južnih Slovanov na Balkanskem polotoku in v Vzhodnih Alpah pomembno v dveh pogledih. Z ene strani so se Obri po sporočilu nekega sodobnika v tem času »številčno zelo povečali in okrepili s mnogimi severnimi ljudstvi, ki so si jih podredili in osvojili«; pri tem misli pisec nedvomno predvsem na podredivte Slovanov pod obrsko nadoblast. Ta oblast je začasno segla gotovo do frankovske meje, ker je leta 562 frankovski kralj sklenil z Obri »prijateljstvo«. To bi brez neke obrske povezave s Slovani za Karpati ne imelo smisla, kajti Obri so se po porazu vrnili spet k Donavi. Z druge strani pa so Obri ob svojem prehodu slovanskega ozemlja za Karpati razbili tamošnji plemenski zvezi Dudlebov (v vzhodni Galiciji) in Hrvatov (ob zgornji Visli in Odri). Oboji so se delno pred Obri umaknili — predvsem proti zahodu, pa tudi v manjši meri proti vzhodu in severu. Tako so se posamezni večji in manjši deli teh dveh slovanskih plemen naselili med drugimi Slovani (na Češkem, med Slovani južno od Karpatov, ob Labi, pa tudi med onimi, ki so se pozneje širili na Balkanski polotok). Obenem s poznejšo selitvijo teh Slovanov v nove pokrajine so se širili med njimi tudi ti drobci Dudlebov in Hrvatov, ki so po tej poti prišli tudi med Slovane v Vzhodnih Alpah.

Obrom se je po povratku k spodnji Donavi ponudila končno rešitev iz njihovega mučnega položaja v zvezi z razpletom langobardsko-gepidskega spora v Srednjem Podonavju. Langobardi, ki so se hoteli iznebiti sovražnih Gepidov, so namreč okrog leta 567 obljubili Obrom desetino svoje živine, polovico plena in prepustitev vsega gepidskega ozemlja, ki da jim bo nudilo najboljše izhodišče za boj proti Bizantincem na Balkanskem polotoku, če jim pomagajo proti Gepidom. Protigepidski zvezi se je tokrat pridružil tudi Bizanc, ki se je hotel polastiti znova ključa za vdore na balkansko ozemlje iz Srednjega Podonavja, mesta Sirmija. Zato je celo dovolil, da so se odpravili Obri v borbo proti Gepidom po bizantinskem ozemlju južno od Donave.

Langobardi so v resnici razbili gepidsko vojsko sami; šele ko je bila gepidska vojska že zbrana proti Langobardom na zahodni gepidski meji, je namreč prišlo neposredno pred bojem sporočilo, da so na drugem kraju vdli v gepidsko ozemlje Obri. Obri so si namreč hoteli najprej zagotoviti posest Sirmija, ki pa so ga že pred njihovim prihodom zasedli Bizantinci. Obri so najprej brez uspeha poskusili mesto iztrgati iz rok novih gospodarjev, nato pa je Bajan v srdu poslal 10.000 Kutrigurov na rop v Dalmacijo, »sam pa je s svojim ljudstvom prekorščil Donavo in se naselil v deželi Gepidov«. Tako se je leta 566 ali 567 v zvezi z gepidskim porazom preneslo obrsko težišče v jugovzhodni del Panonske kotline, severno od Singiduna in Sirmija. Poglavitni obrski načrt, namreč da zavzamejo Sirmij in dobe s tem izhodišče za napade proti Bizancu, jim je zaenkrat še spodletel. Tudi s Slovani za Karpati so se njihovi stiki oslabili, tako da so se osamosvojili spet tudi Sloveni v Sklaviniji, še bolj seveda oni, ki so bili od Obrov bolj oddaljeni. Langobardi pa so vendarle vedeli, da so dobili v vzhodno Panonsko kotlino prav

tako neprijetnega soseda, kakor so bili Gepidi. Ko je začelo vreti med italjskimi Romani, ki jih je po uveljavljanju bizantinske oblasti vedno bolj žulila trda bizantinska davčna uprava, so se zaradi tega kaj lahko odločili za nov pohod. Spomladi leta 568 so se Langobardi odpravili v Italijo in prepustili Obrom tudi še Panonijo. Tako so postali Obri gospodarji v vsej Panonski kotlini. Vendar so bile še nekaj desetletij njihove oči obrnjene le proti jugu, kjer jih je vabil bogat bizantinski plen. Šele proti koncu stoletja so začeli usmerjati svoje pohode v vedno večji meri tudi proti zahodu. Vsekakor pa so si s to svojo preselitvijo v Panonsko kotlino pridobili osrednjo pokrajino med Sloveni, obrnjenimi proti jugu in v Vzhodne Alpe. Prav kmalu so jih res združili pod svojim vodstvom in na ta način močno okrepili svojo in njihovo moč. Ob vprašanju, kakšna je bila ta zveza med Obri in Sloveni, pa se je treba najprej dotakniti družbene ureditve Obrov samih.

V času, ko so Obri prišli v Evropo, so šteli okrog 20.000 bojevnikov. Ko so si severno od Črnega morja pridružili še nekaj hunskih ostankov in bolgarskih plemen, se je njihovo število povečalo na okrog 50.000. Že ta pastirska plemena, ki so se pečala s konjerejo, potemtakem ne predstavljajo enotnega ljudstva, marveč zvezo plemen različnega izvora. Poznejši medsebojni spori — zlasti upori Bolgarov proti Obrom — dokazujejo, da so se ta plemena svojega različnega izvora tudi prav dobro zavedala. Še ko so se mudili ob spodnji Dravi, so si podredili Obri tudi različna slovanska plemena, ki so se z njimi, vsaj delno, preselila tudi v Panonsko nižino. Tu so si podredili poleg Gepidov, katerih ostanki v Srednjem Podonavju se omenjajo zadnjič še okrog 870, tudi še tiste Slované, na katere so tu že naleteli in ki so se po odhodu Langobardov v Italijo začeli spuščati od severa preko Donave proti jugu. Proti koncu VI. stoletja so za nekaj časa vsilili svoje vodstvo tudi Slovenom v Sklavoniji in tako vodili ves slovanski pritisk proti Bizancu. Zato pomeni razmerje med Obri in Slovani, obenem z vlogo Obrov v poznejših slovanskih napadih na Balkanski polotok, eno med najvažnejšimi vprašanji zgodovine Južnih Slovanov v tem času. To velja tudi za alpske Slované, kajti tudi v njihovem napredovanju so Obri od konca VI. stoletja sodelovali.

Kakor ostala barbarska plemena, ki so iz severa napadala Bizanc, so tudi Obri že dosegli stopnjo vojaške demokracije, ki pa je imela zaradi njihovega nomadskega gospodarstva (pastirske živinoreje) še nekatere posebne lastnosti. S svojimi čredami konj so živeli še vedno razdeljeni »po rodovih in plemenih«. Plemena so živela pod svojimi starešinami in so tvorila posebne enote tudi v obrski vojski, ki je bila urejena po desetinskem sistemu v tisočnije in desetstičnije (imenovane tümeni). Prav vojska je bila temelj povezave nomadskih plemen v trdnejšo zvezo in obenem kaganove oblasti in moči. Kaganove pravice so se namreč omejevale pred vsem na poveljstvo nad obrsko vojsko, pri čemer je imel nad vojaki v času vojne po vsem videzu široke pravice tudi do najstrožjega kaznovanja in torej do nekakega »vojnega sodstva«. Po pričevanju bizantinskih virov so bili Obri v tem pogledu vsekakor trdneje povezani od drugih ljudstev, ki so v tej dobi napadala Bizanc: »Obrsko pleme je zelo zvito, spretno v mnogih stvareh, kakor tudi zelo izkušeno v boju. Ker so ta plemena pod enim vladarjem, in jih ne veže skupaj ljubezen, marveč strah, prenašajo hlabro muke in težave... Oboroženi so z oklepi, meči, loki in sulicami.« Pseudo-Mavrikij pripoveduje tudi, da so »utrjeni proti vročini in mrazu kakor tudi proti pomanjkanju najpotrebnejšega, ker so nomadi«, ter da so imeli celo na bojnih pohodih »v svojem spremstvu množico žrebcev in kobil, deloma za hrano, deloma, da bi napravili vtis večje množice«. Vendar pa začenjajo posamezna plemena večkrat tudi svoje posebne pohode proti sovražnikom, pa tudi ti jih (Obre, Bolgare itd.) dobro ločijo med seboj ob njihovih skupnih pohodih. »Do današnjega časa žive razdeljeni v plemena«, »vse do dneva bitke,

pozimi kakor poleti, stalno pasejo konje, raztreseni po plemenih in rodovih«, tako pišejo o njih bizantinski pisci okrog leta 600.

Kljub temu, da začetki oblikovanja različno bogatih in vplivnih družbenih razredov še niso tako daleč dozoreli, da bi mogli razbiti rodovne in plemenske enote in jih povezati neposredno v večje celote, pa so vendarle v tej dobi nedvomno naraščale premoženjske razlike med Obri, le da niso izvirale iz njihovega vsakdanjega gospodarskega življenja — živinoreje, marveč iz razdelitve plena, davkov Bizanca in podrejenih ljudstev in morda tudi v zvezi s koristmi trgovskega zamenjavanja.

Pri Obrih res vemo za tolikšno kopičenje bogastva, da se gotovo z njim niso okoriščali vsi na enak način. Dejstvo, da so na pr. kaganu okrog leta 580 bizantinski obrtniki gradili palačo in da je v istem času ob pogajanju s sirmijskim poveljnikom Teognisom sedel na zlatem sedežu, kaže, da se je kagan brez dvoma izjemno okoristil. Toda izvor tega bogastva nam je dobro znan: zvezano je s tistim načinom njegovega pridobivanja, ki je značilno prav za razdobje, v katerem se rodovno-plemenska ureditev dokončno razkraja in nastajajo večje plemenske zveze, to je za razdobje »vojaške demokracije«. V tem razdobju sta postali »vojna in organizacija za vojno... redni funkciji ljudskega življenja«, ko »velja ropanje za lažje in celo za častnejše kakor pridobivanje z delom«. »Vojna se vodi sedaj zaradi ropa in postane stalna panoga pridobivanja.« Ta Engelsova splošna opredelitev se natanko ujema z vsem, kar vemo o Obrih in o njihovem načinu življenja. »Njihovo življenje je vojna«, pravi neki pisec v opisu obleganja Carigrada leta 626, ki ga je napisal komaj leto dni po dogodkih. Poglavitni viri obrskega bogastva so bili plen ob vojnah in zlasti tudi visoke bizantinske vsakoletne podpore — skozi vrsto let v VI. stoletju po 80.000, po letu 585 povečane celo na 100.000 zlatnikov, leta 604 je bila dajatev spet povečana in v letih 623—626 je cesar Heraklej plačeval kar po 200.000 zlatnikov — enako pa seveda tudi tributi, ki so jih morala plačevati sosedna, Obrom podrejena ljudstva. Ni čudno, da so nad tem bogastvom strmeli Franki, ko so v letih 795 in 796 zavzeli in izropali obrski glavni »ring« (trdnjavo) med Donavo in Tiso. Popolnoma gotovo je, da to bogastvo ni bilo enakomerno razdeljeno, marveč da so se z njim okoristili poleg kagana predvsem plemenski poglavarji in da je ob njegovem razdeljevanju nastajala širša premoženjska razlika med različnimi sloji. Značilno je, kako frankovski pisec Einhard v IX. stoletju govori v isti sapi, ko govori o frankovski osvojitvi obrskih zakladov, tudi o tem, da je propadlo obrsko »plemstvo«, dasi kaj takega v frankovskem smislu Obri nikdar niso poznali: »Vse obrsko plemstvo je bilo uničeno v tej vojni, vsa slava je propadla, ves novec in od davnih časov nabrani zakladi so razgrabljeni. In človeški spomin se ne more spominjati niti ene vojne, ki bi izbruhnila proti Frankom, v kateri bi ti postali bolj bogati in si bolj pomnožili premoženje« (gl. str. 163). Tako je povsem pravilna Pseudo-Mavrikijeva označba Obrov, da so »polni pohlepa po denarju«. Vsekakor pa velja taka razdelitev predvsem za tiste izvore bogastva, ki so šli preko kagana in plemenskih poglavarjev, tako za razne tribute, davke in dohodke ob poslanstvih v Carigrad, kakor tudi za dohodke v zvezi s trgovino na Donavi, ki s prihodom Obrov v Panonijo nikakor ni povsem zamrla. Pastirska konjereja takih razlik ni kaj prida pospeševala, pa tudi z bojnim plenom so se okoriščale mnogo širše množice, saj taka široka delitev plena v tem času ni značilna le nasploh za barbare, marveč se pojavlja konec VI. stoletja tudi v urejeni bizantinski vojski. Le tako si je mogoče razlagati tudi sorazmerno dobro bojno opremo povprečnega Obra, ki ima poleg oklepa in orožja po arheoloških podatkih precejkrat tudi zaščito za svojega konja.

V teh pogojih je pri Obrih začelo dobivati bolj ustaljene oblike tudi patriarhalno suženjstvo, zlasti v zvezi z obrtjo. Ta popravek je bil poverjen ali romanskim ujetnikom in ostankom njihovega prebivalstva v Panoniji, ali pa slovanskim hlapcem. Vendar gre tudi tu šele za začetke suženjstva in ne še za široko uveljavljen način organizacije dela. Sicer se namreč ne bi moglo zgoditi, da je kagan konec VI. stoletja dal okrog 10.000 bizantinskih ujetnikov preprosto poklati, ker mu bizantinski cesar ni hotel plačati odkupnine zanje. Prav tako se ne bi moglo sicer zgoditi, da se je iz ujetnikov, navlečenih z Bálkanskega polotoka v začetku VII. stoletja, pomešanih z Obri in Bolgari, moglo v nekaj desetletjih razviti v Panoniji novo plemo s svojim plemenskim poglavarjem, »kakor je pri njih (to je Obrih) navada«.

Nasprotno vrsta podatkov priča, da so bile pri Obrih v navadnem življenju še zelo močne oblike rodovno-plemenskega reda. Tako o razmerju do sosedov v VI. stoletju ni odločal kagan sam, marveč skupaj s plemenskimi starešinami. Nek član obrskega poslanstva v Carigrad je leta 562 kar naravnost povedal, da na kaganove obljube ni kaj dati, da pa Obri gotovo ne bodo napadli Bizanca, preden se ne povrnejo poslanci domov. Zato tudi niso v Bizancu dajali le darov za kagana, marveč tudi za vse vplivnejše člane poslanstva. Ko je okrog leta 570 cesar Justin II. zahteval »kot talce nekaj otrok vladarja Obrov«, mu je njegov poveljnik ob Donavi, Tiberij, ugovarjal in svetoval, naj zahteva raje otroke drugih obrskih poglavarjev: »vedel je namreč, da, če bodo dobili otroke skitskih poglavarjev, pač verjetno očetje talcev nikdar ne bodo privolili, ako bi hotel kagan prelomiti pogodbo«. Vsaj do srede VII. stoletja so o izboru novega vladarja odločali še vsi člani plemen in je med različnimi plemeni kot celotami prišlo do široke borbe okrog tega vprašanja. Tudi sicer so se vse do druge polovice VII. stoletja ponovno pojavljala nasprotja med nomadskimi plemeni različnega izvora, ki so pripeljala nekajkrat do prave medsebojne vojne. Obri potemtakem kljub naraščanju premoženjskih razlik v tem času še niso bili enotno ljudstvo, marveč prava plemenska zveza.

Zaradi tega je naziranje o »obrski državi«, v kateri bi bili nomadi gospodarji razdrobljene in zasužnjene množice Slovanov, na katerem je dolgo slonelo prikazovanje južnoslovanske zgodovine v tem obdobju pri dosedanjem zgodovinoписju, v nasprotju z zgodovinsko resnico. Tudi Slovani so mogli biti vključeni v zvezo z Obri, izvzemši omejeno število posameznikov, le v obliki večjih enot, plemen. Hkrati z nomadskimi plemeni so sestavljala tudi slovanska plemena širšo obrsko-slovansko plemensko zvezo.

V tej plemenski zvezi pa so bili vendarle Obri zaradi več vzrokov v resnici odločujoči činitelj. Obrska vojska je bila kljub svoji sestavi po plemenih kot vojska krepko združena pod kaganovim poveljstvom. Gibljivost dobro oborožene konjenice je dajala Obrom znatno prednost pred slovansko pehoto. Na tak položaj naletimo v zgodovini večkrat (na primer pri Hunih, Madžarih in Mongolih) in prav zaradi njega velja v teh razmerah v zgodovini precej splošno pravilo, da so nomadska plemena ob enakem številu članov vojaško močnejša kakor poljedelski nasprotniki. Ker slovanska plemena po svojem notranjem razvoju še niso prišla do oblikovanja ustaljenih, močnejše povezanih plemenskih zvez, marveč so se združila z Obri posamič, je bila ta vojaška premoč Obrov še večja, saj so bili ti že prej združeni z drugimi nomadi v trdno plemensko zvezo.

V času, ko postaja vojna stalna panoga gospodarstva, se je moralo to dejstvo različne vojaške moči nujno zgraditi v obrsko-slovanskem razmerju na različne načine. Predvsem je nudilo ugodno podlago za to, da so Obri v to razmerje vnesli tisto neenakopravnost med plemeni, v kakršni so že nekaj stoletij do tega časa živeli v srednjeazijski nomadski plemenski zvezi. Tam je bilo namreč splošno pravilo,

da je polnopravno le eno samo plemo, vsa druga pa so mu podrejena. Takšen podrejen položaj Slovanov se je odražal v tem, da je kagan razpolagal s slovansko plemensko vojsko in jo pošiljal na razne pohode, da so se morali Slovani pogosto boriti v prvih vrstah obrske vojske in dajati Obrom del svojega plena, da so Obri zahtevali od slovanskih plemen plačevanje tributa (plemenskega davka) in da so v poznejšem času napadali in plenili tudi naselbine podrejenih Slovanov.

Vendar takšna zveza med obrskimi in slovanskimi plemeni ni izključevala niti nadaljnjega samostojnega notranjega razvoja slovanskih plemen v okviru obrsko-slovanske plemenske zveze, niti samostojnih vojaških akcij in napadov posameznih obmejnih enot v tej zvezi. Zgodovinski razvoj obratno kaže, da so Slovani v tem pravcu napredovali, kajti slovanski upori proti Obrom, s katerimi se je ta obrsko-slovanska povezava razbila v VII. stoletju, so se vsekakor pripravljali s pripravami na samostojne slovanske plemenske zveze še za časa sožitja z Obri. Samo po sebi pa se razume, da je pri tujih piscih o tem razvoju razmeroma težko dobiti podatke, kajti Bizantinci so opisovali to plemensko zvezo, ki so jo opazovali od zunaj, s stališča bizantinske monarhične državne ureditve. Zato so govorili ob poznejših skupnih obrsko-slovanskih ali celo ob pretežno slovanskih napadih pogosto le o »Obrih«, podobno kakor so v času Atila pripovedovali antični pisci o njegovi vojski, ki so jo sestavljali Huni in njim podrejena germanska plemena, le kot o »Hunih«. Vse to torej niso nikaki dokazi za slovansko hlapčevstvo Obrom ali za to, da se ne bi do tega časa že naučili bojevati proti sovražnikom.

Kakor nikjer v plemenskih zvezah, tako tudi v obrsko-slovanski plemenski zvezi razmerje med plemeni ni bilo urejeno po enotnem načinu. Tu je bilo to toliko manj mogoče, ker so zvezo sestavljala plemena z različnim gospodarskim življenjem. Prav ta razlika med pastirskimi živinorejci in poljedelci pomeni temeljno notranje nasprotje te plemenske zveze, v kateri so nomadi v mejah možnosti izkoriščali tudi svoje lastne zaveznike in v poznejšem času, ko jim je zmanjkovalo drugega plena, hodili k njim celo na rop. Zaradi tega je bila podrejenost Slovanov toliko močnejša, kolikor bližji so bili Obrom, torej predvsem v Panoniji in v ravninskih predelih, ki meje nanjo, toliko bližja pa pravemu zavezništvu, v kolikor bolj oddaljenih in hribovitih pokrajinah so prebivali, kakor na primer v Vzhodnih Alpah in hribovitih predelih Balkanskega polotoka. Sicer pa je treba pripomniti, da moremo ločiti v območju obrske nadoblasti dve gospodarsko in narodnostno precej močno ločeni zemljepisni področji: V središču Panonske kotline so v stepi prebivali pastirski živinorejci — Obri, med njimi so pa bili le redko posejani drobci Romanov, Slovanov in tudi raznih germanskih ljudstev, delno že v položaju patriarhalnih sužnjev. V širokem hribovitem pasu okrog tega ozemlja, v katerem je prevladovalo poljedelstvo, pa so živeli Slovani, pomešani s staroselci in z Gepidi, ki so bivali vzhodno od Tise. Med njimi pa bile seveda zelo na redko posejane tudi obrske postojanke, predvsem na vojaško pomembnejših mestih. Pastirske živinoreje (nomadstva) namreč ni mogoče združiti v večjem obsegu na istem mestu s poljedelstvom.

Poleg tega pa je bila obrsko-slovanska plemenska zveza kot celota prav zaradi svojega notranjega nasprotja nujno omejena le na krajšo dobo. Obri so na poseben način premostili družbeno nedozorelost Slovanov v času, ko so skupni napadi proti Bizancu združevali Obre in Slovane. Tedaj so še vedno močne rodovno-plemenske oblike življenja pri Slovanih zaradi neenotnosti plemen preprečevale nastanek velike, trajne in samostojne slovanske plemenske zveze. Z druge strani pa seveda Slovani zaradi velike vloge živinoreje v njihovem gospodarstvu v času preseljevanja niso toliko privlačili obrskih plenilcev. Obri so združili velik del slovanskih plemen v skupen napad na Balkanski polotok in Vzhodne Alpe. Tudi sami so s

svojimi pohodi doprinesli velik delež k njegovemu uspehu. Pomagali so Slovanom na mestih, kjer sicer ne bi ali bi le težko uspeli. V tem je velika vloga Obrov v zgodovini Južnih Slovanov v tej dobi. Toda, po naselitvi v novi domovini je pri Slovanih poljedelstvo spet napredovalo, po propadu bizantinske oblasti nad Balkanskim polotokom pa se je v znatni meri zmanjšal tudi tamkajšnji obrski plen. Zato so se začeli Obri pri iskanju plena vse bolj obračati proti podrejenim slovanskim plemenom. Ker so se s tem gospodarskim napredkom ob naselitvi v novi domovini pri Slovanih povečale družbene razlike in okreplil vladajoči sloj — so s tem dozoreli temelji za nastanek trajnih samostojnih slovanskih plemenskih zvez. Tako se je zveza Slovanov z Obri začela razkrajati. Začeli so se upori proti Obrom, ki so v tretjem desetletju VII. stoletja zrušili obrsko oblast, tako da se v starem obsegu ni mogla nikdar več obnoviti.

6. Prvi uspehi Slovanov v zavzemanju Balkanskega polotoka

Po naselitvi Obrov v Panonski nižini, ki je za nekaj desetletij s tem postala glavno središče napadov proti Bizancu, so bili prvi obrski napadi namerjeni proti Sirmiju, ki ga je Bizanc zasedel v zvezi s propadom Gepidov. Obri pa so mesto zahtevali kot svojo pravico, češ da je to nekdanje gepidsko posestvo. To mesto bi pomenilo v njihovih rokah izhodišče za napade proti bizantinskemu ozemlju tako v smeri proti Egejskemu kakor tudi proti Jadranskemu morju. Prvi obrski poskusi, da ga osvojijo, niso želi uspeha. Toda Bizanc, ki je moral prenesti zaradi obnovljene vojne s Perzijo (ta se je vlekla skozi 20 let, od 572—591) svojo vojsko od Donave na vzhod, je moral po porazu bizantinske vojske, kolikor je je še preostalo ob Donavi, okrog l. 574 odstopiti Obrom del Srema in jim plačevati letni davek po 80.000 zlatnikov.

Položaj, ki je nastal s premikanjem bizantinske vojske v Azijo, so izkoristili tudi Sloveni iz Sklavinije, ki so se po odhodu Obrov v Panonijo okrog leta 567 spet osvobodili. Konec sedemdesetih let VI. stoletja so obnovili svoje napade proti Bizancu v zelo velikem obsegu. Ne le Trakija in Ilirik, marveč tudi Grčija so bili v letih 577—578 izpostavljeni močnim slovanskim napadom. V tem pohodu je sodelovalo po Menandrovem — pač pretiranem — opisu okrog 100.000 Slovanov z levega brega Donave. Tiberij, sovladar takratnega bizantinskega cesarja Justina II., ki po besedah sodobnika »nikakor ni imel dovolj sile, ki bi bila kos v boju le enemu delu sovražnikov, kaj šele vsem hkrati, in v resnici ni mogel iti sam zase proti sovražnikom, ker so bile obrnjene sile Romejcev proti vzhodnim sovražnikom« — Perzijcem, se je tedaj obrnil s prošnjo za pomoč do obrskega kagana. To povabilo je ustrezalo tudi nameram kagana samega, ki je ne dolgo pred tem poslal k Slovenom v Sklaviniji poslanstvo z zahtevo, naj mu plačujejo tribut. Slovenski poglavar Davritas pa je obenem z ostalimi poglavarji zahtevo ponosno odbil: »Kdo je torej tisti med ljudmi, ki ga je rodil svet in ga grejejo sončni žarki, da bi podvrigel našo silo; navajeni smo namreč, da gospodujemo tuji zemlji, ne pa da bi drugi naši. In zatrdno bomo taki, dokler bo kaj bojev in mečev.« Odklonitev obrske zahteve, ki jo je zavrnil bizantinski pisec v te ponosne besede, je zbudila prepir, v katerem so bili obrski poslanci pobiti. Kagan je upal, da bo našel v slovenski deželi bogat plen, »ker so Sloveni mnogokrat oplenili roméjsko področje, njihove dežele pa nihče drug od ostalih ljudstev.« Bizantinci so prepeljali Obre s svojimi ladjami iz Panonije na svoje ozemlje, jih vodili po svojem ozemlju na desnem bregu reke do njenega ustja in jih v bližini le-tega spet spravili preko Donave na slovensko ozemlje. Sloveni so se umaknili v gozdove. Obri so požgali zapuščena naselja in polja, ob koncu pa jim je uspelo »osvoboditi desetisoče Ro-

mejcev iz slovenske zemlje«, kot — prejkone spet pretirano — pravi bizantinski zgodovinar, in so primorali Slovence k obljubi, da jim bodo plačevali vsakoletni davek. Vendar pa to še ni bil dokončen uspeh. Že leto pozneje se je namreč kagan znova pritoževal nad tem, da mu Sloveni davka le ne plačujejo.

Leta 579 se je kagan odločil, da bo dokončno osvojil Sirmij. Potem ko je zgradil dva mostova preko Save, enega nad, drugega pa pod mestom, ga je s tem popolnoma osamil in po triletnem obleganju in vojni proti Bizancu prisilil k vdaji (582). S tem je dobil pomembno vojno oporišče za nadaljnje pohode proti Bizancu.

V času, v katerem je oblegal Sirmij, se je razlila spet velika slovenska poplava na vse bizantinske pokrajine (579—583). Sodoben kronist jih opisuje: »Hitro so šli skozi vso Helado (Grčijo), pokrajine Soluna in vse Trakije in zavzeli mnoga mesta in utrdbe. Opustošili in požigali so jih, ropali in gospodovali v pokrajini. Prebivalci so v pokrajini svobodno in brez strahu, kakor bi bila njihova... Pustošili, požigali in ropali so celo do zunanjega zidu (Carigrada) in so zajeli vse cesarske črede, mnogo tisoč (glav) in drug različen (plen). Glej in do tega dne... ostajajo, žive in mirno prebivajo v pokrajinah Romejcev, ljudje, ki se niso upali pokazati iz gostih gozdov in (prostorov) zaščitenih z drevjem in niso vedeli, kaj je to orožje, razen dveh ali treh... kopij.« Ta napad pomeni gotovo že širši prehod Slovencev k naseljevanju južno od Donave. Kakor se zdi, sta prisilila Slovence k začasnemu povratku preko Donave nazaj (leta 583) šele sklenitev zveze Bizanca z obnovljeno antsko plemensko zvezo in napad Antov na Sklavinijo. Sloveni pa so odgovorili na to s sklenitvijo zveze z Obri, ki so jo dotlej zavračali.

Sredi leta 584 so vpadli v zvezi z Obri spet preko Donave, in odtlej se vrste do konca osemdesetih let skoraj vsako leto bodisi obrsko-slovanski, bodisi slovanski napadi, ki sežejo večkrat vse do Dolgega zidu pred Carigradom. V ta čas spada tudi prvi resnejši poskus Obrov in Slovencev, da z uporabo številnih oblegovalnih naprav osvojijo Solun (586), drugo najvažnejše bizantinsko mesto na Balkanskem polotoku. Vendar se je ta poskus po sedemdnevnem obleganju nehal z neuspehom.

Posamezni porazi Slovencev (Ardagasta, leta 585) in Obrov (587) v Trakiji južno od Balkanskega gorovja so bili samo začasni in razmeroma majhni bizantinski uspehi, s katerimi so uspeli Bizantinci osvoboditi le Astiko, pokrajino med Carigradom in Filipopolisom (Plovdivom v Bolgariji). Pokrajina med Donavo in Balkanskim gorovjem pa je ostala skozi več let izven dosega bizantinske oblasti v rokah Obrov in Slovencev.

V času teh svojih velikih uspehov na Balkanskem polotoku pa so se Obri prvič začeli obračati tudi proti zahodu. V tej dobi so padle v slovanske roke tudi Vzhodne Alpe.

7. Naseljevanje Slovanov v Uzhodnih Alpah

Ko so Langobardi spomladi l. 568 odšli ob stari rimski cesti mimo Poetovia, Celeje, Emone in preko Hrušice v Italijo, katere večji del so v nekaj letih osvojili, so se jim pridružili tudi deli drugih dotedanjih prebivalcev v Panoniji in današnjih slovenskih pokrajinah. Svoje dotedanje ozemlje so Langobardi po sporočilu poznejšega kronista prepustili Obrom, s katerimi je langobardski kralj Alboin sklenil prijateljstvo in zavezniško pogodbo. V tej pogodbi si je baje zagotovil tudi pravico, da se smejo Langobardi v primeru neuspeha v Italiji vrniti nazaj v Panonijo, Obri pa naj bi po potrebi še 200 let pomagali Langobardom v Italiji. Vendar se Langobardi niso umaknili takoj iz vsega sedanjega slovenskega ozemlja. Škofiji v Celeji in Emoni in prav tako tudi večja langobardska naselbina na mestu sedanjega mesta Kranja so vsekakor preživeli njihov pohod v Italijo. Propadli so šele blizu dve desetletji pozneje, med naseljevanjem Slovanov v Vzhodnih Alpah. Redke,

osamljene in majhne skupine Langobardov so v Panoniji ostale seveda tudi druge, kakor kaže nekaj langobardskih grobov v Nikitschu na Spodnjem Avstrijskem iz časa okrog leta 600.

Druga, za prihod Slovanov v Vzhodne Alpe prav tako pomembna posledica odhoda Langobardov v Italijo pa je bila, da je sedaj Notranji Norik, v zadnjih letih oprt na bizantinsko Italijo, izgubil to svojo oporo. Romanski prebivalci te pokrajine so ostali prepuščeni sami sebi. Nihče jim ni mogel več pomagati v obrambi proti slovanskemu naselitvenemu valu, ki se je bližal od severa in vzhoda. Čez približno trideset let srečamo Slovane zapletene v boje že na skrajnem zahodu zgodnjerednjeveškega slovanskega ozemlja v Vzhodnih Alpah in Posočju: v letih 593 in 595 so se bojevali z Bavarci že ob zgornji Dravi v zahodni Karantaniji, okrog leta 600 pa so silili že skozi »istrski dohod«, t. j. skozi Vipavsko dolino, v Italijo. V teh tridesetih letih so torej predniki poznejšega slovenskega ljudstva zavzeli današnjo domovino, obenem pa tudi vse tisto ozemlje v Alpah, ki so ga Slovenci v poznejših stoletjih (do okrog leta 1500) spet izgubili.

V poldrugem desetletju po odhodu Langobardov v Italijo so se Obri — to smo videli ob razvoju obrsko-bizantinskega razmèrja — zanimali predvsem za svojo južno mejo in za osvojitve Sirmija. Nedvomno pa se že v tem času spuščajo Slovani, vsekakor s severa, t. j. izpod Karpatov v Panonijo in iz Spodnje Avstrije preko alpskih prelazov že tudi v notranjost Alp. Že pred letom 579 sta namreč propadli škofiji v mestih Poetovio in Virunum, vsekakor pod slovanskim pritiskom.

Ko pa je leta 582 padel Sirmij in so z njim Obri odprli kanal med Sloveni ob spodnji Donavi in zahodnim delom Panonske kotline, ko je leta 584 padla za nekaj let bizantinska meja ob spodnji Donavi, se je obrnil v Vzhodne Alpe nov slovanski tok, močnejši od prvega in usmerjen ob toku alpskih rek navzgor, torej prihajajoč od jugovzhoda in vzhoda. Povezan je s postopno novo usmeritvijo obrskih napadov. Obri so se namreč po prvih velikih uspehih na vzhodu začeli počasi, pa gotovo obračati tudi proti zahodu. Pod tem slovanskim pritiskom sta propadli pred letom 587 škofiji v Celeji in Emoni, nekako v istem času tudi langobardska naselbina v Kranju (njene najmlajše najdbe sežejo do okrog leta 580), okrog leta 585 je propadla tudi langobardska utrdba v Meglarjah ob Ziljici na Koroškem. Pred letom 591 pa sta končno propadli kot zadnji tudi antični škofiji v Teurniji in Aguntu ob zgornji Dravi. Ko so arheologi v moderni dobi odkopavali ostanke teh mest, so ugotovili, da jih je uničil ogenj. Osvojena so bila torej v boju.

Po obrski osvojitvi Sirmija se je torej obrnil v Alpe že nov slovanski val, ki je v manj kot desetih letih zalil in bistvu vse poznejše slovensko ozemlje. Bavarci, ki so začeli prodirati v zadnjem desetletju VI. stoletja ob Dravi navzdol proti vzhodu, so trčili leta 593 v okoliških nekdanjih mest Agunta in Teurnije že na Slovane. Že med dogodki leta 592 pa sporoča langobardski zgodovinopisec Pavel Diakon značilno vest: »V tem času je tudi kralj Agilulf napravil mir z Obri«. Ta pogodba molče sporoča o bojih, v katere so se zapletli pred tem (Kranj, Meglarje, Celeja, Emona) z Obri povezani Slovani z Langobardi, obenem pa tudi, da se je meja obrsko-slovanskega ozemlja močno približala langobardskemu ozemlju. Notranji Norik, ki je po koncu bizantinske oblasti v severni italjski ravnini živel še nekaj desetletij kot romanski otok sredi med barbarskimi ljudstvi samostojno življenje, je bil sredi devetega desetletja VI. stoletja s padcem Meglarij od Italije najprej odrezan, ob koncu tega stoletja pa je utonil v slovanskem morju. Slovani so zasedli do okrog leta 580 Panonijo, dolino Mure in vzhodno Koroško, do okrog leta 587 Celjsko kotlino, Ljubljansko kotlino in Ziljsko dolino, okrog leta 590 zgornjo Dravsko dolino in dolino Soče.

8. Meje, smeri in obseg naselitve

Do kod so segli Slovani pri svoji naselitvi v Vzhodnih Alpah? Če gremo od juga proti severu, se je treba najprej ozreti na mejo, do katere so prišli Slovani v Istri, ki je kljub langobardski osvojitvi severne Italije ostala v bizantinskih rokah. Le mimogrede so Langobardi zrušili Trst, toda že leta 571 so ga Bizantinci spet obnovili. V Istri so Slovani zasedli le severni del do Čičarije in Buzeta. Čičarija je z Učko goro ostala nenaseljena in je delila alpske Slovane od slovanskih doseljencev, ki so prihajali v Istro od okrog leta 600 naprej po morju in od Reke. Od tod so prihajali predniki istrskih Hrvatov. Pri Buzetu sta se vsaj od okrog leta 800 oba naselitvena valova stikala. V smeri proti morju so naselili alpski Slovani zaledje Trsta, mestne naselbine pa so ostale romanske, z njimi vred zaenkrat tudi bližja okolica, kajti takratna mesta niso živela le od obrti in trgovine, marveč v veliki meri tudi od poljedelstva. Kljub poznejšim znatnim spremembam (s spremembo gospodarskega ustroja mest se je romansko prebivalstvo omejilo od XII. stoletja dalje le še na ozki prostor v okviru samega mestnega obzidja, pa tudi vanj je proniknil znaten delež Slovanov iz okolice) je ostalo v Slovenskem Primorju to razmerje pomembno vse do našega časa.

Meja v Furlaniji je nastala v ozki zvezi z obmejnimi utrdami, ki so jih z obnovo ostrogotske obrambne črte na vzhodnem robu Furlanske ravnine organizirali v letih 555—568 Bizantinci. Že neposredno ob vstopu v Furlanijo so namreč Langobardi pokazali, da ne verjamejo prav v svojo pogodbo z Obri, ali vsaj ne v učinkovitost obrske pomoči pri obrambi vzhodne meje severne Italije, skozi katero je vdirala v času preseljevanja ljudstev večina barbarov, pohlepni po italiskem bogastvu. Langobardski kronist pripoveduje, kako je kralj Alboin zaupal obrambo »vrat v Italijo«¹ svojemu nečaku Gisulfu, »za vse primernemu možu«, ki pa je sprejel vojvodstvo v Furlaniji šele potem, ko mu je Alboin dodelil izbrane langobardske rodove in črede plemenitih konj. V tem sporočilu se skriva gotovo sicer tudi samohvala pisca tega sporočila, ki je doma iz Furlanije. Vsekakor pa je res, da so Langobardi prevzeli bizantinski »limes«² (obmejne utrdbe) na robu Furlanije. To ne velja le za prevzem utrd, marveč tudi za prevzem bizantinske ustanove »graničarjev«³ (»limitanei«, Langobardi so jih imenovali »arimani«, t. j. vojščaki), ljudi, ki so za dodeljeno jim zemljišče morali opravljati vojaško službo v obmejnih utrdah. Obmejne utrdbe se vrste na črti Tržič—Fara (pri Gradiški)—Krmn—Čedad—Gemona (Humin)—Venzona (Pušja ves) vzdolž vsega vzhodnega roba Furlanske ravnine. Ko so Obri leta 611 prvič vpadli v Furlanijo, je bila ta že zavarovana z omenjenim utrjenim pasom. Langobardi so se namreč zatekli po kronistovem sporočilu »v obzidje mesta Čedada... in v ostale utrdbe, ki so bile v njegovem sosedstvu, to je v Kormin, Neme, Osoppo, Rtin, Ragogna, Humin in tudi Ipplis, čigar položaj je tak, da ga sploh ni mogoče osvojiti«. Središče tega za slovensko naselitev pomembnega obrambnega pasu je bilo v Čedadu (gl. str. 160).

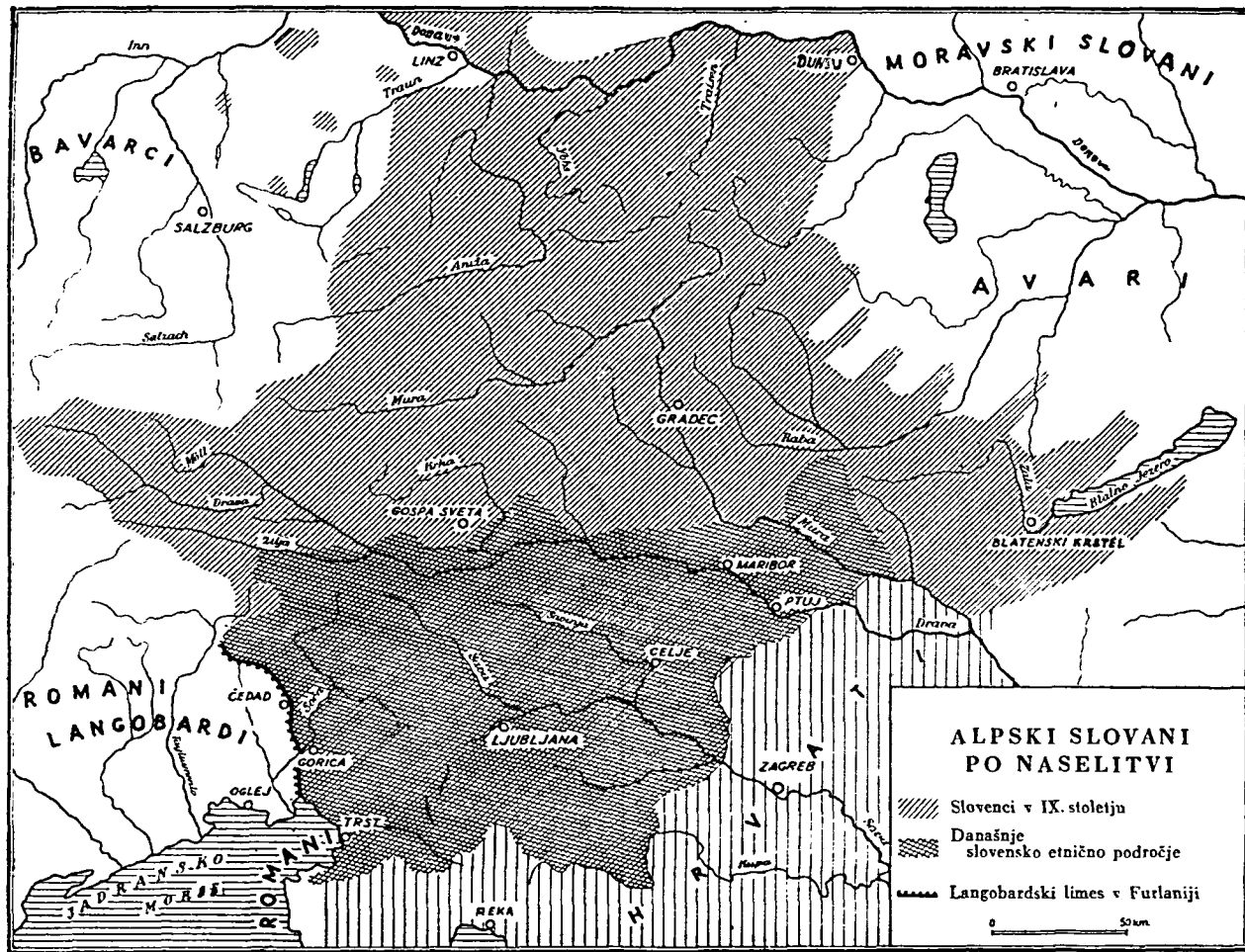
Slovska naselitev med morjem in Alpami se je ustavila prav ob tej obrambni črti. V južnem delu tega ozemlja so segli prav do te črte že okrog leta 600, v severnem pa so bila Goriška in Beneška Brda še do okrog leta 700 pod langobardskim varštvom. Prvi slovanski naselitveni val v ta prostor je torej segel nekako do Soče.

Severno od slovensko-langobardske meje je zajemalo slovensko ozemlje spodnjo in srednjo Ziljsko dolino in segalo ob Dravi skoraj do njenega izvira (do potoka Christenbacha, ki se izliva v Dravo z Anraške gore med današnjima mestoma Lienz na vzhodu in Innichen na zahodu). Okrog dolin rek Möll, Malta in Lieser je dosegla slovska narodnostna meja na Grossglocknerju Visoke Ture. Visokim in

Nizkim Turam je sledila do Dachsteina. Na Dachsteinu pa se je obrnila spet proti severu na Mrtvo gorovje in od tega ob reki Trauni do Donave. V Mühlviertelu je slovansko ozemlje prestopilo celo na levi, severni breg te reke, ki ji je sicer sledila mejna črta od ustja Anize do Wienerwalda. Na črti od izvira Drave do Donave so mejili alpski Slovani na germanske Bavarce, ki so se za kratek čas pred njimi naselili v Alpah. Na tej meji so prišli v borbo s svojim najnevarnejšim nasprotnikom, z Bavarci, ki so bili nosilec nemškega političnega osvajanja in poznejšega priseljavanja proti jugovzhodu ter od katerih je izšlo tudi poznejše nemško avstrijsko prebivalstvo. Prav oni so odvezli do XV. stoletja iz slovenskih rok več kot polovico prvotnega slovenskega narodnostnega ozemlja (okrog 36.000 km² od okrog 60.000; današnje slovensko ozemlje meri okrog 24.000 km²). V Panonski nižini, ki je po svojem stepskem značaju idealen prostor za nomade in v katero so konec VI. stoletja vse bolj in bolj prenašali svoje težišče Obri, so bile slovenske naselbine v tem času redke. Šele pozneje, po propadu obrske sile konec VIII. stoletja se je z novimi kolonizacijskimi tokovi izoblikovala tu jasnejša narodnostna meja, ki je tekla od Wienerwalda proti vzhodnemu koncu Blatenskega jezera v Panoniji in od tod proti jugu na Dravo. Med Dravo in Istro so se alpski Slovani stikali s Slovani, ki so se kmalu za njimi naselili na zahodnem delu Balkanskega polotoka, s predniki današnjih Hrvatov.

Vse to ozemlje pa ni bilo poseljeno s Slovani niti gosto, niti enakomerno. Kakor drugod v Evropi je bila takrat gostota prebivalstva prilično majhna tudi še pri nas. Bila je celo občutno manjša kakor v posameznih pokrajinah zahodne Evrope. Alpski Slovani so namreč prišli v zelo opustošene pokrajine, dalje so sami ob napadih v večji meri kakor razna germanska plemena uničevali staro romansko prebivalstvo. Pa tudi v gospodarskem pogledu so zaostajali za Germani, ki so bili prej dolga stoletja v neposrednejšem stiku z rimskim svetom in se od njega marsikaj naučili. Dejstvo, da je velika večina današnjih vasi na sedanjem in nekdanjem slovenskem ozemlju nastala šele med X. in XIV. stoletjem, jasno kaže na redkost tedanje njegove naseljenosti. Ta redkost je seveda utemeljena predvsem v značaju slovanskega nerazvitega poljedelstva, ki je zemljo še slabo izkoriščalo. V takratnih pogojih je moglo živeti na tedanjem slovenskem ozemlju v Alpah, ob zgornji Savi in ob Soči le okrog 150.000 do 200.000 prebivalcev.

Ti seveda niso bili enakomerno razprostrti preko vsega obsežnega ozemlja, ki so ga osvojili konec VI. stoletja. Enakomerno naselitev je preprečevala že sama narava osvojenega ozemlja. Obsežni gorski predeli za naselitev in poljedelstvo vse do danes niso mogli priti v poštev. Tako n. pr. obsežna gorovja Julijskih in Savinjskih Alp, seveda tudi Visokih Tur. Ta neenakomerna naseljenost je za Slovenijo in Vzhodne Alpe še danes značilna. Druga ovira za enakomerno naselitev je bilo močvirno dno rečnih dolin na Koroškem, ki jim takratna stopnja poljedelstva alpskih Slovanov očitno ni bila še kos in kjer so se spričo tega Slovenci naselili predvsem ob robovih. Po Gosposvetskem polju, ob Glini in Zilji se je ta način naselitev ohranil v precejšnji meri še do danes. Še danes izrabljajo ravnine ob teh rekah v večji meri za pašnike in travnike kakor za njive kljub regulaciji, deloma izvedeni v zadnjih desetletjih. Obsežni predeli slovenskega ozemlja — tudi ravnine — so bili takrat že zarasli z gozdovi in so bili naseljeni šele v zvezi s krčenji v poznejših obdobjih kolonizacije (od IX. stoletja dalje). Gozd je bil močno razširjen na pr. na Sorškem polju med Kranjem, Medvodami in Škofjo Loko, na Dravskem polju med Mariborom in Ptujem, na Dolenjskem južno od Krke med kočevskimi gozdovi in Gorjanci, v škofjeloškem hribovju, zlasti pa na obsežnih višje ležečih predelih v Alpah od Posavja na jugu pa do Donave na severu. Že

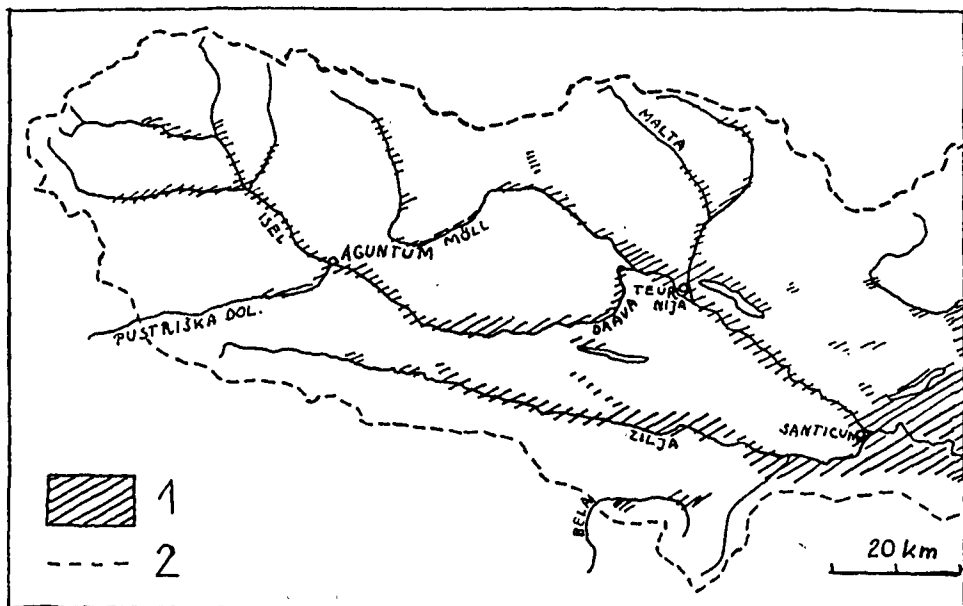

Zemljevid št. VIII.

(Po M. Kosu v Zgodovini narodov Jugoslavije I, 1953)

ti naravni pogoji so preprečevali Slovanom ustvaritev strnjenga in enakomernega naselbinskega območja. Naselili so se v prvem času predvsem v obliki posameznih naselbinskih jeder, skupin naselij, ki so nastala tam, kjer je bila pokrajina ugodnejša za njihovo naselitev. Ta močnejša naselitvena jedra pa so bila povezana med seboj z ožjimi pasovi naseljenega ozemlja, včasih celo s samotnimi cestami, prelazi in presekami skozi gozd.

Pa tudi politični momenti so vplivali na različno močno naselitev alpskih Slovanov po posameznih pokrajinah. Obri so bili namreč neprijetnejši in nasilnejši

Zgodovina št. IX.

Primer starejše slovanske naselitve v goratem ozemlju na Zgornjem Koroškem

(po M. Kosu, Slovenska naselitev na Koroškem, Koroški zbornik, 1946)

Pomen znakov: 1. Ozemlje starejše slovanske naselitve (do konca XII. stoletja). 2. Meja Koroške dežele do konca XV. stoletja

gospodarji v tistih delih obrsko-slovanske plemenske zveze, kjer so bila težišča njihove sile, in ob cestah, ki so jih vodile na zahod ob njihovih vojaško-roparskih pohodih, ker so bili mnogo bolj blizu kakor v odročnejših in goratejših predelih, ki so se nehali v razne slepe ulice. Zato so se Slovenci gosteje naselili v Karantaniji, v dolenskih, štajerskih in goriških hribovitejših predelih in v ravnini pod Savinjskimi Alpami. Zelo redko pa so se naselili v Panoniji in redkeje tudi v neposrednem območju obeh najvažnejših cest, ki so jima sledili obrski vpadi (ob Donavi in ob poti od Ptuja preko Celja in Ljubljane do Vipavske doline). Na različno gostoto je končno vplivala tudi še splošna smer slovanske selitve od jugovzhoda proti severozahodu in severu (to velja za drugi, močnejši naselitveni val). Čim južnejše so pokrajine, ki so jih zasedli Slovani v Vzhodnih Alpah, tem gosteje so naseljene že v tem prvem razdobju.

Med vzroki, ki so slovanske prišleke najbolj vabili v posamezne gosteje obljudene okoliše, je omeniti zlasti dva, ki imata splošnejši pomen. Kjer je bilo le

mogoče, so se naslonili na staro kulturno zemljišče, ki so ga izrabljali že starejši prebivalci ob zgornji Savi in Dravi, zemljišče, ki ga ni bilo treba šele najprej otrebiti gozda. Drugi tak vzrok — marsikje je s prvim sovpadal — je bilo gričevje. Na njem so se Slovani v tem času, kakor kaže, posebno radi naseljevali. To sicer ne pomeni, da bi se ravnine sploh izogibali, zlasti kadar jih je vodilo vanjo že v času rimske oblasti obdelano zemljišče. Vendar pa je naselitev po gričevju značilna poteza njihove kolonizacije. Tako so na pr. nastala na Dolenjskem najmočnejša slovanska naselbinska jedra v Dolenjskem gričevju južno od Save, skozi Gorenjsko gresta najstarejša naselitvena tokova prav ob stiku ravnine s hribi (pod Alpami na severu in pod holmi okrog Šmarne gore na jugu). Podobno je tudi v porečju Sotle in Savinje. To je seveda le nekaj primerov za pojav, ki ga najdemo povsod. Tudi ta značilnost je vsekakor zvezana z dejstvom, da so Slovani ob svojem prihodu lažje obdelovali plitvo, kakor globoko zemljo — že zaradi svojega načina poljedelstva.

Alpski Slovani so — kakor je dognal Milko Kos v dolgoletnih preiskavah — poselili vse obsežno zgoraj očitano ozemlje v šestih različnih kolonizacijskih tokovih, ki jih v glavnem veže skupna smer od vzhoda proti zahodu:

1. Dolenjsko-kraški tok je zajel Dolenjsko gričevje med Savo in Krko, Gorjanci in Kumom, Grosupeljsko kotlino, Ribniško dolino, vrhniško okolico in Bloško planoto, pri Postojni pa se je nadaljeval do Vipavske doline in Goriških Brd, do Tržaškega Krasa in prek Šempetra do naselbin ob notranjski Reki. Njegova najvažnejša, na antiko naslonjena središča so bila v Dolenjskem gričevju ob Krki, Trebnjem in Grosupljem, na Blokah, na Krasu jugozahodno od Postojne in v Vipavski dolini.

2. Posavsko-gorenjsko-obsoški tok se je ozko naslonil na antično izročilo in je na podoben način kakor v Hrvatskem Zagorju poselil gričevje med Savo na jugu, Donačko goro, Halozami in Konjiško goro na severu do Celjske kotline, celjsko okolico in Savinjsko dolino ter hriboviti predel do Mislinje, od tod pa je ob robovih Gorenjske ravnine vodil slovenske priseljence pod Kamniškimi planinami in Karavankami na eni in pod skupino gričevja okrog Šmarne gore na drugi strani. Preko Škofjeloškega in Polhograjskega hribovja so prišli alpski Slovani iz Ljubljanske kotline v dolini Bače in Idrijsčice, od tod pa v dolino ob zgornji Soči in v goriško gričevje.

3. Koroški tok je naselil predvsem južni del dežele, ki je bil že v antiki močnejše kultiviran. Omeniti je treba zlasti močna naselbinska jedra v Podjunu, na Gosposvetskem polju s široko okolico, okolico Beljaka, Spittala in Lienza, Rožu in gričevju nad Vrbskim jezerom. Od teh središč so se odcepili manjši tokovi v različne smeri (Krka, zgornja Glina, Zilja, Bela). Pri slovanski naselitvi na Koroškem se je uveljavila antična tradicija glede že prej obdelane zemlje močnejše kakor kjerkoli drugje v Vzhodnih Alpah.

4. Obmurski tok je — preko prelazov s Koroške in ob Muri navzgor — zajemal dolino zgornje Mure in zgornje Anize do salzburškega Lungaua. Posebej je treba omeniti močno skupino slovanskih naselbin med Bruckom in Judenburgom.

5. Panonski tok je v prvih časih poselil od vzhoda sem predvsem gričevje ob srednji Dravi, srednji Muri in zgornji Rabi. Močnejše so se alpski Slovani naselili takrat v Halozah, ob robu Dravskega polja in v Slovenskih goricah, najmočnejše slovensko naselbinsko središče pa je bilo na Lipniškem polju ob Muri južno od Gradca, ki je bilo precej močno poseljeno že v dobi rimskega gospodstva.

Šele pozneje, zlasti po koncu obrske moči pa so Slovani v začetku IX. stoletja že z Alp nazaj proti vzhodu poselili v večji meri tudi panonsko ravnino med današnjo avstrijsko pokrajino Gradiščansko in Blatenskim jezerom, pokrajino, ki so jo dotlej pustili precej prazno zaradi močnega obrskega pritiska.

6. O b d o n a v s k i t o k je, kakor smo videli, že nekaj desetletij prej, preden so se Langobardi umaknili v Italijo, ko so bile Vzhodne Alpe Slovanom še zaprte, zajel ozemlje med Donavo in Alpami, med Wienerwaldom in Trauno. V tem ozemlju so bile slovanske naselbine redkejše kakor v južnejših predelih. Le v redkih predelih te pokrajine so bili alpski Slovani v večini proti romanskim staroselcem in Bavarcem, odkar se je po propadu obrske države usmerila bavarska kolonizacija tudi v območje poznejše Spodnje Avstrije. Močnejše slovanske naselbine so bile predvsem v alpskem predgorju, v ravnini ob Donavi pa so bile šibkejše, enako kakor tudi severno od Donave med Naarno in Kremso.

Vse to ozemlje — svoj največji obseg je doseglo v začetku IX. stoletja — je merilo okrog 70.000 km². V teku poznejše — v glavnem srednjeveške — naselitvene zgodovine se je skrčilo na okrog 24.000 km², to je približno na eno tretjino. Od tega ozemlja je v ljudski republiki Sloveniji združenih nekaj preko 20.000 km², ostalo ozemlje pa je razdeljeno med dve državi — Avstrijo in Italijo.

IV. ŽIVLJENJE ALPSKIH SLOVANOV V NOVI DOMOVINI V PRVIH DESETLETJIH PO NASELITVI

1. Razmerje alpskih Slovanov v novi domovini do sosedov

Najvažnejši sosed alpskih Slovanov v času naselitve in v prvih desetletjih po njej so bili nedvomno Obri. Kot na Balkanski polotok, tako tudi v Vzhodne Alpe Slovani niso prodirali sami, marveč kot del velikega, v narodnostnem pogledu neenotnega telesa, obrsko-slovanske plemenske zveze. Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah, v zgornjem Posavju in v Posočju — vsaj njeno najvažnejše obdobje — spada prav v čas med letom 584, ko so se Obri po svojem uspehu proti Bizancu ob spodnji Donavi prvič začeli resneje obračati tudi proti zahodu, ter letom 592, ko so Bizantinci začeli z resnim protinapadom proti Obrom. Zato so Obri leta 592 s sklenitvijo miru z Langobardi zaključili sovražnosti, do katerih je nedvomno prišlo zaradi napredovanja Slovanov v zgornje Posavje, in si osvobodili roke za nove boje proti Bizancu na vzhodnem delu Balkanskega polotoka. Potem ko je kagan leta 593 v bojih v Trakiji vrnil Bizantincem milo za drago, pa srečamo leta 595 Obre najprej v bojih ob zgornji Dravi, kjer so pomagali alpskim Slovanom proti napadu Bavarcev, nato pa v današnji srednji Nemčiji v bojih proti Frankom. Bizantinski napad proti Obrom pri Singidunu (= današnji Beograd) leta 596 je znova izzval sklenitev miru med Obri in Langobardi. Obri so v naslednjem letu oplenili bizantinsko Dalmacijo, ki je segala tedaj proti severu skoraj do Save. Toda v letih 598—599, ko je vladal na vzhodnih obrskih mejah mir, Slovani vpadajo v Istro in pritiskajo skozi »istrska vrata« (= Vipavska dolina) že tudi v Italijo. Ponovni napadi Bizantincev, tokrat v samo središče obrske sile, v ravnino ob Tisi, in bizantinske zmage so leta 600 spet pretrgale ta slovanski pritisk proti zahodu. Prav ta bizantinski pritisk je privedel leta 602 znova do sklenitve »večnega miru« med Obri in Langobardi, pretrganega s slovanskim pritiskom v Italijo. Še istega leta so »Langobardi z Obri in Slovani vpadli v istrsko ozemlje, vse opustošili z ognjem in ropanjem«, obenem pa so oboji sodelovali tudi še na oddaljenjših bojiščih. Tako so pri pripravah za napad v Trakiji sodelovali langobardski obrtniki, ki so Obrom izdelovali ladje, pri langobardskem obleganju nekaterih mest v severni Italiji pa slovanske čete, ki jih je poslal Langobardom na pomoč obrski kagan.

Preko ozemlja alpskih Slovanov sta se očitno stikala obrsko in langobardsko območje. Vendar velja za alpske Slovane in njihovo razmerje do Obrov isto, kar je bilo zgoraj rečeno nasploh o obrsko-slovanskem razmerju. Tudi tu se je razmerje med Obri in Slovani spreminjalo tako po različnih pokrajinah kakor po različnih obdobjih. Tudi tu so odločali o večji ali manjši ostrini tega razmerja večja ali manjša bližina Slovanov do obrskega težišča v Panoniji, večja ali manjša upo-

rabnost njihovega zemljišča za zimsko pašo, večji ali manjši pomen njihovega ozemlja za obrske pohode v dežele izven obrsko-slovanske plemenske zveze in končno večja ali manjša gospodarska razvitost in bogastvo plemena, ki je prebivalo na tem ozemlju. Glede na ta dejstva je mogoče reči za alpske Slované le na splošno — podrobnih virov, ki bi govorili o tem, namreč ni — da je bil najhujši pač položaj Slovanov, naseljenih v sami Panonski ravnini in njenem gričevnatem obrobju. Dalje je mogoče trditi, da so Obri močnejše pritiskali tudi na Slované, ki so živeli ob obeh poteh, ki sta vodili Obre proti zahodu v Italijo (preko današnjega slovenskega ozemlja mimo Celja in Ljubljane) in proti Frankom in z njimi zvezanim plemenom (ob Donavi). Obrsko-slovansko razmerje pa se je utegnilo še najbolj približevati pravemu zavezništvu v goratem ozemlju med obema tema dvema vpadnima cestama, to je na sedanjem Koroškem in zgornjem Štajerskem. Prav nič ni slučajno, da sežejo krajevna imena, ki so zvezana z Obri (Vovbre—Heunenbug, Vaniče—Fanning — od »ban«), ter najdbe za obrska grobišča značilnih predmetov (Št. Peter pri Grabštanju, Malošče, Bayerdorf—Arndorf pri Herzendorfu, vse v široki okolici današnjega Celovca) le v vzhodni del Koroške.

Z Bavarci, ki so prodirali od zahoda v zgornje Podravje v istem času, v katerem so ga zasedali Slovani z vzhoda, so se alpski Slovani borili že od samega začetka. Po porazu v zgornji Dravski dolini (nekako v okolišu starih, takrat že propadlih mest Teurnije in Agunta) leta 593 so Slovani za dalj časa zavrnilo bavarski pritisk, ko so s pomočjo Obrov na istem mestu ob obnovljenem napadu Bavarce leta 595 premagali.

Kot alpski Slovani so bili v tem času vključeni v obrsko-slovansko plemensko zvezo tudi njihovi sosedje na jugovzhodu in severu, Slovani na zahodnem delu Balkanskega polotoka, na Češkem, Moravskem in Podkarpatju. Tako se moramo ozreti le še na slovansko razmerje do zahodnih sosedov med morjem in Alpami. Tu so mejili alpski Slovani na bizantinsko Istro s Trstom in na langobardsko Furlanijo. Trst so sicer Langobardi ob svojem prihodu v Italijo porušili (568), a vsaj leta 571 je bil spet obnovljen in v bizantinskih rokah. Langobardi so sicer še v naslednjem desetletju (okrog 585—590) poskušali zavzeti Istro, a brez uspeha. Tako so Bizantinci obdržali v svojih rokah poleg Istrskega polotoka tudi tržaški mestni okoliš, ki je tedaj segal do Timave, Nanosa, Javornikov in Snežnika. Pokrajino so Bizantinci poskušali zavarovati z »graničarsko« organizacijo; čete »graničarjev« (numeri) naj bi namreč skrbele za varnost meje. Vendar je ostala ta vojaška organizacija v glavnem omejena na vojaške oddelke meščanov v mestih ob zahodni, istrski obali in ni mogla preprečiti slovanskega naseljevanja v severnem delu pokrajine na Krasu, pa tudi ne v vzhodni del polotoka.

Tudi Langobardi, ki so se v glavnem ustalili v ravnini zahodno od alpsko-kraških višin na vzhodnem robu Furlanije, so se v drugi polovici VI. stoletja v zvezi s prodiranjem Slovanov le polagoma umikali iz Posavja (Kranj, Emona), z utrdbo Siliganum (današnji Solkan) pa je njihova obrambna črta ob vzhodnem robu Furlanije morda segala še v Posočje. Slovani so prvič že okrog leta 600 silili v južnem Posočju za Langobardi v Italijo, v času, ko so Langobardi sklenili z Bizantinci premirje, toda brez uspeha. Kljub tem krajšim spopadom med Slovani in Langobardi v VI. stoletju pa je obrsko-slovansko plemensko zvezo v glavnem vendarle vezalo nasprotje do Bizanca. Lokalni spopadi so se, kakor smo videli, hitro zaključili s premirjem. Pač pa tako Langobardi kakor Slovani napadajo v tem času bizantinsko Istro: prvi okrog leta 587 in 585 ali 590, drugi okrog leta 599 in 600; leta 602 so se v tem napadu celo oboji združili.

Šele z razvojem mirnih odnosov med Langobardi in Bizancem sredi prvega desetletja VII. stoletja se je znova zaostriło razmerje obrsko-slovanske plemenske

zveze do Langobardov. Najbrže leta 611 so Obri in Slovani vdrli v Furlanijo, pobili furlansko vojsko in zavzeli celo Čedad, središče obmejne utrjene črte — po pripovedki kronista seveda le s pomočjo izdaje vojvodove žene Romilde, ki je v zameno za predajo mesta hotela postati kaganova žena, bila pa je z ostalimi ubita. V istem letu so Slovani vdrli tudi v Istro in jo oplenili.

Zveza z Obri je — tako kaže ves opisani razvoj — nedvomno koristila Slovanom v prvem obdobju njihovega prodiranja v Vzhodne Alpe. Z obrsko pomočjo so ponekod laže lomili odpor, kakor bi ga mogli sicer. Toda okrog leta 620 so se začeli spreminjati odnosi med alpskimi Slovani in Obri. Bizantinska posest na Balkanskem polotoku se je namreč do okrog leta 615 skrčila le na ozemlje med Solunom in Carigradom, sicer pa na posamezna mesta ob obali in na otoke. Vse drugo so v glavnem poselili Slovani. Obrski napadi proti Carigradu in Solunu niso uspeli, tako da so Obri leta 619 z Bizancem sklenili mir. Vse to je seveda znatno zmanjšalo obrski plen in Obri so si začeli iskati plena drugod.

Cilj obrskih plenilnih pohodov so v vse večji meri začele postajati tudi naselbine z Obri zvezanih slovanskih plemen. V tem času je cela vrsta okoliščin omogočila alpskim Slovanom, da so se po letu 623 osvobodili obrske nadoblasti in da so se združili z zahodnimi slovanskimi plemeni na Češkem in Moravskem v novo, samostojno slovansko plemensko zvezo pod vodstvom Sama. Po Samovi smrti (okrog 660) in obnovi obrske moči v istem času so bili sicer Slovani ob zgornji Dravi in Savi do konca VIII. stoletja razdeljeni med slovansko kneževino Karantanijo in Obri, toda v IX. stoletju so se znova združili v okviru Karantanije; zaradi pokoritve karantanskih Slovanov po Germanih pa se je njihov razvoj v primeri z razvojem ostalih Južnih Slovanov obrnil precej v drugačno smer. Vsa ta dejstva pomenijo izhodišče v oblikovanju posebnega slovenskega ljudstva, ki ga viri do XIII. stoletja imenujejo navadno »Karantance«; vendar pa viri konec IX. stoletja uporabljajo zanj včasih tudi ime Sloveni in za njegovo deželo ime Slovenija. Ime »Sloveni« si je to ljudstvo pozneje samo obdržalo v nekoliko spremenjeni obliki »Slovinci«, ki je nastala iz imena »Sloveni« preko ženske oblike imena — »Slovenka« (tako kakor sivec: sivka, stavec: starka, znanec: znanka; podobno kot gorjanec iz gor'aninъ, poljanec iz pol'aninъ itd.). Ime Slovinci bomo zaradi tega poslej tudi mi uporabljali za to ljudstvo, dasi se je ime uveljavilo v tej obliki šele pozneje.

2. Razmerje Slovanov do staroselcev in vpliv staroselcev na razvoj slovanskega gospodarstva

Najširši neposredni vir, ki poroča zgodovinarju o razvoju prebivalstva katerekoli pokrajine, so krajevna imena. Kraje so namreč poimenovali njihovi prebivalci. V kolikor taki kraji s svojimi prebivalci (bodisi zaradi odhoda, bodisi zaradi drugačne katastrofe) niso propadli, so zato navadno ohranili svoja imena le nebitveno spremenjena dalje. Tako nam dajejo krajevna imena — obenem z vsem razvojem razporeditve in ureditve naselbin, ki se kaže v njih — prvi in najširši neposredni odgovor na vprašanje, kaj se je zgodilo ob prihodu Slovanov v Vzhodne Alpe s staroselci in kako močna je bila plast teh starih, do prihoda Slovanov v veliki večini romaniziranih prebivalcev nove slovenske domovine od tega prihoda dalje.

Mesta, ki so bila za način življenja v teh pokrajinah v času rimske oblasti nad njimi tako zelo značilna, so hudo trpela seveda že ob prehodih germanskih ljudstev in ob hunskih napadih. Sedaj pa so izginila vsa, razen krajev ob Tržaškem zalivu in ob zahodni obali Istre, ki so bili pod bizantinsko nadoblastjo (Trst, Koper, Milje, Piran, Novi grad itd.). Od marsikatere med razmeroma redkimi po imenu nam znanimi naselbinami iz tega časa se ni ohranilo niti njeno ime (na pr. Neviodunum

-Drnovo pri Krškem, Praetorium Latobicorum-Trebnje, Emona-Ljubljana, Nauptus-Vrhnika, Noreia, Colatio itd.); pri drugih je ime izgubilo zvezo s krajem, s katerim je bilo prej zvezano in se je razširilo na širši okoliš (na pr. Juenna—Podjuna, Teurnia-Liburnia-Lurnsko polje pri Spittal, morda Virunum-Maraunberg itd.); spet pri drugih pa je ostalo ime zvezano z novimi kraji, ki so nastali na mestu ali v bližini antičnega naselja (na pr. Ptuj, Celje, Beljak, Kranj, Čedad, Logatec, Meglarje, Trojane, Hrušica = prevedeno Ad pirum itd.). Ugotovitev, da se je na pr. v okolišu Gorenjskega in severnega Goriškega ohranilo med imeni 25 krajev, ki jih za dobo ostrogotske vlade nad tem ozemljem sporoča ravnski geograf z imenom »civitates« (ime pomeni po naše »mesta« in je vsekakor pretirano, gre pa nedvomno za pomembnejša naselja), le eno samo — Kranj — je pač jasen primer obsežne zamenjave krajevnih imen ob prihodu Slovanov; takšno zamenjavo pa more razložiti vsekakor le obsežna zamenjava prebivalstva.

Poleg takih imen in naselij, ki so nam znana že iz virov iz dobe rimskega gospostva, pa so se ohranila v slovensko dobo še tudi nekatera druga krajevna imena (na pr. Ig, Vič, Horjulj, Kanal, Kobarid, Bovec, Tolmin, Solkan, Sežana, Medana itd.), zlasti na Krasu, v Vipavski dolini, Goriških Brdih, Beneški Sloveniji, ob Zilji zahodno od Kötschacha, ob zgornji Dravi v okolišu Lienza ter v prostoru med Anižo in Trauno, torej v pasu vzdolž zahodne takratne slovenske narodnostne meje. Ohranila so se tudi imena za večino večjih rek (Zilja, Glina, Krka, Mura, Raba, Drava, Soča, Sava, Timava, Kolpa itd.), več pokrajinskih imen (Zilja, Rož, Laboška dolina, Kras, Bohinj, Bled, Koroško, Kranjsko itd.), od imen gora pa v notranjosti slovenskega ozemlja le zelo redka (na pr. Krim).

Vsekakor pa kažejo že ta krajevna imena, dasi se jih je le sorazmerno malo ohranilo v slovansko dobo, da je del prejšnjega romanskega ali romaniziranega prebivalstva preživel slovensko naselitev. Neposredno pa pričajo o njih krajevna imena v zvezi z imenom »Vlah«, ki so ga alpski Slovani vzdevali romanskim staroselcem. Milko Kos je ugotovil naslednje sledove »vlaških« imen v notranjosti slovenskega ozemlja: največja njihova skupina je razvrščena v široki okolici Laškega ob Savinji (Lahomnica, Lahomnik, Laška vas, Lahov graben, Lahomna, Laška vas pri Celju), močnejši so sledovi v široki okolici Velikovca na Koroškem (poleg Vašinj še Kršna ves, t. j. vas kristjanov, poleg tega pa še tudi prevzem drugih starih imen — Grebinj in Djekše), sicer pa gre za raztresena, osamljena naselja na Dolenjskem (Belšinja vas pri Trebnjem), Gorenjskem (Lahovče pri Cerkljah, morda Voloka pri Hotavljah in Bašelj nad Kranjem, Laško pri Selcih), srednjem Štajerskem ob Laznici (Lassnitz-Walsdorf, »Walhesreut« nedaleč od Lassenberga) ter na Notranjskem (Lahovče pri Ajdovščini). Nekoliko bolj se zgoste ta imena že ob zgornji Dravi nad Lurnskim poljem (Laschitzen — ledinsko ime na območju pred nekaj desetletji izkopanih ostankov pokopališke cerkve pri Teurniji, Vulaha-Pussarnitz, Falkenstein pri Zgornji Beli — Obervellach, hrib Waleck nad Pfaffenbergom, ledinsko ime Laschkitze na območju pokopališke cerkve pri Aguntu). Seveda ni izključeno, da bi nova, popolnejša jezikoslovna preiskava krajevnih imen na Slovenskem pokazala še kake nove sledove iz predslovenske dobe.

Vsi ti sledovi Romanov v krajevnih imenih skupno kažejo glede na stik med slovanskimi prišleki in romanskimi staroselci v Vzhodnih Alpah in južno od njih tri močno različne predele. V notranjosti ozemlja, ki so ga naselili Slovani, so romanski sledovi tako šibki, da je popolnoma opravičena Kosova sodba, da »teh Vlahov med Slovenci nikdar ni bilo v posebno velikem številu« z izjemo ožjega pasu še tostran nekdanje slovenske narodnostne meje, kjer se goste romanski sledovi zlasti ob večjih krajih. Ta pas zajema poleg Slovenskega Primorja zahodni del Ziljske doline (na pr. Kornet, Nostra, Stoffancl, Tiliach), zgornjo Dravsko dolino

(na pr. Lienz, Kals, Matrei, Virgen) in seveda Traungau ob Donavi. »Zdi se, kakor da so se Romani in romanizirani prebivalci zgoščevali in ohranjevali pred prodirajočimi Slovenci in Obri tudi tostran črte, ki je od konca VI. stoletja dalje vezala med Jadranom in Donavo točke skrajnega slovenskega razširjenja v zapadni smeri« (M. Kos). Toda tudi pri tem obmejnem pasu gre le za romanske otoke med Slovani; le v okolici Lienza in v Traungauu so ti otoki, kolikor kaže razvoj krajevnih imen v zvezi z drugimi viri, doživeli še nemško dobo v IX. stoletju in bili neposredno germanizirani, ne da bi se njihovi prebivalci prej poslovanili. Onstran slovenske narodnostne meje pa je ves razvoj bistveno drugačen. V severni Italiji meje Slovenci na Furlane, ki jih od Italijanov ločijo v jezikovnem pogledu značilne »retoromanske« poteze (to je značilnosti nekdanjih — juž. od Trsta danes propadlih — in sedanjih romanskih govorov od Dalmacije do švicarskih Alp, to je do pokrajine Recije, po kateri se imenujejo). Tudi v Alpah se na prostoru, ki so ga zasedli Bavarci, ne le bistveno zgoste romanska krajevna imena, marveč je mogoče ugotoviti tudi še večje retoromanske skupine prebivalstva, ki so se delno ohranile prav do danes. Ta razlika med stanjem na ozemlju, ki so ga zasedli Slovani na eni, Langobardi in Bavarci na drugi strani meje, je še bolj pomembna, ker kažejo viri iz časa rimske oblasti, da je bil pozneje slovanski Norik znatno prej in v večji meri romaniziran kakor poznejša Bavarska, bolj gorata Recija.

Vse to je pač težko razložiti drugače, kakor da so Romani in romanizirano prebivalstvo iz Norika pred slovanskim prodiranjem v precejšnji meri bežali v Alpe proti zahodu in v Furlanijo. V Alpah kaže na umik Norikov že »noriška dolina« v stari Reciji ob Eisacku, prav tako pa tudi ime Noriki, ki si ga v IX. stoletju v latinskih virih včasih nadevajo Bavarci. S temi begunci so najbrže v zvezi tudi razmeroma gosto posejane romanske naselbine okrog Salzburga. V Furlaniji pa po trditvah jezikoslovcev ni mogoče razložiti jezikovnega razvoja brez močnejšega dotoka prebivalstva iz Alp.

Ta romanski beg iz ozemlja, ki so vanj prodirali Slovani, je utegnil povzročiti ostrejši slovanski nastop. Dočim so germanska ljudstva v času preseljevanja ljudstev pokrajine in mesta sicer zavzemala, a to še ni pomenilo konca meščanskih naselbin, je bilo to pri Slovanih v Vzhodnih Alpah drugače — romanskih meščanskih naselbin je konec, njihovo vrhnjo plast pa pokrivajo ožganine. Niso torej propadle same od sebe, ker slovansko gospodarstvo zanje še ni bilo zrelo, marveč so bile osvojene in zrušene. Nekdanje rimske stavbe so pozneje služile za slovanska pokopališča (na pr. Središče na Murskem polju, Ptujski grad itd.). Vtem ko so uporabljala številna germanska plemena ob svoji naselitvi na prejšnjem območju rimske države celo določbe rimske zakonodaje o naselitvi »zaveznikov« in je mogoče slediti pri njih antično upravno organizacijo in številne gospodarske oblike nepretrgano ali skoraj nepretrgano naprej v naslednja stoletja, kar priča vsekakor o dovolj širokem stiku s staroselci, so pri Slovanih v Vzhodnih Alpah ohranjeni o vsem tem le šibki sledovi. Slovani torej ne le da niso prišli v novo domovino kot »krotki golobje«, kakor je poskušalo pokazati zgodovinopisje pred poldrugim stoletjem, marveč so bili v očeh tedanjih staroselcev očitno precej bolj divji in strašni napadalci in osvajalci od Germanov. V boju so si novo domovino osvojili in niso hoteli z nikomer deliti niti majhnega dela oblasti v njej. Ker so bili od rimskega sveta mnogo bolj odmaknjeni kot Germani in so — manj oplojeni od antičnih pridobitev — za njimi nedvomno zaostajali v razvoju, so bili za Vlahe tudi hujši gospodarji. Slovanska naselitev pa je tudi mnogo bolj spremenila gospodarsko življenje in potisnila v pozabo mnoge že v rimski dobi uveljavljene gospodarske in kulturne pridobitve.

Del Vlahov pa je vsekakor dočakal Slované in na pomemben način oplodil njihov razvoj v Vzhodnih Alpah. Poleg že omenjenih krajevnih imen dokazujejo mešanico z Vlahi, dasi spet razmeroma majhno, tudi staroslovanska grobišča VIII. do XI. stoletja. Poleg tistih telesnih oblik, ki jih najdemo tudi v slovanskih grobiščih drugod, so našli arheologi med okostnjaki v teh grobiščih na Slovenskem tudi take, kakršni so posebej značilni za predсловansko prebivalstvo v Alpah in na Balkanskem polotoku (dinarski in alpski tip, delno spada sem morda tudi velik delež sredozemskega tipa človeškega telesa ali »rase«).

Posebej pomemben je bil vpliv Vlahov na slovenski družbeni razvoj: s tem, da so kot vojni ujetniki postali sužnji, in sicer za stalno, so bistveno sodelovali pri dokončnem prehodu Slovencev iz plemenske v razredno družbo. Vendar pa se zdi, da so vplivali na slovenski razvoj tudi v več drugih pogledih.

Stanje poljedelstva, ki so ga Slovenci prinesli s seboj iz pradomovine, smo si ogledali že zgoraj (str. 96—99). V novi domovini je silila že sama naroda Slovencev k nadaljnjemu razvoju na tem področju. Zaradi tesnega prostora v dolinah svojih njiv niso mogli več poljubno premikati. Še močneje je moral vplivati prav v tem smislu Kras s svojim obsežnim, za obdelavo nepripravnim zemljiščem in ostro omejenimi kotli rodovitne rdeče prsti. Tudi že v antiki otrebljeno zemljišče, ki za požigalniško obdelavo sploh ni bilo uporabno, je zahtevalo tak napredek. Izhodišče za tak napredek so prinesli Slovenci že s seboj v začetkih ornega poljedelstva. Prav verjetno je, dasi tega ni mogoče dokazati z arheološkimi najdbami orodja za oranje, da so po slovanskem prihodu v Vzhodne Alpe pospešili ta razvoj v poljedelstvu tudi staroselci.

Kljub temu pa je treba pripomniti, da ta napredek ni pomenil prevzema dotodanjega staroselskega načina obdelave zemljišča po Slovanih, marveč le sorazmerno hiter napredek v najnaprednejšem lastnem slovanskem načinu poljedelstva, ob katerem pa sta se ponekod ohranila tudi še oba starejša načina, kopaštvo in požigalništvo. Na slovenskem ozemlju namreč ni nikjer sledu o tistem načinu razdelitve zemljišča med poljedelce, kakršen je bil običajen v antiki, prav gotovo pa tudi niso Slovenci po svojem prihodu od staroselcev prevzeli pluga na kolesih, ki ga je antika poznala že v I. stoletju našega letostetja, in sicer prav v Alpah. Njihov gospodarski razvoj na tem področju označuje napredek rala, opremljenega vsaj do prehoda VIII. v IX. stoletje že z železnim ravnikom na rilcu, in s to boljšo obdelavo zemljišča zvezano postopno ustaljevanje njiv in seveda še prej tudi naselij. Njive so se premikale vsekakor že v znatno manjšem okolišu kakor pri požigalništvu in kopaštvu. Zemljo so obdelovali bolje in z večjim uspehom, ker jo je ralo razrilo boljše in globlje od motike, s tem pa omogočalo tudi gojitev več vrst žita in drugih pridelkov. Ustalitev naselij je pospešila tudi sadjerejo in — vsaj ponekod — tudi prevzem vinogradništva od staroselcev. Obseg premikanja polj se je vsekakor že v tem prehodnem obdobju toliko skrčil, da smemo računati v tem času že s stalnimi naselji, dočim so bila v prejšnjem času stalna predvsem le »gradišča« ali »gradci« kot utrjena zatočišča prebivalstva v času nevarnosti.

Ves ta razvoj je pomenil vsekakor tudi močan pospešek pomena poljedelstva v takratnem slovanskem gospodarstvu nasploh in s tem njegovo odločno prevlado nad vsemi drugimi stranmi gospodarskega življenja, zlasti nad živinorejo. Ta je v dobi preseljevanja prišla seveda nujno do izjemno močne veljave, ker je bila pač živina poglavitno gibljivo premoženje, ki ga je bilo vedno moč vzeti s seboj.

Prav v zvezi s tem napredkom v poljedelstvu je razmeroma hiter razkroj starih rodovno-plemenskih oblik družbenega življenja. Njegovo podlago v gospodarstvu pomeni odprava skupne obdelave zemljišča — ta sedaj ni več potrebna — in njegova periodična razdelitev med posamezne velike družine v obdelavo in užitek, pa

tudi dejstvo, da suženj sedaj more pridelati več, kakor sam porabi, in s tem postane za svojega gospodarja koristen član družine. Prav gotovo se začenja prebivalstvo tudi pri Slovencih v tem času deliti v razne skupine, ki so ob delitvi občinskega zemljišča v obdelavo upoštewane z različno velikimi kosi zemlje »po svojem ugledu«, kakor sporoča rimski zgodovinar Tacit za Germane že v začetku II. stoletja.

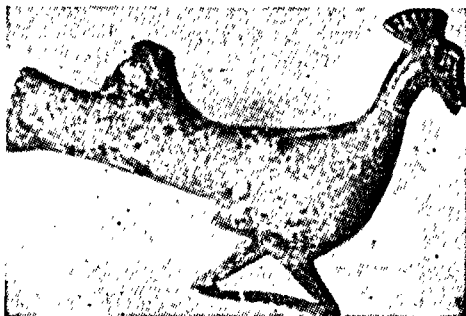
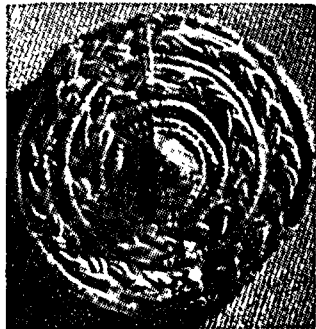
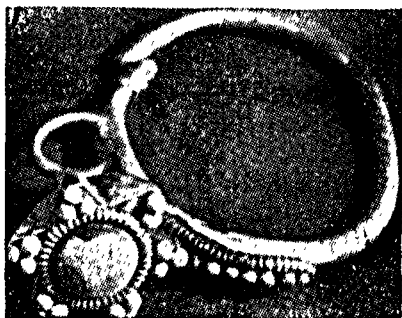
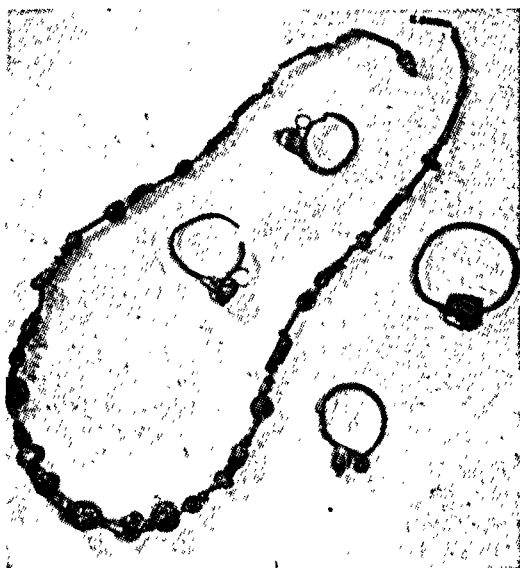
Šele preko te prehodne stopnje ornega poljedelstva s še ne povsem ustaljenimi njivami je mogel nastati prvi poljedelski sistem z ustaljenimi njivami in z ustaljeno razdelitvijo zemlje med posamezne obdelovalce. Šele v tem načinu obdelave se uveljavi popolna osebna lastnina na obdelanem zemljišču, skupna občinska pa se ohrani le glede na neobdelano (gozd, pašnik). Pri njivah pa se ohrani sled skupne občinske lastnine le še v skupni paši na strnišču in zemlji, ki počiva v prahi. Prvo stopnjo takega poljedelstva predstavlja tako imenovano dveletno kolobarjenje s praho, pri katerem se obdelujejo njive vsako drugo leto, vmes pa vselej po eno leto počivajo. Ta način, ki je označeval poljedelstvo v dobi Rimljanov in ki je ostal na obrežjih Sredozemskega morja v veljavi vse do velikega napredka v poljedelstvu v XVIII. stoletju, se je morda pri Slovencih že v tem prehodnem obdobju uveljavil le v Primorju, kjer kažejo krajevna imena vsekakor na sorazmerno močen stik s staroselci. Vendar tudi za to ni nobenega podrobnega dokaza.

Sicer pa vse kaže, da se razvoj poljedelstva do povsem ustaljenih njiv in ustaljene razdelitve zemlje med njene obdelovalce pri Slovencih ni dokončal pred IX. stoletjem. Tako so imena za temeljno gospodarsko enoto (grunt, huba, kmetija) in enako tudi njena velikost tujega izvora. Tudi enakomerna razdelitev zemljišča v kmetije po posameznih gospodstvih v zgodnjem srednjem veku priča o njihovi uvedbi po zemljiških gospodih. Pa tudi same darovnice frankovskih kraljev, s katerimi so ti v IX. stoletju darovali frankovskim plemičem, samostanom in škofijskim cerkvam sprva le velike kose zemljišča brez omenjenih kmetij, proti koncu tega stoletja pa že vse pogosteje le določeno število kmetij, kažejo, da se je ta razvoj pri Slovencih dovršil šele v IX. do X. stoletju in v marsičem po neposrednem vplivu z zahoda. V zvezi z velikimi gospodarskimi spremembami tega časa, ki so skoraj za tisoč let ustalile obliko našega poljedelstva v glavnih potezah, si bomo to stran našega razvoja pozneje še podrobneje ogledali. Vsekakor pa je treba ob zaključku še reči, da se slovenski razvoj v poljedelstvu v predhodnem obdobju od VI. do VIII. stoletja — ne glede na vpliv staroselcev — bistveno razlikuje od tozadevnih oblik v času rimskega gospodstva.

Poleg poljedelstva je zavzemala pomembno mesto v slovenskem gospodarstvu tudi živinoreja. Arheološke najdbe (grobišče na Bledu) kažejo zlasti na svinjerejo, staro slovensko ime »kozoprsk« za oktober na gojenje drobnice, za uporabo rala pa je bilo potrebno pač tudi govedo. Novejše preiskave sodobnih vrst konja in goveda v Vzhodnih Alpah in njihove primerjave s tozadevnimi arheološkimi najdbami so pokazale verjetnost, da so Slovani ob svojem prihodu prevzeli dolgorogato govedo, ki so ga v Noriku uvedli Rimljani, pa tudi nekatere vrste konj. Prav pri govedoreji, ki je bila v antiki v Noriku precej razvita, se kažejo nekateri sledovi povezanosti s pozno antiko tudi v planinskem pašništvu. Že s seboj iz pradomovine pa so Slovani prinesli tako gojitev perutnine kakor tudi čebelarstvo, ki je bilo v tem času pomembno zlasti zato, ker je med imel tedaj vlogo sedanjega sladkorja. Obenem so iz njega izdelovali seveda tudi medico.

Končno so Slovani ob svojem prihodu v Alpe poznali že tudi nekatere vrste obrti — toda ne kot samostojne, marveč kot hišne obrti; le redke so izvrševali posamezni specializirani delavci (kovaštvo). Med obrtmi moramo omeniti platnarstvo, ki ga podrobneje ni mogoče slediti že zaradi pomanjkanja najdb te vrste v

grobovih. Za vprašanje stika s staroselci pridejo v poštev predvsem izdelki kovinske obrti in lončarstva. Obdelava kovin, torej tudi njihovo pridobivanje, je bila znana Slovanom že v času pred njihovo razselitvijo. Kljub temu pa je železarstvo v Noriku, ki je bil prej široko znan po rimskem imperiju kot proizvajalec »noriškega železa«, v tem času znatno upadlo. Šele v XI. stoletju se je začel spet močnejši razvoj žele-

Slika 18. Najdbe iz grobišča na Bledu, ki po preiskavanju dr. Kastelica pripadajo Slovanom iz VII—VIII stoletja: 1. Ogrlica in uhani z okraski v obliki kocke in košarice. 2. Srebrn uhan z okraskom v obliki košarice, sličen uhanom iz najdišča Alsopahok na Madžarskem iz začetka VII. stoletja. 3. Bronasta zaponka v obliki ploščice s pleteninastim ornamentom iz IX.—X. stoletja (iz mlajše stopnje blejskega grobišča). 4. Bronasta zaponka v obliki pava iz VII. stoletja

zarstva v tej pokrajini, šele v XIV. in XV. stoletju pa so postali njegovi izdelki spet zelo pomembni za trgovino na večje razdalje. V tem pogledu pomeni prihod Slovencev vsekakor občutno, večstoletno zarezo v razvoju. Pač pa se je oblika raznih značilnih izdelkov slovanske obrti naslonila na panonske vzorce in so se nato take oblike razširile iz srednjega Podonavja tudi do ostalih Slovanov (ovratnice, zapestnice, obsenčni obročki, to je obročki, ki so jih nosili Slovani našite na plat-

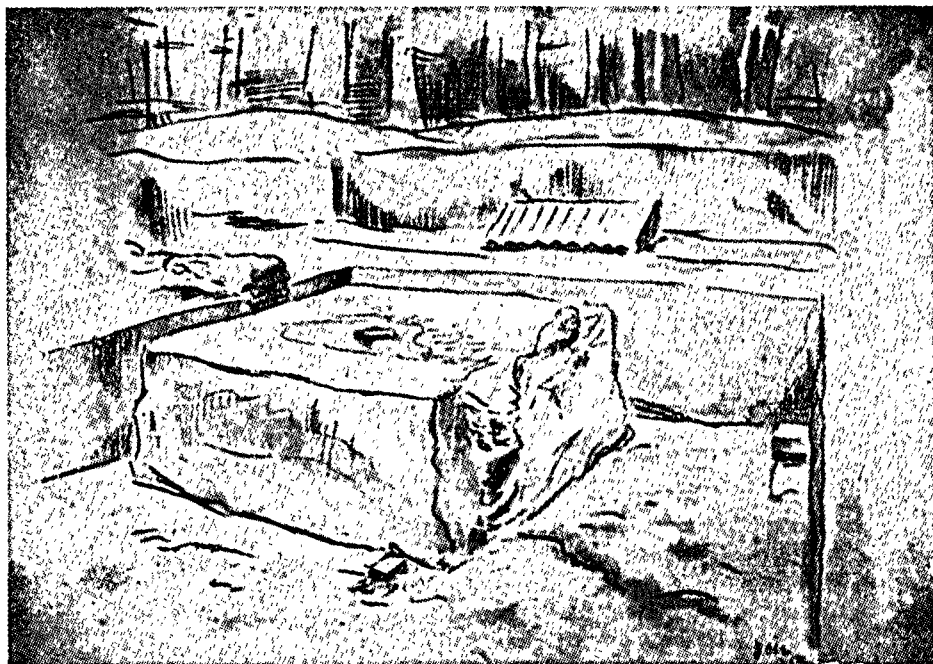
nenem traku okrog glave na sencah). Prav tako so vplivali tudi razni bizantinski vzorci, ki so jih pridobili Slovani delno po trgovski poti in delno ob vojnih pohodih med plenom. Romansko naselje Mogentiana ob Blatenskem jezeru, v katerem so še nekaj desetletij po prehodu Panonije pod obrsko oblast delali romanski obrtniki — kraj je propadel šele okrog leta 600 — dopušča vsaj v tem prostoru tudi neposrednejši vpliv rimske obrti na obrsko-slovansko materialno kulturo, imenovano po najdišču Keszthely ob Blatnem jezeru keszthelysko ali kestejsko kulturo. Vendar pa so slovanski posnetki bizantinskih vzorcev — vsaj v naših najdiščih — znatno bolj grobi, tako da je kljub podobnim oblikam težko misliti na isti način izdelave. Vsekakor pa velja poudariti, da o tem — enako tudi še o naslednjih vprašanih materialne kulture — vemo razmeroma malo gotovega, ker so arheologi odkrili doslej le izredno redke najdbe na Slovenskem iz časa pred koncem VIII. stoletja; pa še te najdbe, ki jih nekateri pripisujejo bolj zgodnjim obdobjem, so večji del še sporne. Trdni zaključki so spričo tega še vedno precej negotovi in tvegani.

Nekoliko jasnejša, pa tudi pomembnejša je podoba lončarstva. Nekatere oblike slovanske posode so podobne poznorimski provincialni posodi. Toda te oblike so skupne vsem Slovanom; prevzete so bile torej verjetno še severno od Donave in se niso izoblikovale šele v novi domovini. Vsekakor pa se po načinu izdelave slovanska keramika znatno razlikuje od poznoantične. Glina prve slovanske posode je mnogo slabša, mešana s peskom in drugimi primesmi. Še pomembnejše pa je, da je najstarejša slovanska posoda tudi pri nas — enako kakor pri drugih Slovanih — lepljena z roko ali izdelana na zelo primitivnem lončarskem kolesu (v bistvu le na deščici, na kateri je slonelo dno lonca in ki jo je bilo mogoče vrteti), pa tudi slabše pečena kakor rimska. Lončarskega kolesa, ki ga je antika že dolgo poznala, torej Slovani v Alpah niso prevzeli od staroselcev — vsaj praviloma ne — marveč so ga sami na novo iznašli proti koncu prvega tisočletja našega letoštetja. Vendar pa je treba pripomniti, da so se v okraskih posode (valovite črte) Slovani le oprli na antično keramiko v Podonavju.

O obliki slovanskega naselja v tem času in o obliki slovanskega prebivališča ne vemo skoraj nič, vsaj ne o podrobni njihovi podobi, ker doslej niso našli še niti enega takega naselja pri nas. Vsekakor se je zunanja podoba naselitve v pozni antiki s naselitvijo Slovanov znatno spremenila. V pozni antiki so se, kakor smo videli, zaradi neprestane nevarnosti barbarских napadov prebivalci stiskali v utrjenih središčih, za slovansko kolonizacijo pa je po vsej priliki najznačilnejše majhno naselje, zaselek. Slovanska naselja se od poznoantičnih razlikujejo tudi po tem, da večinoma niso utrjena. »Gradci« ali gradišča so le zatočišča v stiski za širši okoliš, torej podobno kot nekateri »bežigradi«, ki so nastajali ponekod po našem ozemlju tudi v pozni antiki ob prehodu barbarov. Pa tudi njihove utrdbe se po svojem načinu gradnje bistveno razlikujejo od antičnih — ne toliko po lesenem zgornjem delu, ki ga pozna že tudi antika, kolikor po svojem podstavku, kjer so antični zid zamenjali nasipi iz zemlje. Marsikje pa so povezane antične utrdbe ali naselja in ta gradišča tudi glede na svoj položaj, ker so grajene na istem mestu. Ta gradišča so mnogokje varovala skoraj v obliki pravega sistema prav mejo ozemlja, ki so ga zasedli Slovani. To je na primer ugotovil Milko Kos prav za Slovensko Primorje.

Na slovanski tip prebivališča se nanaša najbrže sporočilo o 40 prenosljivih lesenih hišicah iz konca VIII. stoletja (777). Sicer pa se zdi, da je že v tem času prevladala na Slovenskem »dimnica«, hiša z enim samim prostorom, v katerem je odprto ognjišče in ki je hkrati kuhinja, prebivališče ljudi in po potrebi tudi zatočišče za manjše živali (celo prostor za molžo). Ta tip prebivališča so poznali tako Slovani v pradomovini kakor tudi staroselci v Alpah, uveljavil se je torej pod obojnimi vplivom. Na ozemlju Vzhodnih Alp ostane to prebivališče močno v veljavi

vse do XVIII. stoletja, ko ga je z uspehom začela preganjati državna oblast zaradi nevarnosti požarov. Ni pa mogoče reči, ali in v kolikšni meri so Slovani tudi v Vzhodnih Alpah uveljavili drugi tip svojega prebivališča, napol v zemljo zakopano kočo (»zemunico«), ki jo omenjajo viri, ki opisujejo Slovence na Vlaškem, in ki so jo odkrili doslej najbolj zahodno v bližini Beograda. Gotovo pa je propadla s slovanskim prihodom zidarska tehnika. Slovanske hiše so lesene, za zidane stavbe in za gradnjo utrdb pa iščejo slovanski knezi še v IX. stoletju zidarje iz tujine. Tudi tu moramo dopuščati drugačen razvoj v prvi vrsti na Krasu — ne le zaradi ožjega stika s staroselci, marveč tudi zaradi najpriročnejšega gradbenega gradiva.

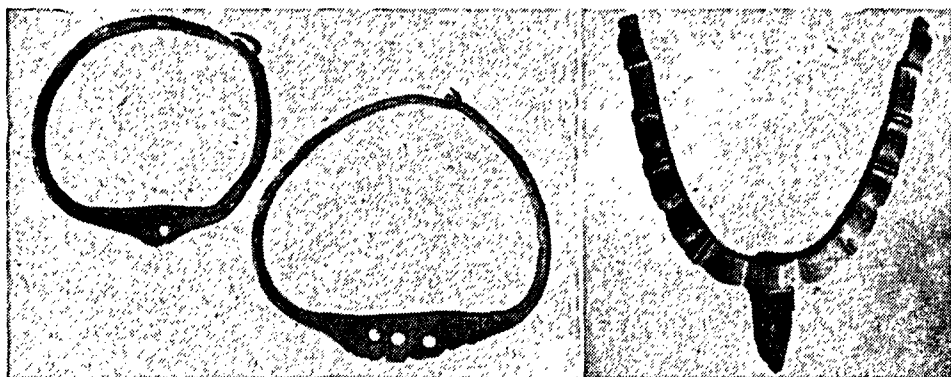

Slika 19. Ostanke zgradbe, izkopane v l. 1946—1947 na Ptujskem gradu v okviru poznejšega slovanskega grobišča, ki jih razlagajo nekateri kot staroslovansko svetišče (iz VII.—VIII. stoletja), drugi pa kot ostanek poznejšega grajskega stolpa (po akvarelu J. Oeltjena)

kamna. Prav gotovo pa moramo računati z nepretrganim razvojem v tem pogledu in tudi oblikami hišic po polju v zahodni Istri, kjer so nekatere oblike našega časa presenetljivo sorodne antičnim.

Izhodišče vsega gospodarskega razvoja pri Slovencih po naselitvi je bilo torej vsekakor ono, kar so prinesli s seboj iz pradomovine, dasi so v več pogledih staroselci pospešili razvoj raznih slovanskih oblik. V kulturnem pogledu je vpliv staroselcev šibkejši. Doslej ugotovljeni ostanke stare slovanske kulture v ljudski pesmi, bajkah in pripovedkah so najtesneje zvezani z istimi elementi pri drugih Slovanih, dočim so pesmi, prevzete od staroselcev, razmeroma redke. Antična pismenost mestnega prebivalstva je izginila obenem z mesti, domalega izginilo pa je tudi krščanstvo, ki se je ohranilo le ponekod kot izjema v skupinah zaostalih staroselcev. To kaže tudi krajevno ime Kršna ves v Podjuni, ki je nastalo pač le zato, ker so se

njeni prebivalci po svoji krščanski veri razlikovali od slovanske poganske okolice. Tudi glede opravljanja verskih obredov ni trdnega dokaza, da bi jih Slovani opravljali po vzoru antičnih cerkva v posebnih svetiščih in ne le na prostem. Leta 1947 je bila sicer na Ptujskem gradu izkopana štirikotna, v zemljo pogobljena stavba, ki ima v sredini prav tako štirikoten vzvišen prostor; za njo nekateri domnevajo, da je ostanek staroslovanskega svetišča iz časa pred koncem VIII. stoletja. Vendar pa to ni trdno dokazano, ker gre morda tudi le za ostanek poznejšega, zgodnje-srednjeveškega stolpa, čigar gradbeni material je bil po njegovem porušenju porabljen drugje.

Slika 20. *Lebo dva uhana iz groba na Morleku pri Gojačah, desno bronasta ostroga iz grobišča na Borštu pri Gojačah. Obe grobišči sta iz VII. stoletja in pripadata po dr. Kastelicu Slovanom*

O pravem nepretrganem stiku slovanske dobe z antiko je torej mogoče govoriti le pri kulturnem zemljišču. Slovenci so se radi naseljevali v krajih, v katerih so pred njimi živeli Romani in so se izogibali novih krčenj. Stik med antiko in srednjim vekom obstoji predvsem v zunanjih momentih, sicer pa so antične kulturne in civilizacijske dobrine v veliki meri propadle. Le po svojem zunanjem položaju so se nova slovenska središča naslonila na poznoantična, kot na pr. Krnski grad in Gospa Sveta na Virunum, Št. Peter v Lesu pri Spittalu na Teurnijo, ena med prvimi cerkvami iz VIII. stoletja v Karantaniji Ingering na antični ad Undrimas (ob Muri), Ljubljana na Emono itd. Rimske ceste so seveda ostale v uporabi še dolgo v srednji vek; ob njih se je pozneje razvila najstarejša farna organizacija, pa tudi prva tržišča pri nas (n. pr. Stari trg pri Slovenjem gradu, Višnji gori, Trebnjem, Ložu, Ljubljani itd.).

Ze dosedanje obravnavanje zgodovine slovanske naselitve nam je pokazalo, da pri njej ne gre le za naselitev enotnega plemena ali ljudstva, ki bi se potem kar naravnost razvijalo v sedanji slovenski narod. Podlaga, iz katere se je začelo po naselitvi razvijati slovensko ljudstvo, je bila mnogo bolj pisana. Poleg dvojnega slovanskega naselitvenega vala — prvega s severa in severovzhoda, drugega z vzhoda in jugovzhoda — jo sestavljajo tudi ostanki staroselcev in — dasi v zelo majhni meri — kaki v Alpah zaostali drobci germanskih plemen, ki so v dobi velikih preseljevanj prešla preko tega ozemlja. Podčrtati pa je treba, da tudi oba omenjena slovanska naselitvena valova nista enotna. Oba sestavljajo različna plemena in njihovi med seboj pomešani drobci. Obenem s prvim slovanskim naselitvenim valom so se na primer naselili v Vzhodnih Alpah tudi Dudlebi (na srednjem

Štajerskem, na Lipniškem polju, na zgornjem Koroškem in v Slavoniji pod Križevci) in Hrvati (v »Hrvaškem okraju« nad Št. Vidom ob Glini, v porečju Mure, zlasti zgornje zahodno od Leobna, na zgornjem Koroškem, pri Konjicah, pri Ribnici itd.) Kot taki drobci nastopajo še Stodoranci (ob Šteyru, na srednjem Štajerskem in v Bohinju), Susli (na srednjem Štajerskem), pa še razni drugi, kot na pr. Poljani, Brežani, Mislotiči, Malostiči, Radoviči, Dolenjci itd. Morda spadajo v vrsto takih tujih slovanskih drobcev tudi kosezi, o katerih bo govora pozneje. Vsa ta pisana slika se kaže v krajevnih imenih. V novi domovini so se naseljenci seveda znova povezovali v nove plemenske skupine. Še okrog leta 800 so Slovenci razdeljeni v več enot s posebnimi poglavarji, ki so bili gotovo poglavarji plemenskih enot. Zdi se, da so tudi pri nas predstavljala slovenska gradišča okostje plemenske organizacije — zlasti vojaške.

Alpski Slovani se v VII. stoletju še niso izločili izmed ostalih Južnih Slovanov kot posebno ljudstvo. Ta izločitev je posledica že zgoraj omenjenih strani v njihovem poznejšem razvoju. Slovanska govorica v Alpah, na Krasu in na Balkanskem polotoku je bila še več stoletij en sam organizem, iz katerega so se šele pozneje razvili slovenski, hrvaški, srbski in makedonski jezik. Dasi je bil ta jezik v bistvu enoten še v IX. stoletju, so bile smeri posebnega slovenskega jezikovnega razvoja položene v jezik alpskih Slovanov že ob njihovem prihodu v Vzhodne Alpe. Obenem s tem razvojem pa se že v tem času po domnevah jezikoslovcev začenjajo razvijati že tudi — seveda počasi — posamezni dialekti, v katere se vsaj od XV. stoletja naprej deli slovenski jezik v vsakdanji ljudski govorici (gl. str. 12).

V. SAMOVA »DRŽAVA« IN DRŽAVA KARANTANSKIH SLOVENCEV

1. Nastanek slovenske kneževine Karantanije

Zgoraj očitani gospodarski razvoj je nujno izzval pri Slovencih tudi prelom v njihovi družbeni ureditvi. Z uvedbo sistema neustaljenih njiv na ozemlju brez gozda, obdelovanih z ralom, je bila zelo oslABLJENA gospodarska nuja, ki je zahtevala velike skupnosti pri obdelavi. S tem pa se je začela razkrajati tudi skupna lastnina na obdelani zemlji, ki je prišla do izraza le še ob njeni redno se ponavljajoči delitvi, kadar so se njive znova premaknile. Rodovno razmerje in povezavo je zamenjala vez med sosedi, rod se razkraja in prerašča v vaško občino (soseska, srenja, marka). Ta se seveda ni razdelila kar takoj v male družine (oče, mati in otroci), marveč obstoji še nekaj časa v njenem okviru tudi »velika družina«, zadržana, ki jo na Slovenskem zasledimo v ostankih vsaj še do IX. stoletja. Tudi v vaški občini je pri neobdelanem zemljišču ohranjena še prava skupna lastnina: razdeljeno je le zemljišče, ki se trenutno uporablja za njive; pašnike, gozd in vodo pa uporabljajo vsi člani skupno. To velja še po popolni ustalitvi njiv. Vdor privatne lastnine pa pomeni vendarle začetek oblikovanja vse večjih premoženjskih razlik, ki je moralo pripeljati v krajšem razdobju do razredne družbe, omrtviti rodovno-plemenske organe in s tem sprožiti vprašanje nastanka nove oblike oblasti, nastanka države.

Naselitev alpskih Slovanov v novi domovini pa je sprožila znaten napredek tudi v družbenem razslojevanju samem. Dasi sicer za to ni konkretnih dokazov, je mogoče domnevati zaradi razvoja, ki se pojavlja normalno na tej stopnji, da so že med selitvijo načelniki posameznih žup in plemen, pa tudi posamezni veljavnejši rodovi v celoti, na bojnih roparskih pohodih jemali boljši plen, si s tem ustvarjali večje premoženje in ustaljevali svoj višji položaj v družbi. Postopek Obrov, ki so pri skupnih obrsko-slovanskih bojih pobirali zase boljši plen, je pomenil le še vzpodbudo za takšen razvoj.

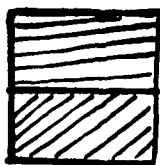
Na ta razvoj v razredno družbo kažejo tudi vsaj prvi koraki k ustaljenemu suženjstvu. Dočim za Donavo, pred osvojitvijo Balkanskega polotoka in Vzhodnih Alp, Slovani še niso poznali suženjstva kot stalne ustanove, saj so po določenem času hlapčevanja vojne ujetnike izpuščali ali jih sprejemali v svoje vrste, pa so v novi domovini romanski staroselci vsaj deloma zapadli suženjstvu patriarhalnega, hišnega tipa (t. j. suženj dela kot brezpraven hlapec poleg gospodarja). To nam odkriva do danes pri Slovencih ponekod ohranjeni izraz »krščenica« za deklo, ki je mogel nastati le v času, ko so se v verskem pogledu razlikovali gospodarji kot pogani od krščanskih sužnjev. Ta izraz je plod našega razvoja. Dejstvo, da se je ohranil v ljudskem besedišču, kaže, da je postalo suženjstvo v tem času dovolj na široko znano.

Tako so začeli alpski Slovani že prestopati mejo med zadnjo stopnjo rodovno-plemenskega reda in razredno družbo. Naravno se je ta prelom mogel najhitreje uveljaviti v tistih pokrajinah, kamor so Obri najmanj posegali, torej v kotlinah v notranjosti Vzhodnih Alp, ki so sestavljale Karantanijo. Kjer so Slovenci prodirali v Alpe sami — na to kaže prvi spopad Slovencev z Bavarci ob Dravi leta 593 — se je mogel vsekakor najhitreje ob delitvi plena izločati iz splošne plemenske skupnosti in enakosti plemenski družbeni vrh veljakov in vojaških poveljnikov, pa tudi posebno dobrih bojevnikov, si večati premoženje in oblast in se polagoma spreminjati v vladajoči razred posestnikov sužnjev in posestnikov večjih zemljišč.

Potrebo po močnejšem združenju karantanskih plemen in s tem po povečanju oblasti omenjenega družbenega sloja pa so izzivale tudi zunanje okoliščine. Tako so imeli karantanski Slovenci že konec VI. stoletja opraviti z napadi svojih germanskih sosedov na zahodu, pri čemer so mogli spoznavati tudi oblike njihove nastajajoče fevdalne družbe. Na drugi strani pa so gospodarski napredek po ustaliti v novi domovini, navezava prvih trgovskih stikov z zahodom in Italijo — o tem pripovedujejo najdbe langobardskih uhanov in zapestnic pri Smohorju, Trušnjah in Svincu ter bizantinskih novcev v Račji vesi pri Krnskem gradu iz VII. stoletja — in dejstvo, da so Slovani že prehiteli v družbenem razvoju obrsko razvojno stopnjo, začeli spreminjati slovanske naselbine same v zaželen obrski plen. O takih napadih nam sporoča frankovski kronist Pseudo-Fredegar v VII. stoletju za Moravsko. Spričo enakega razvoja na Moravskem in v Vzhodnih Alpah pa nimamo vzroka dvomiti, da je bil podoben razvoj tudi pri nas. Nevarnost od vzhoda in zahoda je seveda znatno pripomogla k nastanku široke slovanske plemenske zveze pod Samovim vodstvom.

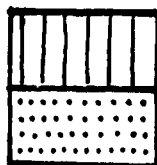
Poglavitno ozadje slovanskega upora proti Obrom okrog leta 623 pod Samovim vodstvom tiči z ene strani v notranjem slovanskem razvoju, ki je ustvaril pogoje za nastanek trajnejše samostojne slovanske plemenske zveze. Sodelovalo pa je tudi dejstvo, da se je s slovansko naselitvijo na Balkanskem polotoku bistveno zmanjšal tamošnji obrski plen in da so začeli Obri vedno huje ropati naselja podrejenih jim Slovanov. Zaradi obeh teh dveh momentov se je zaostriło nasprotje med Obri in Slovani, ki je izviralo že iz gospodarske neenotnosti obrsko-slovanske plemenske zveze kot celote (živinorejci-poljedelci, gl. str 109), do take stopnje, da so izginili vsi pogoji, ki so v drugi polovici VI. stoletja omogočili njen nastanek. Ko so se leta 622/623 Obri začeli pripravljati na jugu svojega območja na napad proti Bizancu (morda tudi v zvezi s selitvijo dela Hrvatov iz Bele Hrvaške za Karpati med Slovane ob Jadranskem morju, ki je pretresla obrsko prevlado v vsem zahodnem območju obrsko-slovanske plemenske zveze), so se uprli Slovani na Moravskem, Češkem in v Vzhodnih Alpah Obrom pod vodstvom Sama. Izvor Sama je negotov; sodobna frankovska govornica ga je sicer imela za frankovskega trgovca, ki je stopil na čelo slovanskih upornikov, vendar je prav lahko mogoče, da je v resnici Slovan, dasi tega zaradi pomanjkanja virov ni mogoče dokazati. Vsekakor bi bilo marsikaj s trditvijo, da je bil v resnici Slovan, lažje razložiti, kakor ob vzdrževanju negotovega sporočila, da je bil frankovski podložnik.

Prihod Hrvatov na Jadran je sprožil tudi upor tamošnjih Slovanov proti Obrom. Čeprav so Obri sklenili mir z Bizancem, so ostali proti Slovanom, ki so se ločili od njih, brez moči. Središče upora je bilo na Moravskem in Češkem, kjer ga je vodil Samo, Karantanija pa je v Vzhodnih Alpah v novi slovanski plemenski zvezi predstavljala posebno enoto — »Slovansko krajino« (marca Wini-dorum) — s svojim lastnim knezom. Okrog leta 630 ji je kot knez mačeloval Valuk.

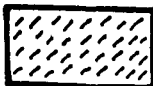
1

2

3

4

5

Zemljevid št. X.

Slovanska plemenska zveza pod Samovim vodstvom

Pomen znakov: 1. Ozemlje Samove slovanske plemenske zveze. 2. Ozemlje frankovske države. 3. Ozemlje langobardske države. 4. Ozemlje bizantinske države. 5. Ozemlje obrske države

Upor je zajel tudi ozemlje med Karantanijo in slovanskimi plemeni ob Jadranu, kar dokazuje mir, ki ga je v času obstoja Samove plemenske zveze pred Obri uživala Furlanija. Leta 626 so se Obri znova obrnili proti Carigradu. Obenem s Perzijci, ki so prišli do azijske obale pred mesto, z Bolgari in slovanskimi zavezniki so se mislili polastiti mesta. Mesec dni trajajoče obleganje pa se je končalo brez uspeha. Še več! Obrski kagan je dal po ponesrečenem slovanskem poskusu, da na svojih čolnih prepeljejo preko morja na evropsko stran perzijske čete, poklati tiste Slovane, ki so se rešili izpred ladijskih kljunov bizantinske mornarice. To je razbilo obrsko-slovansko zavezništvo tudi na Balkanskem polotoku in zlomilo obrsko moč. Neuspehu pri Carigradu in slovanskemu uporu je sledil še upor Bolgarov ob Črnem morju, ki so nagnali obrske gospodarje v Podonavje. Vse to pa se je zaključilo še z notranjimi trenji med nomadskimi plemeni obrske plemenske zveze v Panonski kotlini sami. S tem je bila obrska sila za nekaj desetletij na tleh. Za Samove Slovane je s tem obrska nevarnost začasno minila, nastala pa je nova na zahodu.

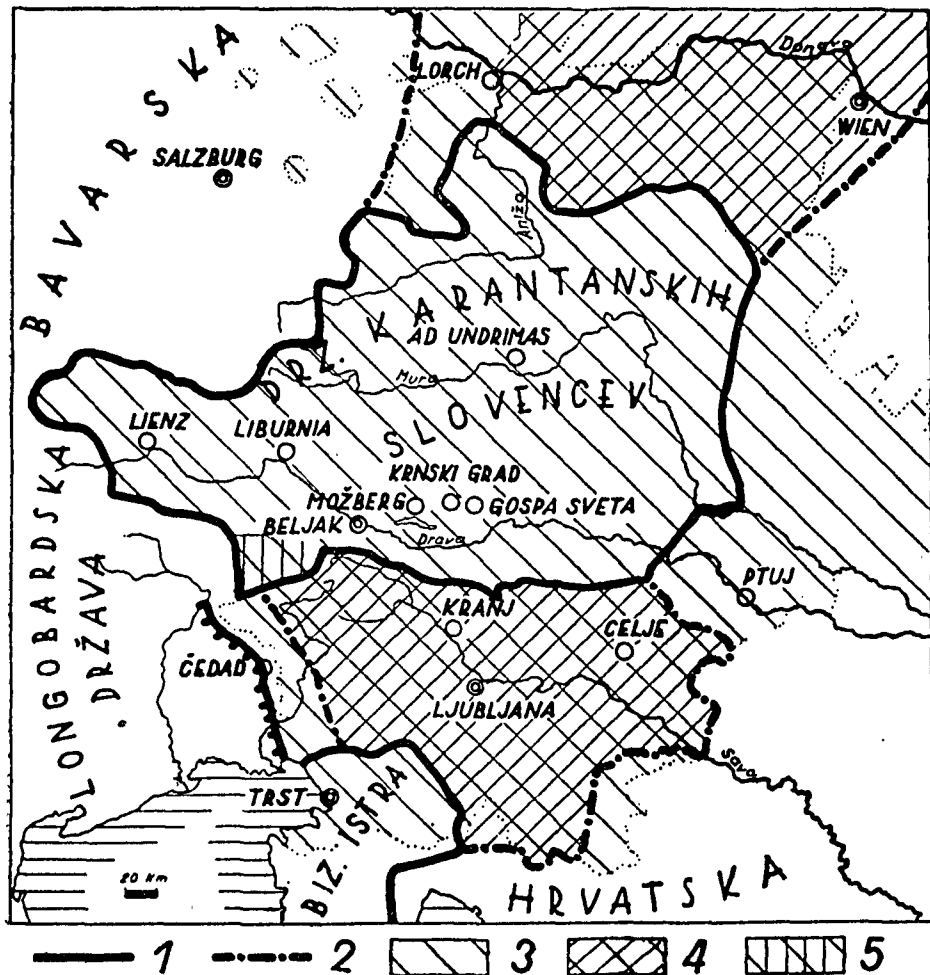
Napadi germanskih plemen od zahoda so se začeli že prav kmalu po začetku slovanskega upora proti Obrom. Že med leti 623 in 626 so namreč napadli Langobardi Karantance in zavzeli »okraj Slovencev, ki se Zilja imenuje, do kraja, ki se mu pravi Meglarje«. Langobardski uspeh je bil majhen. Pod »okrajem Zilja« do Meglarij namreč ni mogoče razumeti prave Ziljske doline, marveč le zgornjo dolino Bele in dolino Ziljice. Slovensko prebivalstvo te pokrajine je moralo poslej skozi sto let plačevati tribut furlanskim vojvodom.

Ko pa je z obrskim razsulom po neuspehu pri Carigradu minila za Samove Slovane vzhodna nevarnost, so se Karantanci sami obrnili proti zahodu. Med leti okrog 626 do okrog 629 so napadli Bavarce v okolišu starega Agunta (pri Lienzu ob zgornji Dravi), jih premagali, oropali obmejno bavarsko ozemlje in s tem utrdili svojo zahodno narodnostno mejo v zgornji Dravski dolini med Lienzom in In-nichenom. Prav za leto 629 pa že poročja Pseudo-Fredegarjeva Kronika o prošnji ljudstev, »ki žive ob meji Obrov in Slovanov« do takratnega frankovskega kralja Dagoberta, »naj bi šel srečno za njihov hrbet ter podvrigel svojemu gospostvu Obre in Slovane in ostala poganska ljudstva do bizantinske države«. To prošnjo je treba prav tako povezati z naslednjim široko zasnovanim frankovskim poskusom, da si podvržejo pod Samom združene Slovane, kakor tudi poskus sv. Amanda, da bi širil v tem času (okrog 630) krščanstvo med Slovani južno od Donave, torej med Karantanci.

Poleg tega poskusa notranjega izpodkopavanja slovanske moči s pomočjo cerkve, v frankovski državi kar najožje državne pomočnice, je Dagobert leta 631 pripravil širok naskok na Samove Slovane, ker je Samo odrekel odškodnino za frankovske trgovce, ki so jih Slovani oplenili in pobili. Frankovska vojska se je napotila proti Slovanom v treh oddelkih, od juga pa so pritisnili kot frankovski zavezniki tudi Langobardi. Alamanski oddelki so sicer pod vojvodo Krodobertom »dosegli zmago« in prav tako pravi vir tudi o Langobardih, da »so zmagali in odpeljali s seboj zelo veliko število ujetih Slovanov«. Oba delna uspeha — prejkone dosežena oba proti Slovanom južno od Donave (za drugega je to nedvomno) — pa je zasenčil strahovit poraz glavne frankovske vojske pod osebnim Dagobertovim poveljstvom v tridnevni bitki pri Wogastisburgu (najbrže Uhošt na Češkem). Dagobertov poskus ni le propadel, marveč so se Samu na novo pridružili še novi Slovani — polabski Srbi pod Drvanom, ki so bili dotlej poslušni Frankom. S Samom pa se je povezal celo turinški vojvoda Radulf, ki se je uprl Dagobertu. Odtlej pa do svoje smrti leta 658 je živel Samo v miru, le sam je še ponovno napadal frankovske obmejne pokrajine.

Karantanija je predstavljala v tej slovanski plemenski zvezi posebno enoto. To kaže sporočilo frankovskega kronista o 9000 Bolgarih, ki so se okrog leta 630 spopadli z Obri ob volitvah novega kagana, nato pa se umaknili iz Panonske kotline pred Obri in se zatekli k Bavarcem. Ko so jih tu razen 700 — ko so bili razmeščeni v raznih krajih — naenkrat na Dagobertovo povelje poklali, so zbežali Bolgari pod poveljstvom Alcioka v »slovansko marko«, ki ji je vladal knez Valuk. Po »zelo mnogih letih« prebivanja v tej pokrajini so Bolgari okrog leta 663 odšli naprej v Italijo. Ta sam na sebi nepomembni dogodek pa vendarle odkriva, da v tem času Karantanija — le to je namreč mogla biti slovanska pokrajina med

Zemljevid št. XI.

Država karantanskih Slovencev

Pomen znakov: 1. Meja države karantanskih Slovencev od srede VII. do srede VIII. stoletja. 2. Severno od Karantanije meja Samove slovanske plemenske zveze, južno od Karantanije meja v času Samove vlade svobodnega slovanskega ozemlja, ki je verjetno spadalo tudi pod Sama, vendar tega ni mogoče zadržno ugotoviti. 3. Slovensko narodnostno ozemlje v svojem največjem obsegu (v IX. stoletju). 4. Ozemlje, ki so ga po razpadu Samove slovanske plemenske zveze vnovič zasedli Obri. 5. Dolini Bele in Ziljice, ki sta bili med leti okrog 626 do okrog 730 vključeni v okvir langobardske države

Bavarci in Italijo — ni bila podrejena niti Obrom, niti Bavarcem, niti Langobardom. Ker pa kaže izraz »marka« v ustih fevdalnega pisca tistega časa, da vendarle ne gre za samostojno državo, je morala biti Karantanija del slovanske plemenske zveze pod Samovim vodstvom.

Slovenska kneževina Karantanija je nastala torej prav tako v boju proti Obrom kakor tudi proti zahodnim germanskim sosedom, predvsem proti Langobardom in Bavarcem. Tudi za njo velja splošna označba pomena slovanske plemenske zveze pod Samovim vodstvom, da pomeni trojni napredek v slovanskem razvoju: pospešila je notranji razvoj slovanskih plemen, osvobodila Slovane barbarskega gošpstva Obrov in postavila jez proti njihovemu pritisku, zavrnila pa tudi osvajalne pohode zahodnih germanskih plemen in vladarjev.

Po Samovi smrti se je zveza slovanskih plemen od Labe do Jadrana razkrojila, obrska moč pa je spet narasla, toda še daleč ne v nekdanji meri. Vtem ko so pred Samovim nastopom Obri obvladovali zahodno in jugozahodno od Panonske kotline Češko kotlino, Vzhodne Alpe in večino zahodnega Balkanskega polotoka, so sedaj Slovani v prirodno bolj zavarovanih pokrajinah ohranili svobodo. Iz Panonske kotline se je širila obrska nadoblast od srede VII. stoletja dalje proti zahodu le ob obeh cestah proti Italiji in Srednji Evropi, morda pa tudi proti jugovzhodu ob Moravi v smeri proti Bizancu. V kleščah prvih dveh omenjenih obrskih vpadnih poti leže Vzhodne Alpe, ki jih je v zgodnjem srednjem veku skoraj v celoti zajela Karantanija v svojem prvotnem obsegu. K tej pokrajini je spadalo takrat poleg Koroškega z lienskim okrajem še ozemlje ob zgornji Muri in zgornji Anži ter morda zahodni, hriboviti del srednjega Štajerskega. Proti obema najvažnejšima obrskima vpadnima potema v Italijo oziroma Srednjo Evropo je bila zavarovana z gorskimi verigami, ki se vlečejo od zahoda proti vzhodu: na južni meji s Karnskimi Alpami, Julijskimi Alpami, Karavankami, Savinjskimi Alpami in Pohorjem, na severu z Visokimi Turami ter z gorovji severnega alpskega apneniškega pasu. Pa tudi proti vzhodu varujejo planine to kotlinasto ozemlje. Že v prvem času po naselitvi Slovanov v Alpah so te planine varovale Karantanijo in pomagale tamošnjim Slovanom do ugodnejšega razmerja z Obri. Še vse močnejši pa je bil vpliv te prirodne »karantanske trdnjave« od srede VII. stoletja dalje. Ob dejstvu, da ostane Karantanija tudi v tej dobi obnovljene obrske moči od Obrov neodvisna, moramo vsekakor računati tudi s podporo očrtanega prirodnega položaja.

Pod obrskim pritiskom namreč v tej dobi spet propade politična povezava vsega slovenskega ozemlja. Komaj nekaj let po Samovi smrti stoje Obri znova na meji langobardske Furlanije; znova so se torej polastili zgornjega Posavja. Na to namigujejo že dogodki leta 662, ko si je prisvojil langobardski kraljevski prestol Grimoald, vojvoda v Beneventu v južni Italiji, in je eden od sinov leta 661 umrlega kralja Ariperta, Perktarit, pobegnil k obrskemu kaganu. Grimoald pa je zagrozil »temu kaganu, obrskemu kralju, po poslancih, da ne bi, če bo obdržal Perktarita v svojem kraljestvu, odslej mogel imeti miru z Langobardi in z njim, kakor ga je imel dotlej«. Grožnja je učinkovala, kajti kagan je raje odslovil begunce, kakor pa se zapletel v vojsko z Langobardi. Soseščino Obrov z Langobardi, ki jo kaže že ta dogodek, pa določno potrjujejo dogodki v Furlaniji okrog leta 663. Furlanski vojvoda Lupus se je namreč v času langobardsko-bizantinske vojske uprl kralju Grimoaldu. Grimoald je poklical na pomoč Obre, ki so Lupa premagali, v boju pa je padel tudi uporni vojvoda sam. Ko je nato Grimoald zahteval od Obrov, naj prenehajo z ropanjem po Furlaniji, h kateremu so prešli po doseženi zmagi, so ga pa ti zavrnil, »da niti najmanj ne bodo zapustili Furlanije, ki so jo osvojili z lastnim orožjem«. Nameravali so Furlanijo preprosto pridružiti k svojemu ozemlju in po pripovedi langobardskega kronista Pavla Diakona jih je mogel Grimoald

pripraviti le z zvijačo, da so jo vendarle zapustili. Obrska namera, da si pridružijo Furlanijo, bi bila seveda nerazumljiva, če ne bi imeli z njo stika po svojem ozemlju v zgornjem Posavju in ob Soči.

Prav ti dogodki pa spet kažejo, da je kljub tej okrepitvi Obrov Karantanija tudi po Samovi smrti vendarle ostala neodvisna tako od Obrov kakor od Langobardov. Sin furlanskega vojvode Lupa, Arnefrit, je namreč v strahu pred Grimoaldom »pobegnil k slovanskemu plemenu v Karnuntu, ki ga napačno imenujejo Karantanum«. Okrog leta 664 si je s karantansko pomočjo poskusil pridobiti nazaj Furlanijo, toda pri Nemah je bil premagan in ubit. Ker so Langobardi v tem času odstranili Lupa prav z obrsko pomočjo in so bili torej z njimi v zavezništvu, Karantanija ni mogla biti podložna niti tem, niti onim.

Obri tudi pozneje, prav do propada obrske sile konec VIII. stoletja ohranijo zgornje Posavje in ozemlje ob Soči pod svojo vrhovno oblastjo. Tako pravi vir, da je langobardski kralj Liutprand (712—742) ves čas svoje vlade »z največjo skrbjo čuval mir s Franki in Obri«. Tudi v zakonu kralja Ratchisa iz leta 746 se v vrsti langobardskih sosedov izrečno omenja tudi »Avaria«, to je obrska dežela. Kje so mejili Langobardi z Obri, pa kaže obrski vdor v Furlanijo leta 788: Obri so vdrli v Furlanijo, a frankovska vojska jih je zavrnila »na meji«. Pa tudi frankovska vojska, ki je leta 791 napadla Obre iz Furlanije, je komaj dan hoda od furlanske meje, torej vsekakor na današnjem slovenskem ozemlju, naletela na obrsko utrdbo, kjer je med sovražniki zajela tudi okrog 150 Obrov.

Vendar pa kažejo boji med Furlani in Slovenci južno od Karantanije od srede VII. do konca VIII. stoletja, da tudi v tem času Slovenci niso bili le obrski hlapci in od njih v vsakem pogledu odvisni. Furlanska sporočila kažejo, da nastopajo Slovenci v Posočju proti Furlanom samostojno, ne glede na širšo obrsko politiko. Isto velja seveda tudi za Furlane in za njihovo razmerje do posoških in posavskih Slovencev. Obseg spopadov kaže, da pri njih ne gre le za prav majhne enote in lokalne obmejne napade, marveč za večje plemenske vojske. Nekajkrat je opaziti celo časovno sovpadanje napadov »obrskih« Slovencev z vpadi svobodnih Karantancev v Furlanijo, ki tudi še v prvi polovici VIII. stoletja dokazujejo nedovisnost Karantanije od Langobardov. Tak sorazmerno samostojen način nastopanja »obrskih« Slovencev dokazuje tudi še v tem času obstoj slovenskih plemen v območju »Avarije«. Z Obri so mogla biti povezana le v plemenski zvezi, torej v bistvu na enak način kakor pred Samovim nastopom, niso pa jim bila povsem podrejena.

Tako so okrog leta 664, ko so Langobardi in Obri sodelovali pri dušenju furlanskega upora in ko so se končno umaknili Obri iz Furlanije, dočim so Karantanci v istem času z Arnefritom vpadli v Furlanijo, poskusili svojo srečo tudi Slovenci iz Posočja in hoteli osvojiti Čedad. Furlanski vojvoda Vektari pa je pri Briščah razbil njihovo vojsko in za nekaj desetletij zavrl slovenski pritisk v Furlansko ravnino. Šele v začetku VIII. stoletja so začeli Slovenci znova pritiskati proti zahodu. Pomikali so se vedno globlje proti zahodu in prišli že v območje kompaktnjših langobardsko-romanskih naselij. Okrog let 703—705 se je iz obmejnih roparskih spopadov med slovenskimi in langobardskimi pastirji razvil boj, v katerem so bili Furlani na neki, po imenu neznani, gori v Brdih strahovito poraženi: v boju je baje padlo vse furlansko plemstvo z vojvodo Ferdulfom na čelu. V naslednjem desetletju so Slovenci brez vsake ovire poselili vsa Brda med Sočo in Furlansko ravnino, prodirali pa že tudi v ravnino samo. Ne glede na mir, ki je v tem času vladal med Langobardi in Obri, so okrog leta 720 prodirali že mimo langobardskega limesa naprej. Trojni spopad pri Lavarianu južno od Vidma (Udine) z neodločenim izidom pa je omejil Langobarde oziroma Furlane dokončno na ravnino, Slovane pa na hribe. In spet pritiskajo nekako v istem času proti Furlaniji od severa Karan-

tanci. Pod njihovim pritiskom se je nekako sredi tretjega desetletja VIII. stoletja umaknil škof iz mesta Julium Carnicum (Zuglio) v Čedad, prav v istem času pa so osvobodili Karantanci tudi »okraj Zilja« in tako potisnili Furlane s karantanskih tal. Pa tudi furlanski vojvoda Ratchis je vpadel okrog leta 737 v »Karniolo, domovino Slovanov« ne glede na mir, ki je vladal v tem času med Langobardi in Obri.

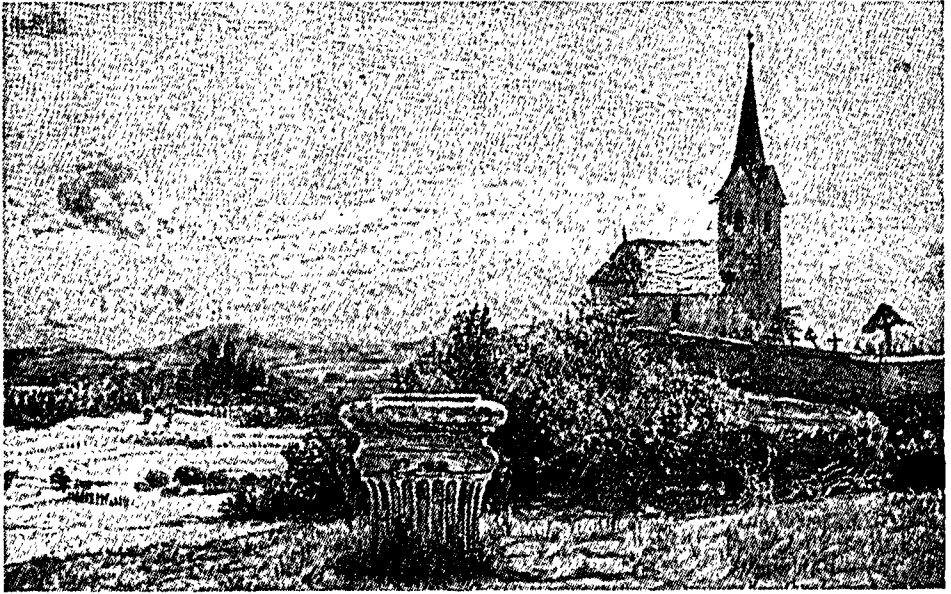
Vpadi Karantancev na bavarsko ozemlje v istem času kažejo na še dalje trajajoče nasprotje s slovenskim sosedom na severozahodu. O takih vpadih sporočajo viri konec VII. stoletja (med 695 in 698), pa tudi še v dvajsetih letih VIII. stoletja (okrog 725 v Bischofshofen), torej le malo preden je prišlo v slovensko-bavarskem razmerju do bistvenih sprememb.

2. Staroslovenska družba v dobi Karantanije

Primerjava Karantanije z zahodnoslovanskimi plemeni, ki so bila povezana obenem s Karantanci v slovanski plemenski zvezi pod Samovim vodstvom, pokaže v času po Samovi smrti takoj velike medsebojne razlike. Enako kakor žive v tem času na Balkanskem polotoku slovanska plemena, ki so se osvobodila obrske nadoblasti, spet razdeljena v vrsto razmeroma majhnih plemenskih enot ali zvez nekaterih plemenih, se je širša povezava skoraj povsem izgubila tudi med plemeni severno od Karantanije. V Češki kotlini, ki je sicer res še enkrat večja (okrog 52.000 km²) kakor Karantanija (okrog 25.000 km²), pa je zato po svoji prirodni obliki res enotna, so se plemena povsem osamosvojila in nastopala proti Frankom v IX. stoletju vsako zase, ne pa kot enota. Sele v IX. stoletju se je zanje uveljavilo skupno ime Čehi, šele v X. stoletju pa so se v zvezi z napredovanjem razredne družbe in nastankom češke države znova spojila v celoto. Tudi moravska plemena so se šele v IX. stoletju ponovno združevala, in to v ostri medsebojni borbi.

Drugače pa je bilo v Karantaniji, čeprav bi kotlinasti značaj njenega ozemlja tvoril zelo lepo podlago za tak razkroj. V času, ko je sredi VIII. stoletja prišla pod frankovsko nadoblast, ni bilo tu več nikakršnih sledov posebnih plemenskih skupin. Narobe, že v drugi polovici VII. stoletja je tu vsa starejša imena prekril naziv »Karantanci« (prvič v Geografiji neznanca iz Ravenne: Carontanos). To ime, ki je bilo navezano sprva na široki okoliš Gosposvetskega polja, kjer je bilo — v Krnskem gradu (v IX. stoletju imenovanem civitas Carantana) — središče Karantanije, se je podobno kakor v zadnjih stoletjih pred našim letoštetjem ime Noriki (gl. str. 55) uveljavilo za vse prebivalce v Vzhodnih Alpah, od začetka IX. stoletja dalje pa pomeni skozi nekaj stoletij sploh vse Slovence. Razširjenje tega imena sredi VII. stoletja iz pokrajine okrog Krnskega gradu na vso deželo pa je seveda neločljivo zvezano s povezavo te dežele po oblasti kneza, ki je v Krnskem gradu stoloval. Zamenjava starih plemenskih imen z novim pokrajinskim, zvezanim z oblastjo skupnega kneza, dokazuje že novo stopnjo v stapljanju plemen v novo celoto. Podlaga te celote more biti le oblikovanje razredne družbe, ki je razbijalo stare notranje vezi v okviru posameznih plemen. Vse to kaže že samo na sebi na prehod od plemenske ureditve k državi.

Karantanija je torej edina večja celota, ki je preživela Samovo smrt. To ni le muha enodnevnica, marveč za štiri stoletja najvažnejša pokrajinska enota na slovenskem ozemlju. V tem času je sicer res preživljala različne oblike: sprva je bila kot »krajina« od okrog 623 do okrog 660 poseben sestaven del slovanske plemenske zveze pod Samovim vodstvom; nato živi kot samostojna slovanska kneževina do okrog 745; od okrog 745 do okrog 820 živi notranje še vedno samostojno življenje kot vazalna slovanska kneževina frankovske države; po uporju Ljudevita Posavskega pa postane sprva frankovska grofija in konec IX. stoletja vojvodina

Slika 21. Slika Krnškega gradu s knežjim kamnom v času pred letom 1862, ko je bil knežji kamen prenesen v Celovec (po Die österr.-ungar. Monarchie in Wort u. Bild, 1891). V letih 1938/39 so na tem mestu odkrili temelje knežjega dvora iz frankoske dobe. V ozadju se vidi Gospa Sveta

vzhodnofrankovske, pozneje nemške države. V vsem tem času, do svojega razkroja na vrsto manjših pokrajin v XI. stoletju pa je združevala v svojih mejah veliko večino Slovencev in pomeni njen razvoj osrednjo točko slovenske zgodovine v zgodnjem srednjem veku.

Dočim bi bilo mogoče samo svobodo Karantancev še za silo razlagati z ugodnim zemljepisnim položajem pokrajine, za katero Obri niso kazali posebnega zanimanja (primerjaj podoben položaj Čehov in Hrvatov ob Jadranu), pa za zgoraj navedene posebnosti v karantanskem razvoju to ne velja več. Deloma so te posebnosti celo naravnost v nasprotju z zemljepisnim značajem Karantanije, ki ni enotna pokrajina, marveč je sestavljena iz vrste kotlin in rečnih dolin. Rešitev tega vprašanja je torej treba iskati drugje — v gospodarstvu in družbenem ustroju Karantancev v tem času.

Tako gospodarski razvoj kakor tudi izhodišče družbenega razvoja v Karantaniji v tem obdobju smo si ogledali že zgoraj (str. 124—130). Večino prebivalstva v slovenskih pokrajinah je vse do konca VIII. stoletja predstavljala gotovo plast svobodnih članov vaških občin, v katerih je bila po vsej priliki dovolj močna še oblika velike družine, zadruga. Da velja to prevladovanje svobodnega prebivalstva tudi še posebej za Karantanijo, kaže jasno obred slovesnega ustoličevanja karantanskega vojvode v poznejšem času. Pri slovesnosti ob knežjem kamnu, ko je bila s tem stolom vojvodu izročena oblast v deželi, je namreč sodelovalo kot občinstvo še dolga stoletja pozneje vse ljudstvo, »revno in bogato«. Ta zbor je po svoji sestavi nedvomno dedič starega ljudskega zbora, ki so se ga mogli v zgodnjefevdalni državi praviloma udeleževati le svobodni ljudje. Če se torej udeležujejo obreda ob knežjem kamnu v času, ko je obred v svojih zunanjih oblikah že izgubil stik z živim družbenim razvojem, vsi »revni in bogati« (to je vse podeželsko ljudstvo), je to jasna

priča, da je bilo to prebivalstvo v času, ko je bil obred še živa slika družbene stvarnosti, to je do konca VIII. stoletja, večinoma še svobodno.

Podrobne organizacijske oblike te najširše plasti karantanske družbe v času pred IX. stoletjem, ko so se razmere v zvezi z uvedbo zrelega frankovskega fevdalnega reda v sorazmerno kratki dobi silovito spremenile, so v pretežni meri neznanе ali vsaj nejasne. Vsekakor prav iz slovenskega ozemlja izvira najstarejša znana nam omemba slovanskega župana (ille jopan, qui uocatur Physso = oni župan, ki se Fiso imenuje, leta 777). Vendar ne vemo, kakšen je bil njegov položaj. Velik ugled in pravice županov še pozneje v nekaterih okoliših (Laško gospostvo in Beneška Slovenija) sicer res kažejo na verjetnost, da so bili župani tudi pri Slovencih v tem času še načelniki večje enote, župe. Seveda pa se je pozneje ta njihova veljava večinoma zrušila; navadno jih srečamo le še kot poverjenike zemljiškega gospoda, ki upravljajo zadeve posameznega naselja.

Rodovna organizacija, ki je še prevladovala pri Slovanih pred prihodom na Balkanski polotok in v Vzhodne Alpe, se je ob napredku poljedelstva v novi domovini v Alpah morala umakniti vaški občini. Njeni člani skupno izrabljajo srenjski pašnik, gozd in vodo, pri ponavljajočih se delitvah obdelovalne zemlje med člane vaške občine in posestnih sporih navzven s sosednimi občinami pa se uveljavlja kolektivna lastninska pravica tudi na obdelanem zemljišču. Zbor sosedov in njihov sprva voljeni sodnik imajo svoje posebno sodišče za notranje spore med vaščani. Sledovi tega sožitja se kažejo še dolgo tudi v poznejših stoletjih. Tudi pravice sosedov in sorodnikov do ugovora in prednostne pravice pri prodaji nepremičnin, ki so doma še v vaški občini, so se ohranile vsaj v posameznih primerih do XVI. stoletja.

Vzporedno ob vaški občini se je vsaj deloma — v kolikšni meri, nam viri ne dopuščajo vpogleda — ohranila tudi »velika družina«, zvezana s skupnim dedom ali pradedom, ki kot »zadruga« (ime je seveda novo!) skupno obdeluje od vaške občine začasno ji dodeljeno zemljišče in skupno uživa njegove plodove. Najjasnejši primer take velike družine še v IX. stoletju je ohranjen v neki darovnici iz leta 888, s katero je daroval kralj Arnulf v Zadolah ob Vrbskem jezeru »Trebibrata z njegovo ženo in njegovimi sinovi in njihovimi ženami in z zemljo in vso njihovo posestjo«. V krajih, kjer je zaradi odročnosti in težkih pogojev drugačne obdelave bilo močno požigalništvo, moremo za dobo svobodne Karantanije domnevati še vedno tudi obstoj starejših oblik, tako na pr. pravih rodovnih občin. Vsekakor je ohranila ljudska pesem spomine na veljavnost nekdanje krvne osvete in očetove sodne pravice, ki sta za to obliko značilni. Izraz dediščina, ki ga pri Slovencih ni nikdar nadomestil kak drug izraz, ki bi ustrezal nasledstvu po očetu kakor pri drugih Slovanih, še posebno kaže, da se zadruga ni docela razkrojila v dobi slovenske samostojnosti.

Začetki razredne diferenciacije, ki si jih bomo ogledali še spodaj, pa vendar dokazujejo, da je poleg »velike družine« obstajala že tudi mala, da je torej v dobi Karantanije rodovna družba že v polnem svojem razkroju. V isto smer kažejo tudi nekateri, res sicer izjemni pojavi mnogoženstva (tako je imel Samo kar 12 žen; v neki podobni zadevi pa je dopisoval v IX. stoletju s papežem tudi spodnjepanonski knez Kocelj), pa tudi brezpravnost žene in zlasti vdove, ki je tudi pustila sledove v ljudski pesmi.

Od višjih enot nad vaško občino nas obvešča sporočilo o županu Fisu posredno o župi. Vendar pa narekuje široka obrambna organizacija v obliki vencev gradišč slutnjo, »da imamo tudi na Slovenskem, podobno kot med severnimi Slovani, obrambne sisteme gradišč in gradcev na mejah narodov in plemen« in daje s tem stvarno podlago za trditev, da so Slovenci enako kot drugi Slovani poznali v novi

domovini tudi še plemena kot posebne enote. To kaže tudi še večje število knezov v Panoniji in Posavju konec VIII. stoletja. Vendar pa vse te višje organizacijske enote v novi domovini niso več slonele na krvnih vezeh. Pojav istih starih plemenskih imen, ohranjenih v krajevnih ali majhnih pokrajinskih imenih v med seboj zelo oddaljenih krajih (glej str. 129) kaže namreč, da so se stara plemena med preseljevanjem, znatno razkrojila in premešala. V novi domovini so se nato izoblikovala na novo, določena bolj po sosesčini in naravnih pregradah v ozemlju

Slika 22. Podoba združnega življenja pri Slovanih (risba Slavka Pengova)

kakor po starih krvnih vezeh. Po vsem videzu in redkih ohranjenih sledovih (na primer sistem gradišč na Krasu, Dudlebska grofija na Lipniškem polju, Hrvaški okraj na Koroškem) so bile te plemenske enote razmeroma majhne, vsaj v primeri s slovanskimi plemeni na ozemlju, kjer so bili Slovani staroselci in ne osvajalci iz dobe velikih preseljevanj.

Poleg teh patriarhalnih družbenih potez pa so se v Karantaniji vedno bolj uveljavljale tudi poteze nove razredne družbe. To dejstvo najbolj jasno osvetljuje pridizna primera, ki jo je porabil nek salzburški misijonar v Karantaniji konec

VIII. stoletja, skoraj sto let pozneje pa jo je nek neznan salzburški pisec o Karantaniji in njenem razmerju do Salzburga pomotoma uvrstil med zgodovinske dogodke, namreč znana »legenda o Ingu«: »Eden med njimi (namreč grofi oziroma knezi v Karantaniji) se je imenoval Ingo, zelo drag ljudstvom in ljubljen zaradi svoje razumnosti. Njemu je bilo vse ljudstvo tako pokorno, da se ni nihče drznil zanemarjati njegov ukaz, komurkoli je poslal le pismo brez črk. In ta je tudi čudovito napravil. Res je povabil s seboj k mizi verne sužnje, in neverne, ki so jim gospodarili, posadil zunaj kakor pse in postavil pred nje kruh in meso in črno posodo z vinom, da bi tako uživali hrano. Sužnjem pa je ukazal postreči v pozlačenih posodah. Tedaj so prvi zunaj vprašujoč rekli: Zakaj nam tako delaš? In on: Niste vredni, z neopranimi telesi, da občujete s prerojenimi v svetem viru; temveč uživajte hrano zunaj hiše kakor psi. S tem dejanjem poučeni o sveti veri so takoj stekli, da se krstijo. In odtlej je zrasla krščanska vera.«

Zgodba sicer nima resničnega zgodovinskega jedra, marveč predstavlja le ponazorilo določbe, da s krščenimi ne smejo jesti niti oni, ki se na krst pripravljajo, niti pogani. To določbo so tudi pri nas vpeljali irski misijonarji v drugi polovici VIII. stoletja. Določba je bila vsekakor učinkovita, kajti v nekem misijonskem katekizmu od okrog leta 800 za naše ozemlje stoji kar naravnost naročilo duhovniku, da mora vsakogar, kdor prosi za krst, najprej vprašati ali »to dela zaradi kake ugodnosti tega življenja, ali da bi imel tako dovoljenje jesti in piti s kristjani«.

Vendar pa moremo iz dejstva, da se je tak pridižni zgled v Karantaniji uporabljal, zatrdno sklepati, da so v Karantaniji v tem času, torej konec VIII. stoletja, ko se je krščanstvo v njej šele širilo, še pred velikim prelomom v zvezi z uporom Ljudevita Posavskega, stvarno obstajali sužnji ali vsaj podložniki in njihovi gospodarji ter še neki oblastniki, ki so bili tem gospodarjem nadrejeni in so jim imeli pravico in možnost ukazovati. Če takih družbenih razlik v Karantaniji ne bi bilo, bi bil namreč tak pridižni zgled Karantancem nerazumljiv in zanje seveda neuporaben. Od prvih pojavov patriarhalnega suženjstva, ki sem jih omenil že zgoraj, je torej družbeno razslojevanje v Karantaniji že znatno napredovalo. Toda, ali so »servi« v Ingovi legendi res pravi sužnji ali morda le nekaki hlapci, nasajeni že na svojem zemljišču, kakor se izraz »sužnji« (servi) mnogokrat uporablja v virih zgodnjega srednjega veka? Z gotovostjo tega ni mogoče reči. Uporabnost pridižnega zgleda pa vendarle namiguje na drugo razlago, kajti pravih sužnjev pač nihče ne bi mogel sklicati na tak način, kakor naj bi to storil Ingo v Karantaniji.

Poleg patriarhalnih sužnjev-»krščenikov« in še vedno široke plasti svobodnega prebivalstva so se Slovenci torej delili v tem času že tudi na nesvobodne in njihove gospode. Široka plast nesvobodnih, ki jo izkazujejo listine o slovenskem ozemlju od okrog 820 dalje, ni nastala le v drugi polovici VIII. stoletja. Takrat se je sicer — zlasti v času verskih bojev in uporov — močno okrepila, a njeni začetki so vsekakor že starejši. Vse to kaže, da je v okviru vaške občine v Karantaniji še v času svobode znatno napredovalo premoženjsko razslojevanje, da so začela rasti večja zemljiška posestva na račun ubožanih članov teh občin, da so nemara prihajale v odvisen položaj tudi kar cele občine. Le na tak način si je mogoče razložiti veliko zemljiško posest frankovskega kralja v deželi, ki se pokaže neposredno po uporih Ljudevita Posavskega, dasi so v zvezi s tem uporom v Karantaniji takoj udarili Franki predvsem le po velikaših, s tem da so odpravili karantanskega kneza in uvedli v deželo frankovsko plemstvo. Položaj kosezov, posebnega družbenega sloja med Slovenci, o katerem bomo še slišali, kaže, da je imel prejkone precejšnjo zemljiško posest zlasti karantanski knez in da iz njegove dediščine v dobršni meri

izvira posest, ki jo je pozneje delil frankovski kralj raznim frankovskim velikašem v jedru pokrajine.

Poleg pravega karantanskega kneza, ki mu je pripadal ta njegov naslov zaradi njegove oblasti nad vso pokrajino, pa viri zares omenjajo tudi še druge »prvake« in »kneze« med Karantanci. Končno nam obstoj zemljiškega gospostva z nesvobodniki zagotavlja že za dobo pred uporom Ljudevita Posavskega vsaj ena listina: leta 830 je »Baaz, po rodu karantanski Slovenec« podelil freisinški cerkvi svojo dediščino z nesvobodnimi in vsemi stvarmi v nekem kraju, imenovanem Malihhindorf.

Vladar karantanskih Slovencev se je imenoval knez. Njegova oblast je sprva koreninila seveda gotovo v vojaškem vodstvu. Toda vsaj do srede VIII. stoletja je njegova oblast že v mnogočem preseгла to prvotno obliko vloge vladarja v času oblikovanja zgodnjefevdalne države. Tako je mogel po sporočilu vira Hotimir obljubiti salzburški cerkvi v znak cerkvene podrejenosti neko davščino (servitium): leta 752 že pred povratkom v domovino, torej brez sklepa ljudskega zbora ali vsaj sveta velikašev. Darovnica Ludvika Nemškega iz leta 864, s katero je bila ta davščina zamenjana za nekaj zemljiških posestev, kaže, da to ni bila le osebna knežja dajatev, marveč da sta jo plačevala »karantanski knez« in »ljudstvo te pokrajine«. Že sama uvedba tega davka, zlasti pa še način te uvedbe vsekakor razodevata, da je karantanski knez tudi sam mogel pobirati in da je gotovo tudi pobiral davščino, o kateri je mogel samostojno odločati. Naslov »sodnik dežele«, ki ga nosi v najstarejšem viru o ustoličevanju koroškega vojvode (v vrinku v Švabskem ogledalu, čigar predloga izvira iz XI. stoletja) ustoličevalec koroškega vojvode, in dejstvo, da je prevzem oblasti po novem knezu zvezan prav z izročitvijo sodnega stola, kaže na precejšnjo knežjo oblast tudi v sodstvu. Zdi se, da je bila knežja oblast sredi VIII. stoletja že načelno dedna v moški črti dinastije. Borutu je namreč sledil najprej njegov sin Gorazd in temu njegov bratranec Hotimir. Drugih vesti o sorodstvenem razmerju karantanskih knezov žal nimamo ohranjenih. Vsekakor pa je bil pogoj za prevzem oblasti še vedno pristanek posebnega volilnega telesa, ki je odločal po smrti starega kneza o tem, kdo naj bo novi, in o slovesni predaji oblasti novemu knezu. S tem pa naletimo na vprašanje znamenitega obreda ustoličevanja koroških vojvod in kosezov v Karantaniji.

3. Ustoličevanje koroških vojvod in kosezi

Vse do začetka XV. stoletja je bil zvezan nastop koroškega vojvode z obredom, kakršnega takratna Evropa nikjer drugje ni poznala. Ko se je 18. marca leta 1414 kot zadnji dal ustoličiti slovenskemu kmetu vojvoda Ernest Železni, je obred imel naslednje poglobitve poteze: Pred ustoličevalca — najstarejšega moškega člana iz koseške rodbine »vojvodskega kmeta« iz Blažnje vesi — ki je držal z eno roko marogastega bika in z drugo kobilo enake barve, okrog njega pa so stali sodni prisedniki in ljudstvo, je prišel v spremstvu fevdalcev v kmečko obleko preoblečeni vojvoda Ernest Železni; ko je kmet dobil na vprašanja, ali je vojvoda pravičen sodnik, ali skrbi za blagor dežele, ali je svobodnega stanu in ali spoštuje in brani pravo in krščansko vero, od vojvodovih spremljavalcev pritrtilen odgovor in ko mu je goriški grof zagotovil odkupnino za njegov delež, je obenem s knežjim kamnom simbolično izročil novemu vojvodi oblast v deželi. Vojvoda je sicer dobil deželo od vladarja podeljeno že pred tem dogodkom, a šele ko je ob knežjem kamnu s prisego potrdil plemiške pravice, je bil med mašo pri Gospej Sveti blagoslovljen in je mogel popoldne na vojvodskem stolu na Gosposvetskem polju podeliti fevde svojim vazalom. To so kar mogoče skopo povedane poglobitve črte tega obreda

v zadnjem obdobju pred propadom. L. 1414 je ta obred, ne glede na vrsto docela jasnih fevdalnih elementov, ki so že s kmečkim obredom združeni in prepleteni, že dolga stoletja v tedanji fevdalni Evropi predstavljal povsem svojevrstno obliko poklonitve novemu deželnemu knezu. Humanist Enej Silvio Piccolomini, ki je umrl 1464 kot papež Pij II., ne uvaja njegovega opisa v svojem delu »De Europa« brez vzroka kot »slovesnost, o kakršni se ne sliši nikjer drugje«. Podobno ga navaja

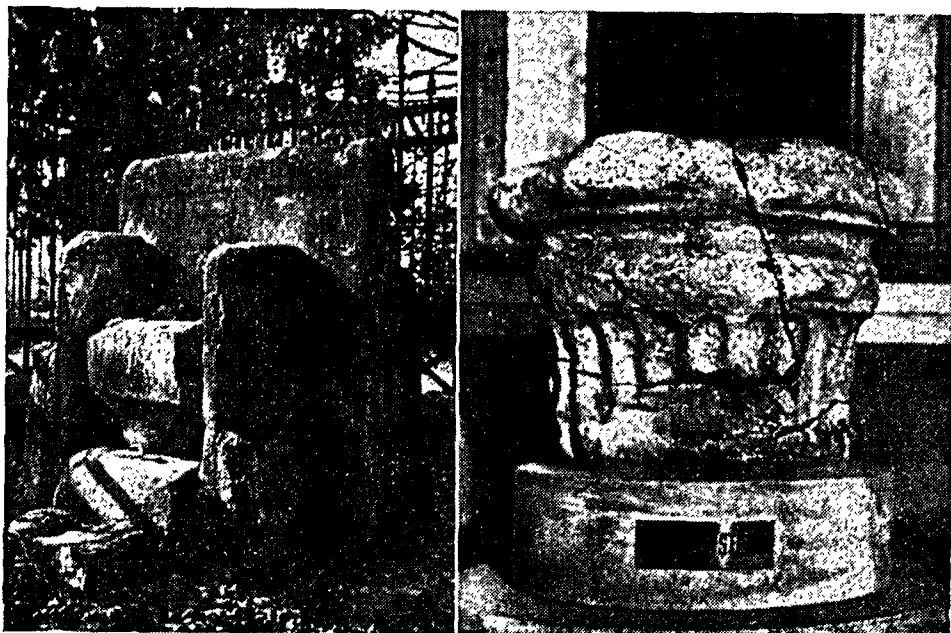
Slika 23. Obred ustoličenja koroškega vojvode (v obliki, kakršna je veljala konec XIII. stoletja). Slika Slavka Pengova

v XVI. stoletju tudi znani francoski pravni teoretik in zgodovinar Jean Bodin v delu »Six livres de la Republique« (= »Šest knjig o državi«) kot »obred, ki nima para na svetu«. Prav ta njegova posebnost je povzročila, da je od XIV. stoletja dalje uvrščen njegov opis v dolgo vrsto zgodovinskih spisov, tudi takih, ki se sicer kar nič ne dotaknejo naše ožje zgodovine.

Ta končna oblika obreda tik pred njegovim propadom pa je že rezultat več kot sedemstoletnega razvoja in postopnega mešanja prvotnega obreda ob predaji oblasti karantanskemu knezu v svobodni Karantaniji z različnimi obrednimi sestav-

nimi deli pri takih obredih v fevdalni Evropi. Ta razvoj je tesno povezan z vsem slovenskim družbenim razvojem in ga bomo opazovali v drugem zvezku tega dela. Vsekakor pa je tudi še ta fevdalizirani obred neločljivo povezan s svojim izhodiščem v dveh točkah: oblasti ne izroča novemu vojvodi član fevdalnega vladajočega plemstva, marveč kosez, to je kmet; obredni jezik je za vse udeležence slovenski in ne nemški, torej spet jezik podložnega, toda domačega prebivalstva.

Okrog tega obreda je nastala v zadnjega pol stoletja cela vrsta del, ki so ga poskušala razlagati na vse mogoče načine. Šele v zadnjem času pa je ta preiskava pokazala, kako pomemben je ta obred prav za poznanje družbenega ustroja v času svobodne Karantanije in za njen prehod pod frankovsko oblast.

Slika 24. *Levo vojvodski stol na Gospodetskem polju, desno knežji kamen v celovškem Deželnem muzeju*

Mnogo bližji od zgoraj opisane oblike je prvotni karantanski obliki ustoličevalnega obreda opis, ki se je ohranil sicer šele v vrunku v nemški pravni knjigi iz XIII. stoletja, imenovani »Švabsko ogledalo«, ki pa je nastal stvarno že v XI. stoletju. V tem času je potekal nastop novega vojvode na sledeči način: Po smrti starega vojvode so kosezi — sloj kmečkega prebivalstva, ki pa je svoboden in v tej dobi celo višji od navadnih svobodnjakov ter zvezan neposredno z vojvodo — na zborih svojih koseških sodišč izbrali in zaprisegli svoje zaupnike, to je »dobre ljudi«, ki jih poznajo slovansko pravo tudi drugod. Ti zaupniki, zbrani na koseškem deželnem zboru, so najprej izbrali »sodnika dežele«, pod čigar vodstvom so nato kot zastopnik dežele razpravljali in glasovali o sprejemu novega vojvode, ki jim ga je predlagal vladar nemške države. Če bi ga zavrnil, bi jim moral cesar določiti novega kandidata, če pa je večina pritrdila, je to obveljalo kot »skupen«, t. j. kot soglasen sklep vsega zbora.

Vse ljudstvo se je nato odpravilo na Gosposvetsko polje, kjer so ob knežjem kamnu pri Krnskem gradu (sev. od Celovca) novemu vojvodi od svoje strani izročili oblast v deželi. Vojvodo so preoblekli v kmečko obleko (sive hlače, siv suknjič z rdečim pasom, rdečo torbo, siv plašč, siv klobuk s sivo vrvice in kmečke čevlje z rdečimi vezalkami), ga posadili na kobilu in peljali trikrat okrog knežjega kamna. Okrog stoječe ljudstvo je med tem pelo slovensko hvalnico (kirielejson): »Čest i hvala bogu vsemogočemu, iže stвори nebo i zemljo, da dal jest nam i našej držele knez i gospod po našej volji«. S tem je vojvoda sprejel vse svoje pravice, kolikor mu jih je mogla predati dežela. Med temi pravicami je bil gotovo tudi — v tej obliki predaje oblasti kot postranski element — obred zasedbe knežjega kamna, simbola vojvodske oblasti, ki se je pozneje razvil v osrednje dejanje predaje oblasti na tem prostoru.

Vojvoda pa s tem dejanjem še ni dobil dežele po takratnem fevdalnem pravu, marveč le od kosezov kot eden med njimi; prav to je bilo simbolično izraženo v njegovi kmečki preobleki. Celo glede sodstva se je v tem času umaknil izmed fevdalcev in mu je sodil »sodnik dežele«. Sele s sprejemom fevda, po katerega je moral priti v kmečki obleki, si je znova pridobil pravice fevdalca, mogel dokončno sleči kmečko oblačilo in se poslej s formalnim odgovorom — »ne vem, dragi prijatelj, kaj meniš, ne razumem tvojega jezika« — iznebiti vsake tožbe pred »sodnikom dežele«. Vendar pa se tudi podelitev fevda sama s kmečkim oblačilom vojvode in z jelenom, ki ga mora pokloniti novi vojvoda svojemu fevdnemu gospodu — nemškemu vladarju — loči od tedaj veljavnega podeljevanja vojvodskih fevdov s praporom in nosi še vedno nekaj značilnih potez poklonitve polsamostojnega vazalnega kneza, kakršna je bila v veljavi za slovanske kneze v frankovski in nemški državi do okrog leta 1000.

Ta oblika obreda vsekakor ni več čisti predstavnik starega podeljevanja oblasti novemu poglavarju oz. knezu po plemenskem ali ljudskem zboru. Krog volivcev je namreč družbeno že omejen. Nekdanje pravice ljudske skupščine so se ohranile le v bistveno ožjem krogu »kosezov«. Ljudska skupščina v stari sestavi — t. j. vse ljudstvo — nastopa le še kot občinstvo brez pravice do odločanja pri obredu ob knežjem kamnu. Razmerje med tema dvema družbenima telesoma spominja na razmerje med zborom yelikašev in splošnim zborom vsega plemstva ali celo vse vojske v frankovski državi v IX. stoletju, seveda z bistveno razliko, da v Karantaniji še v XI. stoletju nosilec pravic nekdanjega ljudskega zbora niso fevdalci, marveč kosezi. Prav dejstvo, da je ljudska skupščina svoje glavne pravice že izgubila, da pa njihov nosilec ni fevdalno frankovsko plemstvo, ki z obredom na tej stopnji celo nima nikakega stika, je najjasnejši dokaz, da obred izvira iz časa pred njegovim prihodom v deželo, še izza svobodne Karantanije. Vendar se do XI. stoletja ni ohranil prav tak, kakršen je bil še v veljavi za karantanske neodvisnosti. Doba frankovske in nemške oblasti v deželi mu je po IX. stoletju že vtisnila nekatere nove, dasi ne bistvene poteze.

Kakšne spremembe je doživel obred od časov svobodne Karantanije do nastanka zgornjega opisa v XI. stoletju? V tem opisu je vsekakor nekaj elementov, ki so spremenjeni ali pa nanovo vneseni šele po padcu Karantanije pod frankovsko oblast. Tako je frankovski vladar v času svobodne Karantanije z obredom seveda ni imel stika; sestava volilnega zbora se je vsekakor nekoliko razlikovala od poznejšega, kajti vanj so nedvomno spadali tudi domači velikaši, ki jih je trda frankovska roka po uporju Ljudevita Posavskega delno pokončala, delno pa se jim je posrečilo rešiti se med frankovske fevdalce. S tem so seveda prevzeli tudi njihovo pravo, s čimer so se ločili od zastopnikov domačega prava. Bistveno manjšo vlogo ima v času karantanske svobode tudi načelnik volilnega zbora, saj traja njegova funk-

cija le zelo kratek čas od smrti starega do ustoličenja novega kneza, s čimer dobi novi knez tudi vrhovno sodno oblast v pokrajini. Tudi kmečka obleka, ki v obredu simbolizira začasno vključenje tujca med koseze in omejenost pravic, ki mu jih ustoličevanje podeli po domačem pravu z razliko od polnopravne podelitve dežele v fevd, je smiselna šele po propadu domačih knezov in njihovi zamenjavi s tujimi grofi.

Ko je okrog 745 Karantanija padla pod frankovsko vrhovno nadoblast, so kneza Karantanci sicer še sami izvolili, pred podelitvijo oblasti pa je moral izbor potrditi frankovski kralj. Tako poroča Conversio: »Ko pa je umrl Borut, so Bavarci na zapoved Frankov Gorazda, ki je že postal kristjan, poslali nazaj k istim Slovanom, ki so prosili zanj, in ti so ga napravili za vojvodo. Toda ta je nato v tretjem letu umrl. Spet pa jim je bil z dovoljenjem gospoda Pipina kralja, ko so ta ljudstva prosila, vrnjen Hotimir... In ko so ga sprejela, so mu ista ljudstva dala knežjo oblast«. Zaradi podaljšanja medvladja, ki se je poslej zavleklo zaradi potrebe kraljevega potrdila volitev, se je pomen načelnika volilnega zbora v tem času vsekakor znatno povečal. Končno se vsaj po 788, ko so Karantanci podrejeni Frankom brez bavarskega posredovanja, uveljavi potreba poklonitve novega kneza frankovskemu kralju. To je oblika, ki v času polvazalnih slovanskih kneževin vzdolž frankovske vzhodne državne meje ni izjema, marveč pravilo. Dokazuje nam ga vrsta primerov od Hrvatov preko Karantancev in Obrov do Polabskih Slovanov v začetku IX. stoletja.

Šele dejstvo, da volitev kneza v Karantaniji po spremembi Karantanije iz polvazalne kneževine v frankovsko grofijo ne propade obenem z domačimi knezi, marveč se poveže z nastopom frankovskega grofa, ustvarja odslej iz ustoličevalnega obreda koroškega grofa (oz. od konca IX. stoletja dalje vojvode) edinstveno izjemo v fevdalnem svetu. Vendar pa ta prehod ni minil brez novih sprememb v obredu. Poglavar nemške države ob tej priliki dobi še več pravic: novega grofa imenuje on, pravice koseškega volilnega zbora pa so omejene le še na potrditev predloženega kandidata, kar je bilo poslej navadno pač precej formalno dejanje. Ustali se novi »sodnik dežele« kot stalna institucija, volilni zbor pa se omeji na koseze, ker iz njega izpadejo velikaši. V zvezi s prihodom tujca za grofa se uvede njegovo simbolično preoblačenje v koseško kmečko obleko.

Dočim torej obred ustoličenja po svojem družbenem bistvu predstavlja nedvomno preostanek iz stare plemenske ureditve, torej iz časa svobodne slovenske karantanske kneževine, pa njegova oblika, v kakršni je sprejet v frankovsko ureditev Karantanije ni v celoti doma v karantanski kneževini, marveč se je — za nekaj stoletij — ustalila res šele ob stiku Karantanije s Franki in pod vplivom tega stika.

Če sežemo še dalje nazaj, se nam postavljajo še tri vprašanja: Od kod izvira prvotni obred v Karantaniji? Kaj nam odkriva obred o notranji ureditvi slovenske karantanske kneževine? Kaj se skriva pod kosezi, poglavitnimi družbenimi nosilci ustoličevalnega obreda?

V zvezi z različnimi teorijami, ki so jih poskušali v razlagah nastanka ustoličevalnega obreda uveljaviti razni nemški zgodovinarji, je treba pred vsem podčrtati, da je izključeno, da bi ga mogli prevzeti karantanski Slovenci iz antike ali iz časa preseljevanja narodov, bodisi od antičnih limitanejev-graničarjev na Koroškem, bodisi preko germanskih drobcev, zaostalih po Gotih iz časa gotskega gospostva v Vzhodnih Alpah, bodisi posebej po posredovanju Langobardov in njihovih arimanov (graničarjev). Stik med antiko in slovansko dobo je v tem pogledu mnogo prešibek: v družbenem in gospodarskem razvoju slovanske dobe daleč prevladuje prelom z nekdanjim življenjem za rimske nadoblasti nad tistimi potezami, v katerih

moremo zaslediti nepretrgan razvoj dalje; s temi razlagami posebej povezana domneva o obstoju antične trdnjavske črte zasedene po graničarjih na Koroškem je brez vsake stvarne podlage. Langobardi in drugi Germani, ki so se za časa prese-ljevanja narodov mimogrede mudili na tem prostoru, niso imeli s Karantanijo toliko stika, da bi zapustili v njej količkaj močne sledove v naselbinski strukturi. Pred-vsem pa med karantanskim obredom in načinom postavljanja vladarjev pri teh germanskih plemenih ni nikakršnih formalnih vezi. Formalne vezi vežejo koroško ustoličenje povsem jasno z različnimi slovanskimi ljudstvi, kjer je enako vladarjev prestol simbol njegove oblasti (Hrvati, Srbi, Čehi, Rusi) in kjer je zvezan nastop novega vladarja prav z ustoličenjem novega kneza, pri Čehih celo na enak način z ustoličenjem na kamnit sedež na knezovem gradu v Pragi, kakor v Karantaniji. Prav te formalne vezi so dokončen dokaz o slovanskem izvoru konkretne prvotne oblike karantanskega ustoličevalnega obreda.

Tak izvor obreda pa potrjuje tudi že zgoraj obravnavana družbena struktura Karantanije, h kateri prispeva prav razvoj ustoličevalnega obreda vrsto jasnejših potez. Ustoličevalni obred s svojo ločitvijo med volilnim in splošnim ljudskim zborom priča o neki prehodni stopnji med plemensko ureditvijo in razredno družbo. Prav na to pa kaže tudi vse drugo, kar vemo o staroslovenski karantanski družbi.

Vsi podatki, ki jih je mogoče najti v virih o karantanskem družbenem ustroju in o oblasti karantanskega kneza, pa so vendarle nepopolni v zelo pomembni točki. Karantanski knez je nedvomno zaradi svojega položaja v pokrajini poveljeval stari plemenski vojski svobodnjakov. Toda, primerjava stopnje, ki jo je dosegel karantanski razvoj v VII. in VIII. stoletju z razvojem drugje — tako na zahodu, zlasti pa še v Vzhodni in Severni Evropi — kaže, da je stopnja oblasti karantanskega kneza v tem času nedvomno zvezana z obstojem oboroženega knežjega spremstva, tako imenovanih »družnikov«, knežje privatne vojske, na katero se v prvi vrsti opira njegova »državna« oblast, ki ni več odvisna od volje vseh članov plemena ali ljudstva.

S tako lastno vojaško silo je v resnici gotovo razpolagal Hotimir sredi VIII. stoletja. Sicer ne bi mogel zatreti v letih 763 in 765 s svojo lastno silo uporov proti pokristjanjevanju, to je proti uvajanju fevdalizma v Karantaniji. Jedro odpora proti njegovim težnjam je namreč treba iskati, kakor bomo še videli, prav pri svobodnjakih, torej pri jedru stare plemenske vojske. Vendar pa neposredni viri ničesar ne povejo neposredno o obstoju ali sestavi takšne od splošne plemenske ločene vojaške sile karantanskega kneza v tem času. Pač pa jo odkrivajo posebne koseške pravice ob ustoličevalnem obredu in tudi sicer razlike njihovih pravic v primeri z navadnim kmečkim prebivalstvom v vsakdanjem življenju.

Ko se z e poznamo na Slovenskem na splošno do srede XVI. stoletja, v neka-terih osamljenih primerih tudi še nekaj dalje, kot posebno socialno skupino v kmeč-kem prebivalstvu; še danes nas spominja nanje na sedanjem in nekdanjem sloven-skem ozemlju 26 krajev z imenom Koseze ali Edlingen, kakor so si to ime prevedli Nemci v IX. stoletju. Včasih je bilo takih krajev še več, a v XVI. stoletju moremo zaslediti blizu 900 kosezov, od tega okr. 425 na Koroškem, okr. 350 v sami Celovski kotlini, v široki okolici Krnskega gradu. Kosezi so vse do XIII. stoletja zavzemali posebno mesto sredi med fevdalci in podložniki in predstavljajo v tem času sloj, povsem svojski za slovensko fevdalno družbo. Od fevdalcev jih je delilo to, da niso imeli zemljiškega gospostva, od podložnikov, da v ta gospostva niso bili vklju-čeni. Pa tudi navadni svobodnjaki niso, ker so imeli svoje posebno sodstvo, torej tudi pravo, svoje posebne vojaške dolžnosti in ker so izredno ozko povezani z voj-vodo. Dejstvo, da prav oni ohranijo po l. 820 pravico do odločanja o novem voj-vodi v imenu dežele, dokazuje, da so že v slovenski Karantaniji predstavljali posebej

strnjeno in notranje povezano telo v volilnem zboru velikašev. Prav te značilnosti, ki jim spričo njihove izjemnosti ne moremo iskati izvora šele v razvoju fevdalne družbe na Slovenskem, pa so sila podobne značilnostim »družnikov« pri raznih slovanskih narodih v Vzhodni Evropi. Zato smo upravičeni prav v kosezih iskati družinike karantanskega kneza, o katerih nam skopi viri sicer nič ne poročajo. In spet je dejstvo, da ima po poročilih Nestorjevega »Letopisa« v Kijeviski Rusiji prav knežja družina odločilen vpliv pri izbiranju novega vladarja. Po vsem tem moremo reči, da se najstarejša oblika ustoličevalnega obreda tako skladno uvršča v karantanski družbeni red v času svobodne karantanske kneževine, da je povsem nepotrebno kakršnokoli iskanje izvora tega obreda v nekih izjemnih anekdotskih dogodkih ali kombinacijah, s katerimi so to vprašanje navadno poskušali rešiti.

Končno še vprašanje, kako da je ta obred, sicer res glede oblike nekoliko spremenjen, mogel preživeti uveljavljenje zrelega fevdalizma na Slovenskem od 3. desetletja IX. stoletja naprej in tako postati čudna izjema v vsej fevdalni Evropi? Odgovor: Prav zato, ker je uveljavljenje fevdalizma na Slovenskem v resnici izjemen primer, ker fevdalizem pri nas ni zrasel iz dovršenega notranjega razkroja predfevdalne in zgodnjefevdalne družbe, marveč je bil vnešen v že dozoreli obliki od zunaj, ob čemer so domačo družbo kot celoto prekrili frankovski fevdalci kot nova višja plast. Ta družbeni razred je prekril zametke domačega razreda fevdalcev, in dasi ni bistveno spremenil njegovih formalnih pravic, je toliko bolj bistveno spremenil njihov dejanski družbeni položaj. Prerezal in preprečil je njihovo dozorevanje in prav s tem dejansko napravil iz njih nekaj povsem novega, česar fevdalna družba drugod ni nikjer poznala. Maloštevilni tuji fevdalci pa se prav v ogorčenem razrednem boju v času najširšega vklepanja slovenskih svobodnjakov v hlapčevske okove po letu 820 v Karantaniji niso mogli odreči vsakršni opori v okviru domačega prebivalstva. Oprli so se na koseze, ki so kot nekdanji družiniki karantanskega kneza — pa tudi drugih manj pomembnih »knezov« in »prvakov« — predstavljali v nastajajočem domačem razredu fevdalcev prilično sklenjeno telo in jim pustili njihove stare pravice in tesno neposredno zvezo s pokrajinskim vladarjem — grofom oziroma od konca IX. stoletja dalje vojvodo. Tako se je med temi pravicami mogel ohraniti tudi ustoličevalni obred preko velikega zgodovinskega preloma v slovenskem razvoju v začetku IX. stoletja.

*

Za nas pa ustoličevalni obred ni le starodavna zanimivost, marveč obenem z vsemi drugimi viri bistveno osvetljuje ves družbeni razvoj v Karantaniji, ki ga moremo za zaključek še enkrat na kratko povzeti takole:

Svobodni člani vaških občin so sestavljali še vedno široko plast prebivalstva. Toda vaško občino razkrajajo že močne razlike glede na premoženje in veljavo v javnem življenju. Položaj ob prihodu v novo domovino, položaj pod Obri, zasluge v boju za svobodo proti Obrom in v naslednjih bojih, vse to je v zvezi z delitvijo plena, vojaškimi sposobnostmi in izločanjem posameznih prvakov rodov, žup in plemen iz vaških občin ter z oblikovanjem docela osebne zemljiške posesti ustvarjalo premoženjsko neenakost že vsaj od začetkov preseljevanja iz pradomovine. Vse gornje strani razvoja, predvsem pa premoženjska neenakost sama, so odločali o svobodi in nesvobodi, so dvigali posameznike med »prvake« ali jih potiskali v podložništvo in suženjstvo. Le premožnejši so se mogli vselej odzvati klicu k orožju, kar je bilo vsekakor obvezno za vse svobodne, utrpeti škodo, ki je v času njihove odsotnosti nastajala na njihovem posestvu in poleg tega plačevati še davek, sprva dajatve Obrom, pozneje davek karantanskemu knezu. Pri napredovanju veljave osebne zemljiške lastnine in obdelave polja so morala ta bremena nujno

postati pretežka. Čim manjša je bila družbena enota (rod — zadruga — mala družina), čim manjša je bila obdelovalna enota zemljišča, čim bolj je izginjala skupna njegova izraba in medsebojna pomoč, tem težje je bilo nositi ta bremena, tem večja je bila škoda, prizadeta gospodarskemu življenju z odsotnostjo gospodarja. Manj premožnim v tem položaju ni preostajalo nič drugega, kakor da so se zatekli pod varstvo županov in drugih prvakov in se tako iznebili vsaj vojaške dolžnosti, seveda v zameno za nove obveze do svojih varuhov. Njihovi varuhi pa so s tem dobili nove, stalno na posestvu prisotne delavne roke. »Najboljši« varuh je bil seveda karantanski knez sam, kajti njegovo varuštvo je pomenilo — to daje vsaj slutiti položaj v drugih zgodnjefevdalnih državah na isti stopnji razvoja — tudi olajšavo glede na knežji davek. Knez je namreč od takih varovancev dobival svoje koristi na drugačen način in bolj neposredno.

Karantanski knez, čigar oblast se je iz vojaškega poveljstva razširila že na sodstvo v deželi in pravico do nekih davkov, o katerih je mogel tudi sam odločati, je svojo oblast zavaroval že s posebno, od plemenske ločeno vojsko družinikov, ki jih je uporabljal tudi za varstvo in vodstvo svoje zemljiške posesti. Velika večina kosezov na Koroškem je namreč razmeščena prav v širokem okolišu okrog Krnskega gradu in Gosposvetskega polja, kjer moramo domnevati jedro pozneje po frankovskem kralju podedovane posesti karantanskega kneza. Dejstvo, da se je pozneje tudi posameznim kosezom posrečilo priti v vrste frankovskih fevdalcev, kaže, da tudi v Karantaniji — kakor drugod — družiniki niso bili povsem enotna družbena skupina, marveč da so se tudi izmed njih začeli že dvigati »plemeniti možje«, »možje, izišli iz dobrega plemstva« in »prvaki«, o katerih govore poznejši viri. Drugi vir za to najvišjo plast so bili seveda plemenski velikaši in »knezi«, ki so se sami obdali s manjšimi družinami. Pravice starega ljudskega zbora so prešle le v roke teh »prvakov« in njihovih družinikov-kosezov, vladajočega fevdalnega družbenega razreda, ki se polagoma oblikuje. Prav vloga kosezov v tem napol fevdalnem svetu je po vsej verjetnosti znatno okrepila položaj karantanskega kneza in bistveno podprla dednost njegove oblasti.

Družbeno razslojevanje v Karantaniji je torej že toliko napredovalo, da predstavlja Karantanija že neko obliko zgodnjefevdalne države. Odločilni prelom v tem razvoju se je izvršil v razdobju slovanske plemenske zveze pod Samovim vodstvom — sicer bi se namreč karantanska plemena po njenem razkroju prav tako razsula v manjše enote, kakor ostali njeni sestavni deli. Zato pa smemo gledati v Karantaniji najstarejšo pravo slovansko državno tvorbo sploh, kar jih poznamo po virih. Na podlagi stika s staroselci, ki je vplival na slovanski gospodarski napredek in pospešil med njimi (že prej začeto) družbeno razslojevanje, stika z germanskimi sosedi, ki so bili že bližji fevdalni družbi (morda že pod Karpati, vsekakor pa v novi domovini) in ker jim je grozila tolikšna nevarnost od Obrov in germanskih plemen so Karantanci očitno nekoliko prehiteli razvoj. Ta je bil pri drugih slovanskih plemenih v precej večji meri navezan le na počasnejši proces domačega gospodarskega napredka in z njim zvezanega družbenega razslojevanja.

VI. ZDRUŽITEV SLOVENCEV POD FRANKOVSKO NADOBLASTJO. ŽIVLJENJE POD FRANKI V ČASU NOTRANJE SAMOSTOJNOSTI DO ZA- ČETKA IX. STOLETJA

1. *Podjarmljenje karantanskih Slovencev po Frankih*

V prvih desetletjih VIII. stoletja so Slovenci, tako karantanski kakor oni, ki so bili zvezani z Obri, še vedno napadali svoje zahodne sosedje in vpadali v njihove dežele. Toda kmalu po letu 730 se položaj bistveno spremeni. Slovenski napredek v družbenem življenju je bil tolik, da se Karantanija opre na svoje dotedanje zahodne sovražnike in brani z njihovo pomočjo, v obliki slovensko-bavarske zveze svojo svobodo in evropsko kulturo proti barbarskemu obrskemu pritisku z vzhoda ter tako v novi obliki nadaljuje v bistvu politiko slovanske plemenske zveze iz Samove dobe.

V četrtem desetletju VIII. stoletja so Obri, ki so s svojimi zavezniki oklepali Karantanijo s treh strani, povečali svoj pritisk na Karantance. V istem času pa je na Bavarskem leta 737 zavladal vojvoda Odilo, ki se je otrešel frankovske nadoblasti in na vseh straneh iskal zaveznike, da bi to samostojnost tudi ohranil. Težnje po samostojnosti so se pri posameznih plemenih v frankovski monarhiji še okrepile po smrti stvarnega vladarja, frankovskega majordoma (načelnika kraljevskega dvora) Karla Martela, ki je že od leta 737 vladal sam, brez kralja iz Merovinške dinastije, ki je dotlej vladala Frankom († 741). Tudi njegova sinova in naslednika Pipin in Karlman sta vladala sprva brez kralja in šele leta 743 postavila na prestol Hilderika, ki je bil pa le kraljevska senca in orodje v rokah obeh majordomov. Prva leta njune vlade so bila v znamenju reforme frankovske cerkve in boja z uporniki, ki so takoj po Karlovi smrti dvignili svoje glave. Najvažnejše središče upora v frankovski državi je bilo prav na Bavarskem, kjer je Odilo snoval obsežne politične zveze s Sasi (to je pleme v današnji severozahodni Nemčiji med Renom in Labo), Alamani (pleme v vzhodni Švici in severno od nje), Akvitanci (Akvitanija je zajemala današnjo zahodno Francijo južno od Loire) in s tedanjim papežem Caharijo.

V tem položaju je pod obrskim pritiskom z vzhoda, zaradi sosedstva z Obri ob Anizi pomembnim tudi za Bavarce, ter frankovskim pritiskom od zahoda izginilo staro nasprotje med Karantanci in Bavarci, o katerem pričajo še medsebojni spopadi okrog leta 725. Kakor vemo, je vezala Bavarce z Akvitanci formalna vojaško-politična pogodba, v kateri sta se zavezala Odilo in akvitanski vojvoda Hunaldus, da bosta priskočila drug drugemu na pomoč, če bi enega od njiju napadli Franki. Podobna zveza med Bavarci in Slovenci, naperjena tako proti Frankom kakor tudi proti Obrom, je bila po vsej priliki plod bavarsko-slovenskega zblizanja okrog leta 740. Ko je prišlo leta 743 do obračuna med Franki in Bavarci, so tem šli na pomoč

obenem z zavezniškimi Sasi in Alamani tudi Karantanci: »Bavarci... so združili vojsko in so imeli s seboj na pomoč nabrane Sase, Alamane in Slovane«. Bavarcem pa njihove daljnosežne spletke niso pomagale. Ob reki Lech na meji svoje pokrajine so doživeli hud poraz. Priznati so morali spet frankovsko nadoblast. Kljub temu pa je ohranil njihov vojvoda Odilo v svojem političnem snovanju še nadalje precejšnjo samostojnost.

Poraz karantanskih zaveznikov in Karantancev samih na zahodu je seveda zaostрил nevarnost na vzhodu. Dal je Obrom novo vzpodbudo za njihov pritisk na Karantance. Karantanci so se mogli prav zaradi precejšnje samostojnosti, s katero je še razpolagal Odilo, obrniti s prošnjo za pomoč neposredno na svoje nekdanje protiotbrske zaveznike, Bavarce, ne pa neposredno na njihove vrhovne gospodarje, Franke. Vir nam poroča: »Ne mnogo za tem so začeli Obri s sovražno silo hudo pritiskati na Karantance. In bil je tedaj njihov knez, Borut po imenu, ki je dal naznaniti Bavarcem, da gre proti njim (= Karantancem) obrska vojska, in je prosil, da mu pridejo v pomoč. Oni so tudi takoj prišli, premagali Obre in utrdili Karantance, in so jih podvrgli podložništvu kraljev (to je frankovskih!), in enako njihove sosedo. In nato so odvedli s seboj talce na Bavarsko. Med temi je bil Borutov sin, po imenu Gorazd, za katerega je njegov oče prosil, naj se vzgoji v krščanski šegi in napravi za kristjana; tako se je tudi zgodilo. In za Hotimira, sina svojega brata, je zahteval isto.« Ti dogodki spadajo v čas po letu 743, ker Bavarcem v njihovem času spet gospodujejo Franki, po vsej priliki pa pred leto 746, ker v podrobnem spisku langobardskih sosedov v Ratchisovih zakonih iz tega leta (naštevajo se: Rim, Ravenna, Spoleto, Benevent, Frankovsko, Bavarsko, Alamansko, Recija in Avarija) Karantanije ne najdemo. Karantanci so torej izgubili svojo neodvisnost okrog leta 745.

2. Uključitev Karantanije v zahodni svet in upori proti pokristjanjevanju

S padcem svobodne države karantanskih Slovencev pod frankovsko gospodstvo se začenja eden med najvažnejšimi prelomi v slovenskem zgodovinskem razvoju. Tega zgodovinskega preloma, ki se začenja s pokoritvijo karantanskih Slovencev, ni mogoče zajeti s točno letnico, marveč se razteza na tričetrto stoletje, tja do srede tretjega desetletja IX. stoletja. Njegovo težišče je v zadnjem desetletju prelomnega obdobja. Res je sicer že z izgubo karantanske neodvisnosti slovenski položaj znatno spremenjen. Izguba svobode je pomenila za karantanske Slovence prvi neposrednejši stik s tedaj že fevdalnim zahodom. Izgubili so politično neodvisnost, dasi so bili le v zelo širokem okviru in z rahlimi vezmi vključeni v frankovsko državo. Pritegnjeni so bili v krog zahodne, fevdalne krščanske vere in kulture, znatno močnejše kot prej so bili izpostavljeni vplivom naprednejšega zahodnega gospodarstva in družbenega reda. Toda Karantanijo vežejo še v tem obdobju močne vezi z dobo njene neodvisnosti. Navznotraj je bila kljub frankovskemu državnemu okviru še vedno pretežno samostojna. Do začetka IX. stoletja so vladali Karantancem še vedno domači knezi. Sami so jih izbirali in ko jih je frankovski kralj potrdil, so jim izročili oblast. Ni še sledu o prihodu frankovskih fevdalnih zemljiških gospodov, niti o uvedbi frankovskega zemljiškega gospodstva, niti o dovojanju nemških kolonistov v deželo. Karantanija je predstavljala še leta 817 — v pogodbi o razdelitvi frankovske države med sinove takratnega frankovskega cesarja Ludvika Pobožnega — torej tik pred uporom Ljudevita Posavskega, notranje samostojno, dasi od Frankov odvisno kneževino, ne pa navadne pokrajine frankovske države. Vir namreč govori z razliko od pokrajine Bavarske o ljudstvu Karantancev vzporedno ob Obrih, Čehih in Slovanih »na vzhodu« Bavarske, torej ob ljudstvih, ki so bila enako kakor Karantanija povezana le v rahlejših oblikah s frankovsko državo.

Gospodarstvo, družbena ureditev in uprava so torej v Karantaniji v tem času ostali pretežno še pri starem. Kolikor se je v tej dobi pospešil razvoj v smeri fevdalne družbe (torej oblikovanje velike zemljiške posesti v rokah velikašev in večanje števila na teh posestih naseljenih podložnih poljedelcev), ga vendarle niso vodili neposredni posegi iz tujine, marveč pospešen domači družbeni razvoj. Le pri uvajanju krščanstva so se tujci neposredno vpletali v notranje karantanske zadeve. Dobršen del slovenskega ozemlja izven Karantanije pa je bil vključen v frankovsko državo sploh šele ob koncu VIII. stoletja v zvezi s frankovskimi vojnami proti Obrom in s koncem obrske sile.

Šele po ponesrečenem uporu Ljudevita Posavskega in v zvezi z upravno reformo vzhodnoalpskega ozemlja leta 828 po bolgarskem vdoru v Spodnjo Panonijo (827) so se zgoraj očrtane razmere bistveno spremenile. Reforme v tretjem desetletju IX. stoletja so pomenile v slovenskem razvoju veliko večjo spremembo kot propad politične neodvisnosti v VIII. stoletju. Z izročitvijo uprave v roke frankovskih grofov, z prihodom frankovskih fevdalnih gospodov, naglim razširjanjem podložništva med Slovenci, uvajanjem frankovskega zemljiškega gospostva je bil presekani slovenski razvoj v fevdalizem. S tem so postali Slovenci v ogromni večini ljudstvo podložnikov, kar so ostali skozi dolga stoletja. Seveda pa je to družbeno obglavljenje v bistveni zvezi že z zgoraj očitano izgubo politične svobode Karantanije sredi VIII. stoletja.

*

Razmeroma rahlo vključitev Karantanije v frankovsko državo kaže povsem jasno že sporočilo o nastopu obeh Borutovih naslednikov: »Ko pa je umrl Borut, so Bavarci na zapoved Frankov Gorazda . . . poslali nazaj k istim Slovanom, ki so prosili (zanj), in ti so ga napravili za kneza. Toda ta je nato v tretjem letu umrl. Spet pa jim je bil z dovoljenjem gospoda Pipina kralja, ko so ta ljudstva prosila, vrnjen Hotimir . . . In ko so ga sprejela, so mu ista ljudstva dala knežjo oblast.« O karantanskem knezu ne odloča le frankovski kralj, kakor je bilo to v grofijah po vsej frankovski državi v tem času, marveč tudi karantansko ljudstvo. Drugače, kakor pozneje pri že spremenjenem ustoličevalnem obredu iz XI. stoletja, pa deželni zbor velikašev voli v tem času kneza še svobodno, volitev je v resnici še volitev, ne le pristanek na že predloženega kandidata.

Položaj, o katerem priča to sporočilo, kaže obenem s pravicami, ki so jih ohranili karantanski Slovenci v prvi dobi svoje podložnosti Frankom, da to niso bili nasilno podvrženi sužnji, marveč da je obstajal med Bavarci in Franki z ene in Karantanci z druge strani nekakšen pogodbeno določen odnos. Politični položaj karantanskih Slovencev se skladno uvršča v frankovsko razmerje do podrejenih ljudstev in plemen vzdolž vzhodne meje frankovske države od Baltiškega morja do Jadrana. Vsa ta plemena kažejo namreč v svoji notranji ureditvi še znatne sledove svoje svobode. Njihovo ozemlje ni bilo razdeljeno med grofije, marveč so ga upravljali domači knezi. Tako pri Polabskih Slovanih kakor pri Obrih in Hrvatih so se ob nastopu vlade novih knezov in v samem načinu njihove uprave še marsikje upoštevale stare šege. Zvestobo teh ljudstev si Franki marsikje zagotavljajo z jemanjem talcev. Kakor v Karantaniji tudi drugod ne uvajajo neposredno frankovskega fevdalnega sistema, marveč le posredno pospešujejo domači razvoj v smeri fevdalizma. Odvisnost pa se kaže v sodelovanju pri frankovskih pohodih, zlasti pri onih v sosedstvu, vsaj ponekod — najbrže tudi pri Karantancih — tudi v plačevanju davka.

V razmerju do Frankov na eni, do Bavarcev na drugi strani, je bil položaj Karantanije skoraj do konca VIII. stoletja dvoličen. Slovence so podvrgli njihovi nekdanji zavezniki, toda ne sebi, marveč frankovskim »kraljem«. Ti so tudi v

bodoče odločali o karantanskih knezih, ki so stopali na prestol, pred tem pa kot talci prebivali na Bavarskem (v samostanu na otoku Chiemskega jezera). Ta pove-zava z Bavarci je vidna tudi v dejstvu, da je nastal prvi upor v Karantaniji proti pokristjanjevanju v zunanji zvezi z bavarskim uporom proti Frankom leta 763. Ko se je zaradi bavarskega upora oslabila frankovska moč na vzhodu, so se jim posku-sili iztrgati tudi Karantanci, kakor se je pokazalo zlasti jasno ob velikem proti-krščanskem uporu po Hotimirovi smrti (769—772). Šele z letom 763 izgine za nekaj časa ta dvojnost v karantanskih zunanjih odnosih. Odtlej namreč Bavarci, ki so se spet za dve desetletji iznebili frankovske nadoblasti, uveljavljajo proti Karantancem svojo lastno politiko in jim vsilijo svojo lastno, ne pa več frankovske nadoblasti. Ta položaj je prišel najmočneje do veljave, ko je bavarski vojvoda Tasilo leta 772 z vojaško silo brez vsakega frankovskega naročila ali potrdila pomagal proti pogan-skim upornikom do oblasti knezu Valtunku (morda Vladunu). S Tasilovim padcem leta 788 se je pa vprašanje nadoblasti nad karantanskimi knezi seveda dokončno rešilo v frankovsko smer. Bavarska sama je bila tedaj razdeljena v grofije in izročena v upravo grofom po frankovskem pravu. Bavarski posrednik med Karan-tanci in Franki je s tem izginil. Odslej je bil karantanski knez podrejen neposredno frankovskemu kralju.

Dasiravno je bila torej Karantanija le napol vključena v frankovsko državo, pa so posredno posegali novi politični gospodarji vendarle tudi v notranje karan-tanske zadeve. Uvajanje krščanstva iz bavarskih cerkvenih središč je najizrazitejši primer takega poseganja, ki se je stopnjevalo celo do vojaške pomoči krščanski stranki. Ta stran razvoja je seveda v tesni zvezi z uveljavljanjem tuje nadoblasti. Ena najznačilnejših potez krščanskih zgodnjefevdalnih držav v Zahodni Evropi je namreč ta, da so si zagotovile vsako na novo osvojeno pokrajino tudi z razširja-njem svoje krščanske vere in z njeno pritegnitvijo v cerkveno organizacijo. Raz-širjenje krščanstva pomeni seveda znaten poseg tudi v razvoj prizadete pokrajine, tako posredno, ker je cerkveni nauk, da vsaka oblast izvira od boga, seveda znatno okrepil oblast dotlej voljenega kneza, kakor tudi neposredno, ker je cerkev s svojo lastno organizacijo (pobiranje desetine ali drugačne dajatve od prebival-stva, nastanek cerkvene zemljiške posesti) prinašala iz tujine fevdalni način pro-izvodnje in fevdalne odnose. Vse to je na gospodarskem, družbenem in kulturnem področju pletlo vezi med novoosvojeno pokrajino in starimi območji osvajaalca, na drugi strani pa kopalo zaseko med pokorjenimi plemeni in njihovimi še svobodnimi sosedi ali nekdanjimi zavezniki. Močna vez je tudi že cerkvena organizacija sama po sebi, zlasti če je tako tesno zvezana z državnimi oblastniki kakor v zgodnjem srednjem veku. Cerkev je namreč v frankovski državi v tem času predvsem orodje v rokah svetnega vladarja, že zaradi velike nemoči, v kateri je v tej dobi papeštvo, odvisno od razprtij med rimskimi rodbinami. Tako je praktično odločal o vseh korakih pri pokristjanjevanju skoraj izključno svetni vladar, ki je s tem utrjeval svojo oblast nad vedno novimi pokrajinami. Cerkvi je preostajala le še ena naloga, da potrjuje njegove odločbe.

Zemljepisni in cerkveno-politični momenti so določali, da je bil v tem času Salzburg edina škofija, kateri je mogla biti Karantanija podrejena kot misijonsko območje. Južno od Karantanije je sicer stari in ugledni oglejski patriarhat, ki bi imel s Karantanijo tudi dovolj ugodne prometne zveze. Kljub temu pa je tesna povezava cerkvene in politične organizacije v tem času onemogočala kakršnkoli vpliv Ogleja v Karantaniji, zlasti še zaradi nasprotja med Karantanci in Franki z ene, Furlani in Langobardi z druge strani. Saj brez posebnega kraljevega dovo-ljenja niti ni mogel nihče poslati svojega poslanca izven langobardskega ozemlja.

Tako se je z osvojitvijo Karantanije po Bavarcih oziroma Frankih odločila že tudi njena cerkvena pripadnost. V času, ko so Bavarci pokorili Karantance oblasti frankovskih kraljev, je vladal v njej Borut (?—748/49). Za njegove vlade je ostalo še vse pri starem. Svoje soglasje z novimi razmerami in uvajanjem krščanstva je pokazal le v tem, da je dal krstiti svojega sina Gorazda in nečaka Hotimira, ki sta prebivala kot talca na Bavarskem. Za vlade njegovega sina Gorazda (749—751) se sicer še ni začela širša misijonska akcija v Karantaniji. Vsekakor pa so spričo prakse irskih misijonarjev, da posebno pazijo na versko pridobivanje plemenskih poglavarjev, močno verjetne domneve, da se ni vrnil domov brez duhovnika in da je celo v tem času nastala v Karantaniji prva cerkev, in sicer v Krnskem gradu, sedežu karantanskega kneza. Dejstvo, da je formalna cerkvena priključitev Karantanije k salzburški škofiji sovpadla že z nastopom Gorazdovega naslednika Hotimira (752—769) opravičuje tudi trditev, da so se tozadevna pogajanja vršila že za Gorazdovega življenja. Vsaj v začetku leta 752 se je ta priključitev tudi v resnici izvedla. Odslej je moral karantanski knez plačevati Salzburgu »vsako leto svojo služnost«, ki pa ni bila le njegova osebna dajatev, marveč davek, ki ga je plačevalo tudi prebivalstvo v znamenje karantanske cerkvene podrejenosti.

Hotimira je spremil v Karantanijo že tudi poseben zastopnik salzburškega škofa, Majoran, nečak Hotimirovega botra Lupa. S tem se je začela že tudi širša misijonska akcija. Zelo je značilno, da prevzame pobudo v tem delu sedaj karantanski knez sam. Ker je šlo delo očitno počasneje naprej, kakor je Hotimir želel, »je prosil škofa Virgila, naj obišče ljudstvo njegovega rodu in ga trdno okrepi v veri«. Ta pa je »namesto sebe poslal svojega škofa, po imenu Modesta, da uči ono ljudstvo, in z njim svoje duhovnike Wattona, Reginberta, Gozharia in Latina ter diakona Ekharda z drugimi kleriki«.

Pri uveljavljanju krščanstva v naslednjem obdobju moramo brez dvoma upoštevati pritisk iz tujine. Bavarski škofje so se v tem času kar naravnost posvetovali, »kako je treba prisiliti Slovane... po sprejeti milosti sv. krsta, da bodo poslušali božje in svojih duhovnikov ukaze«. Bavarski vojvoda Tasilo jim je pri tem nudil vso svojo pomoč. Vendar ni dvoma, da je dobilo krščanstvo najmočnejšo oporo pri enem delu Karantancev samih. Karantanci niso zavzemali do razširjanja krščanstva enotnega stališča. To se najbolj odraža v dejstvu, da sta proti Hotimirovi politiki in krščanstvu še za njegovega življenja nastala dva upora, da pa je oba zadušil z domačimi silami. V različnem stališču do krščanstva se kaže takratni karantanski družbeni razvoj. Različni družbeni razredi gledajo na novo politiko karantanskega kneza na različnen način.

Najmočnejšo oporo krščanstvu je nudil sam karantanski knez in njegova najbližja okoliča, to je z njim povezani velikaši, »knezi«, »prvaki« in njihovi družiniki. To je kaj lahko razumeti, kajti nova vera je utrjevala njihovo oblast nad ostalim prebivalstvom in njihove izjemne pravice.

Po razvoju drugod v podobnem položaju je mogoče računati z naklonjenostjo krščanstvu tudi pri družbeno najnižji skupini prebivalstva, pri sužnjih in nesvobodnih. Na tako njihovo stališče je gotovo vplivalo tudi to, da so bili prav med njimi že od nekdanj krščanski Vlaha. Glavni razlog za tako stališče pa je že v dejstvu, da je krščanstvo temu delu prebivalstva, ki ni imel ničesar več izgubiti, nudilo tolažbo v vsakdanjih težavah s tem, da so njegovi člani vsaj teoretično kot »otroci božji« postali enakovredni vsem višjim in svojim gospodarjem ter da je z upanjem na onostransko povračilo dobilo njihovo zemsko trpljenje nek smisel.

Središče odpora proti pokristjanjevanju in obenem tudi proti odvisnosti od Frankov pa je treba iskati vsekakor pri svobodnih članih vaških občin, delno morda

tudi pod vodstvom tistega dela plemenskih starešin, ki bi si sami radi pridobili mesto karantanskega kneza in ki so zaradi tega trdno vztrajali pri izročilih nekdanje plemenske ureditve. V zvezi s tem je zanimivo, da je edini uspeli upor, ki ga knez ni mogel zadušiti z domačimi silami, izbruhnil prav po smrti starega kneza Hotimira, torej prav lahko da prav zaradi trenj okrog izbire novega kneza. Svobodno prebivalstvo je namreč najmočneje ogrožal razvoj v fevdalno družbo, ki ga je podpiralo krščanstvo. Načenjalo se je že vprašanje njegovega obstoja kot široke družbene plasti. Prav nanj so tudi pritiskala nova bremena, cerkvena davščina in tribut Frankom, enako seveda tudi obveznost udeležbe pri vojnih pohodih mnogo večje enote, v katero je bila vključena Karantanija, frankovske države. Izpodjedale so njegovo gospodarsko moč mnogo huje, kakor pa so mogle načeti moč velikašev, ki so jim obdelovali polje v času njihove odsotnosti sužnji in nesvobodni.

Vendar je treba poudariti, da je olajšala širjenje krščanstva v Karantaniji tudi spretna misijonska metoda salzburške cerkve, ki je bila pod vodstvom Irca Virgilija. Irski misijonarji so se — tako doma kakor tudi drugod na svojih potih — ozirali na poganske verske šege in jih niso nasilno dušili, marveč so jim poskušali dajati le novo, krščansko vsebino. V izdatni meri so upoštevali pri širjenju krščanstva tudi jezik ljudstva, med katerim so delovali. Končno se niso opirali v prvi vrsti na zunanje politične sile, marveč le na odločilne domače činitelje pri plemenih, pri katerih so delovali. Zlasti v zadnjem pogledu je velika razlika med irsko misijonsko metodo Salzburga in med istočasnim delovanjem frankovske državne cerkve, ki ni uporabljala v svojo podporo pri širjenju krščanstva le frankovske državne sile nasploh, marveč tudi njene posebne mere, tako na primer zaplembo premoženja v cerkveno korist in celo smrtno kazen kot grožnjo za izvrševanje starih poganskih obredov.

Vsekakor pa tudi za irsko misijonsko metodo ni mogoče trditi — kakor je bilo že govora pri nas — da se ne bi posluževala kakršnegakoli pritiska državne oblasti ali da bi irski misijonarji širili krščanstvo celo neodvisno od nje. Irski misijonarji so se razlikovali od odposlancev frankovske cerkve predvsem v tem, da so iskali opore in podpore pri d o m a č e m državnem ali plemenskem poglavarju, ne pa pri tujem, vrhovnem političnem gospodarju. Že doma na Irskem, pa tudi v tujini so imeli irski misijonarji navado, da so poskušali pridobiti za krščansko vero najprej poglavarja plemena ali države, z njegovo pomočjo pa ustvariti kar najugodnejše pogoje za široko pokristjanjevalno delo. To velja tudi za Karantanijo, kjer so knezi vsekakor z vso svojo močjo podpirali razširjanje krščanstva. Salzburški misijonarji so pod vplivom irske misijonske metode tudi v Karantaniji vsekakor v večji meri kakor frankovska državna cerkev upoštevali domače šege in običaje. Pod istim vplivom pa so do kraja zaostri in izrabili domača družbena nasprotja. Tudi v Karantaniji so na primer uveljavili določbo, da krščeni ne smejo jesti skupaj z onimi, ki se pripravljajo na krst in ti ne s pogani, torej ukaz o popolni družbeni ločitvi teh treh verskih skupin celo pri najbolj vsakdanjih življenjskih poslih. Poleg zunanjega pritiska iz tujine je torej misijonska akcija v Karantaniji vsekakor izrabljala tudi pritisk domačega družbenega vrha. Razvoj sam pa kaže, da ta pritisk le ni mogel preiti v sistematično prisilno pokristjanjevanje.

Na čelu misijonske akcije v Karantaniji je od okrog 760 (morda že kako leto prej) stal Modest, ki ga je poslal salzburški škof Virgil v Karantanijo kot »pokrajinskega škofa«. Z imenovanjem posebnega pokrajinskega škofa, to je škofa brez določene posebne škofije, je Karantanija dobila v marsikaterem pogledu večjo samostojnost v cerkvenem pogledu. Pokrajinski škof — institucija, ki je bila v VII. in VIII. stoletju na Bavarskem močno razširjena — je po dostojanstvu enak rednemu škofu in nosi tudi isti naslov. Vendar pa nima vseh njegovih pravic, razen

Slika 25. Frankovski menihi in vojščaki pokristjanjujejo karantanske Slovence.
Slika Guida Birolle

če mu je dodeljeno zanje posebno pooblastilo. Tako pooblastilo potrebuje tako za posvetitev duhovnikov kakor tudi za posvetitev cerkva. Modest je oboje vsekakor imel in je res v Karantaciji posvetil prve tri znane nam cerkve — pri Gospej Sveti, v Liburniji (Sv. Peter v Lesu pri Spittalu) in »ad Undrimas« (Ingering blizu Judenburga ob zgornji Muri).

Ob razmeroma majhnem številu duhovnikov, ki so z Modestom prišli v Karantanijo, ob razsežnosti ozemlja in odporu široke svobodne plasti prebivalstva proti novim bremenom in težnjam vladajoče plasti si pač ni mogoče misliti že v Modestovem času prav hitrega napredovanja krščanstva v Karantaciji. Nasprotno, odpor je čakal le ugodne priložnosti, da se sprostí v odprtem boju za stari, na smrt obsojeni in že preživeli družbeni red.

Taka priložnost se je v resnici ponudila leta 768. Takrat je umrl Modest, kar je za mlado krščanstvo v Karantaciji spričo tako ostrega notranjega trenja gotovo pomenilo znaten pretres. S tem dogodkom je sovpadel še drugi: Pipin, frankovski kralj, je pozval bavarskega vojvodo Tasila, da se z dolžnim vojaškim kontingentom udeleži pohoda proti Akvitancem. Ti so namreč dotlej edini med bavarskimi zavezniki v upor iz leta 743 ostali nepodvrženi. Tasilo je sicer res odšel na zbirališče vojske, a sredi pohoda se je obrnil z Bavarci domov in je vladal odslej do frankovskega nastopa proti njemu leta 781 kot samostojen vladar. Prav ta izdaja je bila pozneje podlaga obsodbe, s katero ga je poslal Karl Veliki s prestola v samostan. Ne vemo sicer, ali so bili v tem uporu udeleženi tudi Karantanci, dasi bi se zdelo to spričo dogodkov leta 743 in bavarskega posredništva med Karantanci in Franki verjetno. Vsekakor pa je ta bavarski upor toliko omajal frankovsko moč na vzhodni meji, da je obenem z Modestovo smrtjo opogumil poganske svobodnjake v Karantaciji k upor proti Hotimirovi politiki in krščanstvu. Hotimir pa je upor hitro zadušil. Tudi ko se je upor kmalu nato ponovil (okrog 765) in se je salzburški delegat Latinus zaradi njega umaknil iz Karantanije, je Hotimir kmalu spet obvladal položaj. Po koncu upora sta za Hotimirove vlade prišli v Karantanijo še dve skupini salzburških duhovnikov.

S Hotimirovo smrtjo (leta 769) pa je zadel proti zahodu usmerjeno fevdalno-krščansko skupino v Karantaciji nov hud udarec, morda okrepljen še s kakimi notranjimi razprtijami v vrstah velikašev glede na nasledstvo. Knezovo smrt so vsekakor izkoristili poganski, fevdalizaciji nasprotujoči svobodnjaki, da so se spet vzdignili in poslednjič poskusili obnoviti stari red. »Nekaj let tam ni bilo nobenega duhovnika«, tako pravi vir o karantanski zgodovini v tej dobi, pa tudi knežji položaj se je očitno zelo zamajal. Uporniki so pač upali, da se bo bavarski vojvoda Tasilo tudi glede na vzhodno bavarsko mejo zadovoljil s stanjem, kakršno je bilo v času Odilovega upora proti Frankom.

Do leta 772 se je iz Karantanije umaknil duhovnik, predstavnik tuje sile in podpornik fevdalnih teženj kneza in z njim zvezanih velikašev. Tasilo je sprva res poskusil z mirnim sredstvom. Leta 769 je ob karantanski meji ustanovil samostan v Innichenu ob zgornji Dravi, »da bi neverni rod Slovanov pripeljal na pot resnice«. Leta 772 pa je vdrl z vojsko v Karantanijo, jo spet pridružil Bavarski in končal upor. Po končanih bojih je novi knez Valtunk (Vladun?) — okoliščin njegove postavitve viri ne poročajo — spet nadaljeval Hotimirovo politiko. Ne zdi se verjetno, da ga je Tasilo kar neposredno postavil za kneza, ker se položaj Karantanije v razmerju do Bavarske (oziroma pozneje Frankov) po vsem, kar nam je znano o njem pozneje, ni niti najmanj spremenil. Imena naslednjih knezov v Karantaciji — Pribislav, Semika, Stojmir in Edgar — in sporočilo vira, da so še zadnjemu med njimi sledili kot grofi Bavarci, pričajo, da so še tudi poslej v Karantaciji vladali domači, slovenski knezi. Vsekakor pa je bil z omenjenimi ver-

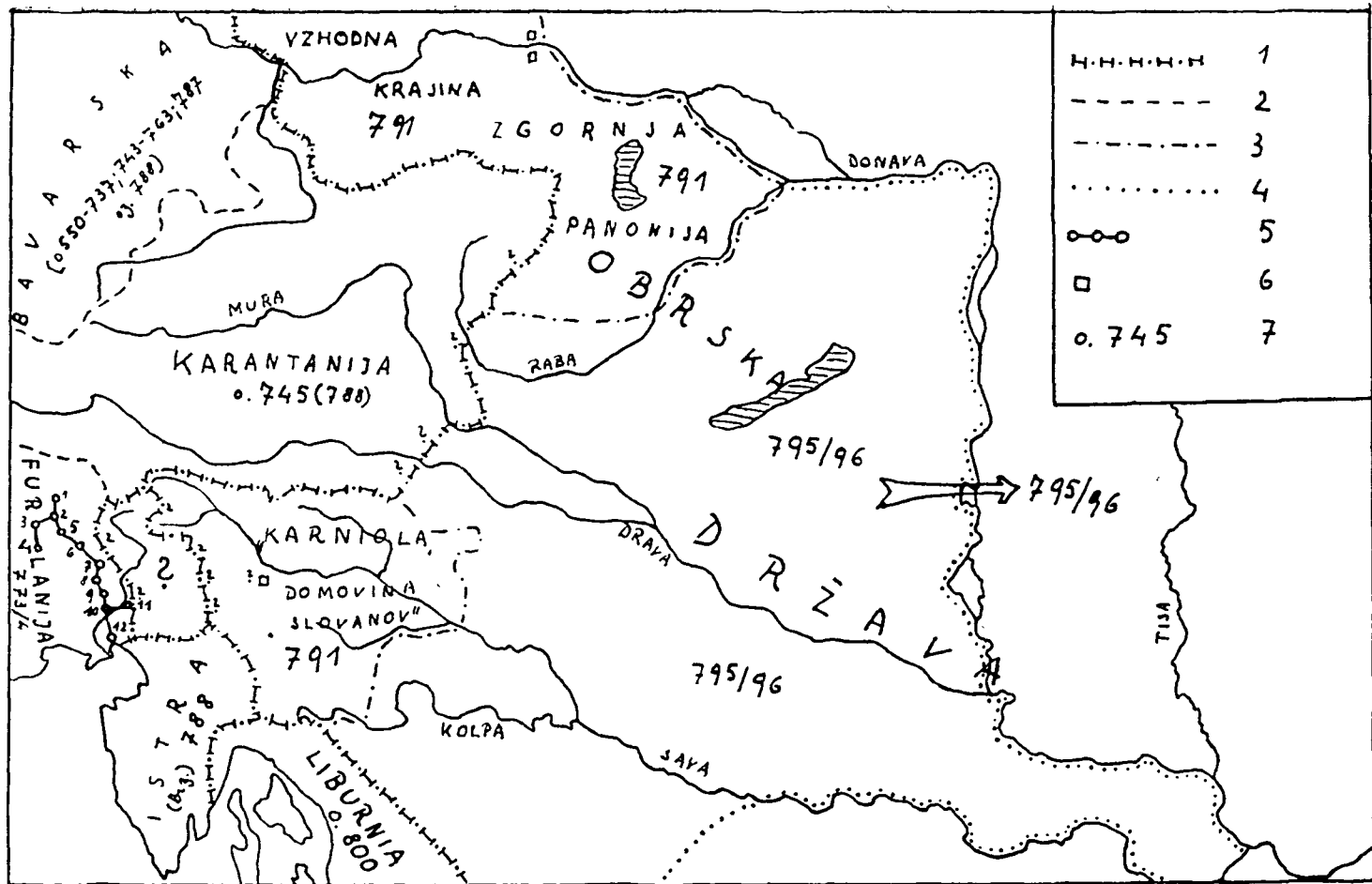
skimi boji znatno spremenjen položaj v notranjosti Karantanije, kajti le-ti predstavljajo odločilni boj med predstavniki stare plemenske ureditve in med nastajajočim razredom novih fevdalnih gospodov. Odpor svobodnjakov je bil z bavarsko pomočjo dokončno zlomljen, tako da moremo v Karantaniji poslej domnevati že trdne temelje fevdalne družbe. Po vsej priliki se je prav v zvezi s temi boji znatno razširila nesvobodna plast prebivalstva v Karantaniji.

Zmaga krščanstva je bila z notranjim preobratom, zvezanim z verskimi boji, seveda zagotovljena. V varstvu karantanskih knezov in velikašev, zastopnikov krščanske smeri, oprtih na fevdalni zahod, poslej dovolj močnih, da so učinkovito podprli napredek nove vere, se je pokristjanjevanje Karantancev nadaljevalo mirno in brez novih uporov. Nekaj let po vzpostavitvi bavarske nadoblasti nad Karantanijo je Tasilo na karantanski meji ustanovil s samostanom v Kremsmünsteru (777) novomisijsko postojanko. Vsako drugo leto je do Virgilove smrti prihajala v Karantanijo nova skupina salzburških misijonarjev. Njihovo delo je še nadalje označevala irska misijonska metoda. Vero so oznanjevali v domačem jeziku, pa tudi posamezne verske in molitvene obrazce so prevajali iz latinščine in nemščine v slovenščino: apostolsko vero in očenaš, nemara že tudi krstno odpoved hudobnemu duhu in krstno izpoved v sv. trojico. Zadnja je prešla tudi v slovensko narodno pesem. Pokristjanjevali so stare poganske obrede (koledovanje, jurjevanje, kresovanje, božič) in nadomeščali in pokristjanjevali tudi poganske obrede in bajeslovne pesmi (s kratkimi molitvenimi pesmimi, imenovanimi kirielejsoni; zahvalna pesem ob ustoličenju kneza, prve legende in pravljicne ljudske pesmi). Tudi irska spovedna praksa (osebne spovedi) je našla izraz v slovenski ljudski pesmi (Spokorjeni grešnik). Oprto na ta zunanja in notranja sredstva, se je vsaj zunanje pokristjanjevanje polagoma širilo v pokrajini.

Obenem so rasle tudi premoženjske razlike in z njimi vred razlike v veljavi raznih slojev v javnem življenju. O njih priča tudi vsebina slovenskih grobišč, ki spadajo v ketlaški (po najdišču Köttlach v Spodnji Avstriji) ali karantanski tip (na primer Ljubljana, Mengeš, Bled itd.). Materialna kultura, katere ostanki so odkriti v teh grobiščih, zajema čas od srede VIII. stoletja do začetka XI. stoletja. V primeri s kesteljskimi grobovi vsebujejo ta grobišča (od 36 jih je 24 na območju Karantanije, 12 pa južno od nje) mnogo bogatejše luksuzne predmete (obsenčni obeski, luničasti uhani z emajlnimi vložki, istovrstne zaponke, različni prstani), nekaj manj orodja in orožja (noži, sekire, srpi, ostroge, kopja) in številne lončarske izdelke. Po drugi strani pa so številni mrličji brez vsakih dodatkov. Značilno domač element so od omenjenega blaga obsenčni obeski in lončarski izdelki. Emajlni predmeti so v zvezi z zahodnimi, delno pa tudi z bizantinskimi vzorci, ter pričajo o novih trgovinskih vezeh. Tuje predmete so seveda ob izdelavi podobnih predmetov posnemali v domačih delavnicah. Še v štajersko Podravje in do Savinje pa sega od IX. stoletja dalje belobrdská kultura s središči v Panoniji in v Slavoniji (na Slovenskem 6 najdišč). Od ketlaške kulture se loči predvsem po obliki okraskov (zlasti iz žice spletena ovratnica).

3. Združitev slovenskega ozemlja pod Franki in njegova ureditev

V zadnji četrtini VIII. stoletja pa so Franki, ki jim je ta čas vladal Karel Veliki (768—814), v zvezi s širokopotezno osvajalno politiko tega monarha razširili svojo nadoblast tudi nad ostalimi slovenskimi pokrajinami. S tem, da je bila leta 774 vključena v frankovsko državo langobardska država v zgornji in srednji Italiji in leta 776 potlačen upor v Furlaniji, se je premaknila frankovska zahodna meja do roba Furlanske ravnine. Dejstvo, da je porečje Soče ob ureditvi grofij na tem

Zemljevid št. XII.

Frankovsko osvajanje slovenskega ozemlja

Pomen znakov: 1. Državne meje pred letom 788. 2. Meje med pokrajinami frankovske države pred letom 788. 3. Približna meja frankovskih osvojitvev leta 791. 4. Približna meja frankovskih osvojitvev v letih 795/796. 5. Crta langobardskega limesa v Furlaniji (številke pomenijo utrdbe: 1 = Venzone - Pušja vas, 2 = Gemona - Humin, 3 = Osoppo, 4 = Ragogna pri San Danielu, 5 = Artegna - Rtin, 6 = Nimis - Neme, 7 = Cedad, 8 = Ipplis, 9 = Krmin - Cormons, 10 = Fara pri Gradiški, 11 = Solkan - castellum Siliganum, 12 = castellum Potinam ob zalivu Panzano pri Trzinu). 6. Obriske utrdbe ob Donavi in v zgornjem Posavju. 7. Cas, v katerem je posamezna pokrajina prišla pod frankovsko oblast.

ozemlju leta 828 ostalo pri Furlaniji in potemtakem morda ni spadalo k dotlej le napol v frankovski red vključenim slovanskim kneževinam, ki so bile furlanski marki samo podrejene, marveč v »marko samo« (gl. str. 164), odpira celo možnost, da bi bilo to ozemlje osvojeno ob eni ali drugi priliki pred začetkom obrskih vojn in združeno s Furlanijo drugače kakor področja, ki so jih Franki iztrgali Obrom po letu 791.

Boji z Bizantinci v južni Italiji so prinesli Frankom leta 788 oblast nad Ístro s Trstom do kraških prelazov. V letih 787/788 je bila dokončno vključena v frankovsko državo uporna Bavarska in z njo vred so si Franki ponovno pridobili vrhovno oblast tudi nad Karantanijo. Pred sunkom v Podonavje so morali Franki odstraniti samostojno Tasilovo državo, ki je iskala v strahu pred rastočo frankovsko močjo pomoči pri Obrih. Po prvi pokoritvi leta 781 in po ponovnem uporu se je že leta 787 Tasilo pod pritiskom domače frankofilske skupine med fevdalci, ki so jo vodili bavarski škofje in ki jim Tasilov politični obrat na vzhod nikakor ni bil všeč, vdal brez boja, izročil Karlu talce in sprejel Bavarsko kot frankovski fevd. Že prihodnje leto pa je bil na državnem zboru v Ingolheimu obtožen, da znova misli prelomiti vazalno prisego in se z obrsko pomočjo osamosvojiti. Pri tej obtožbi je stvarno odločal seveda le namen, da se utrdi vzhodna frankovska državna meja. Obsojen je bil namreč zaradi že 25 let starega greha, izdajstva v boju z Akvitanci, ki prejšnje leto še ni oviralo Karla, da ne bi sprejel Tasilove prisege zvestobe. Karel je Tasila in njegovega sina dal ostriči in poslati v samostan, na Bavarskem pa je uredil frankovsko upravo z grofijami. V zvezi s temi dogodki je izginil bavarski posrednik med Karantanijo in Franki, Karantanija pa je prišla pod neposredno frankovsko nadoblast.

Še večji pa je za Slovence posredni pomen teh dogodkov, ki predstavljajo že uvod v Karlove dolgoletne vojske z Obri. V teh vojskah je bila obrska moč popolnoma zdrobljena, vse slovensko ozemlje združeno pod Franki, Karantanija pa, ki je bila dotlej obmejna pokrajina, je bila ob koncu te vojske od vseh strani obdana s pokrajinami pod frankovsko nadoblastjo.

Obri so namreč v zvezi z dogodki na Bavarskem znova začeli z napadi proti zahodu. Vdrli so v Italijo (788), kjer se je »zdelo, da hočejo ostati«. Toda Franki so jih pognali nazaj in enako tudi ob obeh napadih, ki so ju Obri leta 788 namerili proti Bavarski. Karel odtlej obrskega vprašanja ni več izgubil izpred oči. Sprva se je zdelo, da se bo spor z Obri rešil na miren način. Leta 790 so prišli obrski poslanci h Karlu, da se uredi spori o meji. Pogajanja pa niso uspela.

Leta 791 je Karel udaril s tremi vojskami proti Obrom. Od meje na Aniži je sam z vojsko, v kateri so bili tudi Karantanci, zavzel obrske utrdbe pri Dunajskem lesu in zasledoval bežeče Obre do Rabe. Podobno kot Karel na severu je po njegovem naročilu njegov sin Pipin sprožil udarec proti Obrom od italsko-obrske meje. Zdi se, da je že po enodnevnem pohodu vojska, ki jo je poslal, naletela na obrski ring nekje v Posavju in ga osvojila. Karel sam namreč piše svoji ženi na podlagi Pipinovega poročila, da »so odrinili v njihovo ozemlje« 23. avgusta, že isti dan naleteli na Obre, jih premagali, 150 ujeli in oplenili utrdbo (ipsium ualum) in se drugi dan vrnili nazaj. Zdi se torej, da so na jugu iztrgali Franki Obrom ob tej priliki le zgornje Posavje. S tema prvima sunkoma so Franki odstranili le zahodne lovke obrskega polipa, zaravnali svoje meje in hkrati načeli obrski obrambni sistem. Za položaj Slovencev pod Obri je treba poudariti, da se v obeh osvojenih predelih izrečno omenjajo obrske utrdbe in obrske vojske. Obrom podrejeni slovanski knezi so bili torej v tem času spet trdneje navezani na svoje obrske gospodarje. Da pa so take samostojne slovanske enote v okviru obrsko-slovanske plemenske zveze vendarle obstajale, pa ne dokazujejo le slovenske družbene institucije, zvezane še

s Samovo dobo (kosezi), marveč tudi slovenski knez Vojnomir iz zgornjega Posavja, ki se omenja v zvezi s frankovskim pohodom proti Obrom leta 795. Nedvomno je namreč, da je Franke pot po tem pohodu vodila preko slovenske zemlje v notranjost Panonije, dočim bi pot preko Slavonije predstavljala ovinek.

Po nekaj letih priprav in manjših bojov je v letih 795/796 odbila obrski sili usodna ura. Erik, furlanski vojvoda, je odšel (795) s svojimi ljudmi in slovanskimi četami pod Vojnomirom v Panonijo. Glavni obrski »ring« med-Donavo in Tiso je hitro padel v njegove roke zaradi obrskih notranjih sporov, ki so izbruhnili spričo silnih neuspehov in v katerih je bil ubit tudi kagan. Zaklad obrskih kraljev je Erik poslal Karlu v Aachen. Novi obrski kagan se je že v prihodnjem letu podal h Karlu in se mu predal z ljudstvom in domovino. Karel je nato poslal v Panonijo svojega sina Pipina z vojsko, v kateri so bili tudi Karantanci. Pipin je uredil poglavitna upravna vprašanja osvojenega ozemlja in odnesel še tiste po Obrih nagrabljene zaklade, ki so ostali od prejšnjega leta. V sledečih letih so sicer imeli Franki še parkrat opravka z Obri, a v bistvu je bilo delo že opravljeno. S Panonijo, ki je bila tako opustošena, da pravi frankovski kronist Einhard, da je bila »brez prebivalcev«, so zavzeli Franki še zadnjo pokrajino, v kateri so takrat prebivali tudi Slovenci (leta 796).

Vse te politične spremembe niso prinesle Slovcem le frankovskega jarma, marveč so jim odpirale na eni strani s pridružitvijo frankovski državi tudi nov razvoj k naprednejšemu fevdalnemu redu v lažjih okoliščinah kakor v obrsko-slovanskem sklopu (dasi te perspektive zaradi poznejše katastrofe niso utegnile dozoriti). Že v prvem razdobju pa so odprle slovanski kolonizaciji tudi nove pokrajine. Tako so že leta 804 na sodnem zboru v Rižani v Istri razpravljali o sporu med istrskimi mestnimi komunami in frankovskim istrskim vojvodo, ki se je sprožil ob naseljevanju Slovanov v tej pokrajini. Še važnejša pokrajina, ki jo karantanski Slovenci v bistvu osvoje šele v tej dobi, pa je Spodnja Panonija. Vse dotlej je bila Panonija s Slovani le redko poseljena, njeno glavno prebivalstvo so predstavljali pač obrski nomadi, slovanskim poljedelcem kaj neprijetni gospodarji, če so bili v neposredni sosesčini. Po združitvi vsega slovenskega ozemlja v frankovski državi pa se je v tem pogledu položaj bistveno spremenil. Vojsko z Obri, ki so jo Franki zaključili končno leta 803, je nadaljeval »Karantanec... kot svojo zasebno ter podil in iztrebljal Obre, dokler mu ni izbil sam Karel Veliki meča iz roke, pošiljajoč nadenj leta 811. svojo vojsko« (Hauptmann). V Panonijo se je usmeril močan slovanski kolonizacijski val iz alpskega področja. Prav zaradi njega se v kratkem času za tamošnje slovansko prebivalstvo uveljavi naziv Karantanci, pa tudi pokrajina se večkrat enostavno šteje h Karantaniji. Dejstvo, da je Karantanija mogla dati tako obilen presežek prebivalstva v sosedstvo, podpira mnenje, da se v njej v tem času še ni uveljavljal nov poljedelski sistem (triletno kolobarjenje s praho). V začetku IX. stoletja je bilo poljedelstvo v Karantaniji očitno še na toliko nizki stopnji, da je prebivalstvu primanjkovalo zemlje. Ko pa se je v IX. in X. stoletju uveljavilo triletno kolobarjenje s praho, so v ravninskih predelih — naseljenih sicer že pred IX. stoletjem — dobile prostora številne nove vasi. Isti prostor je zaradi boljše izrabe prehranil mnogo več prebivalstva.

Napredovanje Slovanov v Panoniji se izraža že v poslanstvih, ki so od obrskega zloma konec VIII. stoletja dalje prihajala iz Panonije h Karlu. V prvih letih so prihajala k Karlu samo obrska poslanstva. Leta 803 pa omenja vir ob tudunovem prihodu v Regensburg že, da so bili v njegovem spremstvu tudi »mnogi Slovani«. Z jarko lučjo pa osvetli spremembo obrsko-slovanskega razmerja v Panoniji poročilo frankovskih državnih letopisov k letu 805: »Ne dolgo potem je prišel kagan, obrski vojvoda, zaradi stiske svojega ljudstva k cesarju in ga prosil, naj mu da

Slika 26. Po frankovskem pohodu. Slika Guida Birolle

mesto med Savarijo in Karnuntom, ker zaradi slovanskih napadov ne more ostati v prejšnjih krajih. Kralj ga je milostno sprejel — kagan je bil namreč kristjan, imenovan Teodor — in ustregel njegovim prošnjam, ga obdaril in odpustil domov«. Obri, nekdanj strah vse Evrope, so morali prositi za varstvo, da so se obvarovali karantanskega pritiska. Leta 811 pa je moral Karel poslati v Panonijo kljub tem ukrepom posebno vojsko, »da bi poravnala spore med Obri in Slovani«, in še z obrskimi in slovanskimi knezi v Aachenu razpravljati o njih. To hitro karantansko napredovanje poleg družbenega in splošnega političnega razvoja v Podonavju najboljše razloži, kako se je moglo težišče slovenskega življenja sredi IX. stoletja nankrat prénesti iz Karantanije v Panonijo.

Seveda pa je tudi na področju kolonizacije prinesel propad Obrov Slovincem slabe posledice. Kakor se je obrnil karantanski naselitveni val v Panonijo, tako so se začeli Bavarci naseljevati na ozemlju obrske marke med Anizo in Dunajskim lesom. S tem je začel nastajati nemški koridor med Južnimi in Zahodnimi Slovani, ki jih je v naslednjih stoletjih dokončno ločil.

Leta 803 je Karel Veliki zaključil obrske vojne z ureditvijo uprave in obrambe na obsežnem na novo osvojenem ozemlju. Ustanovil je na jugu furlansko marko, na severu pa med dva grofa razdeljeno obrsko marko med Anizo in Dunajskim lesom, a nad obema grofoma je bil tu še poseben prefekt. Furlanskemu krajišniku je bilo poverjeno nadzorstvo nad Istro, zgornjim Posavjem, Spodnjo Panonijo (do Rabe) in hrvatskim ozemljem, ter obramba državne meje na tem ozemlju, prefektu obrske marke pa Zgornja Panonija in Karantanija. Morda je bil že v zvezi s to upravnou ureditvijo odtrgan od Karantanije in združen s Furlanijo tudi del spodnje Ziljske doline, ki se je vrnil h Koroški šele 1077. Po sporočilu Ludvikove darovnice oglejski cerkvi iz leta 824 naj bi namreč že Kadaloh († 819) in njegov naslednik Balderik (odstavljen leta 828) podelila Ogleju »v mejah Slovenije v okolišu, ki se Zilja imenuje« 20 kolonov. Ker gre po vsem tem gotovo za podeljevanje uradnega ozemlja in ne privatne posesti, se zdi, da je bilo to ozemlje podrejeno neposredno furlanskemu krajišniku že pred upravno reformo leta 828, kamor navadno postavljajo to spremembo meje med Furlanijo in Karantanijo. Vse ozemlje izven »marke same« — to je Obrske marke na severu in Furlanije na jugu — ni bilo urejeno v obliki frankovskih grofij, niti ni bilo na njem še uvedeno frankovsko zemljiško gospodarstvo, niti ni bilo namenjeno nemškim kolonistom. V njem so »po starih običajih«, kakor pravi sodobni vir, vladali kagani Obrom, domači knezi pa Slovanom po raznih pokrajinah (v Karantaniji, Dalmaciji, Slavoniji, Spodnji Panoniji). Obema markama je bilo torej dodeljeno veliko nadzorstveno ozemlje, le napol vključeno v frankovsko državno ureditev. Le v Istri, ki ji vlada okrog leta 800 frankovski vojvoda Ivan, poskuša ta že v tem času uvajati tudi frankovsko fevdalno pravo in odvzeti obalnim mestom njihovo zemljišče, zato pa naložiti meščanom fevdalna bremena. Zastopniki istrskih romanskih mest (Trst, Poreč, Novi grad, Pičen, Pulj) pa so se temu frankovskemu fevdalnemu pravu uprli, sklicujoč se na svoje (rimsko-bizantinsko) staro pravo. Na sodnem zboru pri Rižani ob Koprui so s svojimi zahtevami res v veliki meri uspeli. Zemljišče, ki so ga meščani sami mogli obdelati, jim je bilo povrnjeno, pač pa so ostali slovanski naseljenci na pustem ozemlju v notranjosti polotoka. Pod temi pogoji je leta 804 prišlo do poravnave z vojvodo.

4. Druga doba v pokristjanjevanju in cerkvena razdelitev slovenske zemlje

Dočim je bil torej glede načina vključitve v frankovsko državo pri teh predelih Karel popustljiv, pa ni poznal nobenega popuščanja pri drugi strani njihovega povezovanja s starejšimi deli države, glede pokristjanjevanja njihovega prebivalstva.

Zemljevid št. XIII.

Upravna razdelitev slovenskega ozemlja pod Franki od leta 796 do leta 828

Pomen znakov: 1. Meje ozemlja Vzhodne in Furlanske krajine. 2. Meja tistega ozemlja v obeh krajinah, na katerem je bila uvedena frankovska upravna organizacija (smarke same). 3. Meje priključenega ozemlja v notranjosti obeh krajinj

V tem pogledu je z obrskim padcem tudi pri Slovencih nastopila nova doba, v mnogočem različna od časa, ko se je v Karantaniji širilo krščanstvo z misijonsko metodo irskih menihov predvsem ob podpori domačega kneza in velikašev. Prav ta doba je namreč čas, »ko je kralj zapovedal sprejeti krščansko vero in je počasno delo cerkve komaj dohajalo vladarja, ki je silil naprej«. Druga doba slovenskega pokristjanjevanja jasno kaže, kako je bilo to prehitovanje svetne sile predvsem zunanje, brez globlje verske vsebine.

Karel je — v takratnih pogojih popolnoma naravno — začel obrske vojne tudi zaradi »velike in neznosne zlobe, ki so jo kazali Obri do svete cerkve in krščanskega ljudstva«. Obrski tudun — kaganov pomočnik — je moral obenem, ko je leta 796 naznanil Karlu, da se mu je pripravljen podvreči, sporočiti tudi svojo in svojega ljudstva pripravljenost za krst. V vsem tem se odraža pač boj fevdalne družbe na duhovnem verskem področju proti starejšim oblikam družbene ureditve z večjo svobodo in enakopravnostjo ljudi. Tako je popolnoma naravno, da je Karel poskrbel tudi za ureditev tega vprašanja in za razdelitev misijonskega področja med prizadete cerkve. Obrsko poslanstvo, ki je spomladi leta 796 pod tudunovim vodstvom sporočilo Karlu pripravljenost obrskega ljudstva za krst, je sprožilo na eni strani vprašanje organizacije misijonskega dela, na drugi strani pa v zvezi z neuspehom, ki ga je delo frankovskih misijonarjev prav v tej dobi doživljalo med Sasi, pod Alkuinovim vplivom revizijo misijonske metode frankovske cerkve, ki se v novi obliki uveljavi vsaj na jugovzhodu frankovske države.

V zvezi z novimi obsežnimi poganskimi ozemlji, ki so se odprla misijonskemu delu, je začel Alkuin v številnih pismih Karlu, njegovemu komorniku Megenfridu, salzburškemu škofu Arnu in oglejskemu patriarhu Pavlinu ostro kritizirati misijonsko delo, ki je pripeljalo do saškega upora in utemeljevati proti frankovskim načela anglosaške misijonske metode. Prav njegova pisma so med najboljšimi pregledi te misijonske teorije. Predvsem podčrtuje v njih, da je vnanje prisiljevanje pri pokristjanjevanju škodljivo. Ljudstvo je treba za krščanstvo pridobiti »z miroljubnimi in razumnimi besedami.« »Treba je vedeti, da vera ... prihaja iz volje, ne iz sile. Kako bi mogel človeka prisiliti, da bi veroval, česar ne veruje? Prisiliti moreš človeka h krstu, k veri pa ne.« Nadalje v svojih pismih v skladu s temi načeli razvija načrt za konkretno misijonsko delo. Najprej je treba pridobiti pogane z verskim podukom, nato naj jih šele krstijo. »Ukazal je apostolom, naj vsa ljudstva najprej uče, potem naj jih omočijo v zakramentu vere in potem, ko so prejeli vero in krst, naj jim naroče, česar se morajo držati«. Za pouk pred krstom je dal kar kratek pregled tem, ki naj bi jih misijonar obravnaval. Njegova pohvala Pavlinu iz leta 798 za Pavlinov načrt veroizpovedi dokazuje, da se mu je samo po sebi zdelo potrebno pri verskem pouku, za katerega je bil namenjen tudi ta tekst, uporabljati domači jezik ljudstva; pravi namreč: »tako bi se, najsi se govori tudi različen jezik, vendarle glasila ista vera«. Zlasti ostro je podčrtoval Alkuin škodo, ki jo je pri Sasih povzročala duhovniška težnja po gospodarskih koristih z izterjevanjem desetine. »Bodi pridigar pobožnosti, ne pa izterjevalec desetini ... Desetine, kakor pravijo, so Sasom vero izprevrgele.« »Če bi se trdovratnemu saškemu ljudstvu s tako vztrajnostjo pridigal sladki Kristusov jarem in lahko njegovo breme, kakor so izterjevali oddajo desetini in kazni zaradi najmanjših prestopkov kakega zakonskega predpisa, morda bi se zakramenta sv. krsta ne plašili. Učitelji naj bi že vendarle bili vzgojeni po apostolskih zgledih. Naj bi bili pridigarji in ne plenilci«. V pismu Karlu Velikemu kar naravnost sproži vprašanje, ali je res dobro, da »se pri neukih ljudstvih v začetku« desetina izterjuje v polnem obsegu.

Taka je bila teorija. Sedaj si oglejmo važnejše vprašanje, ali in v koliko je ta teorija o misijonskem delu v naših pokrajinah res prišla do veljave. Zaradi

sporočila obrskega poslanstva o pripravljenosti za krst je šlo s Pipinom leta 796 ob vojnem pohodu v Panonijo tudi več škofov, med njimi salzburški Arno in oglejski patriarh Pavlin. Slednjega, ki je še ob sestanku samem menil, da je »to ljudstvo tako surovo in nerazumno, nekako bedasto in neizobraženo, bolj topoumno in težko za spoznavanje svetih skrivnosti«, je Alkuin le s težavo premamil z vrsto priliznjenih pisem, da je za nekaj tednov pustil verske spore v svojem patriarhatu. Na posebnem škofovskem sestanku v obrskem ozemlju ob Donavi so škofje razpravljali o načinu obrskega pokristjanjevanja. Neposredno na Alkuinova pisma je oprto zaporedje misijonskega dela (najprej pouk v verskih resnicah, nato krst in končno navodilo za pobožno življenje), pa tudi njegov način. Pouk naj bo mil in prizanesljiv, odklanjali so ne le pritisk zunanje sile, marveč celo »strah pred peklom« kot sredstvo za pridobivanje novih kristjanov. Priprava pred krstom naj traja teden do 40 dni, krščuje naj se ob nedeljah. Izražanje vira o tistih, ki so jih že krstili »duhovniki te pokrajine«, kaže, da je bila tudi Karantanija šteta v bistvu še vedno v izrazito misijonsko področje. Drugod na stalne duhovnike v tem ozemlju pač ni mogoče računati. Zapisnik zaključuje s podrobnejšimi določbami o krstnem obredu in njegovi veljavi. V teh določbah, ki so še vedno seveda le navodilo, so vsekakor prišla Alkuinova pisma do močnega izraza, najsi nas v uvodu preseneti drugačna Pipinova določitev misijonskih nalog, namreč da je treba razpravljati o načinu, »po katerem se morajo krstiti podjarmljeni Obri (de ratione, qua Hunni subacti baptizandi sint). V tej določitvi naloge in v povezovanju obrske politične pokoritve s pokristjanjevanjem je vsekakor izražen še pristen frankovski pogled na vprašanje.

Ob isti priliki je bilo salzburški škofiji dodeljeno osvojeno ozemlje severno od Drave do državne meje na vzhodu, južno od Drave pa oglejskemu patriarhu (ali tudi do državne meje, ne vemo, kakor tudi ne poznamo razmejitve med Oglejem in Splitom v tem času). V zvezi s tem velikim povečanjem ozemlja, važnimi nalogami, ki so bile postavljene pred Salzburg in končno z obzirno politiko Karla Velikega do bavarskih škofov, ki so v času Tasilovega upora podpirali na Bavarskem večkrat frankovske težnje, je bila salzburška škofija leta 798 povišana v nadškofijo. Na ta način je bavarska cerkev v širšem okviru frankovske vendarle še ohranila delno samostojnost, ki so jo Bavarci na političnem področju že izgubili. Po svojem obisku slovenskih pokrajin in po poročilu o tem pri Karlu Velikem je Arno obnovil »pokrajinsko škofijo« v Karantaniji. Novega korepiskopa Deoderika (»škofa za Slovence« — episcopus Sclavorum) sta po besedah vira »sam Arno in grof Gerold spremila v Slovenijo (in Slaviniam), dala v roke knezov, izročila temu škofu področje Karantancev in njihove sosedje na severni strani reke Drave do njenega steka z reko Donavo, da bi pooblaščen vodil ljudstvo s svojim pridiganjem, in po evangeljskem nauku učil služiti bogu, in da bi posvetil zgrajene cerkve, s posvečevanjem postavljaj duhovnike, in izvrševal vso cerkveno službo v onih pokrajinah, kakor zahtevajo kanoni, podvržen gospodstvu salzburških škofov«. Vse slovensko ozemlje v okviru salzburške nadškofije je bilo torej združeno v enotno misijonsko področje. Da je spadala Karantanija v to področje res še kot prava misijonska pokrajina in ne kot že krščena, ki bi mogla sama predstavljati izhodišče za nadaljnje širjenje vere, nesporno dokazuje zlasti dejstvo, da je bilo tudi v Karantaniji potrebno uvesti misijonsko »slovansko desetino«. Ne glede na to, da razširjanje krščanstva v Karantaniji že od leta 772 ni naletelo več na zunanji odpor, je iz vsega tega razvidno, da je bilo poganstvo tu vendarle še močno razširjeno in da je pokristitev Karantancev v mnogočem šele delo IX. stoletja in ne že akcije pod Virgilovim vodstvom.

Po Pavlinovi smrti (l. 802) se je vnel spor glede pripadnosti karantanskega misijonskega področja med Salzburgom in Oglejem. Novi oglejski patriarh Urz se je namreč potegoval za meje, ki jih je imel patriarhat nekaj časa v pozni antiki, videč koristi, ki so jih nosile te pokrajine, v katerih je salzburški korepiskop začel že z urejanjem redne cerkvene organizacije. Ko je Karel Veliki leta 803 potrdil Salzburgu podelitev ozemlja severno od Drave iz leta 796, je obenem verjetno rešil oglejsko-salzburški spor in odločil, naj obe nadškofiji v bodoče deli Drava tudi v Karantaniji, ki je dotlej spadala vsa pod Salzburg. Razloga za to razmejitve ne moremo iskati v karantanskih razmerah ob Dravi, na pr. v sporih med različnimi župnijami, marveč preprosto v dejstvu, da je šlo za eno samo misijonsko področje, v čigar vzhodnem delu je bila Drava meja že od leta 796 dalje. Dravska meja v Panoniji in ne lokalni spori v okolišju Beljaka, kamor je posegel Oglej šele po rešitvi tega spora, je podlaga nove cerkvene meje v Karantaniji. Kljub pritožbi obeh strank je Karel leta 811 ponovno potrdil svojo odločbo iz leta 803. Ta cerkvena meja na Dravi je poslej delila slovensko ozemlje vse do druge polovice XVIII. stoletja. V Karantaniji pa so ostali pokrajinski škofje s sedežem pri Gospe Sveti do srede X. stoletja, s kratkim presledkom od okrog leta 863 do okrog leta 874, ko je začasno zavzemala važnejše mesto v cerkveni organizaciji med Slovenci Spodnja Panonija. Že v prvi polovici IX. stoletja, s podporo domačih knezov v Karantaniji in Panoniji nastaja redna cerkvena organizacija, prve pražupnije; prav tak razvoj, dasi z zakasnitvijo, moremo domnevati tudi za oglejsko ozemlje na Koroškem in južno od Alp.

V koliko so v tem zunanjem organizacijskem okviru pri misijonski akciji v resnici izvajali teoretična navodila, vsebovana v Alkuinovih pismih in sklepih škofovskega sestanka leta 796? V vseh teh dokumentih se poudarja, da je treba pogane najprej brez zunanjega pritiska notranje pridobiti za krščanstvo in dobro urediti verski pouk. Priznati je treba, da se je način pokristjanjevanja res bistveno omilil, če primerjamo z njim prvi Karlov zakon o Sasih, po čigar določbah je bil kaznovan kar s smrtjo Sas, ki »se je nekrščen hotel skriti, zaničujoč pot h krstu, in hotel ostati pagan«, enako tudi tak, ki bi na pr. verjel v čarovnice, med štiri-desetdanskim postom jedel meso, pokopaval po starih šegah itd. Zunanji pritisk pa pri pokristjanjevanju tudi v slovenskih pokrajinah nikakor še ni izginil. To nam kaže že splošna karolinška zakonodaja v cerkvenih in verskih vprašanjih, veljavna za vso državo. Za Karla Velikega je bil pač tudi še naprej nekrščen podložnik nemogoč, saj v njegovih zakonih ponovno naletimo na ukaz, da je treba vse prisiliti, da se nauče vere in očenaša. Celo neznanje latinskega besedila teh molitev na pamet je dal kaznovati s šibami. Dasi so viri o izvajanju podrobnega misijonskega dela zelo redki, vendarle tudi te redke priče dokazujejo uporabo zunanjega pritiska. Obenem ko so se Obri predali, so se že morali odločiti za krst in njihovo poslanstvo h Karlu Velikemu se je ob svojem prihodu nemudoma moralo dati krstiti. Da je v tem času pomenilo znatno prednost, če si bil krščen, dokazuje tudi prošnja obrskega kagana Teodora pri Karlu leta 805 za varstvo pred Slovani, ki ga je Karel naklonjeno sprejel in uslišal. Vir. dodaja v pojasnilo: »bil je namreč kagan kristjan«.

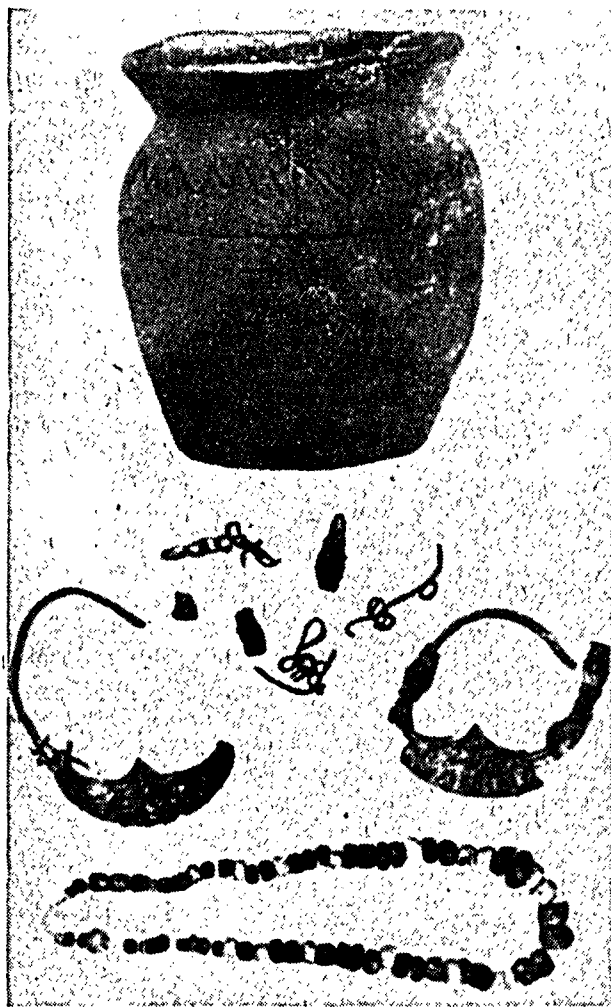
Isto podobo nam kaže tudi misijonski priročnik, ki je nastal v zvezi z misijonskim delom med Slovani in Obri. Onega, kdor »pravi, da hoče postati kristjan, je treba vprašati, ali dela to prostovoljno ali prisiljeno«, s tem se začne uvod v pripravo na krst. Če je k temu prisiljen, se vsa verska svoboda omejuje na to, da »ga je treba opozoriti s prijaznimi in podučiti s sladkimi besedami, naj ne dela tega prisiljen in s težkim srcem, ker se mora vsakdo prostovoljno podvzati od hudičevega gospodstva k Kristusovemu gospodstvu, od smrti k življenju, in od

ognja večne smrti k večnemu in neskončnemu veselju«. Celó tu torej pridobivanje s strahom pred peklom. Vsa svoboda pri pokristjanjevanju se torej tu končno omejuje na formalno izjavo. Po pravici pravi Heer ob izdaji tega teksta, da kaže ta uvod »v nedvoumnih besedah položaj pokristjanjevanja pod zunanjim pritiskom«. Nadaljevanje teh uvodnih vprašanj kaže, da zaradi gospodujočega in prednostnega položaja kristjanov v praktičnem življenju mnogokrat nasilen zunanji pritisk niti ni bil potreben. Življenjske okoliščine so že same na sebi silile pogana k sprejemu krščanske vere. Zato je bilo treba vprašati tudi takega, ki se je za krst odločil »prostovoljno«, »ali dela to zaradi kake ugodnosti tega življenja, ali da bi imel takó dovoljenje s kristjani jesti in piti, kakor so storili nekateri in izgubili večno nagrado. In tako ga je treba kratko podučiti, da se spodobi biti kristjan ne zaradi ugodnosti tega življenja, ampak da se doseže večno življenje in slava«. Spet le gola formalnost!

V tej temeljni točki torej v praksi Alkuinova priporočila nikakor niso mogla — ker so bila pač v nasprotju z življenjem samim — doseči svojega pravega namena, dasi so bistveno spremenila starejšo izbiro, krščanstvo ali smrt. Glede postopka pri pripravi na krst so njegovi nasveti obveljali, le da je bila ta kaj skopa: za naše pokrajine namenjeni misijonski priročnik vsebuje le kratek očrt krščanskega življenjskega vzora, razlago desetih božjih zapovedi in obsežnejši pouk o bogu, predvsem pa se peča z zavračanjem poganstva in zagovorom krščanstva. Vse drugo pa je bilo prepuščeno poznejšemu verskemu pouku, ki so ga do podrobnosti urejali Karlovi zakoni. Ob ogromnem obsegu še redkih pražupnij v Karantaniji moremo seveda z vso pravico dvomiti, da bi bilo pri nas te zakone sploh mogoče v resnici dosledno izvesti. Karel je sicer res ukazal ob raznih prilikah, da mora vsak njegov podložnik, če noče biti kaznovan s šibami in postom, znati na pamet vero, očenaš, slava očetu, glavne grehe in kreposti, in sicer celo v domačem jeziku in v latinščini. Pri nas pa so te zapovedi seveda morale nujno ostati v dobršni meri neizpolnjene, ker vsakdanji in nedeljski verski pouk pač nista mogla zajeti več kot le majhen del prebivalstva. Ker pokrstni verski pouk zaradi ogromnega obsega pražupnij pač ni mogel izvrševati naloženih nalog, je bilo pokristjanjevanje vsekakor v dobršni meri le zunanje. To dejstvo nam dokazujejo že slovanska grobišča do X. stoletja, v katerih so rajne proti cerkvenim in državnim predpisom pokopavali na poganski način (z dodatki, orodjem, orožjem itd.) in ne ob cerkvah. Istó dokazujejo tudi drugi ostanki poganstva, ki jih sledimo v pristnih poganskih oblikah v odročnejših predelih še do XIII. stoletja. V manj izrazitih (vera v čarovnice, škrate, vile, razne bajke itd.) so se ohranile celo še prav do polpretekle dobe.

Uspel pa je Alkuin tudi glede desetine: pod njegovim vplivom je bila pri Slovencih uvedena posebna »slovenska desetina«, približno za $\frac{1}{3}$ manjša od polne navadne. Iz Karantanije se je pozneje razširila tudi k nekaterim drugim slovanskim ljudstvom. Predvsem pa so upoštevali Alkuinove nasvete glede veljave domačega jezika, dasi toži neki oglejski duhovnik med Slovenci (in Sclavorum montibus, Noricus) kmalu po letu 800 zaradi osamelosti, ker mu je s slovenščino slabo šlo (idiomata carens). Karlova zakonodaja je v zvezi s tem poudarkom domačega jezika povzročila ustalitev in nemara že tudi zapisovanje molitvenih obrazcev v slovenskem jeziku. Ta prvi korak do slovenskega pismenstva je imel tudi svoje družbene temelje. Slovenska družbena struktura v tem času sicer res še ni bila enaka frankovski, bila pa je še sama v sebi zaokrožena. Slovenci niso bili še omejeni na podložnike, tuji fevdalci se še niso vgnezdili med njimi. V poznejših srednjeveških rokopisih se je ohranilo nekaj molitvenih obrazcev, ki izvirajo iz tega časa in so zvezani s Karlovo zakonodajo o katehezi: vera in očenaš v celov-

škem rokopisu, zapisanem okrog leta 1430, drugi nedvomno še iz VIII. stoletja, krstna odpoved hudemu duhu in krstna izpoved vere v sv. trojico iz časa okrog 800 v freisinških spomenikih, napisanih okrog leta 1000. Nekateri od teh obrazcev so odmevali tudi v slovenski ljudski pesmi. Pod vsemi temi vplivi je javno in zavestno poganstvo med Slovenci v IX. stoletju pač močno izginilo. Ohranili so se sicer stari

Slika 27. Pridevki v ženskem grobu na slovanskem grobišču v Turnišču pri Ptujju iz začetka IX. stoletja (lonček, okrašen z značilno valovnico, dva uhana in ogrlica s steklenimi biseri)

obredi, zagovori, šege in uvere, bajke in ponekod češčenje dreves in studencev, a na zunaj so slovenske pokrajine v tem času postale krščanske.

Sprejem nove vere, dasi v dobršni meri podprt z zunanji okoliščinami, je predvsem Slovence — na izpostavljenem mestu, kjer so — obvaroval pred iztrebljenjem, usodo Polabskih Slovanov. Krščanstvo je pospeševalo tudi razvoj v fevdalizem in kulturni napredek v Karantaniji. Delo salzburških misijonarjev v začetku

IX. stoletja predstavlja v več pogledih temelje poznejšega velikega dela solunskih bratov Konstantina in Metoda v Panoniji in na Moravskem. Vendar pa spremlja razširjanje nove vere tudi vrsta v slovenskem razvoju škodljivih okoliščin. Širilo se je v zvezi s tujo nadoblastjo. Cerkvena središča, iz katerih se je širilo in ki jim je bila podrejena cerkvena organizacija na Slovenskem, so bila v tujini (Salzburg na Bavarskem, Oglej v Furlaniji). Tako je izpodkopavalo možnost slovenske politične osvoboditve, saj je predstavljalo prav ono prvo vez s frankovsko državo. Frankofilska politika bavarskega episkopata v drugi polovici VIII. stoletja in njeni uspehi jasno kažejo učinkovitost te vezi, enako kakor na drugi strani primer Velikomoravske, ki je mogla v drugi polovici IX. stoletja doseči politično osvoboditev le v zvezi s cerkveno osamosvojitvijo. Ker krščanstvo ni ustvarilo na Slovenskem nobenega samostojnega cerkvenega središča in ker je bilo zvezano z latinskim obredom, je vklepalo Slovence v krog tujejezične kulture. Zlasti od družbene katastrofe v prvi polovici IX. stoletja dalje, ko so se v slovenske pokrajine po izgubi notranje slovenske samostojnosti naselili tuji fevdalni gospodje in zavladali nad slovenskim ljudstvom ter preprečili nadaljnji razvoj in obstoj domačega višjega, vladajočega družbenega razreda, je pomenilo to vklepanje v latinsko mednarodno kulturo bistveno zavoro za razvijanje slovenske. Značilno je, kako redke so vse nove pridobitve (v vsebinskem pogledu) na področju slovenskega pismenstva od srede IX. stoletja dalje pa vse do XVI. stoletja, ko je dal s takratnimi družbenimi trenji zvezani protestantizem Slovincem prvo tiskano knjigo.

5. Upor pod vodstvom Ljudevita Posavskega in konec slovenske notranje samostojnosti

Doba Karla Velikega pomeni pri nas seveda tudi pospešen napredek fevdalnega elementa. Ta napredek pa ne pomeni več, kakor v drugi polovici VIII. stoletja, obenem tudi krepitev zveze s Franki, krepitev frankovske nadoblasti nad našimi pokrajinami. Z razvojem fevdalizma in okrepitevijo domačega plemstva v slovenskih deželah so se pričele pojavljati sredobežne sile, ki so bile tem nevarnejše oblasti fevdalnega kneza, ker so se mogle pojaviti kot tekmeč za politično vodstvo v državi. Nosilec teh tendenc je bilo domače plemstvo. Tudi po izgubi politične samostojnosti pri zahodnih slovanskih ljudstvih niso prenehale težnje po samostojnem političnem uveljavljanju. Zdaj, z razvojem fevdalizma v nedrih slovanske družbe je ta misel še celó mogla dobiti resnično vsebino, kajti uspešni obrambni boj se je mogel vršiti samo na podlagi višje družbene, gospodarske in kulturne oblike. V to vrsto bojev slovenskega ljudstva spada v prvi vrsti upor Ljudevita Posavskega, ki se je v IX. stoletju razširil z današnjega hrvaškega ozemlja na Kranjsko in deloma Koroško. Prav ti notranji razvojni vidiki morejo edini pojasniti uganko, kako majhni deli v primeri z vso frankovsko državo so se v času naslednikov Karla Velikega razmeroma dolgo upirali ponovni pokoritvi, ko je le nekaj desetletij in še manj pred tem Karel sam nezadržno hitel od uspeha do uspeha.

Težnja po razrahljanju državnih vezi, po večji samostojnosti namreč ni omejena le na slovanske upornike na robu frankovske države, marveč se je pojavila prav tako tudi pri fevdalcih posameznih frankovskih pokrajin in pri nemških plemenskih enotah. Dočim položaj Karla Velikega v državni organizaciji nosi še vse znake monarha v zgodnji fevdalni dobi, ko so vezi podrejenosti še živ, osebni odnos med vladarjem in fevdalci, ki zavzemajo svoje mesto v zvezi z nalogami, ki jih opravljajo; ko Karlovi poslanci (missi regii) še stalno nadzorujejo vse oblastnike in Karel sam ali po njih ureja vse najvažnejše spore; ko ima Karel tako kot

vojaški poveljnik, zakonodajalec, neposreden gospodar nad življenjem in smrtjo vseh pripadnikov popolnoma neposreden položaj, se začenja sedaj razkroj tako v notranjosti kakor ob mejah. Kažejo se že prvi pojavi novih teženj fevdalne razdrobljenosti. Ozemlja s posebnimi pravicami v sodstvu začenjajo razkrajati sodno in upravno oblast ter vojaško vodstvo državnih funkcionarjev. Zemljiško gospodarstvo začenja svoj prvi pohod proti centralni oblasti, vazalne vezi postajajo vedno bolj simbolične. Kruši se vladarjeva sodna oblast, vojsko mu vodijo drugi, položaj vazalov pa se krepi. Že pridevek »Pobožni«, ki ga je Karlovemu sinu in nasledniku Ludviku dalo zgodovinarje kaže, kako je v tej dobi začela prevladovati moč cerkve nad ono svetnega vladarja, pojav, ki je v zgodovini vedno značilen za razdobja državnega razkroja. Najbolj jasen odraz pa je dobival razvoj v fevdalno razdrobljenost v Ludvikovem odnosu do njegovih lastnih sinov, ki ga označujejo stalni spori o razdelitvi dediščine — države — v razne dele. Prvič se je to vprašanje urejalo že l. 817 v Aachenu, 26 let pred Ludvikovo smrtjo! V teh 26 letih so pretresale frankovsko državo tri državljanske vojske med očetom in sinovi, vselej v drugačni medsebojni povezavi, Ludvik sam pa je v tem času moral dvakrat zamenjati prestol za samostan in spet obratno.

Te notranje vire razkroja so podpirale še razne zunanje sile. Predvsem je treba omeniti Normane, proti katerim se je celo Karel boril dvakrat brez uspeha. V teku IX. stoletja pa so se gibali neovirano po obmorskih predelih frankovske oblasti, ob rekah pa prodrli večkrat tudi globlje v notranjost. Franki si proti njim niso vedeli pomagati drugače kakor z odkupovanjem. Šele z naselitvijo Normanov v francoski Normandiji okrog 900 se je ta položaj nekaj izboljšal. Drugo nevarnost pa so za frankovsko državo prav ob njenih jugovzhodnih mejah v IX. stoletju predstavljali Bolgari. Njihova država se je v tem času znatno okreplila in postala večkrat nevaren nasprotnik v Srednjem Podonavju, pa tudi pomemben element v frankovsko-bizantinskih odnosih, ki so se po Karlovi smrti znova zaostriili. Tak zunanji in notranji položaj je seveda močno olajšal dolgotrajnejši odpor upornikov na meji.

Po odločbah prve delilne pogodbe v Aachenu (817) naj bi se slovensko ozemlje razdelilo med Ludvika (Nemškega) in Lotarja. Prvi naj bi dobil ob enem z Bavarsko slovenske pokrajine, podrejene prefektu Vzhodne marke (Carentanos), drugi pa z Italijo tudi Furlanijo in seveda tudi njej podrejena slovanska ljudstva in plemena. Takoj po tej delitvi pa je prišlo do upora, ki je v kratkem času zajel skoraj vse področje Južnih Slovanov v okviru frankovske države.

Upor se je začel v Spodnji Panoniji južno od Drave, v onem delu, ki mu je vladal Ljudevit Posavski (s sedežem v Sisku), eden med spodnjepanonskimi slovenskimi knezi. Proti koncu leta 818 so prišli k cesarju Ludviku Pobožnemu iz južnoslovenskih pokrajin poslanci kar od štirih strani. Dalmatinski knez Borna se je po njih zahvalil za frankovsko podporo v sporu z bizantinskimi mestnimi občinami glede obsega njihovega ozemlja, ki so ga prav v zadnjih letih načenjali Bizantinci. Timočani, ki so se prav v tem času ločili od Bolgarov, so se pogajali o svoji združitvi s Franki, prišli so tudi poslanci Braničevcev iz srbskega Pomoravja in končno poslanci Ljudevita Posavskega. Dočim so prva tri poslanstva iskala pri Frankih zaslombe, se je Ljudevit pritoževal »zaradi krutosti in nenavadnega postopanja« furlanskega mejnega grofa Kadaloha, kateremu je bil podrejen. Na kaj je pri tej pritožbi konkretnije mislil, vir seveda ne pove. Kadalohovo darovanje dvajsetih kolonov ob Zilji v fevd oglejski cerkvi v prav tako le na pol v frankovsko državo vključenem (in morda furlanski ali pa celo obrski marki podrejenem) delu Karantanije (in finibus Sclavinie pravi vir v razliko od in finibus Foroiuliensibus) kaže, da se je morda tudi drugod pri podrejenih plemenih poskušal okoristiti z uvajanjem frankovskega zemljiškega gospodarstva, podobno kakor vojvoda Ivan v

Istri že okrog leta 800. Treba pa je računati tudi z nasilnim postopanjem frankovskih čet na ozemlju, podrejenem furlanski marki, saj se je celo pri dalmatinskih Hrvatih, ki so ob uporu ostali Frankom zvesti, še celo stoletje pozneje ohranilo ljudsko izročilo o krutosti Frankov, ki da so dojenčke metali psom.

Ker je bila Ljudevitova pritožba brez uspeha, je videl rešitev le še v odprtem uporu proti tuji nadoblasti. Že v poletju 819 se mudi v Panoniji prva frankovska vojska, ki je prišla iz Italije pod Kadalohovim poveljstvom (ob sodelovanju bavarskih čet), da upor zaduši. Kadaloh ni dosegel ničesar, po vrnitvi domov pa je umrl za mrzlico. Boj z uporniki je nadaljeval njegov naslednik Balderik. Toda Ljudevitov uspeh v prvem spopadu je omogočil, da so se uporu pridružila še nova južnoslovanska plemena. Sprva je sicer Ljudevit menil, da bi se s cesarjem še pobotal in je po posebnem poslanstvu sporočil pogoje, pod katerimi se je bil pripravljen podvreči frankovski nadoblasti. Ko pa je cesar njegove pogoje odbil, je Ljudevit »poskrbel z odpošiljanjem poslancev, da vzpodbudi k boju sebi sosedna plemena«. Najprej je pridobil Timočane (da so se združili z njim in ne s Franki) in pač tudi Braničevce. Prvi poskus, da pridobi Karantance v Spodnji Panoniji severno od Drave, je sicer še preprečil Balderik, ki je leta 819 že drugič prišel s frankovsko vojsko v Panonijo in odbil Ljudevitov poskus, da prekorači Dravo. Vendar je bil ta frankovski uspeh le začasen. Ljudevitu se že leta 819 niso pridružili le Karantanci v Spodnji Panoniji, marveč tudi v delu Karantanije same in Slovenci (Kranjci) ob zgornji Savi. Zato pa se je, pač pod vtisom bizantinskih teženj v Dalmaciji pridružil Frankom v boju proti upornikom knez dalmatinskih Hrvatov Borna, ki se mu je pridružil že ob prvih bojih tudi Ljudevitov tast Dragomuž s svojim plemenom. Borna je že leta 819 podprl Franke z vojaškim pohodom proti Ljudevitu, toda Ljudevit ga je ob Kolpi popolnoma razbil (v bitki je padel tudi Dragomuž), nato pa je sam vdrl v Dalmacijo, ki jo je Borna s četniškim bojevanjem s težavo spet očistil in obenem spet pokoril Guduskane, ki so se mu v bojih ob Kolpi izneverili. Že ob stališču dalmatinskih Hrvatov je soodločal tudi širši spor med Bizantinci in Franki. Ta spor je pa izkoristil tudi Ljudevit. Preko prikritega bizantinskega pristaša, gradeškega patriarha Fortunata, ki ga je vzpodbujal k vojski s Franki, in mu poslal »umetnike in zidarje« za postavljanje utrd, je navezal stike z Bizancem. Bizantinsko-frankovsko borbo za premoč ob Jadranu, na zahodnem Balkanskem polotoku in v Srednjem Podonavju je očitno nameraval izkoristiti za to, da bi si priboril neodvisnost.

Karakteristika tega na široko zasnovanega upora je bistveno različna od karantanskih verskih bojov v VIII. stoletju. Predvsem tu ne gre več za medsebojen boj raznih domačih družbenih plasti, niti za boj proti krščanstvu kot pospeševalcu fevdalizacije. Domači fevdalni element je že toliko napredoval, da knezi in velikaši niso potrebovali več podpore tujca za preraščanje v plemstvo, marveč so se začele pri njih že uveljavljati težnje po neodvisnosti. Zlasti dejstvo, da so Franki po končanem uporu v Karantaniji bistveno spremenili prav sestavo najvišjega dela nastajajočega domačega razreda fevdalcev, kaže, da je bilo tu jedro upornosti in najmočnejša gibalna sila upora. Pri uporu pod vodstvom Ljudevita Posavskega gre torej v bistvu že za težnje domačega fevdalizma, ki (zaradi poskusov frankovskih fevdalcev, da s svojimi gospostvi prerastejo domačine?) išče politično neodvisnost v ugodnem političnem položaju, ne pa za kak zgolj svobodniški punt za stari, preživeli plemenski red. Potek upora, zlasti pa trdovratni Ljudevitov odpor v zvezi z navajanjem frankovske »krutosti« med povodi upora, pa vsekakor kaže, da je imel Ljudevit širšo oporo, kakor bi mu jo mogla nuditi le njegova fevdalna vojaška organizacija — osebna družina. Po vsem videzu se je znal povezati tudi s svobodnim prebivalstvom; upor se je skladal pač tudi s protifevdalnimi in proti-

frankovskimi težnjami tega širokega sloja. Prav zaradi frankovskega nasilja, nevarnega tako fevdalnemu elementu kakor svobodnjakom, je Ljudevit mogel te težnje izkoristiti v svoje namene. To ni bil več upor barbarskih plemen proti kulturnemu zapadu, temveč napredni napor svobodoljubnega ljudstva, da bi odprl pot svojemu lastnemu političnemu in kulturnemu razvoju zoper germanske osvajalce, ki so zoper ta upor branili svojo prevlado in vrhovno oblast.

Od leta 819, ko se je upor začel, so Franki leto za letom do 822 pošiljali po več vojsk proti Ljudevitu. Že leta 820 so mislili upor zlomiti s tremi vojskami: prva je prodirala iz Italije preko kraških prelazov (Noriških Alp), druga preko Karantanije, tretja preko Bavarske in Panonije. Prvo je zadržal odpor Slovencev ob prehodu preko »Alp«. Drugi so se Karantanci trikrat uprli, pa so bili vselej premagani, tako da je ta vojska po prehodu preko Drave prva prišla v središče upora. Tretja vojska pa sicer ni naletela na odpor, zamudila pa se je zaradi dolge poti in je utrpela zaradi bolezni, ki so se lotile vojakov v močvirnih krajih ob težavnem prehodu preko spodnje Drave, menda najtežje izgube. Uporniki so se postavili v odprt boj proti Frankom le na mejah uporniškega ozemlja. Ko pa so se frankovske vojske združile v Spodnji Panoniji južno od Drave, v središču upora, so se umaknili v pripravljene utrdbe in nadaljevali s četniškim bojevanjem. Kljub svoji tendenčnosti morajo uradni frankovski viri priznati, da so z vsem bojevanjem sicer »skoraj vso deželo opustošili z železom in ognjem«, da pa proti upornikom niso dosegli ničesar in njihove trdovratnosti niso prav nič zmanjšali. Šele na povratku domov so pokorili spet »Kranjce, ki prebivajo ob Savi«, in »del Karantancev, ki je odpadel od nas na Ljudevitovo stran«. Zaradi očitno neuspelega bojevanja v tem letu so Franki v letu 821 način bojevanja spremenili. Začeli so pošiljati v Panonijo vojske ne več obenem, marveč drugo za drugo, da bi v teku vsega poletja pustošile uporniško ozemlje. V letu 821 so namerili glavni udarec poleg tega ne proti Ljudevitu samemu, kjer jim je prejšnje leto izpodletelo, marveč proti njegovim zaveznikom. Frankovske vojske so se mudile v Panoniji v resnici do pozne jeseni in opustošile »vse področje Ljudevitovih pristašev«, seveda spet brez vsakršnega vojaškega uspeha.

Kljub temu, da frankovske vojske niso dosežale vojaških zmag in kljub spretni Ljudevitovi obrambni taktiki pa je frankovsko nastopanje vendarle rodilo svoje uspehe. Obrambna taktika, uspešna pri enkratnem pohodu sovražnika, je imela pri vsakoletnem trajnem pustošenju po frankovskih vojskah vsekakor težke gospodarske posledice v uporniških pokrajinah. Prav ta gospodarska škoda je po vsej verjetnosti povzročila notranja trenja med uporniki — morda razkol med fevdalnim elementom in svobodnim prebivalstvom, ki je po Frankih napravljeno škodo seveda mnogo težje utrpelo. Zagotovo vemo pa le to, da je moral Ljudevit ob začetku poletnih borb leta 822, ko je iz Italije v Panonijo prihajala nova vojska, deseta po vrsti, zbežati iz Siska. Pobegnil je k Srbom v Dalmacijo, tu ubil kneza, ki ga je sprejel, in se polastil njegove zemlje. Obenem pa se je pogajal s Franki glede možnosti, da bi prišel pred cesarja. Upora je bilo s tem konec. Že konec leta 822 so namreč na posvetovanju o varstvu vzhodne meje pri cesarju navzoči tudi poslanci iz uporniškega področja. Ljudevit pa se je, morda v zvezi s pogajanjem s Franki, podal k Bornovemu sorodniku Ljudemislju, a ta ga je dal 823 najbrže po frankovskem naročilu zvijačno umoriti. Kmalu po Ljudevitovi smrti je tudi Bizanc spet navezal prijateljske stike s Franki (824).

Sodelovanje v uporu je imelo usodne posledice za karantanske Slovence. Poslej viri ne govore več o Karantancih kot v frankovsko državo le napol vključenem avtonomnem ljudstvu, marveč o Karantaniji kot fevdalizirani pokrajini. Karantanija je izgubila značaj avtonomne vazalne plemenske kneževine in je postala

navadna uradna upravna enota frankovske države — grofija Slovenskega kneza zamenja frankovski grof, frankovski kralj se polasti vsega uporniškega in nezasedenega zemljišča, ki ga deli frankovskim fevdalcem. Že iz leta 822 poznamo prvi dokaz o obstoju frankovskega zemljiškega gospostva v Karantaniji. Frankovski razred fevdalcev prekrije domače začetke tega družbenega razreda in tako prepreči izoblikovanje domačega fevdalizma. Še v istem desetletju se je v zvezi z bolgarskim vpadom v Spodnjo Panonijo (827) in upravno reformo, ki naj bi na novo zavarovala omajano državno mejo (828), tak položaj razširil na vse slovenske pokrajine.

KAZALO

Predgovor	5
Uvod	7
I. Slovenska zemlja in nekateri vplivi njenega značaja na zgodovinski razvoj	11—22
II. Vzhodne Alpe pred prihodom Slovencev	23—82
1. Prazgodovina	23
a) Alpski lovci na medvede v dobi prvotne občine (horde)	25
b) Kopači in živinorejci v dobi rodovnoplemenske družbe	33
c) Razkroj rodovnoplemenske ureditve v dobi vojne demokracije	44
2. Pod oblastjo rimske sužnjeposestniške države	56
3. Doba preseljevanja ljudstev	73
III. Prihod Slovanov	83—118
1. Slovani pred svojim razširjenjem na Balkanski polotok	83
2. Borba Slovenov proti Bizancu v prvi polovici VI. stoletja	90
3. Slovansko gospodarstvo in družbeni ustroj v času napadov na Bizanc	96
4. Prvi slovanski sunek v Vzhodne Alpe	102
5. Obri in njihova vloga v slovanskih osvojitvah	104
6. Prvi uspehi Slovanov v zavzemanju Balkanskega polotoka	110
7. Naseljevanje Slovanov v Vzhodnih Alpah	111
8. Meje, smeri in obseg naselitve	113
IV. Življenje alpskih Slovanov v novi domovini v prvih desetletjih po naselitvi	119—130
1. Razmerje alpskih Slovanov do sosedov v novi domovini	119
2. Razmerje Slovanov do staroselcev in vpliv staroselcev na razvoj slovanskega gospodarstva	121
V. Samova »država« in država Karantanskih Slovencev	131—150
1. Nastanek slovenske kneževine Karantanije	131
2. Saroslovenska družba v dobi Karantanije	138
3. Ustoličevanje koroških vojvod in kosezi	143
VI. Združitev Slovencev pod frankovsko nadoblastjo. Življenje pod Franki v času notranje samostojnosti do začetka IX. stoletja	151—175
1. Podjarmljenje karantanskih Slovencev po Frankih	151
2. Vključitev Karantanije v zahodni svet in upori proti pokristjanjevanju	152
3. Združitev slovenskega ozemlja pod Franki in njegova ureditev	159
4. Druga doba v pokristjanjevanju in cerkvena razdelitev slovenske zemlje	164
5. Upor pod vodstvom Ljudevita Posavskega in konec slovenske notranje samostojnosti	171

Knjižna zbirka Kmečke knjige
1955

Prof. dr. Bogo Grafenauer
ZGODOVINA SLOVENSKEGA NARODA
I. zvezek

Izdaja
Založba Kmečka knjiga v Ljubljani

Predstavnik
ing. Jože Berkopec

Tiskala
Blasnikova tiskarna v Ljubljani

Naklada 16.000 izvodov